

55983

2000/2

HONISMERETI

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVIII. évfolyam • 2. szám
2000. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és Szociális
Alapítvány, a Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma, a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrkft.hu/honismeret.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Acsády Gabriella tanuló, Paks
Almási István tudományos főmunkatárs, Kolozsvár
Bagu Balázs ny. tanár, Bátyú
Bakos István kuratóriumi elnök, Budapest
Bartha Éva muzeológus, Budapest
Bence Géza dr. múzeumigazgató-helyettes, Budapest
Besey László ny. középiskolai tanár, Esztergom
Cseke Péter előadótanár, Kolozsvár
Dojcsákné Lazanyi Anna ált. iskolai tanár, Tiszakeszi
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya
Földvári Sándor kutató, egyháztörténész, Pécel
Halász Péter szerkesztő, Budapest
Harangozó Imre tanár, Újkígyós
Illésfalvi Péter gyűjteményvezető főmuzeológus,
Budapest
Incze László múzeumvezető, Kézdivásárhely
Karacs Zsigmond helytörténész, Budapest
Katona Csaba segédlevéltáros, Budapest
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kemecsi Lajos kandidátus, Tata
Kiss István Géza, Budaörs
Kozaróczy Gyuláné ny. ált. isk. igazgató,
Sátoraljaújhely
Miklós Péter egyetemi hallgató, Szeged
† Molnár Ambrus dr. ny. esperes, Mátraháza
Nagy Árpád egyetemi hallgató, Budapest
Rakó József elnök, Budapest
Sárkány Viola gimnáziumi tanár, Budapest
Sáry István dr. ny. levéltárigazgató, Győrújfalu
Schmidt Egon szakíró, Budapest
Szakács Béla tanár, Budapest
Szecskó Károly dr. ny. levéltáros, Eger
Szikora András ny. szerkesztő, Budapest
Szűcs Ernő dr. ny. egyetemi adjunktus, Debrecen
Tankó Gyula tanár, Gyimesközéplek
Tóth József dr. helytörténész, Budapest
Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém
Vándor László dr. megyei múzeumigazgató,
Zalaegerszeg
Vajda Gábor Szabadka
Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*A címlapon a pusztinai templom (Moldva) oltárképe
látható. (Halász Péter felvétele)*

TARTALOM

„Tudomány és kultúra nélkül aligha lehet a nemzetet konszolidálni” Az Életmű-díjas Kanyar Józseffel beszélget (<i>Halász Péter</i>).....	3
---	---

ÉVFORDULÓK

A fejedelemasszony. 400 esztendeje született Lorántffy Zsuzsanna (<i>Zika Klára</i>)	10
Magyarhon szépségei. Százhetvenöt esztendeje született Jókai Mór (<i>Szakács Béla</i>)	14
Százötven éve hunyt el Lenkey János honvédtábornok (<i>Szecső Károly</i>)	19

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Györffy István</i> : A néphagyomány és a nemzeti művelődés	21
A helytörténeti gyűjtéstől a honismereti nevelésig Tiszakeszi általános iskolájában (<i>Dr. Kozaróczy Gyuláné</i>)	23
Az iskolamúzeum és a rajzoktatás (<i>Dojcsákné Lazanyi Anna</i>)	29

HAGYOMÁNY

„Elmentem a Szent Están templomába...” Szent királyaink tisztelete a moldvai magyarság körében (<i>Harangozó Imre</i>)	32
Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében (<i>Dr. Kemecsi Lajos</i>)	36
Húshagyó keddtől húsvét másodnapjáig (<i>Tankó Gyula</i>)	39
Bartók Béla reánk sugárzó arca (<i>Cseke Péter</i>)	44
Boráros János a pesti várospolitikában (<i>Katona Csaba</i>)	52
A csendőrhagyományok ápolása (<i>Kiss István Géza</i>)	56
„Szállj le, madár, a kapuról...” Népköltészetünk néhány képének mitikus jelentése (<i>Feliér Zoltán</i>)	60
Novotnik János, a monoki ezermester (<i>Szikora András</i>)	63
Árpád-kori templom Szentsimonban (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	65

SORSKÉRDÉSEK

II. világháborús földesi katonalevelek (<i>Karacs Zsigmond</i>)	66
A paksi zsidóság és a Rosenbaum nyomda (<i>Acsády Gabriella</i>)	71
Az úszmányi hadifogoly-temető története (<i>Besey László</i>)	76

TERMÉS

Bocskai István és Kismarja (<i>Sárkány Viola</i>)	80
Martonfalvi Tóth György (<i>Nagy Árpád</i>)	87
A Magyar Iskolaszék Egyesület pályázata	90

Mezőberény állapota a szlovákok betelepülése előtt (<i>†Dr. Molnár Ambrus</i>)	91
Szőregi plébánosból pápai kamarás. Radics Pál (1813–1895) (<i>Miklós Péter</i>)	94
Falumúzeumok és helytörténeti gyűjtemények Zala megyében (<i>Dr. Vándor László</i>)	96
Vízimunkálatok a Sió–Kapos–Sárvíz vízrendszerén a XVIII–XIX. században (<i>Bencze Géza</i>)	99
A Berettyóújfalui Hengermalom (<i>Dr. Sziűcs Ernő</i>)	102
Az év madara: a kerecsensólyom (<i>Smidth Egon</i>).....	103
„Rendületlenül” – a Palóc Társaság pályázata	107

KRÓNKA

A Honismereti Szövetség 2000. február 8-i küldöttgyűlése	108
Közhasznúsági beszámoló a Honismereti Szövetség 1999. évi tevékenységéről (<i>Bartha Éva</i>)	111
Rákóczi és Kossuth gyermekifjú vitézei (<i>Rakó József</i>)	116
A Bethlen Gábor Alapítványról (<i>Bakos István</i>)	117
1848/49-re emlékeztek Kárpátalján (<i>Bagu Balázs</i>)	120
Híven, Becsülettel, Vitézül! (<i>Illésfalvi Péter</i>)	122
A kézdivásárhelyi múzeum (<i>Incze László</i>)	125
Búcsú Demény István Páltól (<i>Almási István</i>)	126
In memoriam Veszprémi György (<i>Dr. Sáry István</i>)	127
IV. Országos Kisebbségi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat.....	129

KÖNYVESPOLC

Máthé Attila: Fehéregyháza története (<i>Dr. Udvarhelyi Olivér</i>)	130
Babić, Sava: A magyar civilizáció (<i>Vajda Gábor</i>).....	132
Kőszegi János: Epizódok Tiszaigar múltjából (<i>Dr. Tóth József</i>)	133
Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja (<i>Halász Péter</i>)	134
Pirigyi István: Görög katolikus életsorsok (<i>Földvári Sándor</i>)	135
Pályázat Jókai Mór születésének 175. évfordulója tiszteletére.....	136

A Honismeret folyóirat megvásárolható:
Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)
Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)
„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.
Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

„Tudomány és kultúra nélkül aligha lehet a nemzetet konszolidálni!”

Az Életmű-díjas dr. Kanyar Józseffel beszélget *Halász Péter*

Dr. Kanyar Józsefet, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnökét, 1999 decemberében tudományos és közéleti munkájáért a köztársasági elnök Életmű-díjjal tüntette ki. Dr. Kanyar József, a történettudományok doktora, a Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, kiváló történész, elsősorban a dél-dunántúli régió kutatója, a hazai közoktatás történetének egyik legjobb ismerője. Olyan történész tudós, aki a históriát nem csupán tudományos kutatás tárgyának, de egyben nemzeti sorskérdésnek, identitástudatunk fő pillérének, talpkövének is tekinti. Ily módon törvényszerűnek is tekinthetjük, hogy kezdettől fogva, még a honismereti mozgalom kibontakozásának idején összekapcsolódott levéltáros-történetési munkássága a mozgalommal, majd 1991-től a Honismereti Szövetség elnöke, később örökös tiszteletbeli elnöke lett. Egy olyan mozgalomnak, mint a honismereti, amely elsősorban lelkes, amatőr helytörténészek, intézménytörténészek, néprajzgyűjtők és más, a magyarságismeret témakörébe tartozó szakterület munkásainak tevékenységén alapszik, igen nagy szüksége van olyan tudósok szakmai támogatására, akik fölismerik a mozgalom nemzetépítésben játszott szerepét, azonosulni tudnak a mozgalom célkitűzéseivel, s módszertani segítséget nyújtanak a mozgalomban tevékenykedőknek. Az Életmű-díj alkalmából megkíséreljük felvázolni e kitüntetett élet pilléreit, állomásait, mozgatórugóit.

Milyen szellemi, erkölcsi, világnézeti örökséget kaptál szüleidtől, esetleg nagyszüleidtől, ami meghatározó volt életedre, sorsodra?

A szülői örökség valóban meghatározó volt a számomra. Az apai ágban Kaposújlak és Mezőcsokonya volt az eredője, az anyainak pedig Nagybjom és Kaposmérő Somogyban. Ezen a szép tájon éltek és verejtékeztek századokon keresztül paraszti őseim, akik ma már a bajomi, a csokonyai, a mérei-kalocsai és az újlaki-meténgesi temetőben alusszák örök álmukat. Gyerekkorom ikerpár községei: Kaposújlak és Kaposmérő voltak.

Akkor temették hősi halott édesapámat, a 24-es határvadászezred fővadászát, amikor születtem. Bátyám azelőtt halt meg, hadiárva örökösként egyedül maradtam édesanyámmal, aki féltőn vigyázva rám elhatározta, hogy kiemel a paraszti sorból és továbbtaníttat. A szülői házból és a faluban együtt nevelődtem a szorgalmas és dolgozó újlaki és mérői paraszti gyermekekkel, a falu népének puritán és morális tisztességével.

A szülőföld szeretete, a templom és az iskola meghatározó ereje, tanítóm, lelkészem, tanáram és professzoraim példaképei voltak azoknak az indító törekvéseimnek, hogy szülőföldem, megyém régióm művelődésével és agrárgazdálkodásának történetével foglalkozzam. Ebben meghatározó volt paraszti származásom, iskolai tanulmányaim, magyarságom nemzetudata, történeti kutatómunkám, a népi-nemzeti irodalom nagynevű írói, kiváló magyar szakemberek barátsága és az a szerencse, hogy iskoláimban mindenütt e szellemben tanultam és tanítottak professzoraim.

Milyen érzelmi hatás ért a szülőföld, a szülőfalu részéről?

Büszke vagyok arra, hogy megyém és szülőfalum 80. születésnapomon, 1996-ban Kaposváron országos tudományos tanácskozást tartott a szülőföld történeti kutatásairól. Ugyanaznap szülőfalum lakossága pedig díszpolgárrá választott. Az ünnepség előtt halottaim közös sírjánál hajtottam fejet az újlaki temetőben.

A fővárosban pedig az államfő – személyes megbecsüléseként – Életmű-díjjal tüntetett ki 1999. december 8-án a Parlament Nándorfehérvár termében.

Sok ismerősömtől, barátomtól megkérdeztem már, valóságos statisztikám van róla, így Neked is felteszem a kérdést: általános és középiskoláidban hány tanulódnak volt meghatározó szerepe az életedre? Közülük melyiktől kaptad a legtöbb útravalót és mi volt ez?

Elemi iskolai tanítómtól Varga Páltól, megtanultam Szenci Molnár Albert zsoldárait műveltségem anyanyelvi gyarapodására. A kaposvári Somssich Pál gimnáziumban is voltak művelt

tanáira. A latin nyelvet dr. Kling Ádám, a magyart pedig az érettségien az *Adyt kérdező* Bors Vince, a matematikát Ercsey Jakab, a történelmet pedig dr. Páti Ferenc, a későbbi tankerületi főigazgató tanította. A hajdani somogyjádi parasztfiú abban is példaképem volt, hogy nemcsak a tanteremben tanított, hanem a város különböző fórumain is, sokat cikkezve a helyi sajtóban. Ahogy kinyitotta a város kapuit előadásai és cikkei számára, úgy nyitottam ki jómagam is a levéltár ablakait, hogy megírhassem az ott őrzött levéltári kincsekből a tanuló ifjúság és felnőtt társadalom nemzeti tudatának emelésére a *Harminc nemzedék vallomása Somogyról* című kétkötetes levéltári olvasókönyvem, a szülőföld történeke a bibliáját. De kitüntetéssel végeztem a nagykőrösi – kiváló tanároknak gazdag – tanítóképzőt is, amelynek diplomájára: *a néptanítói oklevelére* egész életemben büszke voltam. A Ráday Teológián ugyancsak kiváló eredménnyel végeztem. Jó professzoraim voltak – Ravasz László közelében – Sebestyén Jenő (dogmatika-etika), Kibédi Varga Sándor (filozófia) és Pap László (ótestamentumi tudományok). Itt hallgattam Györffy Istvánnak a hazai néprajztudomány kiváló mesterének szemináriumi előadásait.

Mikor és milyen körülmények között kapcsolódták a Nemzeti Parasztpárt munkájába, s mi volt ott a szereped?

A második világháború végétől Budán szereltem le a katonai szolgálatból és a népi-nemzeti irodalom alkotóival való baráti kapcsolataim révén a Parasztpárt azonnal munkába szólított. A Parasztpártot tartottam a magyar jövőendő egyik leghetesebb értelmiségi pártjának és okos paraszti gyülekezetének. Ezért is tartottam a pártban a kulturális munkát a legfőbb munkaterületnek. Pécs nagy értelmiségi központjából – ahová Kovács Imrécék küldtek – sokan siettek, Várkonyi Nándorral az élen, a parasztegyetem, a népfőiskola és a város szabadegyetemének segítségére. Nagy szerencsémre sokan jöttek: az akkor Pécsen tartózkodó Kodály Zoltánhoz, a városba Fülep Lajoshoz többször is leránduló Illyés Gyulához, a párt kultuszminiszteréhez, Keresztúry Dezsőhöz, a nálunk is vendégeskedő Kodolányi Jánoshoz, akire ugyancsak sokan nyitottak ajtót a házukban (Zilahy Lajos, Veres Péter, Erdei Ferenc stb.).

A *Pécsi Szabad Szó* szerkesztésében és kiadásában nagy támogatóm volt Esztergár Lajos, Pécs főpolgármestere, a lapba pedig nem kisebb nagyságok írtak, mint Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kovács Imre, Veres Péter, Keresztúry Dezső, Várkonyi Nándor, Bárdosi Németh János, Csorba Győző, Jócsik Lajos, Karácsony Sándor, Hunyady József, Adorján János stb.

1945–1946-ban az erős kommunista nyomás ellenére jelentős nemzeti feladatokat vállaltok fel a Parasztpárt. Ha Keresztúry Dezsővel le is fasisztáztatták Nyíró Józsefet és Erdélyi Józsefet, mégis sokan hallatták a párt keretei között a hangjukat, akiket nemsokára utolért a szalámitaktika. Hiszen Németh Kálmán esperes, Bodor György telepítési kormánybiztos, Bibó István szociológus, vagy Várkonyi Nándor művelődéstörténész hamarosan éppen olyan „fasiszták” lettek az uralomra került bolsevik hatalom szemében, mint korábban Nyíró és Erdélyi. Tégged elkerült a szeletelőkés?

A *Pécsi Szabad Szó* hasábjain megjelent nagynevű szerzők (pl. Németh László) elleni támadások mindig Pestről indultak. Ilyenek voltak a „Kútmérgező” és a „Kiforgatnak múltunkból”. Mindezek ellenére – Várkonyi Nándorral együtt – hívtuk az írókat, hogy költözzék Pécsre lakni Vásárhelyről.

Különösen nehéz idők voltak, amikor Rákosiék kirobbantották a Magyar Összeesküvés koholt vádját, amelyet a Magyar Közösség tagja lévén csak azért *úszhattam* meg, mivel a fővárosból lekerültem Pécsre, így nem lehettem annyira szem előtt.

Mégis, ez az 1945–1947 közti – koalíciósnak nevezett – időszak nemcsak az ország, de a Te életben is a nagy elhatározások, a biztató kibontakozás lehetőségeinek időszaka volt. Mit gondolsz, hol tartana ma Magyarország, ha az akkori lendületet és elszántságot nem törli ketté a kommunista hatalomátvétel és a nyomában járó bolsevik diktatúra? Vajon hány esztendő alatt tudjuk kiheverni azt a negyvenegynéhány esztendő?

Nagyon nehezet kérdezel tőlem. Az idegen hatalmi és szellemi elnyomás nemcsak a diktatúra évtizedeiben, hanem új korszakváltásunk után sem szűnt meg a nemzetünk ellen. Ezért volna szükséges a nagy ébredésre felrázni a nemzetet! Ezért kellene ma, a nemzeti tudat etikusa és nevelő tartalmának szigorúbb és magasabb iskoláztatási színvonalán iskolát és kultúrát építeni! Nagyon sok nemzeti energiát elpocsékolunk anyagi és erkölcsi javakban – törvényeinkbe ütköző szegyenmulasztásokkal –, hogy még a nemzet szemét és esztétikáját *ügyeit* sem tud-

tuk eddig megoldani! Nagyobb energiával kellene az iskola kérdéséhez a *hajdani iskolaépítő egyházaknak és vallásos szervezeteknek* – a szép kezdemények mellett is – kiállni, mivel a nemzet életében az értékállóságot csak az iskolávnál is a kultúra építésével tudjuk bizonyítani!

Nagynevű egyháziakra, iskolaalapító és nevelő tudósokra van szüksége a hazának, hogy a honismeret-történelmet és a Kárpát-medencében élethalál harcát vívó anyanyelvünket, népünk nemzeti tudatát és jövőndő ifjúságát az újabb ezer esztendőre felkészíthessük! Ne engedjük, hogy nemzetünk iskolái *gyökértelen intézmények* legyenek, katedráira sohasem ültessünk műveletlen és kevéstudású pedagógusokat, hanem csak a nemzeti értékek anyanyelvén, tudományosan is művelt, hivatás- és nemzettudattal felvértezett „lámpás szépfejű” tanárok tanítsák a jövő ifjúságát.

Ha nemzettudat-gyarápító tudós tanítók és tanárok, professzorok és alkotóművészek nevelik népünket és ifjúságunkat, akik egy emberként állnak csatasorba a *kitépelt gyökerei oktatási és nevelési rendszerünk mögé, s nemzeti moralitásunk és nemzettudatos iskolakultúránk mellé*, akkor hamarabb válik – talán már egy nemzedék alatt is – iskoláink megújulásának reménye nagy múltú hagyományaink reneszánszává.

Negyvenhárom esztendő levéltári igazgatói munkád során elért eredményeid közül melyiket tartod leginkább maradandónak?

A megyeszékhely központjában, valamint a nagyberki önálló osztálylevéltárban lévő levéltárban *klinikai szintre* emeltük az irategyüttesek elhelyezését és a technikai felszerelést. *Tudományos intézménnyé* növeltük az intézmény kutató és publikációs múltját. Kiadványsorozatot alapítottunk és jelentettünk meg *menetrendszerűen pontos időpontokban*. *Somogy megye múltjából* 25 kötetet, a *Somogyi Almanachból* 52 kötetet, az *Iskola és levéltár*ból 20 kötetet, a *Szántódi Füzetekből* 16 kötetet, a *Város- és falutörténeti műveket* pedig 12 kötetet – ez összesen 125 kötet. Szakirodalmi tanulmányokat 450 tételszámon publikáltunk. Intézményünkben *regionális* történeti kutatómunkákat, megye- és falutörténeti kiadványokat jelentettünk meg. Két megyei és két országos folyóirat szerkesztésében is részt vettünk.

Somogyot a honismereti mozgalom *bázismegyéjévé* emelve, megyei központi *adattárat* szerveztünk és kétkötetes, 1013 oldalas helytörténeti olvasókönyvet állítottunk össze és jelentettünk meg – az iskolai történelemoktatást segítve – a tanulóifjúság és a nagyközönség részére 2000-2000 példányban. A kötetekben közzétettük a megye műemléki jegyzékét és természetvédelmi területeit 1987-től. A köteteket a megye történeti képjegyzékeivel, név- és helymutatókkal, valamint bibliográfiákkal zártunk le.

Mikor, és milyen készletésre kapcsolódtál be a honismereti mozgalomba?

A honismereti munkát én a kezdetektől *történelmünk környezetvédelmének* tartottam. Ez volt hozzáállásom alapfilozófiája, ezért a tudományos és közéleti feladataim sohasem ütközhettek, csak kiegészítették egymást.

Valóban, hogyan tudtad összeegyeztetni tudományos és közéleti feladataidat?

A szülőföld-történelem sugárzó szeretete és annak védelme, hatalmas mennyiségű elvégzendő feladat mennyisége volt a kötőciment a számomra, hogy a történeti kutatások bázisintézményeiben a nemzeti tudat és önismeret tudományosan magas szintjére emeljük a honismeret-történelem tanításának és kutatásának eszmerendszerét és metodikáját. A nemzeti tudat etikus és nevelő tartalmának szigorúbb és magasabb iskoláztatási színvonalával kultúrát kell építenünk ma hazánkban – írjuk a Magyar Nemzetben – és a honismeret-történelem katedráinak a *nemzet oxigénjének: az iskoláknak* és a bennük tanuló ifjúság új évezredbeli támogatásával, s mostani reformkorunk nagy nemzeti korrá való emelésével.

Sok levéltáros lenézi az amatőr helytörténészek tevékenységét. Nem munkatársat és fegyvertársat, hanem vetélytársat, jobb esetben is versenytársat lát bennük. Mintha nem lenne elegendő megírandó téma, mintha nem lenne elegendő papír, amire írunk. Több mint négy évtizedes levéltárosi munkád során találkoztál-e ezzel a jelenséggel? Mi lehet ennek az oka? Mit tehetnénk ellene?

Valóban sok levéltáros lenézi, jobb esetben is „elnézően” tekint az amatőr helytörténészek tevékenységére. Pedig inkább *kutatótársat, munkatársat* kellene látniuk bennük. De így volt ez a történészek frontján is. A történészeknek is együtt kellett volna – a történelmünk elleni akciók miatt – fellármázni a nemzetet. Hiszen a nemzet nagy kérdéseit, azok *teher tételeit egy ember alig vehette a vállára.*

A magyar történelem sorskérdéseinek a kutatásához és megírásához a kutató történeti közösség összefogó erejére van szükség. Kodály Zoltán is e gyötrő gondokról beszélt 1949-ben, a második világháború után: „Négy esztendeje állandóan talpon szolgálom a magam területén (nemcsak a maga területén!) a legázolt ország felemelkedését”. A kutatók közötti ellentétek még a kutatások *élességét* is eltompították. Odavezettek, hogy nem vettek észre történelmi tényeket. Kodály ezt is jól látta: „Pusztá tudatlanságból a magyar liberalizmus még a Nyitrát is a tótoknak adta”. (Kodály: Közélet, vallomások, zeneélet. 31. old.) „Ha egy nemzedékkel előbb jut ez uraink eszébe, az ország feldarabolását el lehetett volna kerülni” – Trianonban!

A honismereti mozgalom széles mezején a kutatások elvégzéséhez nemcsak a hivatásos kutató történészek munkájára van szükség, hanem a művelt és olvasott amatőr kutatók munkájára is. Sőt! A nép- és országismeret forrásait vizsgáló és kutató történészek mindegyikének munkájuk végzése mellett még *mozgalomra*, egymástól tanuló inspirációra is szükségük van. Az „Egymillió lépés...”-sel, Rockenbauer Pál nemzetemelő filmsorozata is azt sugározta, hogy a látott mondanivalóért és az általuk ébresztett tennivalóért a honismeret *minden tanult és önművelődő* kutatójának alkotó tolla után kell nyúlnia nemzete és történelme védelmében!

Miként látod a honismereti mozgalom jövőjét? Lesz-e létjogosultsága a globalizálódó világban, az európai intézményekhez csatlakozó Magyarországon egy ilyen, nemzeti sajátosságokat kutató és lokális értékeket felmutató mozgalomnak, mint amilyen a honismereti?

Nemzetünknek több mint négy évtizedes diktatúra után – mélybe zuhant kultúrája nyomában – társadalmának felszabadítására és felemelésére kell törekednie. Már a rendszerváltás évtizede alatt is meg kellett volna oldanunk iskoláink és kultúránk gondjait. Nemzeti értékeink felmérésekor úgy vigyázzunk, hogy ne döbbenjünk rá később arra a *borzalmas szerepcserére*, amely erkölcsi és szellemi értékeink pusztulása terén máris bekövetkezett hazánkban. Értékválság mélypontján pusztul nemzetünk, amelynek felmorzsolódó reményei között már alig merünk társadalmi gyógyulásban hinni. Kultúránk kettéhasadt enciáái is fénytelen zsákutcába tévedtek hazánkban. Ezért nem tudunk rossz kedvvel és öncélú házi közművelődési tanácskozások alásüllyedt színvonalával eredményeket elérni az atlanti-bejutás előtt Európában.

De hiába akarja a honismereti és anyanyelvápoló társmozgalmunk is közös pályázatokkal nemzettudatunk erejét bizonyítani és növelni, mindkét mozgalom a Kárpát-medencében élethalál harcot vív a megmaradásért.

A piacósított, posztmodern liberális kultúra pusztítását csak az iskolák és a tanítóegyházak tudják fékezni, miután *élesen* látják és érzik a nemzettudat pusztító veszedelmét.

A *globalizálódó világ nem lát élesen* nemzeti történelmünk feltáratlan kérdései és értékei között, ezért nem is tud – talán nem is akar – megoldásokat találni a nemzet életbevágó tennivalóira. Ezért nem is tudta a kulturálatlanságot és a vele párhuzamos iskolaépítési eredménytelenséget felszámolni társadalmunk! A kezdetekben az eredménytelenséget pénztelenséggel magyaráztuk, de a csőd annál nagyobb lett, minél gazdagabb multipolgárok vették kezükbe a nagy és gazdag város- és vásárcentrumok építését. Az új társadalom liberális gazdagjai a csillogó építkezések közepette csak a nemzet kultúrájáról és iskoláiról feledkeztek meg. Történelmünk feltáratlan és meg nem válaszolt kérdései, a rájuk adott torzító és hamis válaszok mindig a kisebbségi sorsba betonoztak bennünket. Mindez azért volt hátrányos a számunkra, mivel még mindig sok és nagy volt történelmünk feltáratlan területének a nagysága és a megválaszolatlan kérdések száma. A kutatóknak előbb fel kellett volna azokat tárni, versenytársakként pedig megválaszolni azokat. *Élő történelemmé kellett volna minden magyarnak válnia!* Csak az országot és a történelmet jól ismerő népe lehet az ország! Ország és népe pedig addig van, ameddig történelme és nemzeti tudata van! Magyarságunkat csak történelmi tudatunk elfelejtésével tudjuk elveszteni! Hazánkból el kell tüntetni a *történelmi analfabétizmust!* Ahogy a dánoknak a népfőiskolákon diplomát adnak a kezükbe, úgy a magyar iskolák tanulóinak pedig honismeret-történelem diplomát kellene! Ezek a „diplomák” nem engedik *üressé és tartalmatlanná* tenni nemzettudatunkat! Fiatalságunkat küldjük tanulmányútra a hazában, hogy *felkészítsük őket nemzeti tudatunk környezetvédelmére!*

Ennyire fontosnak tartod a nemzet műveltségét?

Ország és nemzet csak addig létezik számunkra, míg van illendő és művelt népünk, jó iskolánk és okos könyvünk, nyelvünk és dalunk, jó életöszönű népünk és kikezdehetetlen erkölcsi

esmerendszerünk, tündöklő nemzeti tudatunk, nemzetalkotó és emelő tudományunk és szépre nevelő művészetünk!

Miként látod ebben a magad szerepét, hozzájárulását?

Amikor Spáczay Hedvig történész-levéltáros elkészítette vallomásos életrajzom kéziratát és azt elhelyezte 1992-ben a Széchényi Könyvtárban, akkor azt mondta, hogy az archív kézirat „a jelen és az utókor számára készült tanulságul az elkövetkező nemzedékek részére is”. Megkérdezte tőlem, hogy az elkészült kézirat „zárolt legyen-e”, vagy a benne leírtak „közkinccsé válhatnak akár a jelenben is?”. Én azonnal az utóbbi mellett döntöttem, mivel az volt a véleményem, hogy a *magyar levéltáros élete amúgy is nyitott életpálya*. De a hazai honismereti mozgalom útjait is *nyitott életpályás mozgalomnak* tartottam, keresve benne a jeles és a művelt szakemberek nemzettudat-építő tudományos tevékenységét. Munkámban mindig kerestem *más* tudományos és társadalmi szervezetekkel való együttműködés lehetőségét, a művelődés kimagasló honismereti személyiségeivel való együttműködést.

Amikor évente búcsújárászerűen megyünk Péter-Pálkor a Honismereti Akadémiákra, akkor nemcsak a megyék székhelyein köszöntöttem a megyék és az ország vezető honismereti szakembereit, hanem búcsút vettem a mozgalom nagynevű halottaitól is a jelenlévő honismereti gyülekezet előtt. Így, búcsúztam Benda Kálmántól, László Gyulától, Ujszászy Kálmántól, Morvay Pétertől és Szakály Ferentől is. De ezt tettem az országos honismereti emléküléseken is, akár Csete Balászról beszéltem Jászkiséren, vagy a nagy magyar néprajztudósról: Györffy Istvánról Karcagon, vagy, ha a nagynevű magyarokról szobrokat avattam, vagy az emlékműveikre koszorúkat helyeztem el.

Mindig törekedtem arra, hogy a kimagasló honismereti szakemberek műveiről esszéket írjak (Bibó Istvánról, Ujszászy Kálmánról, Balassa Ivánról, Veres Péterről, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Wass Albertről, Kodolányi Jánosról, Fekete Istvánról stb.) Kortársként és atyafiságos barátként odaálltam *Major Sándor* filmíró és rendező munkáihoz, amikor a Televízió *Szülőföldem* sorozatában Takáts Gyuláról, Fodor Andrásról, Mészöly Dezsőről és Tüskés Tiborról beszélt. Sorozatát a magyar örökség alkotásainak tartottam a jó nevű írók vallomásaként.

Az ünnepi akadémiák mellett többször részt vettünk a régiók és a megyék különféle rendezvényein. Nagy értékű konferenciák szóltak a honismereti mozgalom kiadványairól. *A kiadványok voltak mozgalmunk legjelesebb névjegyei*. Aki egyszer majd össze tudja állítani a honismereti mozgalom bibliográfiáját és belőle megírja művelődéstörténetünk számára kultúránk nagy enciklopédiáját, azok nagy örömmel megállapíthatják majd, hogy a honismereti mozgalom *milyen nagy segédelmet nyújtott* a hazai kulturális törekvéseknek! E törekvést szolgálja a mozgalomnak az a friss határozata, amellyel Vácon – Mándli Gyula könyvtárigazgató igazgatásával – országos gyűjtőkörű *Honismereti Könyvtár*at alapított, amelybe jó magam is már több száz kötetet ajándékoztam.

Amikor kétkötetes történelmi olvasókönyvemet állítottam össze, azon igyekeztem, hogy mozgalmunk életében a kulturális életről beszéljek a legtöbbit. A diktatúras ideológiai közepette mindig jelentős ünnepnapok voltak a monolitikus elszivatagosítás elleni küzdelmek ünnepi órái, amelyekben írókról és tudósok munkáiról beszélhettem. Először azoknak a kiváló alkotóknak örökítettem meg emlékezetét, akiknek Somogyország volt a szülőföldjük, akik sokat tettek a széptájú megye felemeléséért. Sajnálatomra sokszor kellett koporsójuk mellé állni a búcsúszóra, nagy volt a veszteség sorainkban.

E kérdések érintése azért volt fontos a számunkra, mivel e kiváló személyiségeket többnyire a szülőföld szépsége, vagy éppen a Balaton vonzása tudta felizzítani a *hazaszeretembe torkolló szülőföldszeretet alkotó világába*. De írásaikkal a nemzet sorskérdéseinek a lehangoló képét mindig a megoldások felé tudták terelni! Nézzte meg bárki is, a Somogy Megyei Levéltár *vendégkönyvét*, a nemzetnek milyen nagyjai jártak nálam, tiszteltek meg látogatásaikkal és nézték meg levéltári munkánkat.

Ha értékes és országosan is figyelemreméltó kiadványok jelentek meg a somogyi levéltár sorozataiban, akkor azokon nemcsak a szerkesztői és kiadói munkákat végeztem el, hanem *recenziókat* is írtam róluk (Takáts Gyula, Farkas Ferenc, Erdélyi Zsuzsa, Szabó Lőrinc, Vikár Béla, Göczi Ferenc, Kodály Zoltán, Benda Kálmán, Vörös Károly stb. köteteiről).

Külföldi tanulmányútjaimról (India, Finnország, Belgium, Franciaország, Svájc, Anglia, Németország, Jugoszlávia, Bulgária), ott végzett Hungarica gyűjtőmunkámról mindig beszámoltam hazai levéltári hatóságainknak. De beszámoltam azokról a privát kutatásokról és egyéb levéltári munkákról és tapasztalatokról is, amelyeket tudunk idehaza is hasznosítani. Az angol levéltárak és iskolák együttes munkáiról – honismereti szakköreink hasznosítása érdekében – azonnal beszámoltam hazai folyóiratainkban, levéltárunkban pedig megjelentettük az Iskola és levéltár című kiadványsorozatunkat. Ha a nagy angol nemzetnek fontos volt és megérte, hogy iskoláik történelemoktatását egybekapcsolják az iskolai tantervek órarendjeivel, akkor világossá vált előttem, hogy a kérdés nekünk is eleve az érdekünkbe vág. A szülőföld szeretetét az angolok remekül tudták egybekovácsolni a hazaszeretetet alkotó és építő tennivalóival.

A dinamikus életműködésű Honismereti Szövetség széles horderejű munkájának – egy riport keretében – aligha lehet a végére járni. Lezárásul lehetőséget kell adni a riport alanyának, hogy *végző kérdéseit önmaga adhassa fel önmagának*. Így adjunk fel még néhány kérdést zárásul: olyan tennivalókra fordítva a beszélgetést, amelyek az immár *tízestendős Szövetség* nagyon sokoldalú és gazdag sodrású munkájának elvégzendő feladataira irányulnak.

Történeti klímánk változásai közepette a nemzeti tudat élő és termő fái nemesítőinek, a nemzeti világörökség gyarapító alkotóinak nagy ünnepségeinken adjunk elismerő kitüntetéseket! Ifjúságunk nemzettudatát és erkölcsét erősítő: oktató és nevelő, kimagaslóan eredményes munkáért – tanárnak és tanulóknak *együtt* adjunk díszdiplomát a kezükbe!

A mozgalom az életmű-kutatásokat az alkotások intézményeiben végzett munkában a régió tudományos és összefoglaló munkáira támaszkodva mindig idézzék a *hazaszeretethez torkoló szülőföldszeretet* vonzó példatárait!

A nemzet és a szülőföld *kettős arculata* mindig tükröződik a honismeret-történelem kutató munkájában!

Világosan kell beszélni a Szövetség honismereti kutatóinak a történelemről a nemzet és a honismereti mozgalom előtt! Nemzetünket – történelmünkben a legtöbbször – *kívülről tették tönkre* – Európában. Ezért nem szabad kutatómunkánkban pusztításokat végeznünk történelmünkben és pártos ösztönökkel való bűnbakkereséssel, hanem tudományosan is megalapozott történelmi elemzéseket kell végeznünk benne, mert a történelmi fundamentumokra csak így tudunk tartósan építeni!

A honismeret eszmerendszere nemcsak lokális értékeket tud felmutatni, hanem a nemzet nagy történelmi értékeit is. Aki a mozgalom útjait és értékeit nem tudja végigjárni és felismerni, az ne lehessen semmiféle kulturális intézmény vezetője és munkása a hazában! Az ne lépessen az oktató és nevelő tudomány katedráira hazánkban!

Még valamit az önmagamnak feltett kérdésekről is – zárásul. E kérdéseket a hazai *honismereti értelmiségnek* is feltennem.

A honismeret-nemzettudat tájékozódást elősegítő Németh László Tanú-kísérlete szellemi otthonot akart teremteni az országban. E kérdéskörre, s arra adott válaszaimmal szeretném zární az életmű-riport gondolatait.

A nemzetcsontító Trianon fagyhalálba dermesztette a hazai értelmiséget, nullszaldóssá vált a hazában, megfogyott a nemzet életöszöne és erkölce, egyet nem értése pedig kezdte agyonnyomni az ország társadalmát.

Számomra mindig nagy talány volt: miképp tudott Németh László zsenije a *vérrel és öldök-léssel kezdődő és végződő században*: a magyar nemzetnek „vigaszt nyújtó író-prófétája” lenni?

Noha nem szívesen engedjük, mégis egyre több hazug hamisítás fogta körül hazánk történelmét. Szegénységünk és pénztelenségünk mindig elébünk tárta az igazságot: *tudomány és kultúra nélkül aligha lehet a nemzetet konszolidálni!*

Magyarságunkat értelmiségünk alkotó műveivel, társadalmunk nemzeti és erkölcsi újjászülésével, a honismeret-történelem nemzettudatos eszmerendszerével tudjuk minden globális fertőzőtségtől megvédeni. Se az agonizáló volt diktatúrák eszközeivel, se az ó-piacos álliberális eltorzult törekvéseivel, de a Trianon utáni vad nacionalizmus lövészárkaival sem érhetjük el. Ne tegyen olyat a nemzet értelmisége, amelyet szégyellnie kell a világ és saját népe előtt, ne álljunk kitépett gyökérzetű oktatási és nevelési rendszerek mögé.

Ennek az értelmiségnek azt is tudnia kell, hogy *hazájának a műveltségi állapota a legnagyobb sorskérdése!* Kultúráját és tudományát ne a „tudóskodó”, ne a „szívak”, s ne a „díjazott bölcsőkre” bízzák, akik megszállták az egyetemek és főiskolák katedráit, itt-ott az akadémiák széksorait is! Csak nemzeti moralitásuk és nemzettudatos oktató-nevelő szakemberek mellé állhat társadalmunk, közülük öntudatos és kultúranevelő erőfeszítéseket hordozó személyiségeket lehet csak az iskolák katedráira állítani az ifjúság tanítására!

Ez hozzátartozik felelős honismereti arculatunk, s a magunk lelke szerint felépített hazai történelmi-nemzeti képéhez: *a magyar honismeret és nemzettudat képéhez.* Csak ezzel az elkötelezettséggel lehet a nemzet társadalmát – lelkiismeret-furdalás nélkül – a túlsó partra átvinni az új évezredben. Ez is *életmű-parancs lehet a Honismereti Szövetség részére!* Ez a nemzet ügye is, a Honismereti Szövetség ügye is, *a honismereti mozgalom pedig a nemzet Honismereti Szövetségének a mozgalma!*

A kultúra mellett a *nemzet bátorságát* is erkölcsi magaslatra emeltük. A honismereti mozgalom egyik legszebb manifesztációjaként *nemzeti emlékhelyé* avattuk a világháborús katonahősök temetőit. A temetők őrtüzei egymás után lobbantak fel hazánkban a tiltott időkben is, az emlékművek pedig a nemzeti tudat fénylő gyertyafényeiből lángoszloppá nőttek 1848–1849-től 1956 történelmének fénylő napjaiig. É tragikus veszteségért csaknem félszázadig rekvímet sem mondhatott a magyarság értük! Májig sem tudjuk és ismerjük pontosan az elesett, az el-tűnt, a megsebesült, a kivégzett honvédeink számát, pedig egy *pontos honismereti katonai adattár* nyomán a nemzet az örök emlékkönyvébe véshetné őket a Honismereti Szövetség.

A honismeret értelmiségi szakembereinek *honismeret-szociológiai* kutatásokat is kellene végezniük. Nemrég kaptam egy levelet Péter Galambos Iréneusz atyától Burgenlandból. Panaszkodik a nagy jólét kísértésére, látja a magyarság ottani fogyását és pusztuló nemzettudatát. Mindenütt ez a kép veszi körül a magyarság 15 milliós népességét. Kodály kutatásai is ezt igazolják, hogy el kell végezni – az el nem végzett – *művelődésszociológiai* felméréseket is hazánkban!

A nemzetemelő Honismereti Szövetség iskolájának életmű-díjas tevékenysége közepette sem tudta évtizedeken keresztül elérni, hogy a honismeret-történelem tanszéke részére egyetemi vagy főiskolai katedrát állíthassunk az országban. Pedig általa az életműképes mozgalom életmű-díjas mozgalommá növekedhetett volna. A hazában a *nemzettudat romlás* volt talán a leggonoszabb ellenzője az ország-pusztulás növekvő eszkalációjának.

Attól persze még igen messze vagyunk, hogy hazánk tudományos tennivalóit egy szintre emelheszük elvégzendő közéleti tennivalóink szintjével. Ezért én, a honismereti munkát sohasem tekintetem „amatőr” munkának, a helytörténeti kutatómunkát *éppúgy tudományos munkának* tartottam, akár a faluban, akár a megyében, akár a régióban, vagy az országban végezték. E tendenciák megvalósítása elvezethette volna Szövetségünket azokra a kitértető magaslatoakra, amelyeken nagyon sok alkotómunka és eredmény után a *honismeret bázisországává emelhetjük* volna Szövetségünk munkáját. Sokszor és hatalmas ifjúsági sokadalommal rendeztük meg az ifjúsági honismereti vetélkedőinket. (Emese álma, 1848/49 történelme, Felkelt a napunk, s más évfordulós vetélkedők stb.) Ezeknek a tennivalóinknak fényjelzői, jeligéi és forrásai voltak a magyarság néphagyományainak és nemzeti művelődésének szilárd és megdönthetetlen fundamentumai amelyeket maga Györffy István, a nemzeti élet iskolájának egyik legnagyobb tanítómestere is hirdetett a katedrán.

Igazságokra épüljenek a honismeret-történelem alappillérei, vagy pedig a megtévesztő és félrevezető ideológiák hazugságaira? Azért is kell feltáró munkánkhoz *mindig új kutatóárkokat* ásni Európa új történelméhez, amelyeknek tennivalóira három új történelmi dátum is figyelemztet az első és a második világháborúra és 1956 magyar történelmére.

Ennek azonban mindig útjában állott, hogy egyre fogyott alkotó értelmiségünk száma! Pedig e nélkül csak csődbe mehet hazánk, még rendszerváltásunk évtizede is. Nélkülük és munkájuk nélkül, *hivatásra nevelő és nemzettudatra oktató tanárok nélkül*, aligha lehet a másfélszázadot elhagyó honismereti mozgalomnak tartós és gyümölcsstermő jövője!

ÉVFORDULÓK

A fejedelemasszony

400 esztendeje született Lorántffy Zsuzsanna

*„Fejedelmi nő, az volt bizonytal
Világ szerént, lélek szerént;
Több dísz nem nyert bársony-bíborral,
De ő hintett ezekre fényt.*

*Korát előzte, mint az égen
A tündérhajnal a napot,
Hogy akkor is ragyogjon, éljen,
Mikor a nap lenyugodott.”*

(Tompa Mihály)

A 400 évvel ezelőtt született Lorántffy Zsuzsannáról emlékezett meg így Tompa Mihály, s bevallom, én is egyik női példaképemnek tekintem ezt a „korát megelőző”, rendkívüli asszonyt. Talán a költő sem sejtette, mennyire igazak lesznek sorai, hiszen Lorántffy Zsuzsanna, s a sárospataki református kollégium vagy a vár ma is elválaszthatatlanok egymástól.

Amikor először jártam Patakon, még csak személyvonattal lehetett odadöcögni, de a kirándulóbusz sem volt sokkal gyorsabb a keskeny országúton. Ma már gyorsvonat és autópálya könnyíti az utazást. Már akkor is azon gondolkoztam, hogyan lett „Sárpatakából” „Bodrogparti Athén”? A már életében is legendáshírű teológiai professzor, Újszászy Kálmán kedvéért utaztam először Sárospatakra. Felejthetetlen emlékem marad az ott töltött idő, hiszen a rá jellemző huncutsággal „Zsuzsi néninél” jelölte meg találkozásunk helyét. Nem kis nyomozásomba került, amíg kiderítettem, hogy a 12 holdas iskolakertben álló Lorántffy Zsuzsanna szobráról van szó. Ha valaki Patakka, s a kollégiummal akar megismerkedni, akkor a tisztesség úgy kívánja, hogy Lorántffy Zsuzsannát látogassa meg először – hangzott a magyarázat –, nélküle ugyanis nem lenne mivel dicsekednünk.

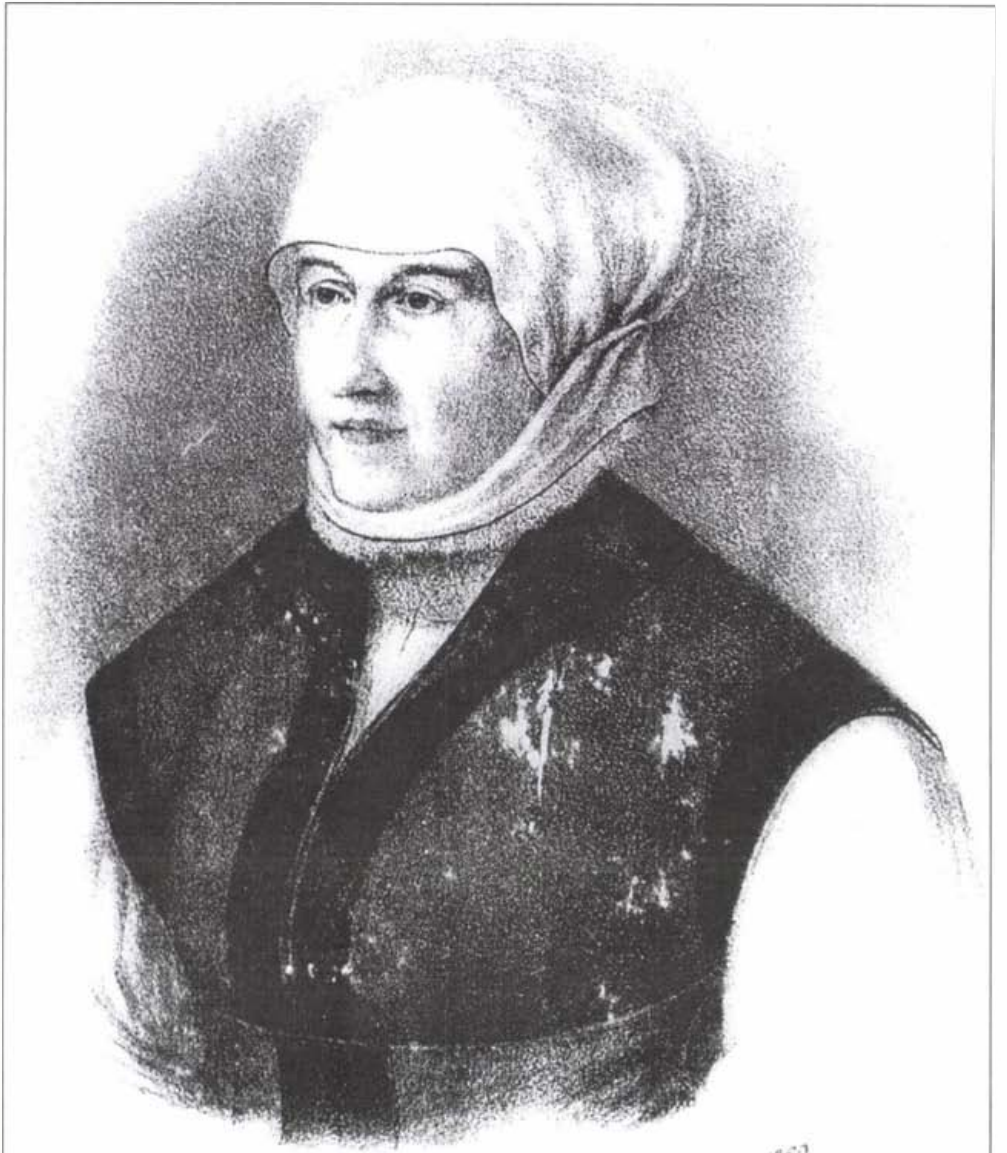
Később meggyőződhettem arról, hogy a mai sárospataki diákok számára is kedves találka hely „Zsuzsi néni”, de az máig titok, hogy közülük, vagy a helybeliek közül kerülnek-e ki azok, akik mindig gondoskodnak arról, hogy legyen virág Lorántffy Zsuzsanna összekulcsolt kezében.

Gyermekasszonyból fejedelmi társ

Lorántffy Zsuzsanna Ónód várában született 1600-ban, de a sárospatakiban nevelkedett. Szülei korán meghaltak, ezért már 16 évesen férjhez ment az ország leggazdagabb, legderekabb fiatal kapitányához, Rákóczi Györgyhez. Mint Lorántffy Mihály leánya és családjának utolsó sarja, örökölte a sárospataki várat, a hozzátartozó nagy uradalommal és az ország minden részében fekvő rengeteg birtokot. A Rákóczi és Lorántffy egyesült uradalmak, melyeket a fejedelem és fejedeleme né okos gazdálkodással, fáradhatatlan munkával és takarékossgal tovább gyarapítottak, maguk kitétek egy kis fejedelemséget.

Sok szomorúsággal megterhelt, törekeny gyermeklány volt Lorántffy Zsuzsanna, amikor férjhez ment. Akkoriban ritkaságnak számított főúri körökben a szerelmi házasság, de fennmaradt levelezésük ékes bizonyítéka annak, hogy közöttük szerelem, később mélységes szeretet és összetartozás volt. Mindkét család – de főleg a Rákócziak – részéről mindent elkövettek azért, hogy megakadályozzák házasságkötésüket, de Rákóczi Györgyöt nem lehetett eltéríteni szándékától.

A gyenge fiatal lányból erős, határozott asszony lett, aki férjének igazi segítőtársa volt. Szintén leveleik bizonyítják, hogy a katonáskodó és országos politikával foglalkozó későbbi fejedelem mindenben kikérte felesége véleményét. A hosszú időt igénybevevő utazások, s külö-

Mont. Irish. 1860

Lorantby Susanna
H. H.

nösen a Bethlen Gábor melletti feladatok sokszor szólították el huzamosabb időre Rákóczit. Ebből következett, hogy feleségére hárult az országrésznyi birtok, s a későbbi fejedelmi udvartartás irányítása. A fejedelem, amikor csak tehetette, leveleiben beszámolt feleségének a történésekről. Ezt tükrözi az alábbi levél is:

I. RÁKÓCZI GYÖRGY
LORÁNTFFY ZSUZSANNÁNAK

1633. október 30. Kővár

Az Úristennek áldásából, édesem, ma 11 óraker ide tűrhető egészségben érkeztem. Ez oly hely, valaki erdélyi fejedelem, úgy őrizze, mint egyik szemét. [Nagy]Várardon kívül ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére. Jóságga is annyi volna, ha zálogban nem volna, élélhetne egy úr belőle, mert csak zálogban is ötvenhat falu. Bizony elválnék eddig Erdélynek s még Magyarországnak is dölga, míg ezt megvemmék. Derék erősség. Innét okvetlen szerdán megindulok, adja Úristen, édesem, szent fiáért lássuk egymást jó egészségben. Im vagy 12 narancsot és 7 citromot küldtem, adja Isten egészséggel elköltenetek, édesem. A narancshaját megtartsd. Datum Kővár 30. die Octobris Anno 1633. [Kelt Kővárott az 1633. esztendőben, október 30. napján.]

A te szerelmes urad,

R. György

A fejedelmi pár otthonát, a sárospataki várat tovább korszerűsítette. Sárospatak ekkor élte fénykorát. Az úgynevezett Lorántffy szárny egyik díszes ablaka alatt ma is olvasható ez a felirat: „Anno Domini 1543. Lorántffy Zsuzsanna Erdély Dicső Fejedelemasszonya és a Magyar Királyság Részének úrnője.” Vagyona, címe, rangja lett, de ő maradt az, aki volt, szolgáló lélek. Mivel férje Erdély fejedelme volt, sokszor kellett neki is Gyulafehérváron tartózkodnia, de amikor csak tehetette, visszatért kedves pataki otthonába.

Messze földön híres volt a várhoz tartozó Gombos-kert. A hagyomány szerint a vár úrnője sokszor megelőzte kertészét, amikor már korán reggel kertjében szorgoskodott. Kedvét lelta a ritkaságok cseréjében, a nemes fajták természetésében. A sárospataki vár kamrájában a kert százféle termését és virágözönét őrizték, amelyekből lekvárokat, illatszereket és gyógyszereket készítettek. Az egyik feljegyzés szerint 71 üvegben 26 féle gyógyszert számláltak, egy városnak is elegendő orvosságot.

– Legyetek türellemmel, nem látjátok mennyi beteg vár még a fejedelemasszonyra? – dohogott gyakorta Lorántffy Zsuzsanna hűséges dajkája, amikor a kereskedők előre akartak tola-kodni. A teremben nagy volt a sürgés-forgás. Az udvarban nevelkedő nemes kisasszonyok kis üvegeket, tégelyeket adogattak a fejedelemasszonynak, aki a kötözés, s a gyógyszerkek mellett nem feledkezett meg a jó szóról, s a simogatásról sem. Minden betegsége volt sajátkészítésű gyógyszere: a fogfájásra fekete gyopár, a gennyes sebre körömvirágból készített balzsam, a gyomorfekélyre ennek szirmaiból főzött tea. A lányok szederlevélből készült oldattal mosták a hajukat, rózsavízzel és gyöngyvirágvízzel illatosították magukat.

A sárospataki vár úrnője kitűnő feleség, jó anya volt, s mint fejedelemasszony a szórakozás, a fényűzés helyett szorgos munkás életet élt; igyekezett jó célokra, mások hasznára fordítani anyagi javait, s politikai befolyását. Az ifjak nevelése szívügye volt, ezért is vállalta, a nemes kisasszonyok és ifjak nevelését. Miközben a nemes ifjak politikával és katonáskodással ismerkedtek az udvarban, a fejedelemasszony betegápolásra, hímzésre, s a háztartás minden csínjára-bínjára tanította a kisasszonyokat. Nagy mestere volt az úgynevezett úri hímzésnek, terítőit a templomnak ajándékozta. Sárospatakon megcsodálhatjuk az általa készített úrasztali terítőt.

Egész életében engedelmes gyermeke volt Istennek, amit egyik naplóbejegyzése is tanúsít: „És ismét kezdtem el az Újtestamentumot, és életemet e mellé kötelezem, és kérem az én Istenemet, ki elkezdte a jót bennem, vigye véghez”.

„... mely sok ecclesiák s scholák támaszkodnak kegyelmességére...”

Lorántffy Zsuzsanna egyetlen kérdésben ellenkezett az urával: támogatta a presbiteriánus, puritánus lelkészeket. A magyar puritánok közül három nagy alak emelkedik ki: *Medgyesi Pál*, *Tolnai Dali János* és *Apáczai Csere János*. Medgyesi Pál a fejedelem halála után az özvegy udvari lelkésze lett, Apáczai pedig Lorántffy Zsuzsannának köszönheti, hogy miután II. Rákóczi

György alatt Gyulafehérvárról elmozdították, Kolozsvárt lehetett tanár. További támogatásáról szóljon Apáczai Csere János egyik levele:

APÁCZAI CSERE JÁNOS
LORÁNTFFY ZSUZSANNÁNAK

1657. április 23. Kolozsvár

Apáczai János alázatos supplicatiója [kérelme] Nagyságodhoz mint kegyelmes asszonyához.

Kegyelmes asszonyom, noha jól tudom, mely sok ecclesiák s scholák támaszkodnak a Nagyságod fejedelmi kegyelmességére, mindazáltal, mivel Nagyságodban az Isten dicsőségére való indulatot mind azok is meg nem határozhatják, én is, Nagyságodnak egyik méltatlan cliense [pártfogoltja], kényszerítetem scholám nevével nagy szükségében Nagyságod előtt esedezni, hogy Nagyságod Istenét és igaz vallásunknak ennyi derék adversariusok [fő ellenfelek] között való gyarapodását kegyelmesen megtekintvén, méltóztassék fejedelmi kegyelmességéből szegény scholánk előmenetire valami beneficiumot [adományt] rendelni, hadd tapasztalja meg scholám is, nemcsak én magam, hogy az igaz reformáta religiónak [református vallásnak] dajkájául ez hazában ama nagy országló király, úr Krisztus, Nagyságod rendelte, s ehhez képest igyekezzenek annál nagyobb indulattal a Nagyságod mind világi és mind örökkévaló boldogságáért Isten előtt esedezni.¹

Lorántffy Zsuzsanna „életműve” talán mégis a sárospataki kollégium. Ez az intézet az ő áldozatkész támogatása folytán európai hírnévre tett szert. Nagyszerű alapítványokat tett a kollégium jövője érdekében. Az egykori író szerint úgy szerette ezt a főiskolát „mint édesanya magzatát, a dajka az ő kicsinydedit és igyekezett nevelni az ifjúságot Istennek és szegény hazánknak a szolgálatajára”.

Az első protestáns kollégium az 1540-es években létesült Perényi Péter birtokán, ebből fejlődött ki később a nagyszerű kollégium I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna támogatásával. 1621-ben kezdtek hozzá a pataki iskola fejlesztéséhez. Új iskolai szabályzatot alkottak, s benne századokra előremutató gondolattal ezt teszik kötelességévé az igazgatónak: „Az intézetbe minden nemes és nem nemes ifjú felvétessék, aki az igazgatónál jelentkezik.” A szabályzat kiterjedt az iskola belső életének minden mozzanatára. A tudomány fejlődés előremozdítására igyekeztek könyvekkel is ellátni. Családi könyvtárukat is az iskolára hagyták, ezzel akkor a sárospataki iskolai könyvtár egy csapásra az ország legnagyobb gyűjteményévé lett.

Bottyán János könyvében olvastam, hogy a fejedelem szerette volna az iskolának megszerezni Mátyás Király híres Corvina könyvtárát, amely a török uralom alatt tűnt el. Rákóczi úgy gondolta, hogy Budán maradt, s még épségben együtt van. Ezért a magyarból lett töröknek, Zulfikár agának 100 tallért vagy aranyat ígért, ha közbenjárásával megszerezhet „a Budán levő sok szép régi diák könyvek közül másfélszázat. Ha pedig mind ide szerzené, adnék 1000 aranyat neki”. A szultántól azzal a politikus érveléssel kéri: „...hogy ne kellessék országunk fiait sok költséggel a németek között felneveltetni”. A szultán 5000 aranyat kér. Ennyit már nem ad Rákóczi, de mai szakértők szerint már akkor nem is voltak, szerencsésebb esetben pedig elszóródtak különböző könyvtárakban.

A fejedelem 1648-ban halt meg. Lorántffy Zsuzsanna Zsigmond nevű fiával együtt folytatta a kollégium fejlesztését. Együtt hívták be a nagyszerű pedagógust, a cseh testvéregyház sokat üldözött püspökét Comeniust, aki megreformálta a kollégium oktatási rendszerét. Olyan magas jövedelmű biztositott neki, hogy az két professzoréval is felért bármely nyugati egyetemen. Comenius óriási irodalmi működésének több mint felét Patakon alkotta meg. Legterjedelmesebb két könyve is ott született, a Janua és annak képes változata, az Orbis Pictus. A könyvtárban ma is látható.

„Miért áldozott annyi figyelmet és pénzt a Rákóczi-család Erdélyben a gyulafehérvári, észaikon a pataki iskolának? – veti fel a kérdést Lázár István *Kiált Patak vára* című könyvében. – Mind a birtokkomplexum igazgatásához, mind pedig az erdélyi és a vágyott országos politikai vezető szerep betöltéséhez kiművelt emberfők sokaságára volt szüksége, akiket máshonnan meg nem szerezhetett, és akiknek hűségét, buzgóságát csak erősíthette, ha iskoláztatásu-

¹ Apáczai kérése a kolozsvári iskola számára eredménnyel járt: Lorántffy Zsuzsanna „a szegényebb szerű, jóindulatú s serényen tanuló alumnusoknak [bennlakó iskolai növendékek] táplálásokra ezer magyar forintokat” adományozott, kamatokkal együtt.

kat a fejedelmi családnak köszönheti. Patak páratlan szerencséje, hogy a Rákócziak istápolta két jeles művelődési központ egyike lett. Így lakosai nemcsak a hegyaljai borból, az átmenő kereskedelemről, s a fejedelmi család által – a birtokok, majd a szabadságharc idején a hadsereg szükségleteit kielégítendő – támogatott céhes és manufaktúrális iparból pénzelhettek, hanem a főiskolából is, a diákokat szállással, kosztal látva el, az akkoriban jól fizetett tanárok házáat építve, szőlőjét művelve stb. ...”

Lorántffy Zsuzsanna valóban megelőzte a korát. Talán azért is tartom egyik példaképemnek, mert 400 évvel ezelőtt – amikor ez még nem igen jellemezte az asszonyokat –, sikerült teljes életet élnie. Nemcsak igazi segítőtársa volt férjének, nemcsak jó anya és kitűnő gazdaasszony volt, hanem még hivatást is választott magának. Kell-e szebb hivatás az ifjúság nevelésénél, melyet olyannyira fontosnak tartott, hogy megteremtette a legszínvonalasabb oktatási és nevelési rendszerrel büszkélkedő kollégiumot?

Vagyonát és fejedelemasszonyi hatalmát nem önös célokra fordította, hanem a pataki, s az erdélyi iskolák, az arra érdemes tanárok és diákok támogatására, betegek gyógyítására. Jóleső érzés, hogy az ismét pezsgő életet élő református gimnázium és kollégium őrzi emlékét, s az iskolakertben a kollégium híres tanárainak és diákjainak szobra között Lorántffy Zsuzsanna előtt is tisztelgetünk. A sárospataki vár szépen rendbe hozott falai között pedig emlékezetembe idézhetem, hogy a hagyomány szerint dedunokája, II. Rákóczi Ferenc kisiúkorában a szerencsi tiszttartótól egy olyan pónilovat kapott, amely nem volt nagyobb egy kecskénél és a hiteles feljegyzés szerint „grádicsokat tudott járni”. Ezek a grádicsok pedig az olaszos árkádokkal fedett loggia kényelmes lépcsői lehettek.

Zika Klára

Magyarhon szépségei

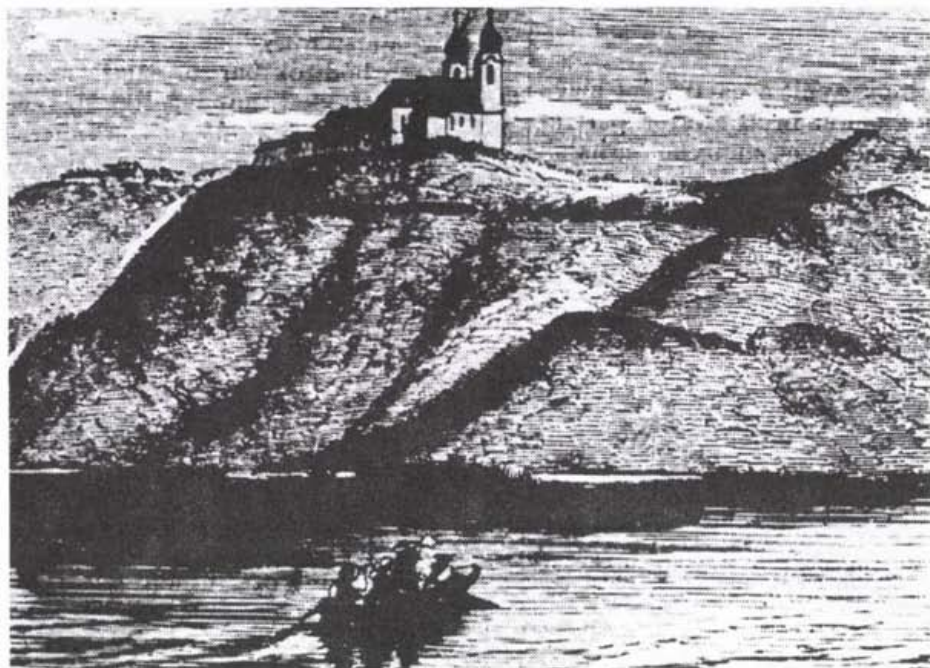
Százhetvenöt esztendeje született Jókai Mór

A címet Jókaitól kölcsönöztük. Szerzőnk ugyanis néhány útirajzát a fenti címmel bocsátotta ismételten a közönség elé az 1850–1860-as évek fordulóján. (A szakirodalomból ma már csak a második kiadás évszáma – 1862 – deríthető ki.)

Hogy miért éppen az 1907-es – néhány évvel a szerző halála után megjelent – 7. kiadást választottuk munkapéldányként, annak első indítéka a mű lezártsága. Ezen a köteten mérhető le, miként gazdagodott, bővült a kiadvány újabb és újabb úti élmények lenyomatával, amelyek közé kedvelt regények (*Az arany ember*, *A lőcsei fehér asszony*) tájleíró részleteit is beillesztette szerzőnk. Így teljesedik ki Jókai „honképe” – e tíz hosszabb-rövidebb írást tartalmazó – gyűjteményé. Csak tíz írás, de kisugárzása szinte az egész életművet bevilágítja, egy rövidebb eszmefuttatáshoz pedig túlonúl elég anyagot szolgáltat.

Kezdjük a statisztikával! Három írás Erdélyről, kettő a Balatonról szól, ismét kettőben a felvidéki utak emlékeit idézi, egy-egy jut a Délvidéknek, a Hortobágyaknak és a Felső-Tisza-vidéknek. A legkedveltebb tájak láthatóan Erdély és a Balaton vidéke. De a kötet élére helyezett írás első soraiból az egyértelmű szerzői állásfoglalás is kiolvasható. Szóljon maga Jókai!

„Sok szép tájkát bejártam hazámmak, voltam az alföld végtelen rónáin, álltam a székely havasok csucsain, de mindeniknél jobban megragadott a Balaton-vidék. Az alföld úgy tetszik nekem, mint egy édes-anya, ki nem sokat piperézi magát gyermeke előtt, nem iparkodik kedveért szép lenni, de kalászos mezőinek aranytengerével mutatja, milyen híven szereti, milyen jó anyja volt, s míg rezgő délibábjában tündér meséket mond neki, pacsirta énekben zengi bölcsődalát. – Erdély képe viszont úgy tünt fel előttem, mint egy büszke tündér, ki bámulatra hív, büvöl és elcsábít, fenyvesek zugása titkos szókat beszél, havasok látása a távol után vonz, valami úgy kényszerít elérhetlenség után sohajítani, és egy fájó érzés nehezíti a megváltást. – Ah de a Balaton-vidék egy bájos menyasszony, ki vőlegényére vár, minden ponton új bájait tárja fel... A hegytelen alföld, mellyen semmi emlék, vagy rom nem hirdeti multunkat, képzeltem velem a derek köznépet, a mellyet becsülök, az emlékes Erdély minden heverő kőhöz csatolt történeti nevezetéseivel tünteti elém az aristocratiát, a mellyet tisztelek... ah de a Balaton-vidék a táblabíró világ képe, a

Tihany (Jókai rajza)

középosztályé, a melyet szeretek, a melyhez tartozom... Ha gazda vagyok, a Tizsamentlék rónájának adom az első rangot, ha politikus vagyok, Erdélybe leszek szerelmes, de mint költő, a Balaton vidéknek nyújtom a szépség almáját." (Cikkek és beszédek V. k. 54–55.)

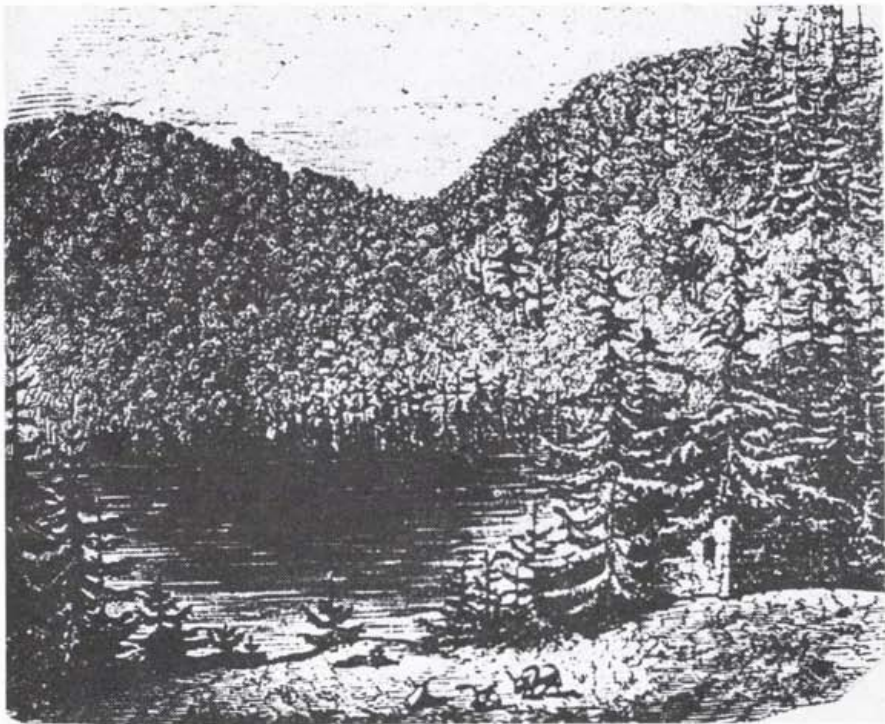
Hosszú élete folyamán többször nyilatkozik összefoglaló módon a hazai tájak egymáshoz való viszonyáról, de ilyen bravúrosan talán sohasem. Vizsgáljuk meg kissé részletesebben a hajdani haza három jellegzetes vidékének három tételben történő mérlegelését! Az első megközelítésre azt mondhatjuk, milyen költői. Mert antropomorfizáló, mert szóképei révén három nőalakban jeleníti meg e vidéket, az Alföld édesanyaként, Erdély elbűvölő tündéréként, a Balaton vidéke bájos menyasszonyként áll előttünk. Ugyanakkor festőien zsánerező is! (Ne feledjük, az ifjú Jókai a festészettel is kacérkodik!) A második tétel a társadalom szerkezete felől közelíti meg a kérdést; a nép, a középrétegek és az arisztokrácia szerepét osztva ki a három tájegységnek. A harmadik mérlegelés mai nyelven szólva foglalkozás-szociológiai, a gazdálkodó, a politikus és a költő ítéletét közvetíti.

És mennyi jogászkodó érvelőerő van e háromszori mérlegelésben! Ki mondana nemet a bájos menyasszonyra, a szűkebb közösséghez kötő hűségre és a hivatásbeli elkötelezettségre?!

A mai ember kétkedve fogadja a tényt: Jókai csak harminckett éves korában, 1857 augusztusában pillantja meg először a Balatont. Gyermekéveit a Duna-parti szülővárosban tölti; pápai, kecskeméti tanulóévei idején sem jut el a nagy tó partjára, az ifjú újságíró Pesthez köti a sajtó, a forradalom és szabadságharc éveit az ország keleti tájaira vetik. A sváb-hegyi villa felépülése után pedig eszébe sem jut másutt üdülni. Ha a mulatni vágyó „kis Róza” (Jókainé lánya) nem sürgetné a füredi kirándulást, tán még éveket várta magára a balatoni utazás.

Füredi szálláshelyükről utazzák be hol kocsin, hol hintón, hol pedig a Kisfaludy nevét viselő gőzhajón a Keszthely–Tihany közti partszakaszt.

Előként a „boldogító látványt” idézzük: „az aranyozott tükör”, a „tündéri tó olyan fenséges, olyan megragadó látvány!” De önmagát tagadná meg Jókai, ha az emelkedett hangnemről nem váltana tüstént csipkelődő-ironizálóra. „Ha ez külföldön volna, a magyar emberek seregestül vándorolnának azt látni.” Megcsodálja a holdfényes Balaton „ezüsthímes tükrén” ringó csónakokat és a hír-

Szent Anna tó (Jókai rajza első, 1853-as erdélyi útjáról)

telen jött vihar színpompáján is elgyönyörködik: „... a legnagyobb szélszélben elkezd háborogni, tengerhullámot hány ... a zivatar napján fekete zölddé lesz, csak szélei szegélyezték fehér tajtékprémekkel, s e sötétzöld tükkörben olyan tündérien rémes a cikázó villámok lobbanása, ... pár óra múlva aztán kiderül az ég, a Balaton megint kéken mosolyog.” (Cikkek és beszédek V. k. 62.)

De megmaradt a látványnál, alig vette ki részét a fürdőzés örömeiből, ugyanis nem tudott úszni. Restelkedve mondogatta, Duna mellett növekedett gyerek léteire csak úgy tud úszni, mint az öreg fejsze.

A természeti szép befogadása mellett nem kisebb örömmel tölti el a vidék szellemi értékeinek szemrevétele, leltározása. Keszthelyen a Festetics-kastély könyvtárának ritkaságaira hívja fel a figyelmet, hosszan elidőz Zrínyi Miklós képe előtt. Füreden a színház az első, amit megemlít. „Azért beszélek legelőször is a színházakról, mert a színház tesz tanúbizonyságot egy-egy vidék műveltsége felől.” (Füred közsínháza az ország harmadik – Pestet is megelőző – állandó magyar színháza!)

A tihanyi apátság szirtfokáról ismét megcsodálja a magyar tengert, de a kolostor „*historiai emlékeire*” is lelkesülten hívja fel a figyelmet, néhány rajzot is készít a becses tárgyakról. Aligha érezzük túlzásnak a megtisztelő Tempevölgy elnevezést, amelyet Jókai a Balaton-vidékre (pontosabban a Keszthely–Tihanyi-i partvonalra) alkalmaz.

A partszakasz panorámáját sem hagyja említetlenül Jókai. A többször előbukkanó Csobánc szellemes képalkotásra ösztönzi: „*Ötször tűnik el a szem elől, s ötször mutatja meg magát, mint egy drámai hős, ki végigjártassa mind az öt felvonást.*” A hegyek – Csobánc, Tátika, Rezi – e „*költői vár-halmok*” látványa megéneklőjükre fordítja Jókai figyelmét, Kisfaludy Sándor regéit idézi.

Tájszemléletének egyik alapsajátságaként az intellektuális jelleget kell hangoztatnunk itt.

Ez az első látogatás érleli meg a Jókai családban a füredi megtelepedés gondolatát. 1867-ben telket vásárolnak, 1870-ben elkészül a Jókai-villa, amelyben hosszú éveken keresztül – Jókainé 1886-ban bekövetkezett haláláig – boldog nyarakat tölt el a család.

S miként nyárra tél következik, az ötven felé járó író a téli Balaton képét festi meg *Az arany ember* lapjain. A *Magyarhon szépségei* közé „útirajzosított” változatát (kihagyja a regényszerelőket!) illeszti be. A *befagyott Balaton* című írás két fejezetkéjében előbb a híres „rianás-jelenet”, majd a balatoni halászat mozgalmal leírása olvasható. Az előbbiből idézünk: „Ezüsttükör, mikor a hold fénye bevilágítja. Nincs rajta semmi törés: egy darabból van öntve... A tihanyi hegyfok kettős tornyú templomával oly tisztán látszik most meg a tükörben, tornyaival lefelé fordítva, mint maga a valóság.” (Reg. 25. k. 184.)

Előbb a színek változásával bűvöli el szemlélőjét: violaszín és rézvörös, majd bíborra és aranyra vált a felkelő nap fényében. Később pedig zengése dobogtatja meg az ember szívét. Hárfahang és lövések durranása után „... egyszerre egy olyan rettentő dördülés hangzik, mintha száz ágyút süttötte volna el egyszerre, vagy mintha föld alatti tűzknát vetettek volna fel, az egész jég-tábla megrendül és összerázkódik. S a dördülés munkája iszonyú, a fűredi parttól rézsút egész Tihanyig, háromezer lépésnyi hosszúságban végigreped a jégtábla, s a kétfelé nyílt tömeg között egy ölnyi széles tátongó nyílás maradt. »A rianás! A rianás!« kialloznak a halászkok...” (Reg. 25. k. 183–184.)

De lapozzunk csak tovább kötetünkben! Erdélyi útjait két terjedelmesebb írás is idézi, az elsőt (1853-as) az *Úti levelekben*, a másodikat (az 1858-as) a *More patrio* címűben tárja olvasói elé.

Már régen készül Jókai az Erdéllyel való találkozásra, hisz nem egy könyvében idézte fel tájai szépségeit (*Erdély aranykora, Török világ Magyarországon* stb.), de csak 1853 májusában jutott el népszerű regényeinek színterére.

Kolozsvárról indult Tordán, Gyulafehérváron és Nagyenyeden át a Székelyföldre. Megteintette Háromszék nevezetesebb pontjait, majd Brassót, Fogarast és Szebent járta be, innét tért vissza Kolozsvárra.

A székelyföldi utazgatásról küldött levelek (IV. és V.) hamarosan kedvelt mesenovelláikhoz szolgáltatott alapot. A *Hargita* című elbeszélés a homoródalmási barlangról tudósító levélből sző érdekfeszítő mesét. „Egy roppant meredek szirttömeg fekszik a Nagymál oldalában a Hargita havasai között, melyet köröskörül fog az Erős bérc meredek falazata, mindenünnen óriási toronyalakú kőszálak, mik közül a legmagasabb Csalá tornyának nevezetik.” (Cikkek és beszédek IV. k. 96.) – így szól az útlevelemben. De nézzük a novellát! „Hol a Nagy-Mál bércei kezdődnek a Hargita oldalában, egy mély völgytorokba beékelve fekszik egy roppant teke alakú bérc, fákkal, virágzó bokrokkal benőve mindenütt. Körös-körül egy óriási sziklafal emelkedik vele átellenben: egyesre hasított bérc, fa és bokor nélkül, hegyesen végződő csúcsokkal, mintha gót templomok tornyait rakták volna egymásra, e meredek, kopár szirtfal, mint egy szédületes bástya fogja ama szirtet körül, hozzájárulhatlanná téve azt. E szirtfalat nevezik, méltó néven, az Erős-sziklának.” (Elb. 5. k. 320–321.) Látnivaló, újraírt szöveg, hasonlatokkal (gótikus torony), szemléletesebb jelzőkkel (legmagasabb torony) helyett szédületes bástya) egészíti ki Jókai a korábbi tárgyyszerű leírást.

De nem csupán a zord bérceken ámul el Jókai, hanem érdeklődéssel fordul az alattuk meghúzódó tucatnyi barlang felé is. Igazándiból ez vonzotta őt! Látványból és szájhagyományból táj és történet szerves egységét teremtő mesenovellát sző gonosz törpékről, bátor székelyekről és tatár betolakodók kitarodásáról. – 1853-at írunk! Példázatértékű biztató történet kerül az 1854. évre szóló Országos Nagy Naptár olvasói elé.

A következő levélben már így kiált fel: „Erdély legköltőibb helyét láttam. Vannak nagyszerűbb, pompásabb, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a Szent Anna tava. ...Háromezer lábnyi magasban a tengerszín felett, köröskörül ezer kétszáz lábnyira feljebb emelkedő bércek által képzett medencében, vad erdők árnyában terül egy gömbölyű nagyszerű tengerszem...” (Cikkek és beszédek IV. k. 99., 101.) Itt fordított folyamat játszódik le, mint az előbbi novella vizsgált részletében. Letisztultabbá, egyszerűbbé, ugyanakkor mesei szófordulatokkal átszőtté válik a leírás: „Túl az erdön, túl a hegyen egy mélyebb völgy teknőjében fekszik, óriási hegyektől körülvéve a Szent Anna-tó: csöndes, mély tengerszem, körülszegve sötétzöld fenyőkkel.” (A tengerszem tündére, Elb. 5. k. 469.)

Ezen a tündéri tájon játszhatja el Jókai bonyolult, több szálból összeszőtt tündérmeséjét, amely a tájelemekeken túl alapít a helyi szájhagyományra, és Ipolyi frissen megjelent *Mythologiajából* (*Magyar Mythologia*, 1854) is jócskán merít.

A második erdélyi útra 1858-ban került sor, kötetünkben a *More patrio* (=ösi szokás szerint) különös címet viselő útirajz tartalmazza a szerzői élményeket. Jókait kettős cél vezérelte, az

egyik egészségi állapotának helyreállítása, a második irodalmi természetű indíték, anyagot akart gyűjteni Fatia Negra, a legendás báró kalandjainak megrajzolásához, látni akarta a történet helyszíneit, az aranycsempészet és pénzverés színtereit, a lakosság mindennapi életviszonyait.

Egy kései életrajzi regény lapjain (*A tengerszemű hölgy*, 1890) a második erdélyi útnak már csak a legemlékezetesebb élményeit sorolja fel. Meglátogatta Vasvári Pál sziklasírhát, Abrudbánya és Verespatak aranybányáit, járt a Csetátye Máre üregeiben, megcsodálta a Detonata „érdekes földtani alakzatát”.

A Csetátye Máre két nagy bányáüreg elnevezése Verespatakon. „A nyugati hegy oldalában van a hirhedei Csetátye... Egy nagy óriási beomlott sír az, mellynek feekén úgy ténfereg az apró emberfajta, egyik kőmorzsáról a másikra kapaszkodva bajjal, mint a fereg. És ez a viszhangos terem, toronymagas falaival, e szédületes sziklapárkányok, e szakgatott falak, vakmerő folyosóikkal, mikből óriási kapuk vezetnek mélyebb üregekbe ... Ezt az egész hegyüregtet a római hódítók ásatták a legyőzött dák nép fiaival ...mellybe a propraetorok katonái millióit temették el a dák népnek.” (Cikkek és beszédek V. k. 158–159.)

Természet és emberi kéz közös műve, szerzőnk számára talán a legfeledhetlenebb látvány, múlhatatlan élmény, melyet nemcsak a *Szegény gazdagok* lapjain örökít meg, de a jóval későbbi *Az arany emberben* is felemlget.

Hasonlóan emlékezetes természeti látvány szerzőnk számára az Abrudbánya közelében magasodó bazalthegy. „A mint egy gyönyörű fenyő erdő tisztására kiérünk, egyszerre élénk tűnik a Detonata...Az ember lelke elvész e látvány előtt!... Olyan fenségesen emelkedik e természet-alkotta remekmű egyenesen ki a földből, mint egy óriási templom homlokzata, ezernyi karcsu oszlopával...Az egész bazalt-sziklahegy csaknem egyetlen vastagságu hatszögletű oszlopköböl van alkotva, mik a nyugati oldalon ivformára vannak hajolva, mintha boltozatot képeztek volna valaha...” (Cikkek és beszédek V. k. 160–161.) Rajzot is készít róla, versben is megörökíti (*A detonatai óriások*). Talán csak az feltűnő, milyen borúlátóan nyilatkozik az emberi faj sorsát illetően:

„A dicsőbb faj elpusztul magától, (...) Csak a silány marad fenn ezentúl...” (Összes művei 98. k. 214.)

Különös emberek, különös lények (tündérek, törpék) világát telepíti a vadregényes (tehát romantikus!) vidékekre. Így a tájjal összehangolt eseménysor hitelesen és élményt nyújtó módon közvetíti az írói szándékokat, eszméket a kései olvasók számára is.

Igaz, hogy kalauzul választott kötetünkben csak egyetlen írás képviseli az Alföldet, de elhelyezése a Jókai honismeretét/honszeretetét bizonyító kötetke végén fontosságát, rangját jelöli. *A Hortobágy* című leírás irodalomtörténeti szerepét ugyanis az adja meg, hogy az idős író utolsó nagy teljesítménye, a *Sárga rózsa* című „pusztai regény” közvetlen előzményeként tartjuk számon. Jókai 1889 májusában látogat el a Hortobágyra, és már a hó végén a Nemzetben közli fenti útirajzát. (*A Sárga rózsa* csak 1892-re készül el.) E kis leírásban tetten érhető az a szándék, amely a nemzeti irodalom folytonosságát, lappangó kapcsolatrendszerét hivatott megvalósítani. Írásunk első felében Kisfaludy Sándor kapcsán hívtuk fel a figyelmet erre a jelenségre. Itt most a szöveg Kuthy Lajosra való hivatkozása ad arra alkalmat, hogy a magyar Alföld prózai megéklői sorában elhangozzék neve, többek – Gaál József, Eötvös József – társaságában.

A három fejezetkére tagolt írás (*A Hortobágy*) etnográfiai szemzőgöböl is figyelemre méltó. A pusztai társadalmának ritkán említett típusairól is szól, birkanyíró asszonyokról, talyigás gyerekekről a gyakrabban emlegetett csikósok, gulyások, juhászok és kondások mellett. Részletes leírást kapunk továbbá ma már ugyancsak magyarázatra szoruló tárgyokról, fogalmakról, ilyen a „magyar wertheim-kassza” és a vasaló is.

Ami pedig a honi szépségeket, látnivalókat illeti, természetesen a délibábot kell elsőként megemlíteni. „A Hortobágy egyszerre tele lesz városokkal. Ezt különösen reggelenként látni. Máskor meg azt látjuk, hogy két ménes legel egymás fölött, az egyik a földön, a másik a levegőben. A házaknak, tornyoknak viszképe úgy látszik meg a délibábotban, mintha csendes tó tükrözne, de azt is megteszi a délibábot, mikor jó kedve van, hogy a házat és a viszképet a tetejével, a tornyot a hegyével megfordítva ragasztja össze.

S ez a tündéri játék így folyik napestig: mentül égetőbb a napsütés, annál tüneményesebben.” (Összes művei 91. k. 67.)

Végezetül, ha áttekintjük a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló kötet tartalomjegyzékét, megállapíthatjuk, kitűzött célunkat – elsősorban terjedelmi okokból – nem tudtuk teljes mértékben

megvalósítani, hisz nem szóltunk a felvidéki útirajzokról, sem *Az arany ember* élére helyezett Vaskapu-leírásról. E néhány említetlenül maradt írás talán arra ösztönzi majd kedves olvasóimat, hogy kézbe vegyék a *Magyarhon szépségei* című kötetet, vagy a hatalmas Jókai-életműből válasszanak olvasni-, illetve újravalvasni valót.*

Szakács Béla

Százötven éve hunyt el Lenkey János honvédtábornok

A mártírtábornok életútjáról, hőies tetteiről, tragikus haláláról már könyvtárnyi irodalom keletkezett, de halálának 150. évfordulója indokoltá teszi, hogy ismét felvillantsuk nem mindennapi személyiségét.

1807. szeptember 7-én született Egerben a Lenkey és Zádorfalvi családban, melynek ősi fészke a Gömör-Kishont vármegyékben fekvő Sajólenke, vagy mint régebben nevezték: Nenke volt. A források szerint e család már 1365-ben szerepel a gömői nemesek között. II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában, 1704-ben, Lenkey János a felkelő gömői nemesség tizedese volt. Részt vett a szabadságharcban a család András és Péter nevű tagja is. Később a Lenkey-család nagyon kiterjedésedett, s közülük Egerbe is eljutottak. Lenkey János tábornok nagyapja Lenkey Mihály volt, aki Sajólenkéről Apátfalvára költözött. Fiai közül Károly királyi testőr, majd Arad megye esküdteje volt, Antal és Lajos kapitányok lettek. Az említett Károly volt Lenkey János honvédtábornok édesapja, akinek bátyja volt a szabadságharcban ugyancsak résztvevő huszár ezredes, Lenkey Károly (1803–1874).

Lenkey János bátyja példáját követve a katonai pályát választotta. A korneuburgi utászkarik iskolában képezték ki és 1822-ben főhadnaggyá, 1839-ben másodkapitánnyá, és 1843-ban kapitánnyá léptették elő.

Az 1848-as márciusi forradalom kitörése Galiciában találta, ahonnan 1848 májusában kalandos körülmények között századával hazaszökött, s itthon szolgálatra jelentkezett. A fiatal magyar kormány a Béccsel való jó viszony fenntartása érdekében hadbírószági vizsgálatot indított ellene és „büntetésből” – századával együtt – beosztották a délvidéki hadsereghez.

Lenkey János és társai ellen indított „vizsgálat” felháborította a közvéleményt, s ez ihlette 1848 augusztusában Petőfi *Lenkei százada* című versét, amelynek első versszaka így hangzik:

Nem véletlen a költő témaválasztása, hisz Lenkey hősiességének bemutatásával példaképet akart állítani nemzete elé, amikor a vers végén így írt:

*Koszorút kötöttem
Cserfa-levelekből,
Harmat csillog rajta
Örökönyveimből...*

*Kinek adnám én ezt,
Kinek adnám másnak,
Mint vitéz Lenkei
Huszárszázadának?*

Lenkey és százada a Délvidéken, különösen Verbásznál keményen harcolt a bécsi udvar által feltüzelt szerb csapatok ellen. E harcok során tanúsított magatartása jutalmaként honvé-

*lit a haza földén,
Hová vont szívetek,
Forró öleléssel
Üdvözlünk titeket,*

*Jó vitéz testvérek,
Üdvözlünk ezerszer
...
Beszéljen akármit
A hadügyminiszter!*

dezredessé léptették elő. Ilyen minőségben nevezték ki a Bakonyi Sándor tábornok vezette bácskai hadtest egyik hadosztályának parancsnokává. Ó- és Törökbecsén Damjanich Jánossal együtt csatázott számos esetben a szerb és a román erők ellen, és innen csak akkor távozott,

* A szövegeket a kritikai kiadás alapján közöltük. Ha ez még nem állt rendelkezésünkre, akkor az ún. nemzeti kiadásra támaszkodtunk. A rövidebb idézeteket helyesírási szempontból némileg korszerűsítettük.

amikor a magyar honvédség a hatalmas túlerő következtében kénytelen volt kiüríteni Bánátot. Lenkey és Damjanich, miközben vasfegyelmet tartott csapatai körében, szigorú rendben vonult észak felé Szolnok irányába, hogy ott felvegyék a harcot a közeledő Windischgrätz osztrák tábornok erős császári ezredeivel. Közben azonban Lenkeyt Szegedre vezényelték, hogy vegye át gróf Hadik Gusztávtól a parancsnokságot. De mielőtt e parancsot teljesítette volna, visszavezényelték Szolnok keleti előterébe, Törökszentmiklóásra.

1849. március 15-én a forradalom győzelmének évfordulóján Kossuth Lajos eddigi kimagasló hősiessége jutalmául Lenkey Jánost tábornokká léptette elő, s egyben megbízta Komárom vára parancsnoki tisztségével, és a VIII. hadtest irányításával is. Lenkey tábornok az osztrákok blokádján át csak álrühában tudott eljutni Komárom várába, hogy elfoglalja tisztségét. A vár felmentésére közeledő Görgey Artúr tábornoktól, a Feldunai Hadtest parancsnokától azt a rendelkezést kapta, hogy egy erős kirohanást intézzen az osztrák csapatok ellen. Erre 1849 áprilisában került sor, amelynek során hétszázhusz huszárral, négy zászlóaljnyi gyalogossal, valamint egy üteggel rontott ki a vár falai körül lévő ellenségre.

Lenkey tábornok mindvégig hőiesen és nagy bátorsággal teljesítette várparancsnoki tisztségét, amíg meg nem érkezett Guyon Richárd honvédtábornok, hogy átvegye tőle a parancsnokságot. Időközben Görgey Artúr honvédseregével nagy elszántsággal tört Komárom irányába, s április 22-én felmentette az ellenséges blokád alól, majd Győrön túlra sikerült visszaszorítania az osztrákokat. Mikor Görgey Buda ostromára indult, s vele együtt távozott Komáromból Lenkey János tábornok is, de útközben megbetegedett, a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Először Pesten éldegélt, majd Szegedre vonult vissza. Amikor azonban onnan is menekülnie kellett, Nagyvárad adott otthont a beteg tábornoknak. Megfelelő források híján nincs tudomásunk betegségei jellegéről, de tény, hogy olyan baja lehetett, amely átmenetileg alkalmatlanná tette őt katonai szolgálatra.

Görgey tábornok Arad térségébe való megérkezése után Lenkey is otthagyta Nagyváradot és Aradra húzódott. Tiszt- és tábornoktársaival egyetértve ő sem akarta megadni magát az osztrákoknak, ezért Görgey Artúrnak, az orosz hadvezetéssel való megállapodás értelmében Aradról Világosra vonult a honvédsereg, hogy ott kapituláljon a cári csapatok előtt. Lenkey János tábornokot is ott találjuk azok között, akik 1849. augusztus 13-án letették a fegyvert a cári csapatok főparancsnoka Paszkijevics herceg előtt.

Lenkey és társai sorsa fölött azonban nem a cári tábornokok, hanem a véreskezű osztrák Haynau döntött. 1849. augusztus 27-én, mintegy két héttel a világoosi fegyverletétel után, tábornoktársaival egy csoportba vonva, Aradon őt is a császári és királyi rendkívüli hadbíróóság elé állították. A bírósági eljárás során azonban Lenkey tábornokon súlyos elmebetegség tünetei jelentkeztek. Az aradi várbörtön falai között elméje elborult, ezért elkerülte társai sorsát, az akasztást, a golyó általi kivégzést.

A bírósági eljárás alatt és után – bátyja, Lenkey Károly ezredes emlékezése szerint – egy fűtetlen, ablak nélküli szobában, az örök által megsebzett testtel, minden ápolás nélkül tengette napjait, s ilyen állapotban hunyt el 1850. február 9-én. Ez utóbbi a helyes halálozási dátum, amely eredeti forráson alapul. Tévesek tehát azok a dokumentumok, amelyek halálának dátumát február 7-ben, illetve 8-ban jelölik meg.

Lenkey János vitéz tábornok hamvait az aradi temetőben hantolták el. Innen Eger város képviselőtestülete 1936 májusában földi maradványait, katonaládájával együtt hazahozatta szülővárosába Egerbe, ahol a Kisasszony temetőben lévő családi sírboltba temették. Már 1874-től itt nyugodtak bátyja, Lenkey Károly ezredes maradványai. Sajnálatos módon azonban az 1936-os temetéskor elfelejtették a síremlékre rávésni ezt aényt, s azóta sem pótolták azt.

Lenkey János egri szülőháza a Széchenyi és a Kováts János utca sarkán ma is áll, s az épület Széchenyi utcai frontján már az 1920-as években emléktáblát helyeznek el, amelyet október 6-án évenként megkoszorúznak az egri polgárok. A város vezetésének gondolkodni kellene azon, hogy a jó állagú épületet múzeumnak rendezzék be, s itt helyet kaphatnának nemcsak a Lenkey-család, hanem Eger más, 1848–1849-es nagyjainak, köztük Knézich Károly tábornoknak, Csiky Sándor stb. emléktárgyai is.

Szecsó Károly

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Szerkesztőségünk az „Iskola és honismeret” című rovaton belül sorozatot indít. Azoknak az elődöknek írásaiból idézzük részleteket, akiket a honismereti nevelésben tanítómestereinknek tekinthetünk. Úgy gondoljuk, hogy mondandójuk – a megváltozott körülmények adta különbözőségeik ellenére – tanulságos ma is.

Györfly István:

A néphagyomány és a nemzeti művelődés

A tanítóképzés és a népismeret

A néphagyományok értékelésére és megbecsülésére elsősorban a néptanítókat kell ránevelnünk, mégpedig mindjárt a tanítóképzőben. Tanítónövendékeink nagy része már a szülői házból népi hagyományokat hoz magával, de mert látja, hogy ennek a tanítóképző nevelési programjában jóformán nincs semmi szerepe, maga sem becsüli semmire. Mikor pedig az életbe kikerül, egy felsőbbrendűnek minősített műveltségideál nevében maga is pusztítóává válik a neofiták fanatizmusával minden népi hagyománynak, „parasztosság”-nak, s maga is igyekszik felismerhetetlenül elvegyülni a középosztályban.

„Ma már a környezetismeret pedagógiai követelmény. Ez azonban nem merülhet ki a ’szülőföld földrajza’ fontosságának hangsúlyozásával. A tanítónak ismernie kell azt a népi közösséget, amely a tanítványt formálta, s amelynek ismét részesévé lesz a tanítvány, ha az iskolából kikerül.” írja Bálint Sándor (Ethnographia, 1937)

A tanítót arra kell nevelni, hogy a népi hagyományt legalább is annyira becsülje, mint az iskolakönyv-műveltséget. „Legyen tisztában azzal, hogy az iskolai nevelés csak időleges, maradandónak csak a hagyományos népi tudást tekinthetjük.” Az iskola nyújtotta tudás évek múlva a legjobb esetben is az írni-olvasni tudásra, a négy számtani alpműveletre, s a hit leg-
elemibb ismeretére zsugorodik össze. Minél jobban be tudja kapcsolni az iskolai műveltséget a nép hagyományos műveltségébe, annál maradandóbb lesz az iskolai műveltség a nép körében.

A néprajzot a tanítóképzőben nemcsak mint külön tantárgyat kívánjuk taníttatni, de az összes tantárgyakban is a népi szemléletnek kell uralkodnia. A helyi hagyomány legyen az az alap, amire az elemi oktatás ráépül.

A középiskola és a népismeret

A néphagyomány a népi műveltség összessége. Nincs az életnek egyetlen olyan vonatkozása sem, amelyben a hagyomány törvénye, a szokás el ne tudná igazítani a falusi embert. Az iskola és a könyv nyújtotta műveltség a nép körében ehhez képest nagyon szűk körű, és nem pótolhatja a hagyományt, de nem is lehet célja, hogy teljesen pótolja.

A néphagyomány, a népi tudás a magyar nemzeti műveltség tartozéka. A középosztálynak annyira magáévá kell ezt tennie, mint amennyire sajátja a magyar nyelv. Nem elégedhetünk meg tehát azzal, hogy népi elemeket vegyünk át a magasabb műveltségünkbe, hanem a nemzeti műveltség alapjává kell tennünk a néphagyományt. Ezen kell tehát nyugodnia a középosztály nemzeti műveltségének is, mely így alátámasztva az elnemzetietlenítés veszélye nélkül hordozhatja az európai műveltséget is, mert hiszen az európai művelt népek közösségébe is beletartozunk.

A középiskola az az iskolatípus, mely alapot ad az európai műveltség szint elérésére. Ez az iskola azonban idáig csak a középosztály hagyományait vette tekintetbe, s elgondolásunk szerint a jövőben el kell fogadnia alapul a néphagyományt is. Ha ezt megvalósítjuk, áthidaltuk azt a roppant szakadékot, amely a nép és a középosztály között fennáll.

A középiskolába azonban nemcsak önálló tantárgyként óhajtjuk bevinni a népismeretet, hanem valamennyi tantárgy alapjává kívánjuk tenni. Így a vallási órákban néplélektant, társadalomrajzot, a magyarórákban a magyar népi nyelvet, népköltészetet, a történelmi órákban a néphagyományt, a népi művelődést, társadalomrajzot, település- és népiségtörténetet, a földrajz-természettudomány órákban a településföldrajzot, tárgyi néprajzot, az ének és zeneórákban a népzene, a tornaórákban a népi játékokat, táncot stb. Minden középiskolai tantárgynak a néphagyományból kell kiindulnia, és az egész tanmenet ezen alapulvnek kell végighúzódnia az első osztálytól egészen az érettségi vizsgáig. Még az európai művelődés csúcspontján sem mondhatunk le arról a kiaknázatlan, nagy nemzeti megújítást jelentő forrásról, amit a néphagyomány jelent, aminthogy eszünkbe sem jut a magyar nyelvet egy világnyelvvel felcserélni. Egyébként Európa is azt kérdezi tőlünk, hogy mi az, amivel a európai műveltséget a magunkból gazdagítottuk, s nem azt nézi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat. Európa az egyeniséget keresi bennünk és nemzeti elfogultság nélkül mondhatom, hogy azok is vagyunk. Ha nem kötik béklyóba a magyar iskolázást a nem reánk szabott külföldi tanterv-sablonok, hanem magyar szemmel, szívvvel, lélekkel és bátorsággal nyúlunk középiskoláink reformjához, ahhoz a nemzeti életöszön parancsára a magyar népi-nemzeti irányban kell haladnunk, különben elvesztünk. Ezzel az iránnyal érjük el az egységes magyar nemzeti művelődést, mely urat, parasztot egyformán összeköt.

A középiskolai tanterv ilyen irányú átdolgozását azonban csak magyarlelkű tanférfiaktól várhatjuk. Akik ennek híjával vannak, azokban még ha megvan is a jóakarát, bennük elsikkad a lényeg, munkájuk csak „magyarkodás” lesz. Ebben a kérdésben megalkudni nem lehet. Vagy már most alapjává tesszük a középiskolai tantárgyaknak, vagy várjunk vele mindaddig, míg fel nem nő egy olyan magyarlelkű tanárnemzedék, mely a néphagyomány nemzeti jelentőségével tisztában van. Addig pedig a népismeret (néprajz, néplélektan, társadalomrajz) hallgatását tegyük kötelezővé az egyetemeken.

A középiskolával kapcsolatban kell megemlékeznünk a cserkészetről is. A cserkészlet igen jó jellemnevelő intézmény, azonban abban az időben vert gyökeret hazánkban, amikor még nem döbrentünk reá, hogy a világon egyedül vagyunk, s nem számíthatunk senkire, csak önmagunkra. Hittünk az emberiség szolidaritásában és egy európai lélek kialakításának lehetőségében. A cserkészlet bizonyos mértékig nemzetközi intézmény volt, de lassanként mindenütt nemzeti irányt vett fel. Nem kicsinylen le a cserkészmozgalom nagy nevelő értékét, de kívánatosnak látom, hogy hazánkban is alkalmazkodjék korunk uralkodó eszméjéhez, s a magyar népi-nemzeti hagyományokat minden vonalon juttassa érvényre. A cserkészletben ne csak minta európai polgárt, de minta magyart is lássunk. Minta magyart pedig akkor lesz, ha nemcsak a középosztály, hanem a magyar nép értékeinek is képviselőjévé válik. Szükségesnek látjuk, hogy a cserkész a néphagyomány értékelésében és ápolásában elől járjon, és ne elégedjék meg holmi népi motívumok felvételével. Ne magyarkodjék, hanem lelkileg is egyesüljön a néppel, így lesz majd belőle igazi nemzetvezető réteg.

(Györfly István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés
Budapest, 1939. 63–66. old.)

A helytörténeti gyűjtéstől a honismereti nevelésig Tiszakeszi általános iskolájában

Tiszakeszi, Dél-Borsod-Tisza-parti községe 3200 lelket számlál. Jellegzetesen alföldi tájba települt, arculatát a szeszélyesen kanyargó Tisza határozza meg. A folyó az elmúlt századokban gyakran változtatta medrét, többszöri költözésre kényszerítve a falu népét. A jelentéktelennek látszó helységnek mégis gazdag történelmi múltja van. Már az őskorban lakott település. Ismert régi neve *Keszi*, az ómagyar *Keszi* törzsnévből származtatható, tehát valószínűleg a honfoglaló magyarság *Keszi* törzsének települési helye. Közeliében található Tarján, Kürt, Nyék falu. 1067-ben itt, a mai belterülettel délre állt a százdi bencés apátság, mely a tatárjárás idején elpusztult, romjainak utolsó maradványait azonban az 1930-as években még látták a helybeliek. A mai település ősenek nevét a ránk maradt okiratokban először az 1332-es pápai tizedösszeírásban találjuk meg, így 1982-ben ünnepeltük a község első írásos említésének 650. évfordulóját. Ez a megemlékezés határkő lett helyismereti tevékenységünk tudatosabbá válásában.

Az ünnepséget megelőző féléves előkészület során a Megyei Levéltár igazgatójának és munkatársainak kezdeményezésére intenzíven és szervezeten megindult a történeti adatgyűjtés községünkben. A levéltár munkatársai és a honismereti munka iránt eddig is elhivatottan érdeklődő pedagógusok szűkebb körű tanácskozásai után bekapcsolódott a munkába a nevelőtestület, az állatorvos, az orvos, a református pap, a község értelmisége, valamint a nyugdíjas jegyző, nyugalmazott pedagógusok és idős mesteremberek. Közben szakmai felkészítést is kaptunk a történelmi gyűjtés feladatairól.

Nevelőtestületünk létszáma 24 fő, többségük nem keszi születésű, de több évtizede az iskolában tanítunk. Tanítványainkon keresztül megismerve a családokat – megszerettük az itt élő dolgozó embereket és érdeklődni kezdtünk a község és lakosainak múltja iránt. Többen foglalkoztunk eddig is helytörténeti gyűjtőmunkával, így népzene, néptánc, népi irodalom, színjátkozás, helyi balladák, mondák, mesék, lakodalmi és szüreti rigmusok, népszokások, népi mestereségek, munkaeszközök, népi gyógyászat, ünnepi előkészületek, étkezési szokások, földrajzi és ragadványnevek gyűjtésével. Nyugdíjas magyartanárnőnk a régi keszi társas életet dolgozta fel, történelem szakosunk szakdolgozatához kutatta a község történetét, amihez értékes anyagot kapott egy keszi származású református paptól, aki szintén komoly helytörténeti anyagot gyűjtött évtizedekkel ezelőtt, teológus korában.

Az 1960–70-es évek óta a középiskolában továbbtanuló diákjaink folyamatosan sikeres helytörténeti pályamunkákat írtak, amivel bizonyították, hogy a honismeret iránti érdeklődés csíráit már kisiskolás korukban sikerült elültetnünk. Fél évszázados múltjuk volt már akkor öntevékeny együtteseinknek, hiszen dalkör, énekkar, az asszonykórus, a citerazenekar, néptáncos és színjátszó csoport, irodalmi színpad működött a községben. A népi kultúra és hagyományok gyűjtése, ápolása szinte egyidős a község iskolájának történetével, hiszen a falu tanítói karolták fel ezt a munkát. Ránk maradt a XX. század első évtizedeiben itt tanító jeles pedagógus feljegyzése a keszi iskola múltjáról.

Az évforduló alkalmából történelmi emlékbizottság alakult, emlékülést szerveztünk, melyen dr. Csorba Csaba történész, megyei levéltárigazgató tartott előadást Tiszakeszi történetéről. A gyűjtőmunka és a levéltárral való sikeres együttműködés alapján elkészült a Tiszakeszi című kiadvány (600 példányban), amely a kutatás legújabb eredményeit hasznosító, közérthetően megírt történeti munka. Vele a honismeretet szolgáló kiváló eszköz került a nevelők, tanulók, a község lakói kezébe. A benne leírtakat dokumentumokkal, tárgyakkal egészíti ki a csaknem száz esztendő régi iskolaépületben megnyílt község- és iskolatörténeti gyűjtemény gazdag anyaga.

Az emlékbizottság elhatározta, hogy a gyűjteményt tájházzá, iskolamúzeummá fejleszti, s felhívása nyomán igen sokan – intézmények, üzemek, hivatali vezetők, magánszemélyek – adtak támogatást, felszerelést, értékes tárgyakat és dokumentumokat. Dr. Fegyverneky Ferencné történelemtanár vette nyilvántartásba az adományokat, s buzdított lelkesen a további gyűjtésre.

A sajtóból értesülve munkánkról nyugdíjas pedagógusok, sőt idegen emberek küldtek régi tankönyveket, eszközöket, címeres tablót, kézimunkákat, tintatartókat, palatáblákat azzal, hogy régi emlékeik méltó helyre kerüljenek. A nevelőtestület is átadta féltett iskolai emlékeit, fényképeket, írásos visszaemlékezéseket, meghívókat, okleveleket és megkezdtük először az 1970-es évek anyagát elrendezni időrendi sorrendben egy albumban. Minden tanév legfontosabb eseményeiről írásban is megemlékeztünk. Így kezdtük el Iskolatörténetünk albumainak összeállítását. A későbbi években kiegészítettük visszamenőleg is a kezdetekig (1716), a továbbiakban pedig elkészült 1993-ig. Ezek a súlyos albumok most már ott sorakoznak iskolamúzeumunkban és segítenek az emlékezésben, a fiataloknak pedig a múlt megismerésében. Minden iskolánkhöz érkező új nevelőnek itt kellene kezdenie az ismerkedést iskolánk múltjával, az elődök példájából merítve.

Iskolamúzeumunk ma már megfelelő helyiséget nyújt a honismereti munka elvégzéséhez: tanítási órákat, szakköri foglalkozásokat, vetélkedőket, ünnepeket, községi rendezvényeket tartanak itt. A terem jobb oldali részében a régi iskolabelsőt alakítottuk ki padokkal, katedrával, táblával, szekrényvel, mosdóval, fogással, régi szemléltető eszközökkel. A bal oldali tárlókban és a falon a község és az iskola történetének emlékeit mutatjuk be. A kiállítás három részből áll: községtörténet, iskolatörténet és a paraszti élet tárgyai. A bemutatást egy korhűen berendezett parasztszoba zárja, amelyhez a pásztorélet eszközeinek, viseletének bemutatása csatlakozik. Az összegyűjtött írásos és tárgyi emlékek egy részét hely hiányában nem tudtuk kiállítani, ezeket zárt szekrényekbe helyeztük el. Az azóta is egyre gazdagodó anyagok igényelnék a kiállítási terület bővítését.

A múzeum átadását követő hónapokban a tanítási időn kívül osztályonként múzeumlátogatást szerveztek a kollégák. Mivel a gyerekek is aktív résztvevői voltak a gyűjtésnek, érdeklődéssel figyelték a kiállítás gazdag anyagát. Szempontok nyújtásával ösztönözték őket az elmélyült megfigyelésre, az életkoruknak megfelelő feladatokat kaptak, amely a későbbiekben sokukat önálló búvárkodásra készítetett. Ezek azonban csak az elindító lépések voltak, az érdeklődés kialakítása hosszabb folyamat. A későbbiekben minden csoport első látogatásán rajzsakkörös gyermekcsoportunk 3-5 tagja mutatta be az iskolamúzeumot. Ez a kis idegenvezető csapat az évek folyamán mindig megújult: az iskolát befejező tanulók helyébe újak lép-

tek, akik ugyancsak lelkesen végezték a tárlatvezetést. A bemutatás végén Váczi Mihály szavait adták útravalóul a látogatóknak: „Gyűjtsétek össze a régi szerszámnyeleket, ha kezet akartok szorítani azokkal, akiknek jogutódai vagyunk a boldogságigényben. S időnként szorítsuk meg keményen ezeket az ereklyéket. Nagy szükség van rá.”

A szülői értekezletek után a szülőknek szerveztünk közös látogatást az iskolamúzeumba, hiszen gyermekük élménybeszámolója az érdeklődésüket is felkeltette, mi pedig partnerként számítottunk rájuk további honismereti tevékenységükben. Tantestületi határozat született arról, hogy tervezzük meg, s tanmenetünkbe építsük be azokat a szaktárgyi és osztályfőnöki órákat, amelyeket a tanév folyamán az iskolamúzeumban kívánunk megtartani. Az első időszakban évente osztályonként 3-5 órát tartottunk ott, kihasználva a szemléltetés adott lehetőségeit. A hely hangulata és hatása szinte ünnepélyessé tette ezeket az órákat, amelyeken a gyerekek örömmel dolgoztak. Úgyesen alkalmazták régebbi látogatósaikon szerzett ismereteiket, s a hazuról hozott történetekkel egészítették ki az óra anyagát. Az évek során helytörténeti ismereteik bővülésével szívesen végeztek önálló kutatásokat is családjuk, ismerőseik körében, gyakran bűvárokodtak a Tiszakeszi monográfiában, gondolkodásukba beépült ennek fontossága, jelentősége, mely további tevékenységre ösztönzött.

Meghatározó volt a pedagógus elhivatottsága, érdeklődése, következetes, folyamatos munkája, a szaktárgyak különféle lehetőségei és a gyermekcsoportok összetétele. A helytörténeti tevékenységben sokszor közepes és gyenge képességű gyermekek is sikeresen szerepeltek és meglepő érdeklődést mutattak. Meghatározó volt a családi háttér, az idős családtagok, nagyszülőkkel való kapcsolat minősége, tiszteletük és tekintélyük. A békés és szeretetteljes családi kötelékben felnövő gyermekek érdeklődése a családtagok jelene és múltja iránt nagyobb, például értékű és hiteles számukra és egész életükre meghatározó. Érzelmviláguk gazdagabb, osztályközösségükben is a jó közösségi szellem kialakítói, példájukkal hatni tudnak, elfogadván társaikat.

Osztályfőnöki, környezetismereti és magyar irodalom órákon először a következő témákat dolgozták fel: Iskolánk régen és ma, Iskolánk hagyományai, Lakóhelyünk múltja, Tiszakeszi története, Szülőföld szeretete.

1986 őszén a Magyar Televízió értesülve Iskolamúzeumunk létéről megkeresett bennünket azzal a kéréssel, hogy a század eleji falusi iskolahangulatát megidézve tartsunk egy órát ezen a helyen. Dr. Fegyvernekyné rendezésében az akkori 6. és 2. osztályosok összevont foglalkozásán készült el a TV-s felvétel. A foglalkozás tervezéséhez érdeklődött nyugdíjas kollégáinál a régi iskolai szokásokról; tanító-diák kapcsolatáról, köszönés, jelentés, összevont csoport tanórai munkájáról, egyszerre közös éneklése az óra elején, betűk tanítása kézmozdulatokkal, étkezési szokások a szünetben, fegyvermezési módok stb. A gyermekek század eleji öltözködéséhez tanácsot kért az idős emberektől, érdekes anekdotákat is megismert. Például egyiküknek az ötszemélyes padban, a második sorban középen volt a helye, s mindig az első pad alatt, a gyerekek lába közt bújít át a helyére, hogy ne zavarja szomszédait. A televíziós szerkesztő kérésére egy nyolcadikos fiút választottak ki a tanító szerepére az összevont 1–6. osztályban, akit nagy körültekintéssel öltöztettek fel és készítettek elő a feladatára. A sikeres filmet azóta is többször vetítették.

A *múzeumi órák* tervezése és szervezése a mai napig is a kezdetben kialakított rendszer szerint történik. Magyar irodalom órákon az 2. osztályban: *Szól a csengő, kezdődik az iskola*; a 3. osztályban: *Ha az élet zengi be az iskolát*; 4. osztályban: *Szeptemberi csengetés* fejezetek a tanévkezdéskor a régmúlt idők iskoláját, életét idézik. Ezeknek az óráknak egy részét a múzeumban tartják, hogy a gyerekek megismerjék, vagy újra kezükbe vegyék azokat az eszközöket, tárgyakat – palatábla, tollszár, tintásüveg stb. – melyeket a régi iskolában használtak. Magyar-történelem szakos tanáraink rendszeresen felhasználják falunk mondakincsét (pl. Az elsőlyledt templom) és történelmi valóságát (százdi apátság alapítólevelével másolata az iskolamúzeumban). Ezek a helytörténeti órákon, vagy a mondák tanításánál kerülnek előtérbe. Arany János: Toldi szerelme első két éneke nagy valószínűség szerint itt játszódik le, mivel itt volt a Rozgonyi birtok. Népköltészet – népballadák, mesemondák, mesegyűjtők –, A művészetek fejlődése –, Népmese, népmonda, helyi mondák stb.

A helyi tanterv lehetőséget nyújt az irodalom tanításán belül a drámaismeretek gyakorlásában bábozásra, élmények dramatikus bemutatására, népi játékok tanulására, ehhez kapcsoló-

dó maszkos játékokra. A régi falusi szokások gyűjtésével éveken keresztül foglalkozott az irodalmi és a színjátszó szakkör. „Este a fonóban” című feldolgozásukat a megyében is bemutatták.

Tiszakeszi monográfiája szinte kézikönyv lett a történelemtanár kezében a tananyag helyi vonatkozásainak kiegészítésére, de megfelelő irányítással a tanulók is jól használhatják a kötetet a kapott feladatok megoldásához. Történelemtanárunk bemutató órát is tartott a területi munkaközösség tagjai előtt a helyi források felhasználásának módszereit is bemutatva. Nyilvános honismereti szakköri foglalkozáson is alkalma volt a kolléganőnek a tantestület, a szép számban jött vendégek előtt bemutató foglalkozást tartani.

Múzeumunkban a tábla felet, elhelyeztük a II. világháború előtti időkből megőrzött koronás országcímert, a Himnusz-táblát. 1991-ben elkészült Tiszakeszi új címere: a helyes talpú címerpajzs kék mezejében jobbra úszó ezüst kecsége. Elkészült a község zászlaja is, amely vörös, két fehér sávval, s a leírt címerrel. Mindkettőt elhelyeztük múzeumunkban a két jelkép történeti leírásával együtt.

Énekórákon szinte minden népdal tanításánál felszínre kerülhetnek – a régi paraszti világ jobb megismeréséhez – régi munkaeszközök, öltözékek, lakásberendezési tárgyak, ami jó alkalmat ad a bemutatásra, megismertetésre. A helyi népdalok gyűjtése is megtörtént, melyeket a gyermekeken kívül a helyi asszonykórus is énekelt.

Tizedik éve az alsó tagozatban bevezetésre került a *4. testnevelés órában* a *néptánc oktatás*, helyi gyermekjátékok gyűjtése, bemutatása. Több évtizedig vezettem a *Herman Ottó biológiai szakkörünket*, melyben a tagok 4-5 évig folyamatosan dolgoztak, kutatták, megfigyelték a község határában lévő életközösségeket. Évente készítették közös pályamunkát a „*Hazánk Mezőgazdasága diák szemmel*” című pályázati felhívásra. *Tiszakeszi környezetvédelem* című munkájukban feldolgozták a Tisza árveire vonatkozó gyűjtések tapasztalatait is, a folyó tájformáló tevékenységét. Az *Erdei séta* címűben a község határában lévő galéria erdők életközösségét ismertették, de feltárták annak változásait, melyet a nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés okozott szomszédosságával. A helyi termelészövetkezet *növénytermesztését*, és *állattenyésztését* is feldolgozták, összehasonlítva a régi paraszti egyéni gazdálkodással, bemutatva mindkettő előnyeit, de hibáit is. Előzetesen tájékozódunk és látogatásokat tettünk a helyszíneken, megismertük a régi munkaeszközöket, gazdálkodási módokat, a nagyüzemiekét is. Fontos volt, hogy közben elbeszélgettek a mezőgazdasági munkát végző emberekkel és megtanulták becsülni munkájukat. A *Gyógynövények* című pályamunkára egy teljes évig készültünk. Összegyűjtöttük a határban fellelhető gyógynövényeket, szakkönyvekből megismerték gyógyhatásukat, de felkutatták a községben ismert gyógynövénygyűjtő szokásokat és felhasználásukat napjainkra és a régi időkre vonatkozóan. Vendégünk volt a területi gyógynövénygyűjtést irányító szakember is, aki előadást tartott, majd terepen bemutatta a szakszerű gyűjtést (kamilla), indítottunk csipkebogyó, bodza gyűjtést, iskolarádiós adásokat szerveztünk, és vetélkedőket. A község lakosainak gyógynövény vásárt rendeztünk, ahová meghívtuk a Herbária miskolci vezetőjét. Felkértük a gyógyszerészt előadás tartására, teakóstolót rendeztünk.

Megpróbáltuk természetkutató munkánkat a téma helytörténeti vonatkozásaival összefüggésbe hozni. A tanulók alkalmat kaptak önálló pályamunkák készítésére, több alkalommal értünk el I–III. helyezést, s 1986-ban a Herman Ottó szakkör tagjai I. díjat nyertek a *Kerteszet* című lap országos pályázatán természet- és környezetvédő munkájukkal. „Ünnepi süteményeink régen” című munkájukban régen elfelejtett sütemények elkészítési módját ismertették. Egyet egy 80 éves néni segítségével maguk is elkészítették; ez volt a „vízen kullogó” tészta.

Természetesen a tantárgyak honismereti vonatkozásai nem egyformák, a múzeum sokoldalúságából adódóan azonban szinte valamennyi tárgy, köztük kiemelten a rajztanítás megtalálja a lehetőségeit. (Erről Dojcsákné Lazanyi Anna külön dolgozatban számol be.)

Hajdú József rajztanár véleménye szerint: „Az esztétikai nevelés egyik legbiztosabb támasza és leghatékonyabb eszköze a népművészet, mely mindenkor egy közösség gondolat- és érzésvilágát tükrözte és tükrözi a mai napig”. Az iskola helyi tanterve számára ő dolgozta ki a népművészet és vizuális nevelés kapcsolódási pontjait, s az általános iskola 1–8. osztályaiban a következő lehetőségekre épít:

1. *osztályban* a rajzórakon a vonal képépítő szerepéről tanulunk. A ritmikus sordíszek első csoportjai egyenes, ferde, nyitott, folyamatos, zárt stb. vonalakból épülnek fel. Ennek a témának a szemléltetésére kitűnően alkalmas a népi szőttes, melynek díszítménye a szövés technikájánál fogva csaknem kizárólag vízszintes és függőleges – álló és fekvő vonalakból áll. A népi fazekasság tárgykultúrájának megismerésén belül foglalkozunk az edénykészítéssel. Agyagedény készítésével. Az edénykészítés közben több olyan technikával ismerkednek meg, amelyeknél a készítési mód és a díszítés nem választható el egymástól. A múzeum ilyenirányú gyűjteménye kiváló motivációs erőként működhet. Mitől szép egy edény, tárgy? (Fazekas tárgyak forma – funkció – motívum kincsének elemzése.) Összevetés régi és új formával. Beszélgetés a tájegységek tárgykultúrájáról.

2. *osztályban* A „nyomok nyomában” című témában kitűnően lehet „dörzsöleteket” készíteni népi hímezésekről, bútorokon meglévő mintákról, fafaragásokról (komód eleje, gombja, tükörkeret, borotvatartó). E motívumok lemásolása és új kompozíciós rendbe helyezése új alapokra teheti az élő népművészetet. A tulipános láda elkészítésekor a múzeum hangulata, a motívumkincs gazdagsága, dekorativitása, a tárgy funkciójának felelevenítése teheti életszerűvé a gyerekek és a múzeum kapcsolatát.

3. *osztályban* „a tárgyak másai” fejezetben belül a pásztorfaragás tárgyainak emlékei – ostor, cifraszűr, borotvatartó – indíthatják el a képkalkító fantáziáját. A cifraszűr formája, funkciója, motívumkincseinek gyűjtése. A népi szóolás értelmezése – „életre keltése” – pl. kitették a szűrét.

4. *osztályban* a „batikolás” keretein belül, nemcsak újfajta technikával ismerkednek meg, hanem a textilfajtákkal is, egy textília eredetével, színével, funkciójával, díszítettségével (vászon, pamut, selyem). A múzeumban fellelhető üvegedények ornamentikája, formája elemzése közben az üvegfestészet technikájának megismerése, életkor szerinti alkalmazása. A batikolás nem volt idegen a népművészeti technikától, gondoljunk a fazekasok írókájára, vagy a „gicára”, amelynek viaszba mártott végével „írták” a hímes tojásokat.

5. *osztályban* a használati és dísz tárgyak funkciója, célszerűségük, a formatervezés alapszabálya adnak témát a múzeumi órára. Kevesebb, szebb és érdekesebb, erkölcsnemesítőbb dolog van annál, mint amit a múzeumi tárgyak e tekintetben kínálnak. Egy vászonkorsó felszerősége, rendeltetése, összehasonlítva a mai reklámcsomagolásokkal. A népi értékek felismerése, a hagyományok őrzése, a tárgyat készítő és tárgyat díszítő ember törekvéseinek megismerése lehet az alapja a giccs felismerésének. Harsányi Gy. Lajos festőművész¹ munkásságának, festészetének bemutatása során a múzeum légköre, hangulata talán értőbbé teszi a „felgyülemlett jelenlévő múltat”. Részügyűzésül elmondhatjuk, hogy a rajz, a vizuális kultúra művelődési anyagán végigvonuló népművészet jelen van a kisiskolások valamennyi korcsoportjánál. Hol több, hol kevesebb időbeli megoszlásban. Ezek megértésében, a hagyományörzésében az iskolamúzeum nélkülözhetetlen.

6. *osztályban* a kompozíció lényegének megértésében, a komponálási készség fejlesztésében nélkülözhetetlenek egyrészt Harsányi Gy. Lajos festőművész tulajdonunkban lévő festményei, másrészt a cserépedények motívumai. Vagy egy népi bútor (pl.: komód) összehasonlítása egy mai bútor darabbal.

7. *osztályban* a magyar népi díszítőművészet jel- és jelrendszere (motívumgyűjtés – modellezés; ágyvégek, falitéka, saroklóca motívumkincse), kiemelve a falitéka funkcióját, paraszti világban betöltött szerepét.

8. *osztályban* a magyar népi építészet keretén belül régi házak, régi épületek. A múzeum, mint modell rajzban is, makettként is. Az épület történetisége: a régi iskolarendszer – régi emberek gyökereivel.

Hajdú József kolléga igyekezett a korosztályok művelődési anyagát úgy összeállítani, hogy egy-egy tanulócsoporthoz a szűkös órakeretek ellenére is évenként akár többször kapcsolatban kerüljön az iskolamúzeummal, a népművészettel. Mivel ez az a hely, amely gyermektől, felnőttől egyaránt tevékeny, intellektuális együttműködést követel, összpontosításra kötelez.

¹ Tiszakeszi kulturális életének, örökségének jelentős alakja Harsányi Gy. Lajos festőművész, aki 1887-ben községünkben született. 1909-től 1914-ig a nagybányai festőiskolában tanult, majd festett.

Tiszakeszi monográfiája (általános iskolai honismereti szakköri segédanyag) 1982-ben megjelent. A 600 példány gyorsan elfogyott. 1990-ben a Dél-Borsodi Alapítvány az Ifjúságért pályázaton iskola és helytörténeti gyűjtemény fejlesztéséhez 200 000 Ft-os támogatást nyertünk, melyből a monográfia újbóli kiadását is tudtuk támogatni. 1992-ben a Megyei Önkormányzati Hivatal Mecénás Alapjától – *Tiszakeszi Iskolamúzeumának iskola és községtörténetének ismeretterjesztő kiadványához* 70 000 Ft támogatást kaptunk. Így 1993-ban ezer példányban kiadtuk *Tiszakeszi évszázadai* címmel, megjelenését a Polgármesteri Hivatal is támogatta.

1996-ban az ezeréves magyar iskola és a honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Intézet neveléstörténeti konferenciát szervezett, melynek résztvevői egy egész délutánt Tiszakesziben töltöttek, ahol tanulmányozták iskolánk muzeális gyűjteményeit. Iskolamúzeumunkban egyébként is gyakran követik egymást a rendezvények. Vendégkönyvünket lapozva meglevenedik a sok kedves találkozás. Vendégeink voltak megyei és járási vezetőink, a környék igazgatói, pedagógusai, miskolci középiskolák (így a Földes Ferenc Gimnázium honismereti körének tagjai), szaktanácsadók, orvosok csoportjai, református lelkészek, a helyi üzemek vendégei, holland és osztrák látogatók. Szokássá lett, hogy a községben megforduló vendégeket elhozják vendéglátóik „a régi iskolát” megtekinteni. Így jöttek el nagyidai szlovák testvériskolánk tanárai és diákjai, a kassai kollégák, Erdélyből a mezőpaniti iskola küldöttei. 1998 nyarán *középiszkolai néprajzi tábornak* adott otthont a község. A fiatalok vizsgálati anyagukból hagytak az iskolamúzeum részére is.

1992 novemberében a múzeumban emlékeztünk Székely Attila református igazgatótanóra, aki a II. világháború áldozataként 1944. november 9-én vesztette életét községünkben. Húsz éven keresztül hűségesen tanította a tiszakeszi gyerekeket, magánélete, munkája példaként áll előttünk. A volt református iskola épületén emléktáblát helyeztünk el, a temetőben sírját megkoszorúztuk. Azóta minden évben november 9-én a helytörténeti szakköri ünnepi megemlékezést tart és koszorúz. Szükség van erre nemcsak kegyeletből, hanem az emlékezet ébrentartására, hogy tiltakozunk az embertelenség ellen.

Két alkalommal pedagógusnap ünnepségünket is az iskolamúzeumban tartottuk. Az ünnepi műsor keretében az első alkalommal Gávai Józsefné nyugalmazott tanár visszaemlékezését hallgattuk meg pályájáról. A második alkalommal iskolatörténetünket feldolgozó tanulmányukat ismertették a készítőik. A régi terem múltat idéző hangulatában új, fiatal kollégáinknak is hitelesebbé válhattak azok az emlékek, amelyeket ők közvetlenül nem ismerhettek.

Időről időre nevelési értekezleteink napirendjére kerülnek olyan témák, amelyek a gyermek személyiségének fejlesztésében a szülőhely meghatározó szerepét tárgyalják. 1984 áprilisában például megbeszélésünk középpontjában ez állt: „feladataink a haza szeretetére, nemzeti értékeink megismertetésére és megbecsülésére történő nevelés”. 1986 novemberében témául ezt választottuk: „A szülőhely meghatározó szerepe a személyiség kialakulásában”. Minden esetben megfogalmaztunk olyan feladatokat, amelyek a honismereti nevelésnek javára váltak.

Áttekintésemet a pedagógus szerepének kiemelésével szeretném lezárni. Az írásos emlékek és a visszaemlékezések egyaránt azt bizonyítják, hogy elsősorban a község tanítói voltak azok, akik érdeklődtek a helyi hagyományok iránt, s szívesen vállaltak feladatot ennek őrzésében. Napjainkig is így van ez. Tantestületünk is kereste a hagyományápolás útját a helytörténeti ismeretek tanításával, a néprajzi gyűjtőmunkával, próbálta a tiszta népi forrásokat felfedezni. Szakmai felkészülésünk a gyakorlat közben valósult meg, s megértettük, hogy az utolsó percben sikerült pótolhatatlan értékeket megmentenünk lakóhelyünk múltjából.

A múlt értékeinek, szellemi és tárgyi emlékeinek összegyűjtésével, őrzésével a közvetlen környezet, a családi otthon, az iskola, a lakóhely iránti szeretet és megbecsülés ébrentartását szolgáltuk. Mély, igaz hazaszeretetre neveltük iskolánk tanulóit, s – ez meggyőződésem – ezt teszik az utánunk következők is. Hiszen a lakóhely múltjának megismerése, megbecsülése, szeretete a legerősebb kötőerő lakó-, illetve szülőhelyünkhez: hazánkhoz.

Dr. Kozaróczy Gyuláné

Az iskolamúzeum és a rajzoktatás

A múzeumi gyűjteményeknek a vizuális nevelésben való hasznosítása régi törekvése az iskolának. Az egyik kerékpáros vándortáboroztatásom alkalmával mégis sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy a gyerekek nem akarták megnézni a múzeumokat, gyorsan végigszaladtak a termeken. Nem értették, hogy mi, nevelők miért nézzük elmélyülten a kiállított tárgyi és írásos dokumentumokat. A gyerekek többsége nem járt azelőtt múzeumban, az ott látható értékeket nem szerette meg velük senki. Az általános iskolás korú tanulók számára a kizárólagosan csak befogadói szerep nem vonzó, s a hagyományos, a tanulmányi kirándulás zsúfolt programjába illesztett múzeumlátogatás nem nagyon kínált ennél többet. Igazi befogadóvá akkor lesz a tanuló, ha saját szintjén felfedezővé válik.

Ehhez kínált kiváló alkalmat a községünkben, Tiszkesziben megnyílt iskola- és településtörténeti állandó kiállítás, amelyet a helybeliek egyszerűen iskolamúzeumnak neveznek. A kiállítás nyolc tárlóban, időrendi sorrendben mutatja be a község múltját szemléltető írásos dokumentumokat a százdi alapítólevél másolatától, a falut ábrázoló térképeken át az egyházi, gazdasági, a kereskedelmi, az ipari, a politikai élet sokféle iratáig. Önálló részben tanulmányozható az iskola történetének számos emléke, s a kiállítást egy korhűen berendezett paraszti szoba zárja a pástorélet tárgyaival.

Minden tantárgy élni tud a múzeum adta lehetőségekkel, a rajzoktatásnak pedig különösen nagy segítségére van. Ezzel kapcsolatos tapasztalataimat foglalom össze a következőkben.

1. A múzeum anyaga kézenfekvően kínálja a lehetőséget a *magyar népművészet* bemutatására. A parasztember egyszerű használati eszközei célszerű felépítésük mellett a szépre való törekvésről tanítanak. Életük fontos mozzanataiban szerepet kaptak a változatosan díszített szép tárgyak. E tárgyakat összegyűjtve a maguk valóságában adhatjuk a tanulók kezébe.

Az 5. osztályban a tanterv törzsanyagként írja elő a népi fazekassággal való foglalkozást, s szaktermekink fazekas termékekből szép gyűjteménnyel rendelkeznek. Van három különböző méretű mezőcséti madaras butellánk, több komacsészénk, tálunk, korsónk. A népművészeti diaképek mellett a tanulók a tárgyak valóságos térbeli formájával, motívumaival, színeivel ismerkedhetnek meg. Iskolánkban más tájegységek kerámiai is fellelhetők. A sokféle formájú fazekasedény lehetőséget kínál formagyűjtésre, elnevezésük megismerésére és természetesen mindenkor meg kell beszélni azt is, mit tartottak benne, mire használták a különböző edényformákat. A formagyűjtés után eredeti motívumokkal, színekkel ismerkedhetnek. Ezeket később képalakító munkájuk során, illusztrációk készítésekor alkalmazhatják díszítésként.

A 6. osztályban a pástorfaragással ismerkednek tanulóink. Ehhez nem rendelkezünk olyan bőséges anyaggal, mint a fazekasság terén, de azért itt is van néhány dolog amit be lehet mutatni. Azok a faragással készült edények, használati tárgyak, amelyek a múzeumban találhatóak nem dísz- vagy emléktárgyak, ezért a díszítésük szegényesebb, arra azonban jók, hogy formájukat, rendeltetésüket, nevüket megismerjék, esetleg a velük való munkát kipróbálják a tanulók. Kisebb-nagyobb mángorló, sulyok, csanak, fatál, pástorbot, szék, és egy faragott dagesztőláb található a gyűjteményben. A díszítés, ha van, valamennyin vésséllal készült. Ezért a többi technika bemutatásánál továbbra is a dianyag képeire hagyatkozom.

A kiállításon kialakított szobasarak a század eleji hagyományos elrendezést, díszítést mutatja. A paraszti lakáselrendezés, szobaberendezés megismertetése kapcsán a gyerekek közül sokan elmondják, hogy az ő nagymamájuk szobája is így van berendezve. A falusi gyerekek számára nem teljesen idegen ez az elrendezés, ők maguk sokat tudnak erről. Ilyen beszélgetések alkalmával sok szó esik a régi parasztemberek életéről, szokásaikról. Pl.: a bútordarabok a szoba melyik részébe kerülnek, kinek hol a helye, mit csináltak a téli estéken stb.

2. A tanterv a 6. osztályban dekorációs betűk megtanítását írja elő. A *betűírás* első óráján röviden beszélgetünk az írás kialakulásáról, fejlődéséről. Főliára rajzoltam az egyiptomi hieroglifákat, némely betűk (pl. a, c, z) kialakulásának útját. Egy-egy betűnek többféle típusát mutattam be, hogy lássák koronként, a szövegbe épülve a betűk változását. A kiállító vitrinben régi írásos emlékek vannak, sok közöttük a kézzel írott. Ezekből megismerhetjük, hogyan írtak a XIX. század végén, a XX. század elején. Felhívhatjuk a tanulók figyelmét az íráskép esztétikájára, láthatják, milyen szép, formás betűket írtak a régiek. Ezt a lehetőséget nevelési szempont-

ből fontos kihasználni, hiszen korunkban a kézírás háttérbe szorult, gyerekek és nevelők nem sokat törődnek írásuk, füzetek külső alakjával.

3. *A mesterséges formák elemzése* a múzeumban változatos anyag áll rendelkezésünkre. A bögrétől a mérlegig, az egyszerű formától kezdve a mozgást, változást magában hordozó formáig minden megtalálható. Ebből a formagazdagságból mindig találhatunk a gyerekek életkorának megfelelő problémát hordozó modellanyagot. A 6. osztályos törzsanyag egyik sarkalatos pontja a kör távlati elváltozása. A kezdeti egyszerű hengereken túl összetett forgástest tanulmányozása következhet. A feladatsor modelljeül múzeumunk egyik szép, s eléggé ritka darabját egy asztali lámpát választottam.

a) *A lámpa szerkezetének vizsgálata.* Elsőként beszélünk a lámpa történetéről, funkciójáról, hogyan változott, fejlődött a formája. Milyen kapcsolat van a forma és a funkció között stb. Az elemzés során tisztázzuk, milyen formáról van szó (mesterséges, térforma, tehát test), milyen test (összetett forgástest), hogyan származtatjuk (forgatással). Lerajzoljuk, milyen síkidomot kellene megforgatni ahhoz, hogy az leírja a lámpa formáját. A térábrázolás miatt tisztázzuk, milyen egyszerű forgástestekből áll a lámpa (csonka kúp, gömb, henger stb.). Felhívom a tanulók figyelmét a körök távlati elváltozására, vagyis arra, hogy lefelé az ellipszisek egyre öblösebbek lesznek. Végül a testesség érzékeltetésére a tanulókkal megfigyeljük a fény-árnyék viszonyokat, a tónusfokozatokat.

b) *Színproblémák tisztázása.* Johannes Itten szerint „A színek a fény gyermekei, a fény pedig a színek anyja”. Hétköznapibb nyelven megfogalmazva a fény nélkül nincsenek színek. Amikor színekkel foglalkozunk a fényvel is kapcsolatba kerülünk. A gyerekek az 5. osztályban megismerkednek a színek hőhatásával, ezért 6. osztályban nyugodtan kérhetjük tőlük, hogy az asztali lámpa és drapériák felhasználásával állítsanak össze egy hideg színhatású beállítást. Ennek különböző irányból történő megvilágításával tisztázhatjuk a fény és az árnyék szerepét a kompozícióban.

c) *Vetületi rajz.* A térbeliséget vetülettel, vagy síkábrázolással fejeztem ki. Mivel az elől- és az oldalnézet megegyezik, elegendő két nézetben ábrázolni a formát. Az előlnézet megrajzolásánál hivatkozhatom a hosszszerszám rajzára, amelyet ha nem is egészen ilyen formában, de hasonlóan kellett elkészíteni. A felülnézet több koncentrikus körből áll, ahol a nehézségeket annak eldöntése jelenti, hogy melyik látható, illetve nem. A közvetlen szemlélet azonban segít ebben.

d) *Dekoratív munka.* Tulajdonképpen a vetületi ábrázolás során a térszerű jelenséget, a térformát leegyszerűsítve, síkszerűen ábrázoltunk. Ezzel elő is készítettük a feladatsor befejező mozzanatát, a forma dekoratív átírását, alkalmazását. A tanulók a hosszas tanulmányozás után képessé válnak arra, hogy a forma karakterét megragadják és újabb gondolatokat fejezzenek ki vele. A lámpa a fényt, a világosságot jelenti, amely hosszú évszázadokon keresztül lehetővé tette a szellemi felvilágosodást. A tanulók olyan plakátot készítenek, amely az olvasásra, a művelődésre hívja fel a figyelmet. Most meleg színekkel kell dolgozniuk.

A témával kapcsolatban mindenképp beszélgetni kell a tanulókkal arról, hogy a mai modern formatervezés is felhasználhatja a régi népi hagyományokat. A régi lámpa kissé stilizált formája hangulati színfoltja lehet a mai ember lakásának is.

A fentiekben kimunkált feladatsor egy a sok közül. Gazdag választék áll rendelkezésünkre, melyből minden évfolyam anyagához választhatunk differenciáltan is tanulmányozandó formákat.

4. *A képalakító rajzok készítése* a kisebb tanulókhöz (alsó tagozat, 5. és 6. osztály) áll közelebb. Ez az az életkor, amikor a gyermekek még gátlásoktól, konvencióktól mentesen, felszabadultan rajzolják le az olvasmányaikból, otthon vagy az iskolában szerzett élményeiket. Magyarórákon sokat olvasnak, beszélgetnek a régi iskoláról, az egykori falusi, tanyasi parasztyerekekről, s szívesen vállalkoznak olvasmányaik illusztrálására is.

A Móra Ferenc által megrajzolt régi iskola hangulatával múzeumban találkozunk először eredetiben a gyerekek. Az irodalom adta esztétikai érzelmek a múzeumban vizuális esztétikai élménnyel párosulnak, s így hozzájárulnak a személyiség komplex esztétikai fejlesztéséhez. A régi padok, táblázatok, az öreg tábla, a „hárommatyik”, a „kisbicebócák” világát idézik a mai neonfényes, csővázas asztallapok világában felnőtt gyerekeknek. Képalakító rajzok

készítésénél a gyerekek tulajdonképpen képet komponálnak, amikor tudatosan alkalmazniuk kell a kiemelésről, a régi egyensúlyról, a térérzékeltetésről stb. tanultakat, természetesen életkoruknak megfelelő szinten. Az eredeti módon berendezett iskola látványa megkönnyíti a tanulók számára a régi iskolai világ elképzelését, festését.

5. A 8. osztályban több órán keresztül foglalkozunk a környezettel, az ember környezetalakító szerepével. Az emberek régen is, manapság pedig növekvő mértékben igyekeznek a szűkebb és tágabb környezetüket saját elképzelésük alapján megváltoztatni, s az hol jól, hol rosszabbul sikerül. A falvak és városok régi belterülete legtöbb helyen rendezetlen, sok esetben semmilyen tervszerűséget nem lehet megfigyelni az utcák, telkek kialakításánál. Különösen szemléletes példa erre Mezőcsát belső területe, ahol nagyon nehéz eligazodni a sok kacsaringós utca között. A régi nagy telkeket szétparcellázták, új utakat nyitnak, régieket szüntetik meg, egyezőval megváltoztatják a falvak, városok képét. Így van ez Tiszakesziben is, bár ez a község eléggé rendezett volt mindig, több párhuzamos utca és körút jellemzi. Nagyon érdekes az a gyerekek számára, ha a falu mai térképét összehasonlítjuk pl. az 1839-ben készült Tiszakeszi belterületi térképével, amelynek másolata a múzeumban látható. Érdekesek a régi elnevezések, és élményszámba megy a régi és mai területek, elnevezések egyeztetése. Pl. az 1839-es térképen szereplő régi temető helyén terül el a mai iskolaudvar.

Az egyik tárlóban láthatjuk fotómásolaton a régi, szabályozás előtti Tiszát, amely mint ismeretes nagyon kacsaringós, szeszélyes folyó volt. A szabályozással az ember óriási mértékben átfurmálta a természeti környezetet. Aki hallott a Tisza árviceiről – s erről Tiszakesziben sokat hallottak, hisz nem egyszer pusztult el a falu –, tudja, hogy ez az átalakítás nem szeszély, nem öncélú volt, hanem az emberekért történt, az ő boldogulásukat szolgálta. Ilyen szemléletes példák után minden tanuló megérti a környezetalakítás, a városrendezés fogalmát.

6. A múzeumi vetélkedő manapság nem ismeretlen fogalom, több ízben rendezett ilyen a miskolci Herman Ottó Múzeum a rajz szakfelügyelőkkel közösen. Amikor iskolánk tanulói szerepeltek a vetélkedőn, mindig örömmel, élvezettel kutattak a múzeumban, tetszett nekik az új tevékenységi forma. A községi és iskolatörténeti múzeummal létrejött annak a lehetősége, hogy helyben, osztályokon belül, osztályok között, szakköri tagok részére mi is szervezzünk múzeumi vetélkedőt. A múzeumlátogatás hatása felerősödik, ha bizonyos ismeretek birtokában visszük oda tanítványainkat, ugyancsak még jócskán van számukra új és feldolgozandó dolog. A tanulók 3-4 fős csoportokban, feladatlapokkal dolgozhatnak. Amennyiben homogén csoportokat szervezzünk, mindenképp indokolt, hogy differenciált feladatokat kapjanak a csoportok, ezáltal mindenki méltó feladathoz jut. A feladatlapon lévő kérdésekre csak a múzeum anyagának alapos megismerése, elemzése után adhatnak választ a tanulók, illetve csoportok. Természetesen a tantárgy jellegéből adódóan nem csupán szöveges, hanem sok esetben rajzos feladatot is kaphatnak.

A következőkben néhány feladatlapot mutatok be:

– A múzeum anyagai között keressétek meg a vasalás eszközeit! Rajzoljátok le a legrégebbit! Mutassátok be hogyan dolgoztak vele.

– Az alábbi telekre rajzoljátok le egy régi parasztház alaprajzát a gazdasági épületekkel együtt. A parasztházon belül jelöljétek a hagyományos osztásokat, az ajtókat, ablakok helyét!

– A múzeumban látható fazekas edények között keressél olyat, amelyikben tejet, vizet, pálinkát, szilvalekvárt tartottak, amelyikben ebédet hordtak. Írd le a nevüket és rajzold le!

– Keressétek meg és rajzoljátok le a múzeumban lévő ködmönök, törülközők, konyhai vászonneműk hímezéseit! Gyűjtsétek össze és nevezzétek meg a vászonkészítés eszközeit!

– Milyen típusú iskolapadok vannak a múzeumban? Hogyan tanultak a régi gyerekek (mikor, hol, milyen eszközeik voltak, milyen jegyekkel értékelték őket stb.)?

7. Befejezésül annyit kell mindehhez hozzátennem, hogy elsősorban azokat a lehetőségeket kerestem, amelyekkel valóban élővé tehetem az iskola és a múzeum kapcsolatát. Letisztultak azok az elemek, amelyek valóban élővé tehetik a múzeumot: a tanulói öntevékenység, az alkotás, a kutatómunka, az elmélyült figyelmet igénylő múzeumlátogatás.

A leírt gondolatok azonban korántsem merítik ki az iskola és a múzeum kapcsolatának összes lehetőségét. A további utak keresése a következő évek feladata lesz.

Dojcsákné Lazanyi Anna

HAGYOMÁNY

„Elmentem a Szent Están templomába...”¹

Szent királyaink tisztelete a moldvai magyarság körében

A magyar nyelvterület keleti határa több mint száz kilométerrel nyúlik túl hazánk Kárpátgerincén húzódó történelmi határán, országunk mai politikai határvonalán pedig jó hét-nyolcszáz kilométerrel. A Kárpátoktól keletre lakó magyarokat a köznyelv gyűjtőfogalommal élve csángóknak nevezi. A magyarság e csoportjának eredete, története, létszáma és jelenlegi nyelvi állapota, valamint identitástudata, sőt végső soron a pusztá léte heves vitákat kiváltó fejezete, mind a jelenkutatást végző szociológiának, mind a néprajztudománynak, továbbá a magyar és a román történettudománynak egyaránt. Minden vita fölött áll azonban az 1992-es romániai népszámlálás adata, miszerint Moldova területén 240 038 katolikus vallású lakos él.² Ezt a számot senki sem vitatja, azt azonban már annál inkább, hogy ebből a népességből hány főnek van valamiféle kötődése a magyarsághoz, hányan beszélnek ősük nyelvét a magyart, illetve a moldvai katolikusok túlnyomó többségének ősei valóban magyarok voltak-e? Bármelyik adatot tekintjük azonban elfogadhatónak, az a tény nem változik, hogy Moldvában, a hajdani Etelköz nyugati részén, a Szeret folyó völgyében ma, a XXI. század küszöbén is él a magyar szó.

Moldva katolikus vallású népe körében különösen fontos tehát megvizsgálni a magyar szentek tiszteletének nyomait, mint a magyarsághoz tartozás egyik fontos tanújelét. A jászvársári (iași-i) egyházmegye területén valaha négy templomban tisztelték Szent István magyar királyt az oltáron. A Vránca megyei Vizántán pedig Szent László volt a templom védőszentje.

Település	Régi patrónus	Új patrónus	A búcsú időpontja
Kickófalva	Szent István	Kis Szent Teréz	október 1.
Magyarfalva	Szent István	Kisboldogasszony	szeptember 8.
Pusztina	Szent István	Szent István	szeptember 2.
Szőlőhegy	Szent István	Mária királynő	augusztus 22.
Vizánta	Szent László	Nagyboldogasszony	augusztus 15.

Mint a táblázatból kitűnik, ma csak egyetlen moldvai településen, Pusztinában található meg Szent István királyt az oltárképen. A másik három falu templomát más védőszent oltalmába ajánlotta a helyi egyházi vezetés, olyan patrónust választva, aki nem hordozza közvetlenül a magyar eredet emlékét. Mindemellett szembevetendő az is, hogy az új templompatrónus minden esetben a vallásos magyar lélekhez közelálló szent, illetve a szent ünnepe. Ez a szempont minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy a közösség elfogadja templomának új védőszentjét és a templombúcsú új napját.

Szent László király emlékezetét, mint azt már említettük, az egyik legelzártabb moldvai magyar településen őrizte a hívő nép vallásos tisztelete és maga a templom. Meglepő módon azonban a falu öregjei – azon túl, hogy Szent László magyar király volt, és régi templomunk védőszentje –, igen keveset tudnak. A közösség emlékezete megőrzött azonban egy nagyon szép szöveget, egy vízvető imát, amelyben Szent István király szerepel, s ahonnan jelen írásunkhoz a címadó gondolatot is kölcsönöztük. A szöveget most teljes terjedelmében idézzük:³

¹ Vízvető imádság részlete a szerző gyűjtéséből. Elmondta: Mórús Miklósné Sándru Ilona szül.: 1930. Vizánta. Gyűjtés: 1999. VII. 20.

² *Tánczos Vilmos: a moldvai csángók lélekszámáról.* In: Csángósors. Szerk.: Pozsony Ferenc: A Magyarországi kutatás könyvtára XXIII. é. n. (1999) 7–32. old.)

³ A szerző gyűjtése: Mórús Miklósné Sándru Ilona szül.: 1930. Vizánta. Gyűjtés: 1999. VII. 20.

„Elmentem a Szent Están templomába,
Megtalálkoztam e három leányval,
Egy kékszemű,
Egy veres szemű,
Egy sárig szemű,
Ezekből, amelyik megigízte,
Ennek azt a gyermeket,
Vaj ember, asszony, fiú,
Ki, hogy mondják a nevit...
Mett meg kell mondjam...
No az Isten terhesse el minden betegségit,
Se mosson le minden igazetlet róla,
Mint mikor a Jordán viziből megmosódott.
A kereszteletkor.

S aztán vetem a keresztet, s kész van.

Amikor végzettem a vizet vetem bé a szóbába, hogy mondjam egy olyan tiszta helyre, hol nem jár senki, hogy ne járjunk lábunkkal rája. Aztán fordítom fel a kannát, szádjával lefelé...

E Szent Están imát fogtam a matusámtól. Egy matusámtól, testvér vót a zén édesapánval. Amikor hallom, éjj közepén a kapun, hogy sír vala egy gyermek, akkor kezdem el az ágyból, ha aluszok es. Ha nincsen szeném, teszem a szárcsibrikekvel, vetem bé a vízbe. S nem szabad számláljam meg a szemet. S mondom, hogy hallgatnak el...

A múltat végképp eltörölni igyekvő törekvés legfájdalmasabb áldozata minden bizonnyal a szőlőhegyi Szent István templom és annak 50 kilogrammos kis harangja. Első királyunk szőlőhegyi templomát 1791-ben építették. Talán a SICULICIDIUM után nőtt meg úgy a vidék katolikus lakossága, hogy szükség volt a nagyobb templomra. A templom 1940-ben földrengés következtében erősen megrongálódott. Javítására és magyar vonatkozású emlékeinek eltüntetésére csak a '80-as évek derekára gyűlt össze a pénz. A templomtól néhány lépésnyire álló haranglábat 1985 után bontották le. Tánzos Vilmos adata szerint a faluban egy 1009-ben (sic!) öntött évszámú csengettyű hívta a híveket az Isten házába, s kísérte utolsó földi útjára az örök hazába távozókat.⁴ Ha az adat megbízható, a benne szereplő dátum pedig hiteles, és az valóban a harang öntésének dátuma, a kicsiny szőlőhegyi harang Közép-Európa egyik legöregebb harangja volt. Igen, csak volt, mert éppen ez az 50 kilogrammnyi bronz hiányzott a 300 kilósra tervezett új harang öntéséhez. Beolvasztották hát a kiszolgált, repedt csengettyűt.

Ez a sorsa mindennek Moldvában, ami nem román, a beolvasztás. Az sem baj, ha a románosítás során értelmetlenségek, abszurditások keletkeznek. Szomorúan szép példája ennek az 1930-as évek elején megtörtént Kickófalvi eset, amelyet Lükő Gábor jegyzett le. Kickófalva egyébként a vidék egyik legősibb települése, első írásos említése Stecani néven 1455-ből való.⁵ Jancsó Lajos „vengyák” (kántor) a 30-as évek elején lefordította a Kályoni János-féle Cantionale egyik Szent Istvánt dicséző énekét románra, mivel a falu népe ekkor már „gyérecskén” értette és beszélte ősei nyelvét, a magyart. Példaként álljon itt egy-egy versszak a magyar és román változathóól egyaránt:

„Ez nap mely nevezetes
S mely igen örövendetes
Magyaroknak
Ünnepét midőn ülik,
Dicső hamrát tisztelik
Szent Istvánnak...

„Astăzi ziua renumită
Și cătă-i de veselă
Catolicilor
Pe când o sərbătorim
Și cu căntări pomenim
Pe sfântu Ștefan...”

A derék öreg kántor a hivatalos moldvai egyházi gyakorlatnak kívánt megfelelni, mikor a „magyaroknak” kifejezés román megfelelőjeként következetesen „Catolicilor”-t használta. Az ő változatában tehát István a világ minden népének királyává és apostolává válik. Ám a falu

⁴ Tánzos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja; 128. old. Korunk Baráti Társaság Kolozsvár, 1996.

⁵ Lükő Gábor: A moldvai csángók. 84. old. Néprajzi Füzetek 3. Szerk.: Györfly István Budapest, 1936.

papjai ezt az immár román nyelvű éneket sem hallgatták szívesen a templomban, így mára már az emléke is elporladt, János gyákkal, a falu utolsó magyarul tudó kántorával együtt.

A kicófalvi templom Szent István szobra az első adandó templomfestésnél a pincébe került, kíséretével, Szent Péter és Szent Pál apostollal együtt, hogy onnan ne kerüljenek többé napvilágra. A falu utolsó magyarul tudó embere azonban fölhozta onnan, ahogy maga mondotta Halász Péternek: „*Ijén hoztam ki Szentiszánt a temlecből*”. Ma a falu szélén, a libalegelőn áll a szoborcsoport, emléket állítva a település régi templomának. A közelben elhelyezett márványtábla román nyelvű szövege szerint a település első ismert említése 1604-ből való. Azt nem említi a tábla, hogy a település lakói magyarok voltak, s hogy egy 1679-ből való forrás szerint a templom búcsúját magyar módra augusztus 20-án tartották.⁶ Első szent királyunk faluszélén álló szomorú szobra ma az utolsó a magyar Kicófalván, ezen az ősi településen, ahol mára visszafordíthatatlanul elnémult a magyar szó.

A hajdani Tekucs megye északkeleti szegletében él a legkeletibb magyar közösség, Gajcsána-Magyarfalu népe. Lükő Gábor már 1935-ben felhívta a figyelmet Havaselve és Moldva magyareredetű helyneveire.⁷ Ezek között szerepel számos „Unguri” és „Ungureni” nevű település. Az egyetlen, ahol a névnek megfelelően „ungurik” azaz magyarok élnek, ez a Găiceana melletti kis falu. Nevét ennek megfelelően néhány évtizede Arini-ra változtatták. A templom oltárán történt őrségváltásról Domokos Pál Péter így ír:⁸ „*Estefelē lefēnyképeztem a falut, és bementem a templomukba is. Azonban a templom főoltárán új képet látok, mely Szent Istvánt, a vértanút ábrázolná, de fölötte körírásban ez van: „St. Ștefan roag-ă-te pentru noi!” (Szent István, imádkozzál éretünk!) Ezután a kórusba megyek, és ott meglepetésenre megtalálom a régi oltárképet: Szent István magyar király képét.*”

Magyar Zoltán szerint a falu templomában még ma is látható egy Szent Istvánt ábrázoló festmény, mégpedig egy régi templomi lobogón.⁹ E zászlót szerettük volna megtalálni, lefényképezni 1998 júniusában, amikor Magyarfaluban tölthettünk néhány napot. Sajnos nem sikerült rábukkannunk, pedig a torony aljában, a kórus bejáratánál számos templomi lobogót végignéztünk. A Szent Istvánt ábrázoló zászlóról sem a falu papja, és ami még biztosabb forrás, a falu öregjei sem tudnak. Annál becsebb kincset őrzött meg számunkra Csernik Jánosné Bandi Rózsi néni emlékezete, aki elmondta, hogy gyermekkorában még a faluban Szent István magyar király búcsúünnepét tartották. A nép a kántor szólamára felelve énekelte ezt, a minden további magyarázatot szükségtelenné tevő éneket:

*Dicső Szent István király,
Magyarok királya,
Ne feledkezzél el a szegény magyarodról,
Ne feledkezzél el a szegény magyarodról!*¹⁰

Az egyetlen magyar falu, ahol ma is Szent István király a templom patrónusa a Tázló melletti Pusztina. Ez a több mint kétezer lelkes székely település¹¹ egyike a magyar nyelvet, kultúrát és identitástudatot legjobban őrző moldvai falvaknak. A falu népe egységes föllépésével megakadályozta a templom titulusának megváltoztatását, így itt az oltárképen ma is Szent Istvánt láthatjuk, amint koronáját és országát fölajánlja a boldogságos szép Szűz Máriának. A templom búcsúját ugyan augusztus 20-a helyett, a világegyházban szokásos napon, szeptember 2-án tartják, de a pusztinai magyarok szívét és lelkét még nem sikerült idegenné tenni a szentistváni ügy és a magyarság iránt.

A moldvai magyar falvakban a magyar szenteknek, elsősorban Szent Istvánnak, Szent Imrének és Szent Lászlónak különös, a magyar nyelvterület más részeitől részben eltérő mondai hagyománya él. E hagyománykörből kiemelkedik a húshagyat mondája, amely valaha általá-

⁶ Halász Péter: A kicófalvi Szent István szobor; Honismeret 1997/4. 8. old. Az adat forrása: Lahovari, G. I.–Brătianu, C. i.–Tocilescu, Gr. G.: Marele Dicionar Geografic al Românei, I–VI. București. 1898–1904. Az idézett hely az V. köt. (1902.) 597. oldalán található.

⁷ Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X–XII. században; Ethnographia Népelet 90–105. old. 1935.

⁸ Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság; 1. kiadás. Csíksomlyó 1931.

⁹ Magyar Zoltán: Szent István alakja a moldvai magyar néphagyományban; Honismeret 1997/4. 3–8. old.

¹⁰ Csernik Jánosné Bandi Rózsi szül.: 1913. Gajcsána-Magyarfalu; Gyűjtés: 1998. június 18.

¹¹ A falu lélekszáma az 1992-es népszámlálás szerint 2070 fő volt.

nosan elterjedt volt a moldvai magyar falvakban. Lükő Gábor szerint a jugániak a hamvazó-szerda előtt hétfőt és keddet „a nagykirál napjai”-ként emlegették.¹²

„Szent László király nagy verekedésbe vót. Győzött, erőtvett a pogányokon, ahogy magiknál mondják, nálunk mincsak dumsányok. De nem érkeztek vala haza húshagyásra. El vótak fáradva a katonák es, Szent László es, meg vótak erőst ehülve. Kellott lenne egyenek húst, de eltőt a húshagyat napja. Szent László kérte a zstent adjon még két napot. Azóta van nálunk a húshagyat kedden, s szereda hammas szereda, kezdődik a böjt. Az ortodócok húst hagynak vasárnap, mü kedden.”¹³ A monda gyakoribb változatának hőse Szent László király. Érdekes, és a mondatípus archaikus mivoltára utal, hogy a magyar szentelő hős a sötétség erőivel, a „pogányokkal”, „dumsányokkal” verekedik. Szép példája ennek az a Kallós Zoltán gyűjtéséből ismert balladatörredék, amely mindmáig páratlanul áll folklórkincsünkben:

*Magyar István király,
Országunk istápjá
Felköté a kardját,
Vevé trombitáját.*

*Kiment zajtójába,
Zudvarába lépett,
Hangozá keletre,
S napszentületére.*

*Hogy gyűllyenek össze
Az ő gyermekei,
Az ő gyermekei
Hadbéli fiai.*

*Össze es gyűlének,
Fegyver alá tette
S háborúba indult
Dumsány eleibe.¹⁴*

Talán kapcsolata lehet ezekkel a páratlanul szép sorokkal annak az István napi köszöntőnek, amelyre 1998 őszén bukkantunk Szitáson.

*Óh Szent Istán, hát még aluszol-e?
Óh Szent Istán, hát még nyugszol-e?
Virradtúl neved napjára,
Úgy mint Szent Istán napjára.
Szent Istán.¹⁵*

Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a moldvai csángóság vallásos kultuszában megtartotta magyar voltának emlékét. A legutóbbi időig vallásos tisztelettel vette körül a magyar szenteket. A hagyományos értelemben vett nagyegyházi kereteken kívül, ezeknek a szenteknek az alakja meghatározó módon volt jelen a népi, úgynevezett paraliturgikus gyakorlatában és hitvilágában is. A moldvai magyar hagyományoknak ez a sajátossága azért különösen fontos az egyetemes magyar kultúra számára, mert sok olyan archaikus vonást hordoz, amely népünk műveltségének hazánk más tájain mára feledésbe merült részébe enged bepillantást nyernünk.

Az archaizmus egyik fő oka a földrajzi elzártság, a másik pedig a kulturális elszigeteltség. Az anyanyelvű intézményrendszer, iskola és egyházi szolgálat hiánya elzárta a moldvai magyarokat az ún. felülről érkező kulturális hatásoktól. Mindez azonban nemcsak a magyar nyelv mellőzésében, hanem használatának aktív ellenzésében is megnyilvánul. A nyelvcsere, és alapjában véve a teljes elrománosodás mára az egész moldvai magyarságot fenyegeti. Szükség van tehát szent királyaink közbenjáró imádságára, mennyei segítségére, hogy még sokáig hangozhasson föl a hajdani Etelközből dicsőítő és esdeklő ének:

*Ó Szent István dicsértéssél,
Menny és földön tiszteltéssél,
De főképpen nálunk ma,
Mint hazánk fő oszlopa,*

*Kérünk mint apostolunkat,
És az első királyunkat,
Szent István nézz mennyből le,
A szép magyar népedre!*

Leírtam mindezeket Isten dicsőségére, és az Ő mérhetetlenül nagy kegyelme által népem szolgálatára Újkígyóson. Urunk megett valólag, midőn egy hija vala a kettőezernek, Szent Mihály hava első napjaiban.

Harangozó Imre

¹² Lükő Gábor: a moldvai csángók. Néprajzi Füzetek 3. Szerk.: Györffy István. Bp., 1936.84. old.

¹³ Jánó Ilona szül.: 1934. Lészped. Gyűjtés: 1989. május 21.

¹⁴ Kallós Zoltán: Ismeretlen balladák Moldvából, In: Néprajzi Közlemények, 1959. 51–70. old.

¹⁵ Jancsi Anica szül.: 1932., Kerekes Mária szül.: 1928, Szitás. Gyűjtés: 1998. szeptember 30.

Húsvéti tojásgurítás Komárom megyében

A húsvéti locsolkodásért cserébe adott tojások kedvelt tárgyai a néprajztudománynak. Számatlan közlés foglalkozik a locsolás ellenértékéeként kapott tojásokkal, azok díszítésével. A megkapott tojások további sorsát is figyelemmel kísérték a kutatók. A húsvéti tojásjátékok témakörében is számos beszámoló, szokásleírás született. A korábbi leírások többsége a húsvét hétfői játékokkal foglalkozik. A tojásgurításokra azonban húsvét vasárnapjának délutánjától hétfő estig kerülhet sor. Ez a megoszlás is jelzi, hogy olyan tojások is szerepet kapnak a tojásjátékokban, amelyek nem voltak a locsolás ellenértékéi. Hiszen a locsolkodás – esetenként a húsvéti korbácsolás, amelynek az ellenértéke szintén lehet tojás – húsvét hétfőn gyakorolt szokás. A vasárnapi alkalmak tehát kivételként szerepelnek a hagyományok rendszerében. (A magyar nyelvterületen ismert tojásjátékokról lásd még Lukács László Honismeret 1998. 2. számában megjelent írását.)

Komárom megyében a húsvéti tojásjátékok számos válfaja közül a *tojásgurítás* maradt eleven. A más jellegű játékok pl.: a *türkölés*, *ticcselés*, *kókányozás* néven más vidékeken leírt összeállítás, feldobálás, homlokra való összetörés ma már ismeretlen a megye falvaiban. A magyar nyelvterület több pontjáról is leírt *tojásba dobálás*, pénzzel való betörés sem maradt fenn, csupán néhány idős adatközlő említette Vértessomlón. A tojásgurításnak a megye településein az a típusa terjedt el, amelyben párt alkotó játékosok egyike a dombról legurítja a tojásokat lent álló párjának. Az a cél, hogy minél messzebbre guruljon a tojás és épségben maradjon. Az épen maradt tojást újra lehet gurítani mindaddig, míg el nem törik. Azonban az eredeti szokáscelegmény rendszere a szokás funkciójának módosulásával átalakult és igen változatos formákban él napjainkban. A hagyományos formák általában az egykor német nemzetiségű községekben maradtak fenn. Egyes településeken a korábban meglévő szokást elevenítették fel a szervezők, míg előfordul olyan falu is, ahol régebben teljesen ismeretlen volt a húsvéti tojásgurítás.

A Komárom megyei községek között Dadon, 1999 húsvétján rendeztek először tojásgurítást. A helyei Felnőtt- és Ifjúsági Klub tagjai hagyományteremtő szándékkal szervezték az eseményt. Az ötletet a megye más településeiről évente szóló újságbeszámolókból nyerték, illetve a jelenleg Kisbérhez tartozó Hántán, az elmúlt évtizedben különösen felélenkült szokást vették mintául. *Dad község történetének első alkalommal megrendezett tojásgurító versenyét* gyermek és felnőtt kategóriákban rendezték meg. A játékos rendezvényen elsősorban kisgyermekes családok jelentek meg, hétköznapi öltözetben. A tojásokat a résztvevők maguk festették, és kosarakban, szatyrokban hozták a helyszínre. A községben korábban ismeretlen húsvéti szokás gyakorlásához gondosan előkészítették a kiválasztott helyet – az úgy nevezett *Töke udvart*. A tojásjátékra kijelölt terület nem egy domb volt, hanem csupán enyhén lejtős dűlőt, amelynek egyik keréknyomában, mint vályúban gurították a festett tojásokat a célt jelző, oldalára döntött, vesszőből készült kétfülű *krumplikosárba*. A mintaadó faluban, Hántán hasonlóképpen idegenforgalmi látványosságként gyakorolják húsvét hétfőn a szokást. Itt is az a cél, hogy a hepehupás talajon épségben kell begurítani a tojást egy oldalára fordított fonott kosárba. A játék a távolabbi településeketől abban is eltért, hogy a cél a minél pontosan gurítás volt. Dadon szabályozták a résztvevők által gurítható tojások számát (3 darab), és a gurítás távolságát is. Három fordulót alakítottak ki a szervezők. Először három, majd hat, végül pedig nyolc méterrel kellett a vállalkozóknak a kosárba gurítani épségben a tojásokat. A dadi tojásgurítás érzékletes példája a napjainkban oly gyakori hagyományteremtő szándékkal szervezett rendezvényeknek, amelyek korábban ismeretlen szokáscelegményekkel ismertetik meg a résztvevőket.

A megyei újságok a húsvéti szokások színes leírásával fontos szerepet kapnak a szokások életben tartásában és felelevenítésében. A megye több településéről származó fényképes beszámolókkal hívják fel a figyelmet a játékos alkalmakra. A rendezvények szervezésében meghatározó a szerepük a településeken működő művelődési házaknak, otthonoknak is. A megyeszékhely, Tatabánya egyik elődtelepülésén, a német nemzetiségű *Alsóallán*, a helyi József Attila Művelődési Ház szervezte húsvét hétfőn délután a tojásgurítást. Az évtizedekig nem gyakorolt szokást 1995-ben élesztették fel. A Kálvária-dombon gurították le a locsoláskor kapott festett tojásokat. Versenyjellegűt adott az eseménynek, hogy megszámozták az indulókat, felnőtt és gyermek kategóriát állítottak fel, és gondosan mérték a gurítások távolságát. A részt-

vevők között a gyerekek voltak többségben (48-an) a felnőttekkel szemben (25 induló). A szervezők eredményhirdetést is tartottak, az egyik megyei újságban az első három helyezett nevét megjelentették. A verseny komolyságát jelzi, hogy a legnagyobb távolság, ameddig a győztes (gyermek induló) épségben elgurította piros tojását 42,65 méter volt.

Alsógallán a módosult funkciójú vetélkedés helyszíne napjainkban is a Kálvária-domb, amely a húsvéti tojásjátékok hagyományos helye volt a megyében. Tatán már csak a szájhagyomány őrzi a második világháború előtt a város fölé emelkedő Kálvária merek dombján tartott húsvét hétfői tojásgurítások emlékét. A dombtetőn álló barokk kápolna elől gurították a tojásokat a legények, és a domb alján várakozó párok szedték össze a még ép tojásokat. Addig folytatódott a játék, amíg az összes tojás össze nem tört. A játék győztesei azok voltak, akiknek legtovább maradt ép a tojásuk.

A megyében a legnagyobb hagyományú és ezáltal a leghíresebb húsvéti tojásjáték a *Vértessomlón* rendezett esemény. (Ezt a nevet 1890-ben kapta a falu, korábban Semle, Zsemle, Zsömléd, Schemling változatokban szerepelt.) 1300 lakosának túlnyomó többsége a török háború után Bajorországból betelepített családok leszármazottjai. A német nemzetiségi hagyományok őrzése a településen működő egyesületek révén napjainkban is elevenen élnek. A húsvéti tojásgurítás a faluban élők emlékezte szerint megszákítás nélkül szokás volt. Az elmúlt néhány esztendőben a tojásgurítás nagyobb nyilvánosságot kapott, és felkeltette az érdeklődést a szokás iránt. Míg korábban erre az alkalomra távolabbról csak a faluból elszármazottak, rokonok és ismerősök érkeztek, újabban mintegy idegenforgalmi látványosságként szerepel az esemény. Húsvét vasárnapján *litánia után* (15 óra) kezdődik és hétfőn délután is folytatódik, egészen késő délutánig. A hétfői alkalommal többen jönnek el a tojásgurításra. A hely neve *Tojásgurító* vagy *Tojás-domb*. Télen itt szánkázznak a gyerekek. A megnövekedett érdeklődés és látogatottság azt eredményezte, hogy vállalkozók az utóbbi években sátrakat állítanak fel, ahol büfét üzemeltetnek két napig.

A tojásgurításon részt vesz az egész család. Visznek magukkal pokrócot is. 20-30 évvel ezelőtt még kenyeret és sőt is vittek, hogy az összetört tojásokat közösen elfogyasszák. Ma már – az adatközlők vélekedése szerint – szégyellnék az összetört tojásokat elfogyasztani. Húsvét vasárnapja délután 3 óra körül már 120-130 felnőtt és gyerek is összegyűlt, többségük azonban csak nézelődött és beszélgetett. Az elmúlt évtizedben megváltozott a hagyományos játékkrend. A gyerekek fent állnak a domb tetején és az apák, idősebb testvérek lentről feldobják nekik a tojásokat. A fent állók igyekeznek azokat elkapni és visszagurítani. „*Hadd guruljon!*” kiáltással biztatják a résztvevőket. Tehát míg hagyományosan a tojásjáték lényege az volt, hogy a lentről feldobott tojás visszagurult és újra dobták, jelenleg feldobják és onnan a fent állók gurítják vissza. A visszaemlékezők szerint ugyanis régen a domb simább volt, s a feldobott tojások visszagurultak „*maguktól is*”. A fű egyenességét a korábbi hasznosítás is segítette, mert év közben libalegelőként használták.

A játékhoz családonként kihozott tojások száma 20 és 40 közötti. Adatközlők elmondták, hogy akár 90-100 darabot is festenek húsvétra, ezek közül néhány tucatot eleve a gurításra szánnak. A családok kérdezték egymást, hogy ki mennyit hozott? Az egyébként takarékos somlóiak ezen alkalommal szinte pazarló módon hozzák a tojásokat az ünnepre.

Húsvét hétfőn a közigazgatásilag Tata városához tartozó *Agostyán* (Augustin) községben is van *tojásgurításnak* nevezett tojásjáték. A falu a Gerecse oldalában fekszik. A többségében német nemzetiségű lakosság a XVIII. században betelepített elődöket osztrák eredetűnek tudja. Hagyományos szokásaikat, viseletüket az agostyániak egészen az 1960-as évekig őrizték. Napjainkig folyamatosan gyakorolt és élő szokásként maradt meg a tojásgurítás. Az eseményre évente azonos helyen és időben került sor. A falu felett elhelyezkedő szőlőhegy és pincék szomszédságában elterülő két merek domboldal a helyszín. Ezek a dombok meredekebbek és magasabbak, mint a vértessomlói tojásgurító hely. A helyszín állandó, amit a neve is jelez: *Tojásgurítódomb*. Agostyánban a magasabbik dombon, fára erősített Mária-kép jelzi kegyhely voltát. Hagyományosan az ismert formának megfelelően a domb alján állók feldobták a dombra, ahonnan simán visszagurultak, addig folytatták ezt, amíg a tojás el nem tört. Az elmúlt 6-8 évben azonban módosult a szokáscelegmény. Még tojásgurításnak nevezik ugyan, de valójában tojásdobálássá alakult át. Elsősorban a szokáscelegmény iránya módosult. A dombon fent állók elhajtják a tojást, azon vetélkedve, ki tudja messzebb dobni. A lent állók tehát nem a domboldalon leguruló tojást, hanem a magasan, nagy ívben elhajtottakat igyekeznek megkeresni. Elkapni szinte meg sem próbálják. A dobott tojások természetesen gyors

san eltörnek. A lent várakozók hangos kiáltással jelzik, amennyiben épségben megtalálnak egy-egy tojást. A tojásgurításban aktívan a 6-20 évesek vesznek részt. Próbaképpen – virtusból – egy-egy idősebb férfi is hajít. Nők, lányok csak kivételesen hajítják a tojásokat, ők inkább a domb alján várakoznak. A kisebb gyerekek is a lentiek között vesznek részt a játékban. Az épségben maradt tojást megpróbálják visszahajítani, de ez a magasan állókig lehetetlen. A játék szabályainak megváltozása a visszaemlékezők szerint összefügg azzal: „*hogy annyi tehén sincs már a faluban, hogy a tojásgurító dombot simára legeljék*”, s ezért változott a hagyományos húsvéti gurítás inkább *dobálássá* az utóbbi időben. Húsvét előtt az 1960-as években még az iskolások kiirtották a nagyobb gyomokat is, gereblyézték is a dombot, hogy simább legyen.

A tojásgurításnál használatos húsvéti tojások többsége egyszínűre festett, a leggyakoribb színek a piros, sárga, zöld. Előfordul azonban hímes tojás is. 1997-ben egy testvérpár ún. *versenyttojásokat* festett külön a gurítás céljára. Ezek piros, barna vagy zöld színűek voltak, sorszámozva 1-től 21-ig. (Azért 21, mert az szerencsét hoz.) A számozott tojások könnyebben azonosíthatók – család tehát kizárva –, így ellenőrizhető, hogy melyiket lehet a legtöbbször törés nélkül lehajítani és vissza. Vértessomlón és Agostyánban is előfordul, hogy tréfából fatojásokat gurítanak a játékosok. Ezek a húsvéti díszítésű fatojások persze nem törnek el, s így megszerzik a győzelmet tulajdonosaiknak. A résztvevők azonban igyekeznek kizárni a játékból az ilyen tojásokat. Amikor fatojást dobnak, kiáltással hívják fel rá a figyelmet, hogy el ne vesszen: „*Miki! lement a fatojás!*” A fatojások év közben vitrinekben várják húsvéti szereplésüket. Egyébként a tojások között a *jércetojások* voltak az alkalmasabbak a gurításra, ezek kisebbek, barnák, gömbölyűek és erősebbek. Az a vélekedés, hogy ha laposan dobják, nem törnek el.

A tojásgurítás Agostyánban hétfőn, ebéd után kezdődik 14 óra körül és általában 17 óráig tart. Kezdekör, mikor csak néhány pár dobál, a kisgyerekek is próbálkoznak tojáshajítással. Amikor már többen vesznek részt a dombon zajló mulatságban, a kisgyermekes családok átmennek a szomszédos dombra, ami kevésbé meredek és ott játszanak, átadva a terepet az idősebb résztvevőknek. A tojásokról mindenki maga gondoskodik, a lányok a testvérük, barátjuk által *összelocsolt tojásokkal* vesznek részt a játékban. 1999-ben a korábbi évekhez hasonlóan folyamatosan 50 fő körül volt a résztvevők száma, természetesen ezek cserélődtek. Egy-egy csoport (család) addig maradt, míg az utolsó tojást is el nem törték. Aztán rövid nézelődés és beszélgetés után a délután további részét a közeli présházak körül töltötték. A résztvevők mindegyike *sportosan* öltözött az alkalomra. Szabadidő ruhákban és sportcipőkben voltak azok is, akik nyilvánvalóan csak nézőnek érkeztek. Kivéteklént volt látható egy-két kisebb gyereken *ünnepi ruha*, ők azonban ennek ellenére is – s szüleik figyelmeztetéseivel nem törődve – csatlakoztak a játékhöz.

Miként ez a rövid leírásból is kiderül, a tojásgurítás hagyományát hosszú ideje őrző Komárom megyei településeken nem versenyszerűen zajlik a játék, bár a közelmúltban jelentősen módosult a menete és jellege is.

Dr. Kemei Lajos

Tojásgurítás Vértessomlón. 1999 húsvét hétfő

Húshagyó keddtől húsvét másodnapjáig

A rövid adventi böjtöt kivéve, az ősz és a farsang Gyimesben is a vidámság, a mulatozások ideje volt. Több mint harmincféle táncalkalmat ismertek, ahogyan öngúnnyal mondták: „a csángó minden alkalmat megragad, hogy rúghasson a fenekéhez”, azaz táncolhasson. A táncban pedig ilyen táncszót, kurjantást kiáltottak: „Palacsinta s pánkó / Szökjék bolond csángó.”

De a dínom-dánom, eszem-iszom sem tarthat, míg a világ! Húshagyó kedd előtti csütörtökön, amit kövér csütörtöknek hívnak, még hétszer esznek, főleg a leányok és legények, hogy éjjel meglássák álmukban, ki lesz majd a párjuk, aztán várják húshagyó keddet. Húshagyó kedden táncot rendeztek a falu fiatalosága. Ezeket községszinten rendezték, nem mint a hívogatók, vagy kaláka táncokat. A nappali tánc, esti bállal folytatódott. A fiataloság egy megszokott nagyobb öregházban, később a kultúrházban gyűltek össze. Ide eljöhetnek fiatal házások, sőt néha a vénasszonyok is beültek pletykálni a fiatalokról. Íme egy ilyen eset:

„Két vénasszony mustrálja a fiatalokat, s egyszer megkérdezi az egyik:

– Te Borbár, kié az a nagy csúf fekete, hargas legény, aki Terával táncol?

– Az az enyim, Anna!

– E, mekkora szép barna legény, s milyen szépen táncol!”

De nemcsak a fiatalok, hanem minden nemzedék evéssel, ivással búcsúzott a farsangtól. A fiatalabb házasemberek, akik nem mentek a legények rendezte bálba, ilyenkor hívogatók bált rendeztek, szerenként, patakokként. A már idősebbek megyébe mentek *megyézni*. Ők csendesebb beszélgetésre vágytak, nekik már nem viszkett a talpuk. Ők inkább meséltek Doberdóról, a kutyafejű tatárokról és ki tudná felsorolni, hogy még miről? A vendégek ilyen esetekben vittek kalácsot, álivánkát, italt, a háziak pedig egy nagy fekete korondi fazékban töltelek káposztát főztek, disznóhússal és így várták a vendégeket. Itt a töltött káposzta neve még ma is „galuskás káposzta”.

A távoliak szekérral érkeztek, vagy ha hó volt szánnal. A gyermekek is részt vettek ezeken a megyézéseken. A kisebbek a sutuból, az ágyból hallgatták a nagyobbak elbeszéléseit, a nagyobbakak pedig közelebb lopakodtak az asztalhoz. A fejérnépek külön, hátrább ültek és nekik is akadt tárgyalnivalójuk. Ezek a mesés estek a nagyobb gyermekeknek valóságok lélekfürdők voltak! A mai izgalmas kalandfilmeket helyettesítették az élőszó erejével. Éjjel körül pedig el-eldaloltak, csak úgy félhangon egy-egy szomorú, öreges régi éneket. Mert Galiciának, Doberdónak nemcsak meséi, hanem énekei is voltak: az öregek kimentek a doberdói nagy hegyre, és a gyászos Galiciáról énekeltek, amelyek eltemetett 120 ezer magyart...!” A gyermekek megtudták, hogy a gyimesi hegyek kőből vannak rakva és hogy sok jó édesanya sírva jár alatta.

Húshagyó kedd estére, ha vártak vendégeket, ha nem, minden háznál galuskás káposzta rotyogott a fazékban. Ez némileg eltért a más vidékeken ismert töltött káposztától. Kukoricát daráltak és azt keverték zsírral, szalonna bogokkal, őrölt disznóhússal. Az már kedden délután rotyogott a tűzhelyen. Régebb az ünnepi vacsorához nem főztek levest, még ha vendéget is vártak. Három-négy töltelekét tálaltak, mellé főtt sonkát, főtt füstölt disznóhúst raktak, utána pedig kürtőskalácsot, mákos kalácsot szeleteltek, esetleges kötes palacsintát, pánkót, álivánkát raktak az asztalra. A puliszka még az ünnepi asztalról is ritkán maradt el. Persze ilyenkor minden háznál volt házikenyér is.

A *kosaras bálba* az asszonyok fedeles kosárba füstölt kolbászt, disznófosajt, kürtőskalácsot, álivánkát vittek és hosszú, rögtönzött asztalokra rakták, egy másik szobában táncoltak. Az italt a rendezőktől vették, akik valahonnan hordóban hozták a bort és kimérték. Pálinkát is árultak. A híres-neves Pulika, Halmágyi vagy más ismert zenészek valamelyike húzta a talpalávalót éjjelig, esetleg reggelig. Ezen az éjjelen a vadászok éjjelkor lövöldöztek, a fiatalok ostorokkal csattogtattak. Mindenki kivonult az udvarra. Ekkor vívott valahol kinn a hegyen élet-halál harcot Cibre (Cibere vajda és Konc király. Cibre vajda – a szűzpityóka leves, a böjt jelképe – legyőzte Konc királyt – a húsos ételt. Tehát a böjt győzött!) A gyermekfantázia helyéhez kötötte a harcokat: a két ellenfél valahol Ugra hegyén, a Bitkónál, Pogányhavason csapott össze. Megtörtént, hogy másnap keresték a harc helyét is. A század elején még szokás volt, hogy húshagyó kedden éjjelkor a kosaras bálosok kivonultak muzsika szóval a temetőbe, ha az közel volt a bál színhelyéhez és eltemették Konc királyt, a húsevést. Majd csendben hazavonultak és

kezdődött a nagyböjt. Nagyböjt előtt a szülők is így ijesztgették a gyermekeket: „Siess, egyél, mert jön Cibre vajda és elveszi a húst”. Húshagyó kedden este úgy mulatott a fiatalság, hogy készült a hét hetes táncitalomra. Ilyeneket kiáltottak tánc közben: „Hababa, holnap sem lesz úgy mint ma” vagy „Három éjjel három nap / Táncolni kell lábomnak. / Negyven éjjel, negyven nap, Böjtölni kell hasamnak”.

Ha a gyermekek éjfél előtt elaludtak, reggel jött a hír: az éjjel Cibre vajda legyőzte Konc királyt. Ez a gyermeki fantáziának valami csodálatos, fantasztikus dolog volt: háború, csata, lövöldözés, győzelem – valahol kinn a hegyen. Így elfogadták, hogy hét hétig nincs hurka, kolbász. Hét hétig böjtölni kell! Ha a felnőttek nem is ették meg a húst, azért a gyermekek kaptak az édesanyjuktól egy-egy darab kolbászt, a gyermekekre nem vonatkozott a szigorú böjt. De mit is kellett kihagyni a gyimesi étrendből, hiszen itt a tejtermék fogyasztása volt túlsúlyban, nem voltak ők mindennapos húsevők. Igaz, tél elején levágtak egy disznót, és abból esztendőig gazdálkodtak, a szalonna kitarított az új vágásig. De a tejtermékek minden nap az asztalra kerültek. Íme néhány ételféleség tejtermékből: édestej, sebestej, tejszín, író, vaj, ünőtúró, zsendice, sajt, sebeszsendice, melegítés, bálmos, fehér éték, üstbetej, álivánka stb.

Más reggeleken bál után énekszóval mentek haza a legények. Hamvazószerdán reggel azonban megszólták azt, aki énekel. Egy-egy részeg elkurjantotta magát, de őt is hamar rendreutasították. Csendben mentek hazáig, megkezdődött a nagyböjt! A fiataloknak nem az volt a gond, hogy böjtölni kellett, mert ezt beléjük nevelte a család, a környezet. Nekik a tánc, a társaság, a robbanó jókedv hiányzott!

Hamvazószerdán minden háznál a háziasszonyok bükkfa hamuból főtt lúggal kimostak minden fazekat, edényt, amibe hús kerülhetett. Mert nem lehetett hús és zsír érintette edényekben hét hétig ételt készíteni. A bükkfa hamuból készült lúg erősebb volt. Ezzel kezdetét vette a nagyböjt. Szerdán ünnep volt, misére mentek, ahol a pap behamvazta a misések fejét. Mindenki számára szigorú böjt nap volt a szerda és a péntek. Már a böjt elején sem fogyasztottak ezeken a napokon húsételt, a kezdetben még megették a tejtermékeket, tojást, nagy héten azonban már azt sem ették meg és nem volt szabad jóllakni! Igazi böjtös ételeknek számítottak: héjában sült ptyóka káposzta cikával, vagy káposztalevél, kender- és lenmagból olajat üttettek (préseltek) Szépvízen, azzal megolajozták az apróra vágott savanyú káposztát, szűzptyóka levest főztek, faszulykát (paszuly) törtek és megfokhagymázták, dombraszökö (málélé) főztek, valamint szemeskukoricát megcukrozza, aszalt szilvát és aszalt vackort főztek, megcukrozták, mákos puliszkát, mákos tésztát, cukros szaggatott tésztát tettek forró vízbe, kokinoja (áfonya) és szádogfa (hársfa) virágjából teát főztek, málna- és kokojzabefőttet kentek kenyérre, faszulykalevest, halat, árpa és rozskenyeret, hidegmálét ettek. Más napokon tejtermékeket is ettek. Még felsorolnék egy néhány érdekes nevű böjtös ételt: morzsolt, mákos laposka, vízenkullogó, dombraszökö, angyalbügyürek vagy bögyörék. Ezek közül magyarul zatra szorulnak:

Vízenkullogó. Tésztát gyúrtak, kendervászonba becsomagolták, jéghideg vízbe tették egy órára, majd különböző figurákat formáltak belőlük és azokat megsütötték. A gyermekek eljászadoztak azokkal közben egy-egyet bekaptak.

Dombraszökö. Vized tettek a puliszkafőző üstbe, megsózták, majd lobogni hagyták. A rottyogó, fővő vízre maréknyi szitált kukoricalisztet hintettek és azt kavarták egy ideig. Tányérokba töltötték és megcukrozták.

Angyalbügyürek vagy bögyörék. Búzalisztból tésztát gyúrtak, abból kis gömböket sodortak, forró vízbe tették, meglobbasztották, majd tálalták és cukrozták, kevés lével.

Morzsolt-leves. Egy fazékba a fővő vízre köménymagot szórtak, majd finomlisztet vízzel kavarva, belemorzsolták a fővő lébe. Innen a neve is.

A fenti ételek teljesen böjtös ételnek számítottak. Régen, ha halat (pisztrángot) tudtak fogni, az is böjtös étel volt. Ha a böjtös napokon szerveztek kalákákat – mert itt rengeteg kaláka volt, hogy egymást kisegítsék a sürgős munkákban –, akkor sem készítettek húsos ételt, hanem magyarmálét raktak le, amely a vajjas, rakott puliszka (túróval hintve) elnevezése. Nehezebb volt a dolguk, ha nagyböjtben halt meg valaki, mert a tor az itt elmaradhatatlan szertartás még a mai nap is. Ha a temetés napja péntekre esett, akkor csak kenyeret és dézsabeli házi túrót tettek az asztalra és két-három pohár pálinkával leöblítették azt. Az utolsó időben nem tartják be a böjtöt, ha tor van. Esküvőt, keresztelő radinát, táncmultságokat ma sem tartanak.

A böjt mindenképpen egészséges dolog volt, akkor is, ha vallási, és úgy is, ha világi szemzögből nézzük. Mert az embernek megnyugtató, ha hisz, bízik valamiben. Ez lelki egyensúlyt adhat. A csángók a mai napig mélyen vallásosak. Templomaikat nagy becsben tartják, újakat építenek és misék alkalmával tele vannak a templomok mindenkorú imádkozóval.

Ha húshagyó kedden este valami zsíros étel maradt, azt a hamvazószerda utáni napon, csütörtökön megették. Ahogy aztán közeledett a nagyhét, úgy szigorodott a böjt. Szerdán és pénteken már csak kétszer ettek és akkor sem lakhattak jól. Ekkor már a kenyeret sem ették meg. Az utolsó hetekben az asszonyok – még ma is – fekete kendőt kötnek minden nap, és a templomba is úgy mennek, mintha temetésre mennének. Húsvét előtt még van két jeles vasárnap: fekete vasárnap és a virágvasárnap. Virágvasárnap minden misére menő egy jó maréknyi fűzfabarkával megy a templomba. Ennek itt a neve pimpó: úgy is hívják az ünnepet, hogy *pimpó-szentelő*. A templomban a pap megszenteli ezeket a barkákat és mindenki belemártja azokat az erre előkészített szenteltvízbe. Csak a szentelt barkát lehet bevinni a házba, mert ha megszen- teletlenül kerül oda, elhullnak a csirkék, majorságok. A szentelt pimpónak a gyimesiek szerint mágius ereje van: végigjárják vele az istállókat, ólakat, hozzáérintik az állatokhoz és ezzel megvédik azokat dögvéstől, fermekától (varázslattól), szépasszonyok rontásától. A nagyházban felakasztják a szentelt barkát a gerendára, és ha télen fáj valakinek a torka, akkor az, egyet lenyel abból. Ha fáj a háziak feje, akkor is pimpóval megsimogatják.

Legénynek, leánynak, akik robbannak az energiától, fiatalságtól, bizony hosszúnak tűnik a hét hét! Nincs tánc, a fonó is csendes, énekelni sem szabad, sőt udvarolni, guzsalyasba sem járnak. Ismert dolog, hogy itt a guzsalykodás mást jelent, mint máshol: itt a párválasztás fontos része, egyfajta próbaházasság, amikor a legény és a leány együtt hálnak már az esküvő előtt.

A böjt ideje alatt, a nagyhétig ugyanúgy dolgoztak, mint más időszakban: fontok, szőttek, szapulót raktak; a férfiak – ha jó hó volt –, akkor egymást megkalákválták: hazahordták a távoli hegyikaszálókról a szénát, mert azt csak szánnal lehet megközelíteni. Ilyenkor rendezték a boronahordó kalákváltás is azok a fiatalházasságok, akik építeni akartak.

Elérkezett a nagyhét, a készülődés, várás, a nyugtalanság időszaka. Már csak a ház körül végeztek el az elmulaszthatatlan dolgokat, ellátták az állatokat, fát vágta, mert nagy pénteken és húsvétnapján semmit sem dolgoztak, éppen csak az állatokat etették, itatták, megfekték. Még csak borotválkozni sem volt szabad! „Húsvét napján még a fecske sem rakja a fészket” – mondogatták.

A nagyhét lelkileg, testileg a megtisztulás hete: meggyónták bűneiket, áldoztak, meglátogatták a templomokban berendezett Krisztus-sírt. Lejöttek a patakfejekből is, sőt a múlt században, amikor még csak Középlokon volt templom, húsz kilométert is gyalogoltak, hogy templomba mehessenek. A gyermekeknek igazi élmény volt, amikor találtak a tömeggel, az éneklő misésekkel, a plébános latinul mondott, érthetetlen titokzatos szövegeivel.

Ma is eljárnak az emberek virrasztani, imádkozni és ideillő énekeket énekelnek. Legalább egyszer mindenki eljár imádkozni a nagyhéten Krisztus koporsójánál.

A két legnagyobb vallásos ünnep merőben különbözik. Karácsony csendes, békés családi hangulatú ünnep. A kisközösségek, a tisztaság (hófehérség) ünnepe. És főleg a gyermekek ünnepe: kisdéd született, mindenki remél valamit, mindenki ajándékot ad és kap. A húsvét férfiasabb, a kirobbanó öröm ünnepe: győzött az élet a halál felett, a tavasz a fagyos tél fölött! Ez már a hangoskodás, az elsodró öröm, az ifjúság ünnepe! Vége a böjtnek, lehet énekelni táncolni!

Nagyhéten feketébe öltöztek az asszonyok, a tükröt falnak fordították, vagy letakarták, mint amikor halott van a háznál. Szerdán, pénteken és sokan kedden is, szigorúan böjtöltek; csak kétszer ettek és akkor sem laktak jól. Énekszó, fütty, hangoskodás, káromkodás nem volt a faluban. A patakok partján nem hallatszott a szapulás, a súlykoló asszonyok hangoskodása. Azt tartották, hogy ameddig ilyenkor körben elhallatszik a súlykolás hangja, nyáron ott a terület elveri a jég. Ha volt heréltetni való süldő-malac, azt ilyenkor herélték. Itt-ott takarítottak, fát aprítottak a kemencébe, a házba, hogy elég legyen az ünnepekre. Nagycsütörtökön egyszer csak megszűnt a harangszó is! A harangszó annyira emberekhez nő, hogy ha hiányzik rögtön észreveszik. Hiszen a harangszóból sok mindent megtud a figyelmes ember: ha szagatnak, halott van a faluban, ha élesen hallatszik, időváltás lesz, azt is megtudják, kicsi vagy nagy, fiú vagy leány halt meg. Ezen kívül veszély esetén is innen értesült a falu: ha tűz, vagy

nagy víz volt, akkor még éjjel is harangoztak. Harangszóval üzték el a jégesőt is. És a harangszóról tájékozódni óra nélkül is a nap folyamán. Nagycsütörtöktől már csak kelepelnek, amely alig hallatszik el 100–200 m-re.

Nagypénteken minden háznál kinyitják az ajtókat, ablakokat, az udvaron egy hosszú rúdra, amely a szárítókotelet helyettesíti, kirakják az ágyneműket, ruhákat, hadd járja át azokat a megtisztulás levegője. Csak estefele pakoltak újra vissza a szobákba. Szerdán és pénteken este az asszonyok közül sokan házról-házra járnak kis csoportokban és imádkoznak. Az egész nagyhéten a természet újászületése az embert is analogikus jellegű megújulásra indítja: lelkileg tisztul a gyónással, misén való résztvevással, imádkozással, böjttel, csendességgel. De rendbe teszi a környezetét is: takarít, szellőztet, ilyenkor a család minden tagjának van feladata. Az udvart is kisperték, majd a kapu előtt is rendet teremtettek. Amikor az udvart seperték, a következőket mondták: „Kihajtok kégyót, békát, sántát az udvarról, hogy tisztán maradhasson”.

A háziasszony ilyenkor úgy estefele, megfűrösztötte, mosdatta az apróságokat is. Nem volt fürdőszoba, az csak az 1960–1970-es évek „találmánya” itt. De volt minden háznál egy jó öblös „feresztő tekenő”, derékon csípte gyermekét az asszony és a fejét a vízbe tette, ha visított, még akkor is. Jó csípős házi főtt szappannal beszappanozta a fejét, mindenét, hogy csak úgy csegett a ház a jajgatástól! Mert bizony csípte a gyermek szemét a lúgos szappan. De a fontos az volt, hogy Krisztus feltámadására mindenki és minden ragyogjon a tisztaságtól!

Nagypénteken írták a piros tojást. Az asszonyok összegyűltek négyen-ötön egy házhoz, és mindig volt közülük, akinek biztos keze és egy kis rajzoló készsége is volt. A többiek előkészítették, keze alá adták a tojásokat, ő pedig megírta azokat *kesicével*, viasszal és piros festéklébe tették.

A szigorú böjten kívül még létezett az a regula is, hogy a nagyhéten nem volt szabad megenni a tojást, mert aki azt megette, annak „büdös lesz a szája”. Nagypénteken tojásírás után volt, aki a piros lében megmosta az arcát, hogy szép piros legyen. Itt is, mint általában falun, régen a szépségideál, a pirosposzsgás, jól megtermett fehérnép volt, nem a nádszálvékony karcú, aki úgy nézett ki, mintha világéletében csak gombát evett volna. Nagypénteken nem süttöttek, főztek, inkább tisztálkodtak. Semmilyen kedden és pénteken haját, körmöt, szakállat nem vágta. Ezekon kívül nagypénteken „nem pozdorjáltak, mert akkor nyáron a nyűvek megeszik a köcsseget”. A nagyhéten a talpraesett, ügyes papok, akik mindig és mindenhol a primér közösségek összekovácsolói voltak, olyan dolgokat szerveztek, amelyekkel egyben tartották az embereket. Gondolunk itt templomdíszítésre, takarításra, a Krisztus sírjának berendezésére és más közös munkákra.

A süstét-főzést nagyszombaton végezték el. Először begyűjtották a nagy kemencékbe, majd a férfiak levágták a húsvéti bárányt. Nem létezett olyan ház, ahol ne vágta volna húsvétra bárányt. Már jó előre kiszemelték azt: a leghamarabb született berbécsbárányt még más juhoknál is szoptatták, hogy nagy és kövér legyen. Ha hideg télen született, a gazda két-három hétre még a házba is bevitte azt a gyermekek nagy öröme, hogy megvédje a hidegtől. Aztán nagy állatszeretetükben volt, aki sajnálta levágni a bárányt, az megszólította a szomszédot, aki levágta, a bőrt lehúzta róla, kibelelte és a húst átadta a ház asszonyának. A gyomrot is csak anynyira hasították fel, ahol kiszedték az aprólékat és beleket, mert így lehetett töltött bárányt sütni, ami igazi gyimesi ínycsalat! Amikor bárányt vágnak, akarva-akaratlanul mindenki a megfeszített Jézusra gondol, mert a bárányt, hogy jobban, könnyebben lehessen nyúzni, kifeszítették a lábát feszítő fára, és az úgy nézett ki, mint egy keresztre feszített ember.

Ma is minden asztalra báránnyal kerül a húsvéti ünnepekre. Ha többet nem, de legalább egy fél bárányt mindenki beszerez valahonnan. Ha a faluban nem talál, akkor megvásárolja a csikszeredai piacon, ilyenkor a hegyi román csobánok előrástják jó drágán a piacokat.

Nagyszombaton a háziasszony a kemencében először kenyeret süttött, utána ugyanoda tette sülni a kalácsokat, majd *kászruban* a töltött bárányt. Az apróságokat (szív, máj, tüdő) összeőrölték főt, ízesített kásával, megtöltötték vele a bárányt, amelyet nem vagdaltak darabokra, a lábait vágta csak le. Ezt kellő fűszerezés után megsütötték. (Ha fél bárányt vesznek, azt nem lehet tölteni, benn a relben sütik.) A konyhában pánkót, kőtes palacsintát készítenek. Az 1960-as évek óta többfajta tésztát is sütnék, de a század első felében alig ismertek 2-3 félélt. Ha tésztaféléket nem is, de finom kalácsokat, pereceket, fonott kalácsot, töltött bélest süttöttek. A kemence az 1910-es évekig a mindenes kicsi házban volt. Azután kinn minden udvaron építettek

egy „sütőt” sütőkemencével. Itt a sütésen kívül még szapulót is raktak. Később megjelentek a nagyobb, reles kályhák, ma már ott is sütik a húsvéti bárányt. Mikor minden elkészült, aki csak tehette, elment a feltámadási misére. Ha nem, otthon lesték a harangszót, hogy újra megszólaljon. Főleg a gyermekek várták izgalommal. És egyszer csak valaki elkialtotta magát:

– Feltámadt a Jézuska! Harangoznak, anyám!

Kirobbanó öröm tölti el minden tavasszal a szíveket. Győzött a tavasz, győzött az élet. Nincs még egy ilyen szimbólum, amely ennyire kifejezné az örömet! Este, aki csak tudott, elment a feltámadási misére és ételeket vittek szentelni. Kosarakban vitték, mintha kosaras bálba mennének, ez még ma is így történik. A kosarakba bárányhúst, sonkát, kolbászt, frott tojást és egy üveg bort tesznek. Az oltár közelében sorba rakják, és a pap megszenteli mindeniket szenteltvízzel. A templom kijáratánál egy nagy cseberben szenteltvíz van, onnan mindenki meríthet és szenteltvizet visz haza, amelynek mágiikus ereje van: abból isznak, megmosák fájo testrészüket, de még az állatokat is belocsolták. Ott következett az ünnepi vacsora, ami a héthetes böjt után, bizony jólesett!

Húsvét napján inkább az öregebbek és a házas emberek mentek a nagymisére. Ezen a napon csak az állatokat látták el, egyebet nem dolgoztak, minden elő volt készítve, még fát sem vágta, aprítottak, hordtak. Fésülködni sem volt szabad, csak lesimították a haját. És bármennyire is türelmetlenek voltak a fiatalok, mert viszkettet a talpuk, húsvét napján soha nem volt tánc, nem volt szabad faluzni, azaz szomszédolni, mise után egésznapi otthon ültek. A fiatalok, ha szép tavaszi nap volt, egy nagy kertben gyűltek össze, cikkeztek, az frott tojásokkal játszadoztak, versenyeztek kié a legerősebb (a hegyes végüket összeütötték, ha valamelyiké eltört, az kiesett), vagy ki dobja magasabbra. Régebb szórlabdáztak, majd gumilabdáztak, célba dobtak és cserkabaláztak. A gyermekek fajtásokat dobáltak, az nem törött el.

Egy nagyobb csürbe, a csür aajtára hinták kötöttek és szerre hintáztak. Főleg a leányokat hintáztatták, dobták, a szépet tevő fiúk. Házakhoz be nem mentek, az nem illett ezen a napon! Este aztán, amikor ellátták az állatokat, megyézni mentek. Aki messze ment, a szekérbe fogott, szürkületkor megteltek a falu utcái szekerekkel, gyalogos csoportokkal, családokkal. Általában az *Öreghez* gyűltek össze, minden családban volt egy öreg, aki összetartotta a nagy családot. Megegyezés szerint – olyanhoz is mehettek, aki betegség, újszülött stb. miatt – nehezebben mozgott. Szerre érkeztek családjukkal a férjhezment leányok, a kiházasodott fiak az unokákkal. Ritkán hiányzott a nagy családból valaki! Ezek a megyézések legalább kétszer egy évben – karácsonykor és húsvétkor – elmaradhatatlanok voltak. És igazi lélekfürdők a felnőtteknek, mert jól kibeszélték magukat. De igazi iskola volt a gyermekek számára: megtanultak énekelni, történeteket hallottak.

Húsvét másodnapja a fiataloké volt! Íme, hogy mesélt erről Hosszú Fülöp, 1907-ben született adatközlő: „Szépen felöltözve misére mentünk. Ezen a napon inkább a fiatalok mentek, és a fiatal házasok. Amikor kijöttünk a miséről, a templom alatt, az út mellett már várt a Vén Pulika Mihály mozsikaszóval. Ő ment elől, mozsikált, mi utána fel a vén Csuláné nagyházába, ahol nem lakott senki, oda rendeztük a fogadott táncokat. Estefelé volt egy-két órás szünet, azután folytattuk reggelig a táncot! Bépóltuk a hét hetet!”

A legöregebb adatközlőnk szerint, ahogy ők is hallották, már a század elején is volt itt öntözés, locsolás húsvétmásodnapján reggel. Néha tiszta vízzel, máskor az örmény és zsidó kereskedőktől rózsavizet vásároltak, vagy jó szagú szappant és abból levet készítettek és azzal jártak tojásozni. De itt a locsolóknak soha volt olyan nagy kultusza, mint más magyar vidékeken. Versikéket is inkább az ötvenes, hatvanas évektől mondanak.

Tankó Gyula

Szómagyarzat: *álivánka:* tejföllel, kukoricalisztből készült sütemény, megkaprozva és cukrozva; *cikkezés:* gyermek és ifjúsági játék; *dézsabeli tőrő:* télire fából készült dézsában tartósítják a tőrőt, 5–20 kg is belefér; *dombbraszkó:* böjtös étel, málé; *fermekál:* megront, elvarázsol, elveszi a tej zsíráját; *galuskás káposzta:* töltelkes, töltött káposzta; *guzsalyanskodás:* próbaházasság féle, a párválasztás mozzanata, a fiú a leánynál hál; *kesice:* lófarok szőrt húznak egy pálcikába, ezzel írják az frott-tojást, román eredetű; *kokojsza:* kékszíntű erdei gyümölcs, áfonya, román eredetű; *kőcség:* kenyér mellé való élelem: sajt, túró, szalonna stb.; *magyarmálé:* rakott puliszka, tejelesen, túróval; *meglobbantották:* forró vízbe tették; *pimpő:* barka; *pozdorja:* kender és len hánca, tiloláskor visszamaradt szemét; *radina:* keresztelő, névadó multság; *szépasszony:* csodás lény, elvarázsolni képes; *szagatnak:* halottak harangoznak; *szapuló főzés:* évente kétszer nagymosást rendeznek, lúggal főzik a nehezen mosható posztó és más ruhaneműket, és a patakon sulykolják; *szórlabda:* gyermekek és fiatalok játékszere a század elején, a télen gyűjtött tehénszorból sodorták.

Bartók Béla reánk sugárzó arca

Esőben, sárban, tikkasztó napsütésben járta az erdélyi falvakat, és saját bevallása szerint ezt a földet szerette a legjobban. Akiknek megadatott az a szerencse, hogy személyesen is megismerhették ezeken az utakon, bizonyára még azok sem tudják, hogy miért e nagy ragaszkodás. Bartók 1928. évi vallomásában olvashatjuk: „Életem legboldogabb napjai azok voltak, amelyeket falvakban, parasztok közt töltöttem.” De ezután máris újabb kérdés kívánczik: miért éppen falun érezte boldognak magát Bartók, amikor szüntelenül járta Európa nagyvárosait, megfordult a legkülönbözőbb országokban, hangversenyezhetett a világ metropolisáiban? A válasz egyszerű: falun állandóan azzal foglalkozhatott, ami egész életének célját, értelmét adta. Élete alkonyán írja, hogy: „az az idő, amit [népdalgyűjtéssel] töltöttem, életem legszebb része: és ezt nem adnám oda semmi másért sem.”

Nem véletlen, hogy ezt írta. Hiszen Bartók munkássága példázta a leginkább, hogy aki a művészetben nagy dolgokat akar véghezvinni, annak törvényszerűen a hagyományok legmélyebb rétegéig kell visszanyúlnia. Az ő szemében a népzene magától értetődő zenei örökséget jelentett. Olyan kincset, amely a nyugat-európai zenetörténeti hagyományokkal egyenlő rangú és értékű. Mindinkább maga a Zene. Juhász Ferenc így érzékelteti Bartók munkásságának lényegét: valósággal a földből ásta ki Bartók a zenét. Az „élve eltemetett éneket” kellett kiszabadítania ahhoz, hogy huszadik századi modern zenét teremthessen. De ezzel együtt „kiemelte (...) a tetszhalott népet, az élet sugárzó asszonyát”.

Az emberben önkéntelenül is felvetődik a kérdés: vajon mit tudtak mindebből azok, akiknek dalait Bartók lejegyezte? Többnyire titok maradt, hogy miért csak a réges-régi „nótákra” volt kíváncsi az a törekeny természetű „hangász” vagy „nótászerző”, aki egyszer, még az első világháború előtt náluk járt. Nem értették, hogy miért nem tetszettek Bartók tanár úrnak azok az énekek, amelyek éppen divatban voltak, pedig azokat „városos” tanulták.

A Bartók halála óta eltelt idő (1881. március 25-én született az Arad megyei Nagyszentmiklóson és 1945. szeptember 26-án halt meg Amerikában) vajmi keveset változtatott ezen a helyzeten. Többnyire titok maradt az is, hogy mit kezdett az összegyűjtött dalokkal. De mit tudhatnak ma róla azokban a falvakban, ahol Bartók meg sem fordult? Félő, hogy nagyon keveset, vagy egyáltalán semmit... Pedig csak saját magunkat szegényítjük ezzel. Hiszen Illyés Gyula is arra figyelmeztet: „Félig érti csak Bartók küldetését, aki azt hiszi, azért fordult a néphez, hogy el- vagy átvegyen tőle valamit, ha csak népdalt is. Épp annyira fordult feléje azért, hogy adjon neki.”

Próbáljunk tehát közeledni ehhez az örökséghez, mely most már kamatostól a miénk. És ezt kezdjük azzal, hogy Bartókkal együtt járjuk be azt az utat – ha nem is a teljesség igényével –, melyet addig megtett, míg művészetével valóban „adni tudott a népnek”.

Legenda egy lányról, aki Bartóknak énekelt

Bartókot – azonkívül, hogy Nagyszentmiklóson született – sok minden köti az erdélyi tájakhoz. Először is az a lány, aki olyan szépen tudott énekelni, és oly gyönyörű nótákat, hogy Bartókban rögtön felébresztette az érdeklődést a népdalok iránt – kibédi születésű volt. Úgyhogy amikor az első hosszabb népdalgyűjtő útra a Székelyföldre indul – olyasmiket sejtetett meg vele ez a leány. Bartók kalotaszegi bútorokkal rendezte be lakását, és büszke volt minden egyes darabra. Az ajándékba kapott köröstárkányi bundát nem merte feladni a fiára, annyira szépnek találta.

Kodály Zoltán – Bartók nagy ikertársa – jegyezte fel róla először, és azóta is ez van a köztudatban, hogy Bartókkal „egy székely alkalmazottja, Dósa Lidi néni féldallama sejtette meg (...) a székely zene különösségét”. S valóban, Bartók 1924-ben megjelent alapvető gyűjteményében, *A magyar népdal* című kiadványban a tizennyolc éves Dósa Lidi neve szerepel a legrégebbiről, 1904-ből, két dallammal. Halálának 25. évfordulóján sietve odautaztam tehát, hátha valami bővebbet is megtudnék erről a lányról. Legalább annyit: tudják-e a kibédiek, mennyire híressé vált a daluk? Ráduly Jánossal, az ott élő neves folklórgyűjtő tanárral négy élő, illetve a halott Dósa Lidi-emléket is megbolygattunk. De csak egy legendára bukkantunk. Az „igazi Dósa Lidi” mesélhetett egyszer valamit a domaasszonyának, abból kerekedett ki ez a történet:

„Tizenhat éves koromban Pesten szolgáltam. Akárcsak itthon, ott is mindig énekeltem, amikor jó kedvem volt. Máskor meg azért, hogy ne unatkozzam, rázendítettem még mosogatás közben is. Egyszer átjött hozzám az udvarból egy vékony, sovány fiatalember, és arra kért, hogy menjen be az ő szobájába és énekeljek neki (...) Fialat voltam, gondoltam, én már biza oda bé nem megyek. Hiszen annyian megjárták (...) Mintha kitalálta volna a gondolataimat, így szólt akkor a fiatalember elpirulva: – Tőlem igazán nincs miért féljen, én nem akarok magától semmi egyebet, csak lejegyezni ezeket a szép dalokat...”

A „vékony, sovány fiatalember” nyilván Bartókkal azonos. Ezt állította Bitay Piroska nyugalmazott tanítónő is. Érdemes felfigyelni, hogy a nép milyen erkölcsi magaslatra emeli ismeretlenül is Bartókot: aki ennyire szereti az ő dalait, az rossz ember nem lehet. Egy szép napon levelet hoz Kibédről a posta. Ráduly János írja: „A négy élő, illetve halott Dósa Lidi után végül rátaláltam az ötödikre, az igazira. Bartók egykori adatközlője ma is él, 85 éves, 1885. december 3-án született, teljes neve: Madaras Lászlóné Dósa Lídia. Tizenhat éves korában került fel Pestre. Emlékszik Bartókra. Beszélgetésünk lényege a következő:

– Úgy tudjuk, hogy amikor Lidi néni Pesten szolgált, énekelt valakinek szép kibédi népdalokat ...

– Igen, hogyan!

– Egy zenetanárnak?

– Nem zenetanár volt az, hanem egy nagy művész: Bartók Béla! Örökké kellett neki énekelni, de annak csak régi falusi nóták kellettek! Az tetszett neki csak, amiket én még a nagyanyámtól tanultam...

– Hogyan ismerkedett meg Bartókkal, Lidi néni?

– Úgy vót, hogy én is ott vótam (...) Ott laktam egy nyaralóhelyen. Egymás mellett vót a szobánk. Örökké hallottam, hogy Bartók zongorázik (...) Egyszer aztán meghallotta, hogy énekelek. Énekeltem a gyerekeknek (...) Tetszett Bartóknak a nóta, azt mondta, hogy még énekeljek, mert ő le szeretné jegyezni. Amikor leírta a nótát, ment a zongorához és lezongorázta. Aztán hívott engem és kérdezte, hogy jól zongorázza-e. Hát pont úgy vót, ahogy én énekeltem.”

Dósa Lidi éneke meghatározó élményt jelentett Bartók számára. E kibédi lány dallamának világánál született meg benne a felismerés, hogy hozzá kell fognia a népdalkutatáshoz. Ebben az esztendőben, azaz: 1904. december 26-án írja húgának: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjteni, s a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy a műdal nívójára emelni.”

Ráduly János szenvedélyes munkájának köszönhető, hogy ma már lényegesen többet tudunk Bartók életének e döntő szakaszáról. Az első levelet hamarosan újabb követte. Mert Dósa Lidiben csak fokozatosan fakadtak fel az emlékek:

„– Hol énekelt Lidi néni Bartóknak?

– Valami pusztatánya, pusztafajzat, úgy emlékszem, nyaraló volt, ide vittek el engem is a gazdámék. Reggel indultunk el vonattal, aztán kocsival mentünk. Csak délre értünk oda. Főztek ott nekünk pénzért, nem kellett, hogy mi főzzünk. Én csak a gyermekekre vigyáztam. A házigazdám minisztériumi tisztviselő volt, Nagy nevezetű. Ott abban a házban lakott Bartók Béla is. Vagy öt-hat hétig voltunk kinn a pusztán. Ott énekeltem én neki (...) Aztán hazajöttem, férjhez mentem, 1907-ben már meg is született az első gyermekem. De kellett a helyembe egy lány, úgy került fel Anna, a testvérem ...”

Kiderült, hogy a „pusztafajzat” nem más, mint a Gömör megyei Gerlicepusztá, itt nyaralt Bartók 1904 nyarán egy birtokos család kastélyában. Valószínűleg rokonoknál. Mert kezdetben, néhány hétig vele volt az édesanyja és a húga is. Bartók azonban öt hónapot töltött ott, szüntelenül dolgozik. Időközben férjhez megy a húga, s a következő nyarat már Vésztő mellett töltheti, egy másik „pusztán”. Sógora ugyanis Sziladpusztára kerül uradalmi gazdatisztnak. Kodály feljegyzése szerint Bartók itt is folytatja a népdallejegyzéseket, de egyelőre még csak „a ház cselédeitől”. Utólag – az évek távlatából – Dósa Lídiát is közéjük sorolja. Ezért került be a zenetörténetbe mint Bartók „alkalmazottja”. Nyilvánvaló tehát, hogy elírásról van szó. A lényeg azonban a dal, amit Bartóknak énekelt:

– Milyen nótákra emlékszik még Lidi néni?

– Hát én, fiam azokat már mind elfelejtettem...
– De hát azt csak ismeri, amelyik így kezdődik,
hogy: Piros alma...
– Jaj, hát hogyan ismerném! Ezt is énekeltem
annak idején Bartóknak.

Úgy van, hogy „*Piros alma leesik a sárba, / Ki felveszi,
nem veszi hiába. / Én felvettem, kimosom a sárból, /
Elbúcsúszom a régi babámtól...*”

Csík és Gyergyó vidéke

Az első élmények megsejtették Bartókkal a paraszti népzene kincs beláthatatlan gazdagságát. És ettől kezdve mindent ehhez viszonyít. 1904 és 1907 között bejárja Európa legkülönbözőbb országait, és csodálattal tapasztalja, hogy a népdal kiállja az egybevetést az emberi szellem legnagyobb alkotásaival. Egyre inkább zenei mintaképévé válik a népzene. Nem csoda tehát, amit Kodály mondott róla: „Erdély nem hagyta nyugodni. Ősztöndíjat kért és kapott ... a székely népzene tanulmányozására, és 1907 nyarán elindult Csík megyébe.”

Hat héten át járta ezt a vidéket. Megfordult Csíkszentmihályon, Vacsárcsiban, Csíkrákoson, Csíkkarcfalván, Csíkszenttamáson, Csíkjenőfalván, Tekerőpatakon, Gyergyóújfaluban, Kilyénfalván és Gyergyócsomafalván. A gyűjtés azonban nem ment olyan könnyen, ahogy elképzelte. Ahhoz, hogy a régi dalokat összegyűjtse, elsősorban idős embereket, főleg öregasszonyokat kellett megszólaltatnia. Ezeket viszont nehéz volt rávenni az éneklésre. Hogy mennyire „hihetetlenül sok fáradtságban és kínlódásban” volt része ez alatt az idő alatt, azt leginkább az egyik augusztusi levele tanúsítja, melyben egy gyergyókilyénfalvi asszonnyal folytatott beszélgetését rögzíti:

„– Hát lássa csak olyat jöttem magától kérni, amit még nem hiszem, hogy kértek volna... – Azt mondta itt a szomszédasszony, hogy maga tudna afféle régi-régi világi nótákat, amit fiatal korában még az öregektől tanult.

– Én régi nótákat?! ugyan ne bolondozzék velem az úr. Hi-hi-hi-hi.

– De nézze csak, ez nem bolondság! Egészen komolyan beszélek! Csakis azért jöttem le messziről, nagyon messziről, Budapestről, hogy megkeressem ezeket a régi-régi nótákat, amelyeket csakis itt tudnak!”

De nemcsak az volt a baj, hogy az öregek féltek a falubeliek szájától. Bartókot még inkább elkéséltette az a tény, hogy a szintiszta székely falvakban csak nagy nehézségek árán és végtelen türelme révén tudta „kibányászni” az ősrégi székely népdalokat, annyira elfedte már ezeket az utcádal, a bécsi keringőzene, az operett- és népszínműfoszlány meg a – kelletnél sokkal inkább felszívódott – rengeteg műnépdal.

Az eredmény mégis páratlanul értékesnek bizonyult. Sikerült lejegyeznie 325 olyan dallamot, melyek birtokában már a helyszínen „különös felfedezés”-ről értesítheti egyik tanítványát: „Megtaláltam a székely dallamtípusokat, amiről nem hittem, hogy léteznek”. Ez a felfedezés igazolta megsejtését: a magyar népzene legősibb rétegéhez jutott el! Megtalálta az ötfokú dallamok világát. Olyan kincs volt ez, ami megért minden fáradságot. Még 1931-ben is csodálattal írt róla: „Ez a parasztszene formailag a lehető legtökéletesebb és legváltozatosabb. Kifejező ereje bámulatosan nagy...” Ezért válhatott ez a zene Bartók zenei világának alappillérvé.

Akiket első gyűjtőútján megszólaltatott Bartók, azóta mind elhunytak. Mégis csábított a lehetőség: hátha valamilyen képet rögzített maga a nép is erről az 1907-es Bartók Béláról, amivel kiegészíthetnők a fentieket.

Vacsárcsi. A zenetörténeti feljegyzések szerint ebben a faluban gyűjtötte a legszebb dalokat. Szám szerint is a legtöbbet a 325-ből. De hiába jártam be a fél falut, a 74 éves „mindentudó” Kósa József is csak ennyit tudott mondani tájékoztatásul:

– Még iskolás voltam, úgy tudom, harmadik osztályos, amikor egy szép napon megállott az utcánkban egy masina. Kiszállott belőle három férfi és egy nő, bejöttek egyenesen az iskolába, és minket énekeltettek. De jártak itt mások is, Takács Ferit keresték. Az énekelt aztán eleget, mert a legények közül ő volt a legmerészebb. Oda is vészett az első világháborúban.

Nehéz lenne megállapítani, hogy ezek között, akik Takács Ferit énekeltették, ott volt-e Bartók. Lehet, hogy miután Bartók felfedezte ezt a jó hangú legényt, utána mások is felkeresték. Tény viszont: Bartók 1924-es gyűjteményében Takács Ferenc szerepel az egyik, 1907-ben énekelt népdallal: „*Harmatos a kukorica levele...*”

Csikjenőfalva. A 79 éves Bíró János emlékezete valamivel többet őrzött meg, mert így kezdi: „Azt már nem tudnám megmondani, hogy hívták, de azt tudom, hogy járt itt valaki Budapestről, és egy tölcsérbe énekeltette az öregeket. Rá egy évre, hogy én megnősültem. Csakhogy akkoriban én nem törődhettem ilyesmivel, nem volt rá időm, megvolt a család, kora reggeltől késő estig kellett dolgozni, mert akkoriban faekével szántottunk, faboronával boronáltunk.

– Mikor házasodott meg, János bácsi?

– 1906-ban.”

Tehát talál az évszám. Ez csak Bartók lehetett. Az a bizonyos „tölcsér” pedig nem más, mint a fonográf, amit mindenüvé cipelt magával, hogy minél pontosabb munkát végezhesen. A fonográf segítségével viaszhengerre rögzítette a dallamot, amiről bármikor vissza lehetett hallgatni. Ilyenformán később tökéletesíthette a helyszíni lejegyzést.

Csíksszentmárton. Kovács Dénes (1920–1977) tanár, festőművész, a Népi Alkotások Hargita Megyei Házának szakirányítója ismertette meg egy másik Bartók-élménnyel. Ő 1952-ben találkozott özv. Oláh Péternével, aki akkor kilencvenkét esztendősen volt, de még jól emlékezett arra, hogy az a „finom ember” – mármint Bartók – még „bombóccal” is megkínálta őt. „Sovány volt, egy nagy fekete köpenyben járt. És egy nagy tölcsérbe kellett beleénekeljem azt a nótát, hogy: *„Milyen madár az a madár, / Ki kertembe szólni jár, / Csak szól, csak szól, de le nem száll, / Futok utána, meg nem vár. / Várj meg madár, majd megoárnál, / Szíved rejtekébe zárnál, / S onnan többé ki sem hagyál...*”

Körösőfő. A század elején nagyon híres volt a kalotaszegi faragott bútór. Bartók is figyelte a népi ipar remekeire, és otthona berendezéséhez Körösőfőről rendelte meg a szükséges bútordarabokat. Mégpedig Péntek Gyugyi Györgytől. Ezért aztán Bartók első erdélyi útja alkalmával először itt köt ki, s innen siet Csíkba. A világháború kitöréséig azonban még többször visszatér Körösőfőre gyűjteni és pihenni. Sőt, a feljegyzések szerint Bartók egy kis lakást is akart építeni Péntek bácsi üres belsőségére. Hogy amikor kijön nyaranként Körösőfőre, legyen hol lakják. De közbejött a háború, és ebből a tervből nem lett aztán semmi.

Péntek Ferenc, a család elsőszülött fia, 1954-ben Nyárszón így emlékezett vissza az első találkozásra.

– Eccer csak beköszön az öreg Péntek bácsihoz egy kis barna, körhajat viselő, borotvált bajszú, egyszerű kis úriember. – Hát itt lakik Péntek bácsi? – kérdezi. – Mert addig sose láttuk, csak levélből ismertük. Beállít, egy egyszerű kis köpeny a karján, kis kézibőrdő, a kezében egy nagy horgas bot (így is jött, olyan igaz vót, hogy!), s akkor mondja, hogy – én vagyok Bartók Béla. Én rendeltem azt a sok bútorokat magától, Péntek bátyám. Most eljöttem, hogy személyesen lássam meg magát, mint ahogy a levélben megígértem (...) Ekkor azt kérdezte az öreg Péntek bácsi, há nagyságos úr, há mé nem teccet kocsival jönni, fiakkal? – Nem akartam feltűnést kelteni. Jobbnak láttam csak eccerűen gyalog kísértelni Hunyadról Körösőfőre. (Gurka László lejegyzése. Szegő Júlia közlése.)

Hogy milyen meghitt viszony alakult ki ekkor Bartók és a messzi földön híres kalotaszegi mester között, az leginkább egy levélből derül ki, melyet e találkozás után, tehát 1907 őszén, Péntek Gyuri bácsi küldött Bartóknak (a levelet Szegő Júlia közli a Bartókról szóló életregénye harmadik kiadásában):

„1907. November 1.

Nagyságos Bartók Béla fiatal úrfi kérem alásan az megrendelt íróasztalt és 1. ágyat 1 Éjeli szekrént most e hó 2. dikán adóm vasútra, fel atam volna Elsején akkor nem veték fel mer ünep vót minden szentek napja. Jó száraz júhar fát kaptam hózá 12. Éves száraz, most bátran vállalók akár mijen bútorrt mert Ez a fa meg felelő, nagyón örvendek mert tudóm hogy kedve szerén van Elkészítve, a ki csak láta aszt mondta, hogy ijent sóha nem látót. Igazán mondóm hogy én se látam ijent, de nem is csináltam, pedig 19 Évtől fogva sókat készítetem.”

Péntek bácsi legnagyobb fiával, Ferencel, én már személyesen nem beszélhettem. De él az öccse Körösfőn : Péntek János (Dobos). Tíz esztendő volt, amikor először látta Bartókot, és negyven körüli férfi, amikor utoljára találkozott vele. A gyermekszem érdekes dolgokat rögzített.

– Kilencen voltunk testvérek, amikor másodszer megpillantottuk, rohantunk mind a kilencen elébe. És ő nevéükön szólította mindenikünket. Mindig csokoládétortát hozott nekünk Pestről. Ahogy megérkezett és lepakolta a holmiját, az volt az első, hogy szétvágta nekünk a tortát. Édesapámnak pedig odaadta a tajtékpipát ... Édesanyám ilyenkor lefüggönyözte a szobát, hogy ne zavarja Bartókot senki. Nyáridő volt, kinn hált az egész család a szénapadláson. De engem azért sokszor maga mellé vett éjszakára, hogy meg ne fázzam.

Tőle tanultam meg, hogy kell a tojást félkeményre főzni. – Kati néni, szóljon, amikor betette a tojást a vízbe – kérte édesanyámat. Aztán amikor szóltak neki, Bartók elővette a zsebóráját, és számolta a percek: egy... kettő... három... És máris ki kellett szedni a tojásokat. A friss búzakenyert, jaj, de szerette! Aztán a bivalytejet és a friss juhsajtot...! Édesanyám mindig egy egész sajtot tett elébe kettébe szelve, mert tudta, hogy így esik jól neki. Amikor megnősült Bartók, a második útja már Körösfőre vezetett. Hozta magával a feleségét is. Nagyon jól érezte ő is magát nálunk, egyszer még a vésőt is elkérték édesapámtól, hogy faragni akarnak.

– Egész nap elnéztük volna, hogy mit csinál Bartók, de gyerekek voltunk, s minket állandóan zavartak ki a szüleink a házból. Hogy ne lábatlankodjunk benn, mert ott komoly dolgok folynak. De így is sok mindenre emlékszem. Elsőnek például Mihály János nagyapámat énekelte. De hogyan? Engem elszalasztottak éppen utána. S mikor megjöttünk, besomfordáltam vele a házba... Bartók előadta, hogy ő miért hívatta, mire így szól az én nagyapám: „Nagyságos úr, én igazán jó szívet énekelek, de egy kicsi baj van: száraz torokkal nem nagyon lehet...! Bartók rögtön megértette a célzást, s hozatta a pálinkát, mitől olyan kedve kerekedett nagyapámnak, hogy majd elvitte a helyet... Rajta kívül még énekelte Péntek Istvánt, Mihály Istvánt, már akikre emlékszem, és szegény édesanyámat... Ő fújta el Bartóknak azt, hogy: *Új korában repedjen meg a csizmám, / Ha én járok többet a babám után! / Eddig is csak azért jártam én oda, / Mert a babám kökény szeme csal oda... /*

Amikor nem volt senki nála, aki énekelni volt, kézen fogott engem, és mentünk a mezőre... Különösen érdekelte őt az Ordományos nevű határrész, mert azt hallotta az öregektől, hogy ott a tatárok bejövetele előtt település volt: Ordon városnak hívták. Állítólag a körösfőiek onnan menekültek el, s itt bújtak meg az erdők közt, a mai Körösfő helyén ...

Köröstárkány. A hangversenyévek fárasztó hajszája után Bartóknak pihenés volt, ha nyaranta gyűjtőútra indulhatott. Vonzódott a falusiakhoz, mert az ő életformájukat tartotta természetesnek. Hogy eddig a felismerésig eljutott, kétségtelenül nagy szerepe volt a Belényes környéki falvakban szerzett gyűjtési élményeknek. Ha a csíki falvakban azért bosszankodott, mert olyan nehezen tudta „kibányászni” az igazi népdalt, itt nem volt szükség ilyen erőfeszítésekre. A népdalfelfedezés igazi nagy örömét élte.

Az évforduló kapcsán Köteles Pál – akkoriban a nagyváradi *Fáklya* munkatársa – cikksorozatot közölt Bartók bihari gyűjtőútjairól. Köröstárkány és Gyanta kivételével mindenütt megfordult „Bartók nyomában”. De csalódottan kellett megállapítania: „Megpróbáltam sokszor a lehetetlent: emberekre találni, akiknek megadatott véle lenni. Kevés öröm és sok csalódás volt az eredménye.”

Nem véletlen, hogy mégis nagy reménységgel vágtam neki gyalog a Belényesből Köröstárkányba vezető poros útnak. Hisz a zsebemben volt Pál György irodalom szakos tanár levele: „Két-három öreg embert már találtam, akik pontosan emlékeznek arra, hogy egyszer járt itt

nálunk Tárkányban egy »hangász« vagy »nótaszerző«. Érdekesen mesélték el, hogy milyen módon hallgatta meg őket, hol volt elszállásolva, s milyen embernek ismerték meg...”

– Ki gondolta volna, hogy annyi idő után valaki még érdeklődik utána? – ez volt a visszatérő kérdés, valahányszor szóba hoztuk Bartók nevét az öregek előtt. Nem ártott megmozgatni egy kicsit az emlékezetet, hogy ne csak az az egy-két ember őrizze a titkot, de tudja meg az egész falu, hogy a század elején, 1911-ben és 1912-ben itt járt és népdalokat gyűjtött Bartók Béla.

Gábor Mihály (81 éves): „Azt tudom, hogy itt járt egy hangász, de nem emlékszem már a nevére. Akkor nem törődünk azzal, hogy ki az illető, nem volt akkora műveltség, mint ma ... Úgy emlékszem rá most is, hogy nagyon kedves ember volt, barátságos volt mindenkivel. A korosabb embereket hívták fel az egyházi irodára, hogy ott énekeljenek...”

Bunta Ferenc (80 éves): „Huszonegy-huszonkét éves legény lehettem, amikor itt járt Tárkányban Bartók Béla... Azzal a belényesi tanárral, Bušitával együtt jött ki. De máskülönben egyebüttl is sokszor lehetett látni őket kettesben itt a környéken ... Akkor Bartók a jegyzőnél szállt meg, Szikszay Károlynál, aki ott lakott éppen a kocsmá mellett... Arra a vasárnapra még most is emlékszem, amikor összeverődünk a kocsmában vagy tizen-tizenötön legények: Gyulai Mihály, Kovács István, Gyulai Ferenc, Balla Mihály, Sebestyén Mihály, Bunta Péter, Zsuppon Péter (Takaros), Zsuppon János (Kali) és a többiek s énekeltek azt, hogy *Belényesi állomáson keresztül / Tizenhárom fehér galamb átrepül. / Tizenhárom fehér galamb, csuhaj, páratlan, / Én utánam barna kislány ne járjon...* Ekkor lépett be a kocsmába Bartók, beült közénk, és biztatott, hogy énekeljünk tovább, mert ő is velünk énekel. Nagyon szerette a nótát... Aztán csak minket énekeltetett, ő mind csak jegyezte, mi miket tudunk még... Emlékszem, volt akkor egy bál, még a bálba is eljött. Jól érezhette itt magát, mert egész nyáron itt tanyázott: egyszer elment, másszor visszajött...”

Mindkét visszaemlékezést hitelesnek tekinthetjük, hisz köztudott, hogy bihari gyűjtései során Bartók mindig Belényesen ütötte fel „főhadiszállását” Ioan Bușita zenetanárnál. Belényeshez Köröstárkány igazán nagyon közel van, bármikor átmehetett oda. Különben nagyon szerette Bartók ezt a vidéket. Mindig vissza akart ide térni. Érdemes idézni egykori nagyváradi tanítványának – Fischerné Szalay Stefániának – a feljegyzését:

„Mesterem nem tudott időt szakítani a hön óhajtott bihari útra. Én azonban elmentem Tárkányba, a világ egyik legszebb falujába. Vettem a kis Bartók Péternek egy selyemmel hímzett hófehér báránkyödmönt. Ezt a mesterem úgy megbecsülte, hogy a falra akasztotta.

– Miért nem hordja a kislfia? – kérdeztem egyszer.

– Kár lenne – felelte Bartók – ezért a szép magyar kézimunkáért”. (Emlékeim Bartók Béláról)

Sárvásvár. Ambrus Sándorné Márton Katától jegyeztem le a következőket: „Körösfőn születtem az ezerkilencszázas esztendőben, éppen a Péntek Gyugyi Györgyék szomszédóságában. Leánya voltam, amikor Bartók nálunk járt, emlékszem még akkorról rá ... De a tulajdonképeni ismeretség jóval későbből származik: 1937-ben Pesten, a Városligetben kalotaszegi varrottast árultam. Egyszer csak megáll előttem egy mosolygós, alacsony úriember, és arra kér, hogy hagyjam abba az árusítást, és menjek be még aznap hozzá a rádióstúdióba, mert hallotta, hogy milyen szépen tudok énekelni, fel akarná venni a hangomat.

De milyen a fiatal, nagyon buta, mert én nem tudtam értékelni azt a nagy embert. Csak miután Pálóczy Horváth Lajos felhívta a figyelmemet, hogy kicsoda az a Bartók Béla, aki engem megkeresett a Városligetben, csak azután mentem el nagykésőre a stúdióba. Pálóczyékhoz már előzőleg is jártam kézimunkákkal, és siratókat is énekeltem egy este náluk. Valószínűleg ők hívták fel Bartók figyelmét reám.

Nemcsak harminchétben, de aztán a következő esztendőben is énekeltem neki. Örökké ígérte, hogy eljön Kalotaszegre, és fel fog keresni engem Sárvásáron... De nem lett belőle semmi. Aztán hallottam, Kodálytól, hogy átment Amerikába. Ne mondja, már 1945-ben meghalt Bartók?! Hogy telik az idő! De azért nem viszek a sírba semmit. Amit nem tudott lejegyezni Bartók, azt lejegyezte később Kodály Zoltán.”

A szarvassá változott fiúk balladája

Alig kezdte meg Bartók a magyar népzene felkutatását, rögtön ráébredt arra, hogy „pusztán a magyar anyag ismerete egyáltalán nem elégséges a tudományos vizsgálathoz, s hogy hozzá legalábbis a környező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete is elengedhetetlenül szükséges”. Előbb Gömör megyében kezdte meg a szlovák népdalok gyűjtését, majd 1909-től rendszeresen foglalkozik a román népzenei anyaggal. „Kilenc év alatt, 1918 őszéig, mintegy 3500 román népdalt gyűjtött a volt Alsó-Fehér, Arad, Bihar, Hunyad, Kolozs, Krassó-Szörény, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szeben, Szolnok-Doboka, Temes-Torontál és Torda-Aranyos megyében” – olvashatjuk a *Korunk* 1970/8-as számában Tiberiu Alexandru sorait, melyben Bartók és a román népzene kapcsolatát taglalja. Nemcsak a két világháború között, de élete alkonyán, amerikai évei alatt is e hatalmas munka sajtó alá rendezése foglalkoztatta.

Legszívesebben azonban minden ország népzenei anyagát összegyűjtötte volna. „Ő volt az egyetlen folklorista – állapítja meg róla Szegő Júlia –, aki négy világrészben folytatott gyűjtéseket.” Európában: magyar, szlovák, román, ukrán, bolgár és szerb; Afrikában: arab; Ázsiában: török; Amerikában: indián és néger dalokat jegyzett le.

Miért ez a nagy áldozatokkal járó hatalmas munka? – kérdezheti bárki. „Hamupipőkéből királylányokká varázsolja vissza a népdalokat – jegyzi meg találóan egyik életrajzírója. – Tükrükben a nép életének addig nem ismert gazdagsága és mélysége áll a nagy művészet színpadára.” De nagyon keveset érzékeltet még ez a megkapó kép is Bartók munkásságáról. S főleg művészetéről. Már 1925-ben figyelmeztet: „Nem szabad azt képzelni, hogy mi a parasztzene átültetésére, beolvasztására gondoltunk, a zenekincsbe való bekebelezésére. Nem, nem. Hanem erre: a mi muzsikánk jellegét a parasztzene adja meg (...) A mi gyökerünk igenis a parasztzeneben van, ez őrizte meg az ázsiai öthangú skálát, a pentatóniát”. Ezek a régi hangsorok bizonyultak a legalkalmasabb kifejező eszköznek Bartók számára, hogy a századhoz szóló mondanivalóját közvetítsék. Mint ahogy Petőfi felfedezte a népköltészet szépségét („A népköltészet az igazi költészet!”), és uralkodóvá tette a költészetben, ugyanúgy elmondhatjuk ezt Bartókról is: az által felfedezett népzenei kincsnek mindjárt a Petőfije is lett. Ugyanakkor Bartók művészete sok rokon vonást mutat Ady költészetével. Szava legtisztábban, legvilágosabban és legmesszebbre hangzott, akár *A kékszakállú herceg vára* című operájában, akár *A fából faragott királyfi* táncjátékban vagy *A csodálatos mandarinban* szólott hozzánk. Hogy csak a színpadi műveit említsük.

Mert Bartók műve a „tisztá forrás” művészete. Amint híressé vált soraiban mondja: „Az én igazi vezéreszmém (...) a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmből telik – szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!”

Ez az eszme valószínűleg akkor fogalmazódott meg benne, amikor a román karácsonyi énekek gyűjtése közben rábukkantak egy ősi regére: „egy legenda kilenc fiútestvérről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak”. Ez volt talán gyűjtőútjainak legmélyebb, legmaradandóbb élménye. Annyira megragadja a képzeletét, hogy le is fordítja magyarra, hogy megkomponálhassa az egyik legcsodálatosabb magyar zeneművet, a *Cantata profanát*:

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép fia,
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni.
És addig-addig
Vadásztak, addig:
Szarvasokká változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk

Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

Bekecs alatt zeng az ének

Kövesdi Kiss Ferenc az 1930-as évek elején végezte el a nagyenyedi tanítóképzőt. 1936-tól 1950-ig Ákosfalván tanított, 1950-tól 1956-ig Szentgericén; miután elvégezte a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom szakot, 1974-ben történt nyugdíjaztatásáig Marosvásárhelyen tanárkodott. Nyugdíjasként is szigorú időbeosztással dolgozott, azzal a könnyebbséggel, hogy most már maga állíthatja össze „órarendjét”. Népi egyetem szervezésével, könyvtári munkával, falukutatással és írással (több verseskötvet szerzője) tölti mindennapjait. Egy kora tavaszi napon arról faggattam: mit adott számára ösztönzést a Bartók-kutatásra?

– Az első impulzus a harmincas évek második felében ért, még ákosfalvi karvezetőként... Nem véletlenül említettem ezt a körülményt, mert ákosfalvi elhelyezkedésemkor döntő tényező volt az, hogy értek-e a kórusvezetéshez. Maga a kóruselnök, Gáll Antal szögezte volt nekem ezt a kérdést... Nos, nem sokkal azután, hogy a munkát megkezdtem, átmentem Kisgörgénybe, hogy megismerkedjem idős Antalffy Ferencel, az ottani karvezetővel. Antalffy akkor megmutatta nekem Bartók Béla levelezőlapját, amelyben a nagy zeneszerző – ma is magam előtt látom szépen rendezett, kalligrafikus sorait – köszönetet mond a szívélyes fogadtatásért. Akkor, sajnos, nem jutott eszembe, hogy a levelezőlapot lefényképeztessem. A háború alatt ugyanis nyoma veszett. Ez a veszteségtudat ébresztett munkára, hogy módszeresen gyűjtsen a Nyárad menti Bartók-émlékeket.

– Mit tudnak ma az emberek Bartókról Kisgörgényben?

– Ifj. Antalffy Ferenc családi hagyományként őrzi Bartók 1914-es látogatásának emlékét. Tavasszal, épp szántás idején jött Bartók Kisgörgénybe. Minthogy az emberek kint voltak a határban, egyenesen az iskolába ment. Ott figyelt fel Szalai Borbála átlagon felüli énektudására, és a tanítói ház töltséni fonográfja vette a hangját. Ezután id. Antalffy Ferenc kikísérte Bartókot a határba, egy taligára helyezték a fonográfot, odasereglettek az emberek, és ott folyt a gyűjtés tovább. Ott örököltette meg Bartók az *Elvesztettem a lovam a sűrű erdőben...* kezdetű népdalt is. A mezőről a tanítói lakásra mentek. Ifj. Antalffy arra is emlékezik, hogy mit ebédeltek: köménymaglevest és túróslaskát. Szalai Borbála ma is él, lefényképeztem, és ugyanott, ahol Bartóknak énekelt, újraénekeltem vele ugyanazokat a népdalokat...

– Végül is hány népdalt vitt magával a Nyárad mentéről Bartók?

– Lássuk csak: Ákosfalváról 15-öt, Ehedről 19-et, Jobbágytelkéről 40-et, Kisgörgényből 12-t, Nyáradköszvényesről 28-at, Nyáradremetéről 37-et, Székelyvajából 20-at – amint azt Almási István kolozsvári zenekutató pontosan kimutatta (*Igaz Szó*, 1970. 9. 450–454. old.). Vajában kétszer is jártam: 1977-ben és 1980-ban. Csatlós Lajos, a kórus elnöke jól emlékezett Bartókra, s arra, hogy „a vénasszonyok kint ültek a kapuban, amikor Bíró Rózsa a nagy tölcsérbe énekelt...” Gyerekek voltak, ámulatba ejtette őket Bartók fonográfja, futottak utána... A 83 éves Sipos Sándorral felkerestük Csutakné Puskás Rózát (75 éves), akinek az édesanyja Bartók látogatása idején a legjobb énekes volt Vajában. Csutakné arra is emlékezett, hogy az édesanyja ezt énekelte: *A vajai lányok tyúkot ültettek...* Sipos Sándor állítása szerint Puskásné Mezei Juszta is énekelt Bartóknak. De hogy mit, az nem derült ki. Istenem, ha akkor láttam volna munkához, amikor id. Antalffy Ferenc azt a levelezőlapot megmutatta! Mennyivel teljesebb lehetne a képzőnk Bartók Nyárad menti gyűjtőtűjáról! De hát az sem kevés, ami így is előkerelkedett. Méltó foglalatban szeretném átadni tágabb szellemi közösségünknek.

– Íróasztalán testes kéziratköteget látok. Beszédés már a címe is, érdeklődést keltő: *Bekecs alatt zeng az ének*. Erről van szó?

– Igen. Sokat töprengtem azon, hogy milyen formában dolgozzam fel a Bartók nyomdokain szerzett tapasztalataimat. Végül is úgy döntöttem, hogy megírom a Nyárad menti kórusmozgalom történetét, és ebbe ágyazom be a Bartókkal kapcsolatos emlékeket. Egyrészt azért, mert nehéz kapcsolatot találni Bartók gazdag Nyárad menti gyűjtései és az országos jelentőségű kórusmozgalom kifejlődése között; másrészt pedig magam is ebben nőtem fel, ez a munka adott értelmet az életemnek, ez volt az életem. Az élmények szűrőjén át így találtam meg azt a formát, amelyik a legszemélyesebb – és amelyik ugyanakkor tág lehetőséget ad a ténynek, dokumentumok bemutatására és értelmezésére. Ha megjelenik ez a kötet – Benkő András zene-történetész biztatásai erősítik önbizalmamat –, akkor talán sikerül majd érvényt szerezni annak elgondolásnak is, hogy Bartók-émlékszobát rendezzünk be valahol a Nyárad mentén. Tartozunk ezzel Bartók Béla emlékének éppúgy, mint önmagunknak, önbecsülésünknek.

Cseke Péter

Boráros János a pesti várospolitikában

Kevesen vannak manapság, akik tudják, hogy az 1875-ben Boráros térre átkeresztelt egykori Fa tér kinek a nevét is viseli valójában. Sőt gyaníthatóan a legtöbben azzal sincsenek tisztában egyértelműen, hogy a Boráros név mögött személynév rejlik, hiszen a terület közkeletű elnevezése még csak nem is Boráros János tér, hanem csupán Boráros tér. Pedig *Boráros János*, akit a főváros akkori vezetése 125 évvel ezelőtt méltónak talált arra, hogy Budapesten közterület örökítse meg emlékét, jeles és – sajnos – méltatlanul elfeledett alakja a „régí századforduló” körüli pesti várospolitikának. Hosszú és eredményekben bővelkedő városi közéleti pályája során volt tanácsnok, bíró, polgármester, sőt országgyűlési követ is. Ami mindig minden tevékenységében azonos volt, az Pest városához való szoros kötődése. Manapság, amikor a rendszerváltást követően eltelt tíz év múltán egyértelműen leszögezhetjük, hogy már nem csupán feleledőben van, de lábra is kapott és megszilárdult a jó értelemben vett, egészséges lokálpatriotizmus, amely tudatosan vallja, hogy a szülő- és lakóhely ismerete és fejlesztése az ország kulturális kincsének egészét is gyarapítja, semmiképp sem érdektelen felidézni Boráros János emlékét. Annál is inkább, mivel a XVIII. század utolsó negyedében, amikor Boráros megkezdte később magasba ívelő közéleti pályáját, korunkhoz hasonlóan erős fluktuáció, valamint számos nemzetiség jelenléte jellemezte a gyorsan fejlődő Pestet. Boráros ebben a közegben tudta bizonyítani azt, amit manapság számosan kérdőjeleznek meg, hogy a nagyvárossá váló, heterogén összetételű Pestet is lehet szeretni. ⁴

Pest városának XVIII. század végi állapotát jórészt még mindig a Buda felszabadítása utáni időszakban megindult fejlődés irányvonala szabta meg. Amikor 1686-ban a Lotharingiai Károly vezette csapatok véget vetettek a törökök budai uralmának s ezzel gyakorlatilag mind Buda, mind pedig Pest felszabadult a félhold befolyása alól, a két városba nagyméretű bevándorlás indult meg a kedvezően megváltozott helyzet következtében. A Pesten szerencsésüket keresők többsége, az akkori kormányzati politikának megfelelően jórészt Ausztriából, Bajorországból, Morvaországból stb. érkezők római katolikusok és német anyanyelvűek voltak, ezek a jellemzők azonban korántsem voltak kizárólagosak. Pest, kedvező fekvéséből adódóan – víz partján és kereskedelmi útvonalak mentén feküdt, hegyvidék és síkság találkozásánál – kezdetül kereskedelmi csomópont volt, így aztán a Pesten letelepedők tekintélyes része kereskedelmet űzött, e réteget pedig soha nem jellemezte vallási és nemzetiségi homogenitás. Különösen nagy számú volt a kereskedők között a zsidóság és a görögység aránya. Ezek közül előbbi nem szorul bővebb magyarázatra, ám a görögység fogalma a XVIII. században korántsem azt takarta, amit manapság. A görög, gyakorlatilag gyűjtőneve volt az egykori török alattvaló, balkáni eredetű kereskedőknek, függetlenül attól, hogy szülőhelyük vagy anyanyelvük szerint valójában törökök, örmények, délszlávok, albánok, netán eredendően görögök voltak. A XVIII. századi magyar várostörténetből ismert, hogy a két kereskedőcsoport gyakorta egymás rovására igyekezett nagyobb teret nyerni, eleinte váltakozó sikerrel. Így volt ez Pesten is, s így került a városba Boráros János családja is, amely szintén egy görög eredetű kereskedőcsalád amely itt vélte megtalálni szerencsésjét. Ez az elképzelés korántsem nélkülözte a logikát, mert kevéssel az 1686-os felszabadítás után az uralkodó, Lipót császár és király az úgynevezett Diploma Leopoldinummal 1703-ban visszaadta mind Pestnek, mind pedig Budának a szabad királyi városi rangot az azzal járó jogokkal s az azokból fakadó előnyökkel együtt. Amikor Pest ennek szellemében tanácsot választott, a város tehetős alakjai kedvező anyagi helyzetük mellett természetesen igyekeztek a különféle tisztségek révén várospolitikai befolyásra is szert tenni. Ebből a folyamatból természetesen igyekeztek kivenni részüket a görög kereskedők is, ami azonban a német többségű Pesten korántsem volt egyszerű feladat. 1705-ben egy bizonyos Manoli nevű görögnek mégis sikerült a választások során bekerülnie a tanács testületébe, azonban még maga a tanács sem volt tisztában azzal, hogy – görögök – akik vallásuk szerint ortodoxok voltak – bekerülhetnek-e egyáltalán ebbe a jeles grémiumba. Így aztán Manolit mint szavazati jog nélküli tagot, törvényszéki esküdtként iktatták be. Ez az eset jelzi, hogy dacára a vagyoni gyarapodásnak, a döntően német anyanyelvű Pesten a várospolitikában korántsem volt könnyű érvényesülni egy görög származású családnak. A Boráros-család azonban a XVIII. század derekára már bizonyosan leküzdötte ezt az akadályt, amiben nyilván szerepet játszott az 1703 óta eltelt majd fél évszázad során létrejött szá-

mos változás, egyebek mellett a németiség abszolút fölényének visszaesése éppúgy, mint a család asszimilációja, amit jól jellemez az immár vezetéknevként viselt, egyértelműen magyar hangzású Boráros név. A család első tagja, aki helyet kapott Pest város külső tanácsában és így elsőként viselt magasabb városi köztisztviselést a Borárosok közül, bizonyos Boráros Ferenc sebész volt, aki 1769. április 24-én választották be a külső tanácsba. Napra pontosan hat esztendővel később, 1775. április 24-én egy fényes karrier vette kezdetét: ezen a napon lett ugyan csak a külső tanács tagja Boráros János százados, királyi táblai ügyész. (A két dátum egybeesése nem véletlen: a választásokra két évente került sor, mindig Szent György napján, azaz április 24-én.)

Mielőtt tovább kísérnénk Boráros János közéleti pályájának alakulását, néhány gondolat erejéig el kell időznünk a korabeli pesti közigazgatást alkotó különféle szervek bonyolult szerkezetének bemutatásánál. Az 1703. évi Diploma Leopoldinum óta Pesten két tanács létezett: a belső és a külső tanács. Ez utóbbi valamint még száz pesti polgár alkotta 1731. óta az úgynevezett választott polgárság testületét, latin szóval az Electa Communitatist. A város élén a bíró, majd 1773-tól a polgármester állt. Az egymással sokszoros személyi átfedtségben álló, hatáskörüket tekintve néhol összefonódó testületek működésének és jogkörének ismertetése túlfeszítené a dolgozat kereteit, említésükre csupán azért volt szükség, hogy tisztán lehessen látni annak a várospolitikai rendszernek az útvesztőit, amelyen át a fiatal Boráros János útja a külső tanács tagságától a helyettes polgármesteri pozícióig vezetett. Nem árt külön hangsúlyozni a karrierjének még csak kezdetén álló Boráros fiatalágát külső tanácsstaggá válásának időpontjában. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor született, de azt igen, hogy keresztlevelet 1756. január 1-én állították ki. A gyermekek keresztelése rendszerint a születést követően azonnal, általában már másnap megtörtént. Ha figyelembe is vesszük, hogy éppen újév napján történt meg a keresztelés, akkor sem tehetjük korábbra Boráros János születését 1755 decemberénél. Ez pedig azt jelenti, hogy Boráros még nem volt húsz éves, amikor külső tanácsstaggá lépett elő. Bár ez ebben a korban korántsem volt szokatlan, annyi bizonyos, hogy ez a körülmény, valamint végzettsége, már ekkor fényes jövőt sejtetett. Képességeit csillantja fel az a tény is, hogy tanulmányait a piaristák iskolájában kezdte meg, abban az iskolában, amely a török alól felszabadított Pest első középfokú tanintézete volt. A fiatal Boráros innen továbblépve végezte el a jogot.

Boráros közigazgatási pályájának következő jelentős lépésekor még mindig nem töltötte be harmincadik életévét. 1783. április 24-én választott polgárként már az Electa Communitatis sorában találjuk nevét, 1785-ben pedig már a belső tanács tagja lett, nem éppen nyugodt körülmények között. A magyarok által nem éppen kedvelt II. József, a „kalapos király” törekvéseit képviselők csoportja a király 1780-tól 1790-ig tartó uralkodása idején csakúgy, mint országon, a pesti városvezetésen belül is összeütközésbe került az azt ellenzőkkel. Ennek az időszaknak a második felében, 1785-től 1790-ig a bajor származású Hülf Farkas Móric volt a pesti polgármester, egy nyers katonaember, aki II. József rendíthetetlen híveként az uralkodó politikáját képviselte Pesten, ami a gyakorlatban azt is jelentette, hogy az államérdekek a városvezetésen belül is nagymértékben teret nyertek, akár a város partikuláris érdekeinek rovására is. Ez természetesen sokaknak nem tetszett a testületen belül s így Hülfnek, aki céljai mellett bárdolatlan modorával is sokak ellenszenvét kivívta, nem volt könnyű a helyzete. Az általa, de voltaképpen II. József uralkodásának egésze által kavart indulatokra jellemző, hogy személyének megítélése még a XX. században sem volt egyértelmű, egyaránt akadt olyan, aki a városát eláruló, akaratos és korrupt vezetőt látta benne s olyan is, aki a Pest fejlődésében tevékeny szerepet játszó várospolitikust tisztelte személyében. A kérdés eldöntését nem ez az írás hivatott tisztázni, így maradván a tényeknél, ezúttal az érdemel említést, hogy Borarost 1785-ben választották a belső tanács tagjává, abban az évben, amikor Hülfből polgármester lett. Boráros tehát már a belső tanács tagja Hülf polgármestersége idején, sőt azon túl is. Hülföt ugyanis 1790-ben – II. József halála évében – különféle vádak kíséretében elmozdították valamennyi tisztviseléséből, s bár később az állam tisztázta valamennyi vádpont alól, Pesten már nem juthatott a későbbiekben számottevő szerephez. Boráros pozícióját viszont ezek a tényezők már nem rendítették meg és a továbbiakban is a belső tanács megbecsült tagja maradt.

A pályafutás állomásainak felidézése során a száraz tények eddig nem vittek közelebb Boráros személyiségének megismeréséhez, egyéniségéből és pozíciójából fakadóan azonban az 1780-as években már a kortársak érdeklődését is felkeltette. Ennek köszönhetően fennmaradt

egy korabeli német nyelvű, 1789-es keltezésű forrás, amely az akkori pesti tanácsstagok jellemzését tartalmazza. Boráros János esetében az alábbiakat tartotta fontosnak hangsúlyozni a jelentés készítője. Ír és olvas németül és kiváló a jogi tudományokban. Elvégezte a jogot és több mint tíz éve működik jogászként és ügyvédként. Kiváló a számtani feladatok megoldásában, remekül fogalmaz latinul, magyarul és németül, de ezen kívül szlovákul is képes megértetni magát, működése minden területen pontos és eredményes a munkája. Mindebből nyilvánvaló, hogy az alig harminc éves Boráros János nem éppen érdemtelenül került be a belső tanácsba. A fenti jellemzés alapján egy több nyelven is eredményesen kommunikáló, adottságai, jogi végzettsége és rutinja révén bárkivel tárgyalóképes és megbízható partnerként képzelhetjük el a még mindig fiatal Borárost. Jellemének előnyös tulajdonságait szűkebb pátriájában is számon tartották, bizonyosan ennek is köszönhető, hogy 1785-öt követően is újra és újra megtartotta pozícióját a tanácsban. Ez jelentős állomás volt pályáján, a pesti tanácstagság jelentősége túlmutatott a város határain. Jól jellemzi ezt a helyzetet, hogy például 1793-ban a pesti tisztújításról a Bétsi Magyar Mercurius is hírt adott, név szerint említve a tisztviselők között egyebek mellett Borárost is. Azt a Borárost, aki amellet, hogy mindvégig büszkén őrizte pesti identitását, soha nem került a partikuláris érdekek hálójába tágabb hazája rovására. Jellemző példája sokrétű tevékenységének, hogy amikor a XVIII. század végén előkerült a Torontál megyei Nagyszentmiklós földjéből az az aranykincslelet, amelyet a maga korában – tudományosan teljesen megalapozatlanul – eleinte „Attila kincsének” hitt az érdeklődő közvélemény, Boráros minden követ megmozgatott, hogy a páratlan leletegyüttes Pesten nyerjen elhelyezést. Mivel akkor még nem volt Pestnek olyan múzeuma, ahol méltó helye lett volna a nagyszentmiklói kincsnek, Boráros törekvései nem sok reménnyel kecsegtettek, ám ez őt nem rettentette vissza. Habár nem ért cél – a kincs máig Bécsben látogatható – a főváros nem feledkezett meg érdemeiről. Ennek egyik jele, hogy a róla elnevezett teret egyebek mellett a nagyszentmiklói aranykincs egyik bikafejes ívócsanakjának Varga Imre által szoborba formázott alakja is díszíti.

Ehhez az időszakhoz, a századvéghez köthető Boráros közéleti tevékenységének talán legismertebb, és kétségtelenül napjainkig ható fejezete. Ez nem más, mint a későbbi Városliget fejlesztésében vitt szerepe. A főváros máig népszerű parkjának helyén az 1700-as években mocsaras rét, legelő terült el, ami ennek megfelelően a német Ochsenried (magyarul Ökördő) nevet viselte az ott legelő állatok után. A terület rendezésére már a XVIII. század derekán történtek kísérletek, akkor rendezett ültetéssel próbálták meg a meglehetősen elhanyagolt terület megjelenését megváltoztatni. Ezek a próbálkozások azonban nem a várt eredménnyel zárultak, így 1785-ben újra tervszerű ültetésbe kezdett a főváros, éppen Hülf Farkas Móric polgármester irányításával, aki saját maga kezdte meg az első akác- és szederfák ültetését. Mint fentebb láthattuk, Hülföt 1790-ben elmozdították a polgármesterségből, de kezdeményezése a jelek szerint arra mindenképpen elegendőnek bizonyult, hogy az Ökördő rendezésének terve hamarosan újra napirendre kerüljön a pesti közigazgatásban. A rendezést 1794-ben Boráros János vetette fel újól a pesti tanácsban, mondván, hogy a terület alkalmas arra, hogy mint „delicíózus hely” szolgáljon Pest lakossága számára. Javaslatát, melynek értelmében az Ökördőn található erdős részt a közönség javára mulatóhelyé kellene átalakítani, elfogadták, és őt bízták meg a munkálatok irányításával. Boráros a feladatot el is vállalta, ám a tervek végrehajtásában jelentősen akadályozta őt az anyagiak hiánya. Emiatt a rendezés nem haladt túl gyorsan, ami szemet szúrt Boráros a választott polgárság sorain belüli ellenfeleinek, akik alkalmasnak látták az időt arra, hogy megpróbálják megrendíteni az elismert várospolitikus korábban már jelentős mértékben megszilárdult tekintélyét s ezen keresztül pozícióját is. Boráros, hogy a támadásoknak élet vegye, s mert azok alaptalanok voltak, 1799. április 9-én írásbeli jelentést készített az Ökördő tárgyában. Jelentésében rámutatott a rendezés megfelelő ütemben történő előmozdítását gátló tényezőkre, ezáltal kivédve a támadásokat, majd felszólította a város vezetését, hogy amennyiben tényleges előrehaladást akar, akkor ne csupán a tervek gyors végrehajtását várja el maradéktalanul, de teremtse elő a bocsássanak rendelkezésére az ehhez nélkülözhetetlen pénzüsszeget is. Ha erre nem kerül sor, ment át támadásba Boráros, akkor nem csupán a kortársak, de még az utókor is hanyagsággal fogja vádolni őket. Borárosnak az alapos jelentés révén sikerült magát tisztáznia az alptalan vádak alól, sőt mi több, olyannyira meggyőzőnek bizonyultak érvei, hogy alig néhány nappal később, április 13-án bizottság létrehozását szavazta meg a tanács, amelynek tagjai közé beválasztották az egye-

bekben jobbra már perifériára szorított Hülfföt és természetesen Borárost is. A bizottságnak a részletes rendezési terv és az annak megvalósításához szükséges pontos költségvetés megalkotása lett volna a feladata.

A bizottság azonban gyakorlatilag hozzá sem kezdhetett a munkához, mert két hónappal később a tanács egy olyan határozatot hozott, amely szöges ellentétben állt az eddigiekkel. Ennek értelmében 1799. július 1-étől az Ökördülőt huszonnégy évre bérbe vette Batthyányi hercegprímás. A prímás a szerződésben vállalta, hogy a területen ültetéseket hajt végre, valamint vendégházakat és pihenőket épít fel a bérleti idő alatt. Ezzel ugyan megvalósulni látszott az a terv, hogy az Ökördülő területe rendezett pihenő parkká alakuljon át, ám a rendezés megvalósítása ezzel kikerült a bizottság - s így Boráros, akinek pedig vezető szerepe lett volna a kivitelezésben - kezéből is. Ám a rendezést a hercegprímás sem valósíthatta meg, mert még 1799. október 23-án elhunyt s a szerződésben vállalt kötelezettségek ezzel öccsére, Tivadarra hárultak. Batthyány Tivadar azonban lényegében semmi figyelmet nem fordított az Ökördülőre, dacára annak, hogy Pest városa, az elhunyt hercegprímás iránti tiszteletből (valamint nyilván Tivadar gróf munkára serkentése okán is) a területet Batthyányi-erdőnek kezdte nevezni. A lehetetlen állapotot 1805-re unta meg a pesti tanács, melynek tagjai közül főleg Borárost dühítette az, hogy a grófnak esze ágában sem volt betartani a szerződésben foglaltakat. Pest felirattal fordult az udvarhoz, melyben rögzítették, hogy Batthyányi Tivadar nem tesz eleget kötelezettségeinek és kérték a szerződés semmissé nyilvánítását. Ez meg is történt, de a területrendezés ezzel jelentősen veszített a lendületéből.

Ezekre az évekre tehető viszont Boráros újabb jelentős előrelépése a városi közigazgatás rendszerén belül. 1803-ban ugyanis elhunyt Pest város akkori polgármestere, Kergár Mihály, aki 1787-től folyamatosan töltötte be felelősségteljes tisztségét. A váratlanul bekövetkezett halálesetet követően Borárost bízták meg a helyettes polgármesteri teendők ellátásával. A megbízatás hosszabb időre szólt, Boráros négy évig, 1807-ig működött helyettes polgármesterként úgy, hogy a gyakorlatban a polgármesteri teendőket látta el. 1807 új kihívásokat is tartogatott Boráros számára, aki ebben az évben az országos politika levegőjébe is beleszokolhatott. A Napóleon nevével fémjelzett francia forradalom utáni nehéz időkben az országgyűlés Budán ülésezett. Pest városa két követtel képviseltette magát ezen a országgyűlésen. Az egyik Dolevicsényi Sándor volt, a másik pedig a már tapasztalt tisztviselőnek és diplomatának számító Boráros János, aki a diétán is tisztességgel helytállt városa képviselőjeként. A napóleoni háborúk vérszörnyű időszakára jellemző módon ezekben az években még egy felelősségteljes tisztséget viselt Pest szolgálatában: a pesti polgárőrség vezetője volt ezredesi rangban.

A háborús évek elmúltával békésebb időszak köszöntött be egész Európában, így Magyarországon is. Pesten ezidőtájt kerültek előtérbe az akkor már az eddigieknél is gyorsabb ütemben fejlődő város okozta problémák. Ezek között igencsak hangsúlyos helyen szerepelt a városkép átalakításának terve. Ezt a célt szolgálta a József nádor 1805-ben keltezett javaslata nyomán 1808. októberében megalakult úgynevezett Szépítő Bizottmány. A nádor vezette testület feladata elsősorban Pest átfogó rendezési tervének elkészítése és annak végrehajtása volt olyan neves szakemberek bevonásával, mint például Hild János, vagy Pollack Mihály. Az már szinte természetes volt, hogy a Bizottmányban, amely foglalkozott egyebek mellett a régi városkapuk és városfalak lebontásával is, helyet kapott Boráros János. Vélhetően neki is köszönhető, hogy ismételten napirendre került a Batthyány Tivadartól visszaszerzett Ökördülő rendezése, amely ezúttal nagyobb lendületet kapott, mint korábban bármikor. A Szépítő Bizottmány pályázatot írt ki az akkor már Városerdőnek hívott terület rendezésére és ennek eredményeként munkáját Nabbien Henrik műkertész, aki a kiszáritás, a feltöltés és a fásítás munkálatait irányította a mocsaras talajon.

Boráros természetesen ebben az időszakban sem csak a Szépítő Bizottmány tagjaként tevékenykedett. Hosszú lenne felsorolni, hogy mi mindennel járult hozzá Pest fejlődéséhez, e helyett inkább néhány adattal próbáljuk meg érzékeltetni, hogy figyelme és tevékenysége miként terjedt ki változatos és néhol kevésbé jelentősnek vélt dolgokra is. A Pressburger Zeitung 1810. évfolyamának egyik száma például arról tudósított, hogy Boráros János mint a pesti iskolák főigazgatója jutalmat osztott a második félév befejezésével a tanulóknak és az intézményeknek. Ennek keretében a Nemzeti Főtanoda például igen értékes ajándékkal gazdagodott Boráros jóvoltából: a régi századforduló jeles térképésének, Lipszky Jánosnak egy térképéhez

jutott hozzá a tanintézet. Egy másik, látszólag jelentéktelennek tűnő hír jól példázza, hogy Boráros Pest iránti lokálpatrióta megnyilvánulásai soha nem voltak összeegyeztethetők a beszűkült partikularizmussal. Ő volt az, aki javaslatot nyújtott be arra nézve, hogy a budai várban jelöljék meg azokat a nevesebb helyeket, amelyekhez fontosabb történelmi események köthetők. Mindez jelzi, hogy Boráros nem csak Pestet, de a túlparti Budát is látókörébe vonta.

Ezek az adatok is igazolják, hogy a lassan idősödő politikus tekintélye és lendülete mit sem kopott meg az eltelt évek során. Nyilván örömmel tapasztalta szeretett városa gyarapodását, amely elégedettséggel töltötte el. Túl ötvenedik évén aztán némiképp váratlanul újra főszerpet juttatott számára a sors és Pest város tanácsa. Épp húsz évvel azt követően, hogy visszaadta helyettes polgármesteri megbízatását, 1827-ben ismét őt választották meg erre a tisztségre. Bár egészsége már nem volt tökéletes, természetesen nem mondott nemet a város hívasára és 1827-től 1829-ig becsülettel el is látta az ebből adódó teendőket. Leköszönését követően azonban már nem vállalt el jelentősebb feladatokat és nem sokkal később, 1834-ben elhunyt. Pesten, ott ahol született és ahol élt. Jelentékeny vagyonát – mintegy betetőzve sokrétű életművét – jótékony célokra hagyta hátra. Emlékét őrzi a róla elnevezett tér és a közvetve rá utaló – Varga Imre által formázott – szobor, a „Boráros”.

Katona Csaba

A csendőrhagyományok ápolása

A második világháborút követő párizsi békeszerződéssel Magyarország újabb területi és lakossági csökkenést szenved el. A háborús károk okozta személyi és anyagi pusztulást követő felfokozott belpolitikai csatározások tüzeiben elhamvadt a magyar királyi csendőrség korábban kivívott tekintélye és megbecsülése. 1881-től a mindenkori hatalom közrendje és közbiztonsága érdekében szervezett egyenruhás fegyveres őrtestületet és annak szolgálatot ellátó személyzetét háborús bűnösneként és kollektív büntetésként az 14106/1945. számú INK rendelettel nemcsak a magyar, hanem az egyetemes történelem színpadáról is leléptették.

A testület szellemiségéhez, esküjükhöz, családjukhoz ragaszkodók több lehetőség közül válasszhatták, ha arra egyáltalán volt még esélyük és idejük: itthon maradnak, fogságba esnek és keleti, vagy nyugati hadifogolytáborba kerülnek, hazajönnek vagy új hazát keresnek.

A fenti felosztás nem teljes, mert ma már ezeknek is több változata vált ismertté, olyan esetek, családi tragédiák, melyek úgy a magyarországi illetékességű, mind a külföldi országokba vetődött volt csendőrségi személyeket ért. Az itthoniak és családjaik, a külföldön hazát keresők Magyarországon maradt családtagjaiknak és hozzátartozóiknak sorsa közös vonásokat hordozott, mert más lehetőség hiányában, rákényszerítetten vállalták az igazoló eljárást, a meghurcoltatást, az internálást, esetenként a kínvallatást, a börtönbüntetést vagy legrosszabb esetben a népbírói halálos ítéletet.

A külföldön maradt személyek sorsának mindegyike egyedi sors is, ahány ember, annyi féle. De mindegyik közös abban, hogy az új hazában való végleges letelepedés, megnyugvás és beilleszkedés, új család és új egzisztenciaalapítás köz-megelégedettséggel ment végbe. De közös abban is, hogy a haza, az ó-haza iránti és a testület szelleméhez való szeretete és hűsége, bajtársiassága az eltelt évek alatt sem lankadt, még leszármazottaikon keresztül sem.

A magyar királyi csendőrség hagyományai folyamatosan alakultak ki. Pontos évszámok nélkül, pl.: Csendőrnapi február 14-én, Udvarlaki őrség, Csendőr vértanúk ünnepe július 21-én, Országos csendőrségi sportversenyek, Hubertus vadászlovagló versenyek, Kegyeleti staféta október 6-án, Csendőrtisztek avatása szeptember 1-én stb.

A testület muzeális értéket jelentő dokumentumok és tárgyak összegyűjtésére, megőrzésére és megóvására a korábbi államhatalom még intézkedett. Így pl. Csendőrségi Bűnügyi Múzeum és Szakkönyvtár létesült a szombathelyi Csendőr őrsparancsnokképző iskolában, és a már összegyűjtött testülettörténeti anyagnak a jövő számára megőrzés céljából Csendőrségi Levéltár és Múzeum alakult az I. ker., Fő utca 71. sz. alatt. A hadi helyzet következtében a felhalmozott anyagok legnagyobb része eddigi ismeretek szerint megsemmisült, kisebb maradványa még ismeretlen helyen lappang.

A front előrehaladtával a kiürítések során a testületre vonatkozó anyagok szétszóródtak, illetve elveszték. A hivatalos iratokat az akkori előírások és parancsnok szerint, a szolgálati helyről és még a rendelkezésre álló időtől függően, maguk a csendőrök semmisítették meg. A háborús helyzet okozta pusztulást követően a testületre utaló, rendelkezésre álló történeti források és még fellelhető muzeális értékek megmentésére – feltételezhetően az említett rendelet miatt is – sem társadalmilag, sem intézményileg nem történt intézkedés Magyarországot. Sőt!

A felosztott egyenruhás fegyveres őrtestület tagjait évtizedeken keresztül üldözték és céltudatos módszerekkel a magyar királyi csendőrség szervezetének megmaradt emlékeit is igyekeztek kitörölni a magyar köztudatból. Így napjainkban, rendvédelem-történettel foglalkozó személyek és gyűjtők erkölcsi akaratán és némileg szerencsésén is múlik az, hogy a még fellelhető és történeti értékkel rendelkező csendőremlékeket tartalmazó forrásanyagokat megmenthessék az utókornak.

A magyar közrendvédelem és közbiztonság történetében a 120 éve felállított, nemzetközileg is igen elismert magyar királyi csendőrség az akkori hatalmi rendszerben esküjéhez *híven, becsülettel és vitézül 65 éven keresztül* ellátta szolgálatát. Tevékenységük, felkészültségük még napjainkban is példaértékű. A *vidék rendjének őrei* voltak és ezért tartom fontosnak mindazon törekvéseket, hogy amennyiben végre valahára a társadalom megbékélésében is a magyar királyi csendőrség helyet kap és ez a testület véglegesen is visszanyeri a megérdemelt helyét a magyar történelemben, legalább azért a szolgálatáért, melyet a történelmi és a trianoni Magyarország közrendjéért és közbiztonsága terén kifejtett.

A csendőrhagyományok kialakulását és fejlődésének történeti szakaszait már több előadásom vagy tanulmányom tartalmazza. Az 1945 utáni események következménye a *csendőrhagyományok ápolásának átalakulása*, és az átalakulás miatt felmerült a *teljes körű feltárás* igénye, hogy sem a magyar királyi csendőrség történetében, sem a magyar történelemben ne maradjon fehér folt. Ezért tartom fontosnak a *folymat* összefoglalását néhány pontban.

Az átalakulás folyamata

1. A magyar királyi csendőrség megszüntetésével hazánkban minden nyilvános vagy zártkörű csendőr tevékenység, így a csendőrhagyományok ápolása is tilos volt. A volt magyar királyi csendőrség tagjai azonban – addig, amíg tudtak – össze-összejártak, rejtve, különböző helyeken találkoztak, és bajtársiassággal ápolták hagyományait, emlékeit és segítették azokat, vagy azok árváit, családjait, illetve hozzátartozóit, akiket a hatalom megtorlása utolért. Rendszeresen felkeresték Mindenszentek napján az elhunyt bajtársaik sírját. Az elhunyt volt csendőrbajtársat a helyi szőrványvezető búcsúztatja, koporsójára terítik az eddig megőrzött emlékszálót.

2. A határainkon túl élő, volt magyar királyi csendőrök és katonák különböző csoportosulásai, asztaltársaságok, közösségek a megmaradt emlékeket igyekeztek egyrészt maguknál tartani, másrészt egy-egy helyen összegyűjteni. Előrelátó cselekedetükkel újabb forráshelyet teremtettek az utódoknak és a magyar történelem számára.

3. A csendőrségi témájú, a testület által felállított, maradandó és művészi alkotások eltűntek a nyilvánosság szemle elől. Így a köztéri szobrok (pl. Csendőr lovas emlékmű a Kálvin téren), az emlékoszlopok (különböző városokban) és emlékművek (pl. a Csendőr vértanú emlékműve). Feltételezhető az, hogy egyesek vagy részek még előkerülhetnek.

4. Ugyancsak így jártak azok a bronz- és márvány emléktáblák is, melyek korábban egy-egy csendőrrel vagy csendőrök tevékenységével kapcsolatos *esemény* (pl. Fery Oszkár csendőr altábornagy, vértanú emléktáblája az Állami Tanítóképző Intézet falán, az első világháborús csendőr hősi halottak emléktáblája a Böszörményi úton, vagy a Hadi Múzeum II. emeletének előterében, annak jobboldalán elhelyezett és a csendőrségi szolgálatellátásban hősi halált halt csendőrök emlékét őrző márványlap Berán Lajos bronz reliefjével: a Csendőr vértanú emléktáblája), illetve csendőr *személy* emlékére került felavatásra. Több adat mutat arra, hogy az érintett márványtáblák levétele után – a széttört vagy megrongált darabok kivételével – azok hátoldalára, új emlékesemény került fel és más helyen került felhelyezésre. De ismert olyan változat is, amikor az emléktáblát egyszerűen csak befalazták vagy elévakoltak.

5. A történelmi események során – a politikai rendszerváltásokra jellemzően – megszüntettek minden olyan utcaelnevezést (pl. Fery Oszkár, Borhy Sándor utca vagy a korábbi Hantos út, mely Menkina János csendőr alezredestől kapott nevet), és épületet, mely a magyar királyi csendőrségre vagy csendőr személyekre emlékeztetett, pl. csendőrlaktanyák, csendőr őrszobák, a csendőrségi intézmények. Az utóbbiak többségét a magyar Államrendőrség kapta meg (pl. Csendőrségi Gyógyház Hévízen, vagy a Csendőrségi üdülők, Csendőrségi iskolák stb.), illetve a közigazgatás új létesítményei.

6. Az igazolási eljárások, meghurcoltatott személyek és internálások során az eljáró hivatalok emberei módszeresen keresték a csendőrségi egyenruhákat, személyi felszereléseket, melyek később bizonyítékként kerültek a népbíróságok elé, majd azok által elrendelt bűnjel-raktározási helyekre.

7. Hasonlók történtek volt csendőr személyek és hozzátartozóik ellen, akik az 1956-os forradalomban és szabadságharcban részt vettek, vagy közvetetten az eseményekre utaló magatartást tanúsítottak.

8. 1989/1990-től viszont szakaszos, majd folyamatos feltáró munka indulhatott meg a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság (SZBMRTT) keretében.

A feltárás és a jövő feladatai

A volt magyar királyi csendőrség testület-történetére vonatkozó forrásértékű tárgyak és dokumentumok szétszóródtak a világban, vagy az ország területén lappanganak. Csak az SZBMRTT és keretében, az 1997-ben megalakuló Csendőrségi Szakosztály célkitűzésével kezdte meg a csendőrségi vonatkozású muzeális értékek feltárhatóságának lehetőségét vizsgálni.

Természetes, hogy a testület történetének, történelmi korszakainak feltárása során felbukkant anyagok csak kevés helyen lelhetők fel és a testület történetének kutatói összefogásával a meglévő anyagok csak az utóbbi években váltak hozzáférhetővé. De ezzel felmerült egy kérdéssor is: Mi legyen az előtalált, összegyűjtött, vagy még összegyűjthető tárgyak és dokumentumok

sorsa? Hol vannak meg az őrzés, a megóvás és a feldolgozás feltételei? Ki és kik felügyelik és kezelik majd a magyar királyi csendőrség testülettörténeti gyűjteményét? Hol legyen a bemutatás helyszíne, milyen kiállítási körülmények között? Egyre több a kérdés! A múlt közbiztonságát és közrendjét szolgálók történeti emlékei *rendért vágyakoznak, figyelmeztetnek bennünket, hogy az utolsó órában vagyunk!* Azonban a megoldásra tett ajánlások, javaslatok vagy válasz nélkül maradnak, vagy mindig áthatolhatatlan falba ütköznek, illetve bebetonozódnak.

1. A tenni akarás igazi próbáját az a kérdés állja ki, amely egyben a csendőrségi szakma jogutódlásáról szól. Ennek elemzése nem ennek az előadásnak a témája.

2. A városi – kiemelten a székesfővárosi – rendőrség történetének bemutatására 1999 tavaszán új névvel, új helyen, megújult tartalommal a Bűnügyi és Rendőrség-történeti Múzeum megnyitására került sor. A kiállítás történeti részében a magyar királyi csendőrségről 3, csendőr egyenruhával, fegyverrel és felszereléssel (csendőr járőrparancsnok, csendőr és csendőrtiszt) látható.

3. Vidéken, Tarnaméran az Almássi-kastélyban 1998-ban Rendőr Múzeumot alakítottak ki alapítványi és magángyűjtői kezdeményezésre. A Hadtörténeti Múzeum segítségével és a volt Bűnügyi Múzeum, valamint magángyűjtők közreműködésével a rendőri anyag mellett, tekintélyes mennyiségű, forrásértékű csendőrségi tárgyat és dokumentumot láthatunk. A gyűjtemény feldolgozása folyamatos, vezetése az ismeretek szerint a BM által biztosított.

4. Az SZBMRTT felvette a kapcsolatot a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közosséggel (MKCSBK) és folyamatos együttműködés alakult ki a testület forrásanyagainak kiaknázására. Ez volt a magyar királyi csendőrség történeti feltárásának az az indulópontja, mely az addig alkalmi és szakaszos kutató tevékenységet folyamatosá tette. A megtartott témák elősegítették az előadók és előadásaiak kölcsönös cseréjét úgy a hazai, mint a nemzetközi konferenciákon (SZBMRTT Budapesten és MKCSBK a floridai Veniceben).

5. A magyar királyi csendőrség történetének feltárásában kiemelkedő személyek és kutatók tevékenysége elismeréseként 1999 elején *Érdenkereszt* kitüntetéssel alapított a MKCSBK, melyeket ünnepség keretében dr. Habsburg Ottó adott át.

6. Az elmúlt évben, 1999. október 19-én csendőr emléktáblát avattak az első és második világháborúban hősi halált halt magyar királyi csendőrökre emlékezve a Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarában.

7. Ünnepélyes keretek között a MKCSBK emléklakettjét és oklevelét vehették át azok, akik a magyar királyi csendőrség ügyéért áldozatot vállaltak.

8. A rendszeres kutatómunkában résztvevő kutatókat és segítőket az MKCSBK Központi vezetője „Tiszteletbeli csendőr”-re nevezi ki, melyhez kitéző és oklevél jár.

9. Kiemelten kell megemlítenek a torontói ún. Magyar Ház „Fegyveres Erők Múzeuma” gyűjteményét. A múzeumi anyagot az emigrációban élő volt magyar királyi honvéd és csendőrbajtársak, illetve hozzátartozóik önkéntes felajánlásaiból gyűjtötték össze. Ezt a munkát korábban vitéz Szathmáry Károly szk. m. kir. szds. irányította. A köznyelvben és a kanadai engedély alapján „*Csendőr- és Vitézi Múzeum*” néven ismert gyűjteményt, a névváltozás után a Fegyveres Erők Múzeuma Múzeumi Bizottsága – az alapító végakarátának megfelelően – a Hadtörténeti Múzeum részére tulajdonba átadta. Az említett Múzeum anyagára vonatkozóan, ismert adatok alapján tételesen összegyűjtött és csoportosított adományjegyzék készült. Ennek az anyagnak jelentős részét, több mint 1000 tételt az elmúlt év során dr. Lugosi József ezredes a HTM főigazgatója és muzeológuscsoportja felleltározta és szállításra készre csomagolta. A gyűjtemény március elején megérkezett, később lőfegyverekkel fog kiegészülni.

A kapott anyag mennyiségének kb. negyede a magyar királyi csendőrség történeti anyaga. E törzsgyűjteményi feldolgozását is a Hadtörténeti Múzeum végzi el, és további őrzéséről, megóvásáról is gondoskodik. Ebből az anyagból és a szegedi Móra Ferenc Múzeum közreműködésével az Ópusztaszeri Emlékpark falusi közigazgatási épületében két szoba (csendőr őrsi-iroda és egy csendőrségi emlékszoba) berendezésére lesz lehetőség.

A hazaérkezett gyűjtemény-együttesből ez év május 18-án „*Hazatért gyűjtemények*” címmel kiállítás megnyitására kerül sor.

Fontos, hogy ne csak napjaink, hanem a jövőbeni kutatók, muzeológusok és levéltárosok is érezzék azt az igyekezetünket, hogy az eddig nem, vagy igen kis mértékben kutatott magyar

királyi csendőrség története és annak muzeális emlékei fennmaradjanak a jövő generációk számára.

Alapelvként a következőt javaslom:

A Kulturális Örökség Minisztérium Múzeumi Főosztály felügyeletével és a testülettörténeti anyagokat fenntartó múzeumok közreműködésével:

a) folytatni kell az ország múzeumaiban fellelhető, már megkezdett és a területre vonatkozó muzeális anyagok feltérképezését, számbavételét, helyzetének elemzését,

b) központi forrásból, alapítványi és egyéni adományokkal megerősítve meg kell teremteni a feltáráshoz szükséges személyi-, anyagi- és tárgyi feltételeket,

c) lehetővé kell tenni a magyar királyi csendőrségre vonatkozóan begyűjtött és meghatározott anyag folyamatos feldolgozását, állagvédelmét, valamint bemutatását.

A fentiek azt jelentik, hogy a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaságnak és a Csendőr Szakosztálynak társadalmi feladata a fenti alapelv céljának megvalósítására.¹

Kiss István Géza

„Szállj le, madár, a kapuról...”

Népköltészetünk néhány képének mitikus jelentése

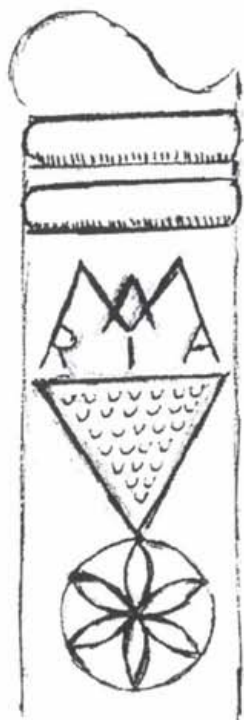
„Elég lett volna újonnan nekem,
csak legetetni, itatni szemem,
szép szárba szökent páros térdeden,
melyek hivalgón, mégis félszegen,
mint fényes kapu kettős szárnyai
tán biztatták már egymást nyílani –”
(Illyés Gyula: Testvérek)

Dúdolgatni szoktam magamban. Néha egy-egy dallam napokig elkísér. Nyilván édesanyámtól örököltem ezt a szokást, aki munkája közben folyton dalolt. Olykor még a szomszédaink is azt hitték, tán rádiót vettünk, s az szól a kertünkben.

Most éppen a Domonkos Pál Péter bátyáink által gyűjtött moldvai lakodalmas nem akar kimeni a fejemből. Szóllty, kakukk, szóllty, / *Ki kapuján szóllty* – dúdolgatom. Emlékszem, hogy Kationa Imre a Sárközben, Újvári Zoltán meg Gömörben találta meg szó szerinti szövegváltozatukat. Igen elterjedt, tehát ősi örökségünk lehet ez a költői kép. Épp ezért gyanakvással olvasom a Rezedában: „A dal a házasság szertartáséneke... a dalban szereplő madár a román néprajznak fontos és igen gyakran emlegetett madara.” A csuda vigye el ezeket a kakukkokat! Miért éppen nekik kell megjelenniük a nász ünnepén még a bihari magyar gyermekmondókákban is. Faragó József ugyanis ott ilyen rigmusokat talált: *Aradi pap kapuján / Kilenec pár két kan kakukk / Kappan képében kukorékol*. Tehát Biharban is a kapuról szólnak ezek a madarak. De talán nemcsak az alliteráció miatt „kukorékol”-nak, hisz az a kakas szokása volna. A kakas, a jelképtár tanúsága szerint nemcsak a férfiasság szimbóluma, hanem „lélekvezető” is.

Járjunk hát utána először a kakukkoknak. Szerintem ezt a madárszimbólumot a románok valamelyik török néptől, vagy éppen tőlünk vették át, hisz „a szólkupok világfájának tetején is szent kakukkok, a születés pártfogói ülnek” – írja Hoppál Mihály. A madár okozza a terhességet egy karcagi hiedelemmondában is. Eszerint egy fiú nem jár a lányok után, de van egy madara, s ez a madár meg tudja termékenyíteni a lányokat. A szibériai goldok szerint pedig a

¹ Elhangzott a Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság csendőrségi szakosztályának III. tudományos konferenciáján, 2000. február 4-én (Szerk.).

Korondi bokály díszítése.
A madár a „laput tapossa”.

„Galambos” kapufélfá Mária felirattal. A csúcsra állított háromszög a nőiség szimbóluma.
Pálos Ede: Győrvidék kapufái (Néprajzi Értesítő 1906)

nemzés úgy történt, hogy „a világfárol a földre szálló lélekmadár bement a nő méhében”. Ugyanezt teszi a válaszüti lélekmadár is, amikor azt mondják neki: *Szállj le, madár, a kapuról, / Igyál vizet a lapuról!* (Korondi bokályomon kipingálva látható a levelet (laput) tipró madár képe.) A kép jelentéséhez érdemes felidézni Képes Géza adatát, aki leírja, hogy a marik a szexuális érintkezést így fejezik ki: „elmentek laput taposni”. A mari népdal pedig ugyanerről így szól: *Kapu előtt gyöngyvessző, / Meghajlítjuk, úgy hagyjuk, / Lapulevél szétterül, / Letapossuk, úgy hagyjuk.* A Vikár Béla gyűjtötte hajnalozóban a kakukk „lélekmadár” megfoganni készül: *A rekketyégon szól a kakukkmadár, / Fordulj felém rózsám, mert megvirradt ám már.* Az előzőekből érthető a Bernáth Béla által idézett dalszöveg jelképi értelme: *Madár száll a fatetőre, / Most megyünk az esküvőre.*

A madár jelentése után nézzük, hol jelenik meg ez a lélek-jelkép. Leginkább kapun vagy vesszőn, illetve fán. Tudjuk, hogy a kapunak milyen fontos szerepe volt a magyar lakodalmakban. A menyasszonyért érkező kérők zárva találták. Hiába énekeltek: *A kapuba a szekér, / Itt a legény leányt kér...* Csak a találós kérdések megfejtése után vághatta el a vőlegény a jelképes sorompót, a kapuban kifeszített szénakötelet, hogy a „széna szakadéka” után „forog”-hasson a „barna menyecske”, kapujátékaink lakodalmi szokást őrző szövegeinek tanúsága szerint. Nemesak a palóc, de a mordvin lakodalmásoknak is akad dolguk a menyasszonyos ház kapujával. Ők az „udvar őrszellemtől” kérnek bebocsáttatást. *Udvar szelleme, / Udvar ezüst istene, / Tárd ki kapud szélesre, / Kapu keresztfát magasra, / mert szélesen léptünk be, / mert magasán térünk be.* Vajon a háromszéki kapusjáték nem ezt a szokást őrzi? *Táts kaput, kaputartó! / Nem táthatok, nem táthatok...*

A szlavóniai szigetmagyarság lakodalmában a múlt század elején „a koma a kapuszárfát őrzi, s szedi a kapupénzt...” A dudari fogyó-gyarapodó gyermekjátékban, amely szintén lako-

dalmi szokást őriz, eredetileg Boldogasszonytól kértek bebocsátást. A romlott szöveg így hangzik: *Boldogasszony, Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házám tájékát?* Mivel a játék variánsaiban a párbeszéd az őrző és a kérők között köszönéssel kezdődik – pl. *Kakas-bakas, jó napot! – Réce-ruca fogadja. Mit kerülöd, mit fordulod... – vagy: Kakasisten jónapot!* – valószínűnek tartom, hogy a dudari játék is így kezdődött: „Boldogasszony, Boldogasszony, jó napot.” Majd a „Boldogasszony” kérdezte: „Mit kerülöd, mit fordulod az én házám tájékát? Boldogasszony, miként Kálmán Lajos nevezte „ősvallásunk istenasszonya” „Szülő Boldogasszony” és a „kapu őrszelleme” is volt. Az esztelenki kapusjátékban a kérők tőle kapnak aranyat a kapu megaryozásához, a bejutás engedélyezéséhez.

Kissé messze kerültünk a madaras kaputól, de talán nem volt hiábavaló ez a kis kitérő. Kanyarodjunk ismét vissza az eredeti problémához, a madár és a kapu kapcsolatához. A keleti rokon népek „napos-holdas” és „madas” világfa ábrázolásai nálunk egybeolvadtak. Sok faragott kapuoszlopunkat „tubúkás” vagy „galambos” kapufélfának nevezik, mert tetejükbe oldalnézetű madárformát faragtak ki. Emberalakú kapufélfáink „fej”-ébe karcolt hatszirmú rozettáink pedig nemcsak a Napot, de a vele egyként megőző sást, kétfejű sást (két fej, két szárny, két láb) is ábrázolták. Ez a madár később átvehette a lélekmadár funkciót. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez az ábrázolás is hozzájárult az ősi költői kép fennmaradásához. A kapufélfa vagy kapubálvány ugyanis – szerintem – pogány kori világfa képzetünket őrizte meg szinte máig. Bizonyítékok sokaságát hozhatnám fel ennek igazolására. Például, hogy a kapufélfa is a világ közepén áll, mint a világfa (ahol az ember legjobban érzi magát). Két kapufélfa között megtaláljuk a kapuköldököt (a világ köldöke). Rovátkái az ég és az alsó világ rétegeit jelképezik. A rákarcolt vagy vésett körök az égitestek szimbólumai. A kapu is az imádkozás (apokrif imák) és az ítékezés színhelye volt (lásd: Lúdas Matyi megbotozása), de a varázslás és a gyógyítás számos praktikája is a kapuhoz, a kapubálványhoz fűződik.

László Gyula írja, hogy a világfa egybeolvad a világoszloppal a keleti népek mitológiájában. „Voltaképpen pányvafa, és láthatatlan szálak kötik hozzá a csillagképek égi ménesét és állatait.” Földi mása az osztyákoknál az áldozati állat kikötésére szolgált, s „várososzlop”-nak nevezték. A mi Garzó Pistánk is „*Kapufához kötözi meg a lovát*”. A mitológiai lókötő karó, amely egyttal az ég tartó oszlopa is az ázsiai török népek elképzelése szerint nemesfém-ből készült. Gyermekdalainkban gyakran emlegetik az „aranykapu”-t, amely nem más, mint a Nap kapuja. A szegedi siratóban is megjelenik ez a jelzős összetétel: *Áron löszök én már, ha aranyos is a kapufélfám*. A felvidéki Szalkán szintén ismert. „Édesanyám ma is emleget olyan szalkai siratót – írja Turczel Lajos –, amelyben ez a rész is elhangzik: *Házam ékessége, udarom gyönyörűsége, arany kapubálványom, édes párom*. A magyar és az osztyák kapufélfa (lókaró) nyilván a rajtuk ábrázolt Naptól váltak aranyossá, arannyá, hisz az arany a Nap színe.

Érdekes, hogy a bátyai antropomorf kapufélfák felső részének nevei az emberi testrészekre utalnak. Pl.: *fej, nyak, derék*. Földben lévő részüket viszont a „töve” szóval illetik. Olyan ez a kettősség, mintha még nem vált volna el egészen a szakrális tisztelet övezte élőfa (életfa), és a belőle faragott szülést segítő istennőt jelképező bálvány képzelete. A világfa, mint láttuk, lakhelye volt a lélekmadárnak. A szépkenyerűszentmártoni szerelmes dalban ugyanez a szerepe a kapufélfának. *Haza, madár, haza, / Mikor hazamenyek, / A kapufélfánál / Aranygyökerezik*. A versben a világfa a kapufélfa mellett állhat, az ereszt aranygyökereket. Aztán a világfa Boldogasszonnyá válik a folytatásban. *Arany gyükeredik, / Ezüsttel bimbózik, / Gyémánttal virágzik*. Hogy itt az „aranyfa” Krisztus anyját jelenti, azt a hasonlóképpen továbbvívó párhuzamokkal szerkesztett apokrif imádság bizonyítja. Így szól: *Ég szülte fáját, / Fája szülte bimbáját, / A bimbaja virágját, / Virágja Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Mária szülte szent Fiát*. Az aranygyökerű fa gyémánt virága tehát Jézus. A pogány eredetű világfa így krisztianizálódott. Mint ahogyan a régi kisalföldi kapubálványokon is bevették az IHS Krisztus monogramot, vagy MÁRIA nevét faragták ki rájuk. Ekkor már feledésbe merülhetett az a hiedelem, hogy a kapubálvány Boldogasszony lakóhelye. Egy háromszéki lakodalmi táncszóban azonban még együtt szerepel a szülést segítő Boldogasszony neve és a nász szimbóluma, a taposásra váró lapulevél. Ám itt meg ez utóbbi vált arannyá. *Boldogasszony, aranylapi, / Hezzád megyek, rózsám, lakni*.

Ugyancsak jelképi értelmet, sőt kozmikus szexuális jelképi értelmet sejtnek a magyarságszerte ismert népdalsorban: *Kútágásra szállott a sas*. (Bátyán gyönyörű dunántúli pentaton

hangsorú, régi stílusú dallamon éneklik.) Itt a „kútágas” nyilván a női jellegű Tejutat, a kozmikus világfát, a Föld forgástengelyét jelenti, miként azt Jankovich Marcell is értelmezi, a „sas” pedig az előbbieken kifejtettek szerint a Napot szimbolizálja. A „fahegyiben van a nap” szó-lás a koraestet jelenti, de ez a kép van kifaragva az ember alakú kapufélfákon, s a „Kútágásra szállott a sas” ugyanezt a képet láttatja. A Tejút évente kétszer keresztezi az állatöveket – írja Jankovich Marcell. A Tejút-Nap együttállása a nyári, illetve a téli napfordulót jelenti. Mindkét időpont a termékenység-szerelmi varázslások bőséges alkalmá egyúttal. Gondoljunk csak a Szent Iván-éj énekeire, meg a regösénekek szövegeire, valamint az e napokhoz fűződő szoká-sokra.

Ha népdalaink dúdolgatása efféle értelmezésekre serkent, azt hiszem azon az ösvényen járok, amelyet nagy folkloristánk Lükő Gábor, Berze Nagy János kezdtek kitapsolni, s amely reményem szerint egykor majd az elfelejtett magyar lélek újrafelfedezéséhez vezet.

Fehér Zoltán

Novotnik János, a monoki ezermester

Nem tudom, melyik oldaláról mutassam be Novotnik János monoki születésű és lakosú embert, aki értett az állatorvosláshoz, az olajütéshez, a mezőgazdasági gépek kezeléséhez, egy-szóval tényleg ezermesternek tekinthető.

1899. február 16-án született, a szüleitől kapott értesülése szerint, és 1989. január 1-jén halt meg csendben, békességben és nagyon elfáradva az élet dolgaitól. Előjáróban el kell mondanom egy röpké epizódot életének kezdetéről. Olyan 4-5 éves fiúcska lehetett, amikor történt ez az eset. Történt pedig, hogy Monok község ünneplésre készülődött. A Kossuth-házon leleplezték Kossuth Lajos domborművét. Az ünneplésre meghívták Kossuth Ferencet, Kossuth Lajos legidősebb fiát. El kell mondanom, hogy Kossuth Lajos egyszer volt életében Monokon, akkor amikor megszületett, és így volt ezzel a fia is: ő pedig akkor, amikor apja domborművét leleplezte a szülői házon.

Az avatást követően a Templom soron, (ma Széchenyi utca) Galatóczi János portáján épített ponyvasátor alatt ebédeltettek meg a nagy vendéget. Novotnik János, mint gyermek felmászt a közelben álló nagy eperfára és onnan nézte és hallgatta Kossuth Ferenc szavait és az első pohár bor koccintásánál mondott *Éljen! Éljen!* szavakat. Jóval később, amikor a történelemkönyvek oldalait lapozgatta, azon törte a fejét, hogy hogyan lehet az, hogy Kossuth Lajos emigrációban, hazátlanul, száműzetésben élt és halt meg, ugyanakkor a fia magas állami funkciót betöltve a leleplezési ünnep vendége volt.

Teltek múltak az évek, majd kitört az első világháború és Novotnik János volt az, aki harangozással tudatta ezt a falu népével. Nemsokára részese is lett a harcoló hadseregnek. Egészen fiatalon az olasz frontra vezényelték a századával együtt. Sokszor pergőtűzben kúszva húzta a „tyűkbelet” a kijelölt szakaszon. (A katonák tyűkbélnék a híradós kábelt nevezték.) Amikor vége lett a nagy vérontásnak leszerelt és hazajött a faluba és azt tapasztalta, hogy a falu felnőtt korú emberei közül nyolcvanketten a csata mezején hősi halált haltak. Így munkába kellett állnia és csaknem mindenhez kellett értenie. Apjától örökölte az állatorvoslás tudományát, hiszen hol volt akkor minden faluban állatorvos? Ha nem tudott a tehén megelleni, ha felfúvódott a jószág, csak hozzá futottak az emberek, és ő a rendelkezésre álló eszközökkel, valamint a házi készítésű gyógyszerekkel segített, ott ahol csak tudott.

A második világháború előtt a „Hangya” Szövetkezetben vezette a vegyeskereskedést a feleségével együtt. Ellátta az üzlethez csatolt kocsmát is. Így elmondható, hogy se éjjele, se nap-pala, se ünnepnapja nem volt. Amikor betelt a pohár, akkor váltott az étolajgyártásra és üzemeletelni kezdte – itteni szóhasználattal – az „olajütőt”. A szomszédos nagyobb falvakba ment ellesni az olajütés titkát, míg végre sikerült üzembe helyezni a Hercz Gépgyártól vásárolt teljesen új berendezést. Ez egy „hajoló-járatból” állt, amely félautomata működésű volt. Fölöntötték rá a napraforgó magot és a fordulatot beállították, attól függően, hogy milyen szárazságú volt a napraforgó mag. A gép a magot meghajalta (hántolta), ezt követően egy modern hengerek pillanatok alatt liszté zúzta. Majd kb. 10-15 perc alatt egy géphajtású pörkölő kikaparta a 100–120 C fokú masszát, amely étvágygerjesztő illatokat terjesztett. A finom aromás illat megtöltötte az közelben lévő házak udvarát. Később még két olajütő kezdett működni a faluban, de azok házilagos megoldással dolgoztak, távolról sem értek el olyan finomságot, amit a Novotnik-féle üzem produkált.

A nyári hónapokban a *Monoki Kastélyban* (itt Kiskastély) tartózkodott gróf Széchenyi Aladár, a község földesura. Egy alkalommal az utcán sétált uradalmi főmérnökével, Szepessy Gusztávval. Megéreztek az étolaj illatát és bementek az udvarba. A földesúr arra kérte Novotnik Jánost, hogy mondja el neki az egész gyártási folyamatot. Felöntötték a következő zsák napraforgó magot és a gróf szájátva hallgatta a tudnivalókat. Amikor elkészültek, a következőt mondta: „Ennek van olyan fenséges illata, hogy még 100 méterről is ide csalogatott”. Tizenöt évig tartotta üzemben az olajütőt Novotnik János, de nem gazdagodott meg belőle, mert a magányos, szegény asszonyoktól és főleg a hadiözvegyektől nem vett soha vámot, hanem megeledett az olajpogácsával.

Majd jött a második világháború, pedig az elsőt még ki sem heverte a falu népe. A háború után ő vállalta a Hoffer-tractor kezelését és azzal szántott, majd vetett, mert kellett a kenyér a falu népének. Amikor pedig megérkezett a rendre vágó arató masina, annak is vállalta a üzemeletetését. Az állatorvoslás mellett értett a takarmányok összetételéhez. Tudta, hogy mikor kell facseteteket ültetni, oltani a vadalanyt, de még a vadalanyú szőlők oltásához és metszéséhez is értett. Soha nem tudott nemet mondani, ha valahol segíteni kellett.

Csak papíron volt Novotnik János, mert a falu népe Csonka Janinak nevezte. A család jóval előbb a Hernád völgyéből Halmaj községből települt be Monokra. Ott egy Csonka nevet viselő embernél volt alkalmazásban.

Amíg csak élt – állandóan fabrikált, mesterkedett. Az egyik legutolsó munkája egy nagyon szép, szabályosan kivitelezett, saját készítésű hegedű. Amíg élt ezen muzsikálta az első világháború előtti dalokat, katonanótákat, kesergőket, néha még a csárdásokat is. Tevékenysége, akárcsak személyisége, sokáig élni fog emlékezetünkben.

Szikora András

Árpád-kori templom Szentsimonban

A magyar kereszténység ezredévi jubileumára kívül és belül egyaránt megszépül a szentsimoni Árpád-kori római katolikus plébániatemplom. A munkálatok már 1996-ban megkezdődtek, 1997-ben kicserélték az ablakokat, 1998-ban az elektromos hálózatot újították fel. 1999-ben elvégezték a teljes tetőcserét, a toronyra rézlemez borítás került, s új esőcsatornákat helyeztek fel. 1999 végén elkészült a templom díszkivilágítása is. A kábelek fektetése során a templom bejáratától néhány méterre, 80-90 cm-es mélységben emberi csontváz került elő, amely arccal lefelé feküdt.

Szentsimon község a Bükk-hegység északi nyúlványai között található a Hangony-patak völgyében. Régen Gömör megyéhez tartozott, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megye ózdi járásához, 1979. január 1-jén Ózd városához csatolták, s ezzel megszűnt 1214 óta tartó önállósága. A település az Árpád-korban a Hangony nemzetség birtokához tartozott, később a Balog nemzetségé lett, királyi adományként. Mai nevét a helyi egyház védőszentjéről, Szent Simonról kapta, feltehetően a XIII. század végén.

A templom mesterséges dombra épült, s kezdetben hadi célokat is szolgált, még iskola is volt. Az épület „magja” román stílusú, ez az Árpád-korban épült. A régi, ősi templom a mostani bejáratától a szószék előtti ablakig terjedt. Ez a rész bővült a XIV. században, s ennek során gótikus jegyekkel gazdagodott. Nagy átalakuláson ment át az épület a XVIII. században is. 1948-ban feltárták a középkori faliképeket, amelyek többek között sárkányölő Szent Györgyöt, valamint a királyok imadását fogadó Madonnát ábrázolják. A templom különösen értékes része az 1650-ben készült, 24 táblából álló kazettás festett famennyezet; késő-renaisszánsz mű, melybe gótikus elemek is vegyülnek. A templom tornyán a kereszt mellett csillag és félhold látható, amely a protestantizmusra és a török hódoltságra utal.

Kerékgyártó Mihály

II. világháborús földesi katonalevelek

1969 őszén családommal Földesre költöztem, ami alkalmat adott arra, hogy szülőfalumról bővítem ismereteimet, hiszen mióta megszülettem szinte csak alkalmi látogató voltam otthon. A nyíregyházi, nagyváradi és budapesti évek, évtizedek állandósították honvágyamat. Különböző irányú kutatásaim során gyakran szóba kerültek a II. világháborúban elesett katonák. Szomorúan vettem tudomásul, hogy emlékük halványul, egyre inkább elenyészik, hősi emlékművet nem kaptak, beszélni sem illt róluk a szűk családi körön kívül. Elhatároztam, legalább a nevüket megpróbálom összegyűjteni. Jó érzéssel tapasztaltam az emberek segítőkészségét. Mintegy tíz-tizenöt javakorabeli nőt és férfit kifaggatva, emlékezetüket próbára téve, utcáról-utcára idéztük fel az elesettek, eltűntek neveit. A legtöbb segítséget a háborút és hadifogságot végigszenvedett Karacs József nagybátyámtól kaptam, ki a kegyközség kertgazdája lévén, az egész faluval kapcsolatban állott.

A hevenyészve összeszedett névsorban, a halványuló emlékezet miatt bizony előfordult az első világháborúban elesett, vagy más alkalommal katonaként meghalt személy neve is, amelyeket csak alapos elemzés után lehetett kiszűrni. Benke Gábor, az akkori községi tanács elnöke is segített azzal, hogy rendelkezésemre bocsátotta a hadisegélyben részesülők neveit, innen is próbáltuk kikövetkeztetni az odamaradt családfenntartókat. (Később sem zárkózott el, hogy a frontról küldött leveleiből néhány részletet közreadjak.)

Az összeállított névsort – a tévedések korrigálása és újabb kiegészítések reményében – a Földesi Vegyes KTSZ szabó részlegének kirakatába tettem, s Hegedűs Mátyás szabó vállalta, feljegyzi a beérkező észrevételeket. Nem sokáig élvezhettük ezt a lehetőséget, mert a KTSZ elnöke a listát bevetette. Alkalmadtán azonban továbbra is bővítettem az adatbázist, s minden új adatszolgáltatóval átnéztük a névsort. A neveken túl az azonosítást segítő minél több információt jegyeztem fel, hogy a lehető legkisebb tévedésre adjak lehetőséget.

Földestől 1973 nyarán kénytelen voltam ismét megválni. Ezután főleg Gaál Zsigmonddal tartottam a kapcsolatot, kicsereültük információinkat, odaadtam az eddig gyűjtött neveket, cserébe az 1944. év debreceni páncéloscsata földesi harcaiban mindkét oldalon elesett katonáinak névsoráért; 15 magyar, 20 német és 6 szovjet nyughelyéről tájékoztatott, de csak 9 magyar katona – igencsak kiegészítést igénylő – adatairól tudott számot adni. Az eredetileg a földesi községházán őrzött feljegyzéseket az ötvenes évek elején a felsőbb hatóságok bekérték, ezt ma a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár őrzi. A rendkívül fontos információkat tartalmazó irategyüttes azonban sok kívánnivalót hagy maga után. Az összeállítás 46 elesett hősről ad számot, a 17 magyarból kilencet név szerint, a 22 németből 13-at nevesít meg, a 7 szovjetből pedig egyet sem tudott megnevezni. A földesiek szerint románok is estek el a község körüli harcokban, róluk azonban semmilyen közelebbi ismeretet nem tudtam szerezni.

A katonalevekhez a véletlen juttatott. 1974 nyarán vaskos iratsomóval ajándékozott meg Kiss Sándor volt földesi református lelkész, amikor Pestszenterzsébeten felkerestem. Édesapjáról, Kiss Ferencről tudakozódtam, ki földesi lelkésze után később a debreceni egyetem első rektora, majd az Országos Református Szeretetszövetség alapítója lett. A kötegben a föl-

Szeőke Imre honvéd, valahol Oroszországban, 1943. VII. 26.

desi katonák frontról küldött leveleit és két füzetet találtam. „Magánál biztos helyen lesz, ha meghalok ezekre is pusztulás vár” – adta át. A leveleket őrző borítékok elárulták, százon felül lehetett a Kiss Sándorral levelet váltó katonák száma. A legkorábbi Pócsi Imre honvéd 1942. augusztus 5-én bízta a tábori postára, az utolsót 1944. augusztus 20-án adta fel Körtvélyesi Károly szakaszvezető. A levelek egy részét visszaadta a hazatérő katonáknak, ám még így is hatvanhat katona száznál is több levele került hozzám. Az egyik füzet a fronton levő katonák nevét, tábori postaszámát és földesi lakcímét tartalmazta, melyben a háború utolsó hónapjaiban bevonultatottak és az elvitt levonták adatai már nem találhatók. A másik füzet a fronton levő katonák hozzátartozóiról, a hadigondozottakról ad gazdag ismereteket.

A levelek szerzőinek nem volt kenyerük az írás. A betűhöz a kérlelhetetlen sors szeszélye kényszerítette valamennyijüket. A földesi hat elemis iskolán kívül életük során ritka alkalommal került palavessző, vagy toll a kezükbe, többüknek az elérhető hat osztály sem adatott meg. A paraszttól szigorú rendje, a reggeltől estig tartó kenyérgeser kimerítette minden választási lehetőségüket. Az ünnepnapok néhány pihenésre és kulturálódásra szánt órájában, ami sokuknál az istentisztelet meghallgatásában ki is merült. A kezükbe került olvasmányok: a kalendárium, a ponyva, a jobb napokat látott elődök (a lakosság 80 %-a 1848 előtt nemes volt) vallásos könyvei és a Hármaskör nemzedékeket kiszolgált példányai lehettek.

Egy tájegység, különösen egy település pillanatnyi köznyelvi állapotának legjobb kifejezői, a csaknem egy időben készült, a kényszerítő alkalom szülte, írással hosszú évekig nem foglalkozó kétkezi munkából élő emberek levelei ezek. A legritkább lehetőség, hogy együtt találhatunk ilyen jellegű leveleket, összegyűjtésük számtalan nehézséggel járna. A címzett és néhány levélíró hozzájárulása mellett is a teljes közzétételt több mint tíz évvel elodáztam, mert csak ekkor találtam következmény nélkülinek.

A leveleket a hadigondozó szerepét betöltő Kiss Sándor lelkésznek írták, aki a falu szülője volt és 1927-től szolgált Földesen. Sokak szerint nem tudott igazán közel kerülni hívei lelkéhez, ám bár e levelek mást bizonyítanak. Lelkeszi teendői mellett hivatalból az iskolaszék elnökének is kellett lennie. A KIE-ben sokoldalú kulturális munkára serkentette a fiatalokat, nagy sikerű színelőadásokat rendeztek, hivatalból a levante vezetéséből is kivette részét. Az első világháborúban főhadnagyként frontot is járt. A helybeli zsidósággal nem volt felhőtlen a kapcsolata, viszont a front elől menekülve, Budapesten zsidó üldözötteket bujtattott. 1945 utáni internálását Robicsek Gyula a földesi zsidó rendőrkapitány közbenjárására szüntették meg.

Magyarország második világháborúba való belépésével, a polgári lakosság nagy tömegeit katonaruhába bujtatták és küldték ki Trianon további revíziója elérésének reményében a 2. hadsereg soraiban a keleti frontra. Kiss Sándor már az első harctérre került földesi katonával felvette a kapcsolatot, imakönyveket, bibliákat küldött, a köszönő válaszlevelekből gyakorta többszöri levélváltás keletkezett. A hozzá érkezett tábori lapokat számozott és névvel ellátott borítékokban gyűjtötte és legtöbbször már az érkezésük napján válaszolt rájuk. Az első hullámban a doni hadseregben szolgáló katonák leveleinek borítékján a 69-es a legmagasabb szám. A második, 1944-ben frontra kerülő katonák leveleinek borítékján pedig a 96-os.

A katonák szinte mindegyike hagyott otthon eltartásra szoruló családtagot: feleséget, gyereket, öreg szülőt, akik közül sokan a létfenntartás elemi szükségleteivel is alig rendelkezett. A levelezés kialakulásában a front nyomasztó világa mellett, az ügyes-bajos otthoni elintéznivalók nagyban hozzájárultak. A hadvezetés látta az otthoni problémák éles jelentkezését a katonáknál, ami között befolyásolta a harci szellemet. Enyhítésére született a 608.687/22-1942. számú honvédelmi miniszteri körrendelet, a csapat hadigondozói tiszti és hadtest hadigondozási felügyelői szervezet létesítéséről. Ezzel párhuzamosan a Belügyminisztérium az 529.150/1942. O. Sz. F. számú körrendeletében adott utasítást a Bajtársi Szolgálat megszervezésére, a szociális feladatok ellátására, amely az Országos Népi és Családvédelmi Alap helyi szerveivel együttműködve minden községben lássa el a rászorulókat. Vezetésére elsősorban a keresztyén hifelekvezetek lelkészeit ajánlotta megbízni, s biztosítani kívánta a rászorulóknak jogi tanácsal való ellátását is.

Így került sor Kiss Sándor földesi református lelkésznek is a Bajtársi Szolgálatban való tevékenységére. Feltűnő, hogy a zsidótörvények hatása nem érvényesül a segélyezésben, Margitai Jenő és Pláner Bernát 58 éves édesanyja is segélyt kap a községtől, míg több – nem is mindig a módosabb – keresztyén, mint Boldogh Menyhért, Herpay Albert, Kiss László, Karacs Gábor, Lakatos Gábor elutasításban részesült.

Földes háborús áldozatainak a száma az első világháborúban is elérte a háromszázat. Csáth Géza kétségbeesett sorokban számolt be Földesről Kosztolányinak az értelmetlen pusztulásra szántak bevonulásáról, ahogy írta: „már minden harmadik családnak elesett halottja van”. Nem csoda, hogy az akkori tapasztalatok nyomán a reménykeltő hírek sem hittek a szeretteikért aggódók: „*nagyon szépen kérem a tisztelendő urat, hogy a kedves családomat és a két öreg szülőt tessenek meg nyugtatni hogy nincsen sem bajom egészséges vagyok mert én nekem nem hiszik hogy ha írom*” – kéri Kiss Sándort Pócsi Imre.

A levelek sokféle hangulatot tükröznek; akadt akinek a felháborodását a segítőkészség látán békésebb, majd köszönő levele oldotta. A figyelmük kiterjedt a megszállt területek lakosságának életkörülményeire, életlehetőségeire, megszólal bennük az együttérzés, de disszonanciára is találunk példát. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy epedve várják az otthoni híreket. Soraikból kicsendül a szülőföld, az otthonhagyott család féltése. Megindítóan árulkodnak az elbizonytalanodott emberi sorsokról.

Nemzedékek nőttek fel azóta, akik már nem ismerik a mindennapi aggodást, a féltést, a remegést veszélyben forgó családtagjaikért. Az akkor elpusztultakért érzett fájdalom, ha felidézi halvány arcukat az emlékezés, hozzátartozóikban is szelíd bánattá csendesült. Sok még a tanú, aki emlékeit, tapasztalatait a nagy háborúról leírhatja örök mementóul, vádiratnak az élet ellen elkövetett legszörnyűbb merényletről. Hányszor lesz még pusztába kiáltott szó Ady sikolya:

*„Örzök, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átgazoljanak most rajta
Véres és ostoba fenéségek.”*

A kezemben tartok egy köteg második világháborús zöld tábori levelet. A zöld a remény színe, rajta a sorok, a gyakorlatlan, a munkában eldurvult kezek görcsberánduló sorai, a remény sorai, még akkor is, amikor az otthonmaradókba is nekik kell hitet önteni. Pedig a levelek íróinak egy része is az elesettek között van.

Az utóbbi időben egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg a magyar katonák második világháborús szerepe és viselkedése iránt, s ezt az újabban napvilágot látott memoárok, irodalmi feldolgozások, dokumentumközlések sem képesek csillapítani. Nemzeti önvizsgálatunk az egyes ember, a kisember sorsa iránt is mélységes érdeklődést tanúsít. A háborúba kényszerített katona gondolkodására, viselkedésére keresve sem találhatunk igazabb választ, mint amit a frontról küldött levelekben olvashatunk.

Elvéve akadt közülük a front örömeiről író. A legtöbb esetben igaz emberségről tanúskodnak, a sanyarú körülmények között gyakorlatlan kézzel írt sorok: „*Az aratást ilten mostan fejezték be, megkezdtek a cséplést, de itten kézzel csépelik. Ugy hogy az embernek meg ál szeme szája, hogy milyen munkát végeznek*” – olvashatjuk Szöllösi Imre tizedes sorait. Kiss Sándor lelkész minden fronton lévő földesi katonának igyekezett a legalább lelki vigaszt nyújtó Bibliát és Imakönyvet küldeni. Köszönetként írja Szabó Imre honvéd: „*Ez a kis imakönyv igaz belső vigasztalóm lesz, míg édes Hazánktól távol, idegenföldön kel harcolnunk.*” A következő sorok írója már megjárta az első világháború poklát, az új világégésbe két felnőtt fiával kényszerítették be, az egyik mindörökké ott maradt: „*Én aki a múlt háborút 14-18 évig végig küzdöttem, es most negyvenyolc éves apa létemre két fiával együtt, tábori szám alatt küzdünk, ehhez hasonló példa itt nincs, de oda háza sem*” – keserű Patai Gábor örvezető.

A később elesettek leveleiből is kicsendül a remény, a bizalom az örökre elmaradt viszontlátás örömeiben. A mindennapok gondjai, bajai a lövészárokban is utolérték őket, a nehézségek súlyát odakinn még jobban érezték, mintha odahaza lennének, hiszen segíteni aligha tudtak. Szomorú paradoxon, ha a halál hozza a megoldást, s nem olvashatunk bele a levélbe meghatódás nélkül: „*Itt tudja csak igazán és látja az ember, hogy mij csodálatosan megmenti és megőrzi a Jó Isten az embert és benne bizókat. Odahaza sok valaki elsem hinné azt amit itt látunk. Mi bizunk, hogy megsegít benniünket*” – írta Kiss Sándor honvéd, aki azóta is ott a harcmezőn alussza örök álmát. „*A feleségemet fel tetszik hivatni ha lehet tessék megtenni már küldtem neki töb levelet de választ nem küld és elküldtem neki 50 pengőt is és szedi a segét (segélyt) de kedves nagy tisztelendő úr ugy látszik hogy neki csak a pénz fontos nem pedig én*” – látjuk Lakatos Gábor honvéd levelében. Alig telt el egy

Kursk-Tim, 1942. július

Ligot-Oroszország, 1942. május

hónap Pánti Béla honvéd már Lakatos haláláról értesíti a földesi lelkész: „Legnagyobb sajnálatomat fejezem ki egy Bajtársunk közülük meg halt Julius 5 ötödikén délután Lakatos Gábor”.

A fronton lévők rendszeresen érdeklődtek és tájékozódtak falubeli társaikról. Szomorú vezetőség a Jámbor család három fiának tragédiája, kettőnek a haláláról értesülünk Szabó Lajos őrzetű lapjából: „Nagyon megdöbentő szívvel írom meg tisztelendő urnak Jánbor Lajos szko nek halálesetét közel hozám egy 5-6 száz m. rel egy Oroszakna épen felyen találta szegényt és azonnal eleset és többet egy arva szótssem szólot többet irtlya a feleségem meg a sógornóm hogy milyen szerencsétlenül járt szegény öcse a Károly hogy avizbe fulat (katonaként Désnél) hát az acsaládot mostan ugy szereti a jóntya”. Karacs Gábor honvéd a szintén katona nagybátyja Bojtor József halálát siratja: „tecik írni szegény Jócsi bátyám esetét engen nagyon meg döbentel”.

Nézzük meg milyen gondolatok foglalkoztatják azt, aki már egyszer megszabadult a pokolból és most újra vissza kellett térnie a frontra: „ujra kikerültem oda ahonét dlig 3 hónapja hogy elmentem haza Még husvétkor mikor odahaza voltam nem gondoltam ara hogy egy hét múlva már ujra kint leszek orosz országba Épen máma kaptam hazulról egy lapot Es aban irták. Edes anyámék hogy Jenei Imre is hősi halált halt orosz országban, aki már kint volt töbmint egy éve és most kelet néki meghalni, mikor talán már rövidesen haza is ment volna” – olvashatjuk Szeőke Imre honvédtól, akinek hadifogságban pusztult el az egyik testvére. Szeőke Imre számos levelén túl, mintegy száz-húsz, fronton készült fényképe is megmaradt, megelevenítve a tábori élet mindennapjait alulról, a közkatona szemszögéből, majdnem mindegyik hátára ráírta a felvétel helyét és idejét. Horthy István lezuhant gépéről két képet is láthatunk. Nézzük mit ír erről: „gyász borult a magyar hazára, hősi halált halt kormányzó hejetes urunk kint a fronton messze a magyar földtől (?) Ha Isten haza segít többet mondok erről. Tudatom továbbá hogy majd később edes anyáméknál lesz vagy 90 drb. fénykép orosz földön készültek amere jártam ... majd ha haza megyek megmondom mere készültek”.

Gyakori téma az otthon maradtakról való gondoskodás és féltés, amint Domokos Zsigmond tizedes leveléből is kicsendül: „az ujságokból olvastam hogy a környékünkön is jelentős károkat okoztak az ellenséges repülőgépek és a vasut vonalat is meg rongálták eltudom képzelni hogy otthon is voltak légi riadók rosz rá is gondolni hogy nem csak mi vagyunk veszélyben akik kint vagyunk a fronton hanem azok is akik hozzánk tartoznak és azt hitük hogy nyugodt otthonban hagytuk”.

Sajnos a haretéren levő családfo hiányát a legkörültekintőbb gondoskodás sem tudta pótolni. Kiss Sándor lelkész a hadigondozottak ellátásának a felelős vezetője is volt Földesen. E munkát elősegítendő a Honvédelmi Minisztérium egy 276 oldalas kiadványt is közreadott: A hadbavonultak és hozzátartozóik polgári érdekeinek védelme, szociális gondozása címmel. (Bp., 1942.)

Van amikor Tiborc panaszát véljük hallani: „máskor ne azoknak adják a kiknek esetleg protekciájavan hanem azoknak a kiknek jár mert majd én is haza fogok menni és majd akkor kérdem meg hogy az én hozám tartozók mért nem kapnak” – írta Fazekas István honvéd. De jól esett a legkisebb segítő-

szándék is, amiről Benke Gábor honvéd levele árulkodik. „Nagyon köszönöm a nagytisztelii urnak, hogy családomra gondolnak, tudom sokkal segíteni nem lehet, mert hisz sokan vannak, de ez is jó. Ezek után mégis nyugodtabban van az ember ezen az elátkozott földön.”

Az otthon történt eseményekről rendszeres tájékoztatást kaptak katonáink is. Disszonáns hang csak egy csendült ki a levelekből, azt is a nyomorúság motiválta: „A zsidó házak ostásánál mivel nagy tekintéje van a nagyt. urnak az én részemre is kérek egy házat, mert nincs hajlékom családos ember vagyok” – kéri Bézi Antal honvéd. Nincs tudomásom arról, hogy Földesen bármelyik zsidó házat elidegenítették volna, lepecsételt ajtajait a németek törték fel a front átvonulása idején. Karacs Zsigmond szakaszvezető Csapról írta: „Itt is elintézték a zsidókat egy kettőre, föl leltároztak mindeneket a lakásokban magyar és német katonaság van. Őket pedig elvitték ungvize mellett pedig valahova egy községben vannak kitelepítve.” Pár héttel előbb még egészen más benyomásokról számolt be: „Irok egy örövendes hirt. E hó 14én be jötiünk mi is az édes anya hazánkban és Csapon telepedtünk le, ... Olyan jó itt a jó magyar tavaszi napokat élvezni.”

Természetesen az ellenféllel szembeni propaganda hatása is tükröződött néhány levélben: „Különösen itt, tudja az ember igazán Istent hinni, ahol a vörös pokol oly sok nyomot hagyott maga után” – írta Benke Gábor honvéd. „Bevalom nekem is sokszor nagyon nehéz távol szüleitől és menyasszonytól de őszintén merem mondani hogy szívóseben vagyok iten valamenyi bajtársamal együtt mint hogy ez a csőcselék nép tiporta volna le az édes othonunkat” – olvashatjuk Tóth László honvéd sorait.

Amikor Makkai László professzor úrnak átadtam a Kiss Ferencről szóló dolgozatot, megemlítettem ezt az iratelyűttest, fölkellette az érdeklődését az, hogy egy református lelkész a fronton lévő híveinek hogyan végezte a lelki gondozását. Megkért állítsak össze egy tanulmányba foglalt gyűjteményt a Confessio számára, sőt, amikor elkészültem, a levelekből még további kiegészítésre biztatott. Közlésére mégsem került sor, néhány hónap múlva sűrű bocsátnakérések közepette visszakaptam a dolgozatot. Nem kockáztathatja, hogy emiatt betiltsák az alig indult Confessiot.¹

Több mint tíz év múltán bemutathattam az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tan-széke és az MTA Nyelvtudományi Intézete kiadásában 1993-ban megjelent *Földesi katonalevelek a második világháborúból* című kötetet. A földesi hősi halottak adatainak bővítését és pontosítását folytattam, kihasználva a katonalevelekről megjelent és néhány példányban Földesre eljut-tatott írásom lélektani segítségét. A kötet végén ott látható az áldozatok korántsem teljes név-sora és legfontosabb adatai, melyek több esetben még kiegészítésre szorulnak.

Karacs Zsigmond

Pojárkovó, 1942. május

¹ Az esetet elmondtam Halász Péternek: „add ide, kiadom a Honismeretben”. 1981-ben a Honismeret első utcai árusítására szánt számában jelent meg. Hamarosan Töltési Imre felelős szerkesztő panaszolta el az írásom miatt szenvedett viszontagságait. Halász Péter nem szólt semmit, sőt az MHSZ Élet szerkesztője, Kálmán Mária figyelmét is felhívta az anyagra, ám ő általa az Igaz Szóban való újabb dolgozat közlése már nem sikerült. Forгатókönyvet írtam a katonalevelekből, ám rosszul időzítettem, Sára Sándor Pergőtűzben című sorozatát ekkor tiltották be.

A paksi zsidóság és a Rosenbaum nyomda

Magyarok vagyunk és nem zsidók, nem külön nemzetbeliek, mert mi csak akkor vagyunk külön vallásfelekezetet, midőn imaházunkban köszönetünket és legbensőbb hálánkat intézzük a Mindenhatóhoz, a hazára és ránk is árasztott kegyelemért, de az élet minden egyéb viszonyainban honfiak, csak magyarok vagyunk"

(a magyarországi és erdélyi zsidók képviselőtének kiáltványa 1848. márc. 17.)

A Balkán felé vezető Dunai út nagy forgalmú volt, s ennek mentén Földvár, Fadd és Tolna mellett Paks is kereskedő településsé fejlődött. Ezekben a községekben túlnyomórészt rácok és törökök éltek, de közéjük zsidók is betelepültek. E községek a felszabadító háború során elpusztultak és csak a XVIII. század békés évtizedeiben népesültek be újra. A kialakult települések egyik meghatározó pontja Paks lett, amely szárazföldi és vízi adottságai révén 1730-ban mezővárosi rangra emelkedett.¹

A XVIII. század végére a zsidó közösség olyan mértékű fejlődésen ment át, melynek köszönhetően képes volt kielégíteni a közösségi élet minden igényét és szükségletét. Volt világi és hitéleti vezetője, bírója és rabbija, 1788 óta II. József császár rendeletének eleget téve, iskolája s nemcsak földesuraitól, hanem a megyei hatóságoktól elismert *temetője* volt Pakson. Fizetni tudta mindazokat a személyeket – kántort, metszőt, tanítót, kórházgondnokot, kisbíró, templomi és községi szolgát, akik nélkülözhetetlenek s község keretén belül. S hogy életük meglehetősen vidám lehetett, arra utal a lakodalmi mulattató, s muzikusok jelenléte.²

Az első összeírás 1835-ben készült. Nyolcvan fő élt itt, az első önálló zsidó hitközség is ekkor alakult ki. David Marcus volt a rabbi, és Moyses Jakob a tanító. A paksi zsidó közösség fejlődésével a helybeli kereskedelem már nem mutatkozott elégségesnek, ezért 1739-ben engedélyt kértek a környező falvak felkereséséhez.³ A kérvény eredményes volt, az engedélyt megkapták. 1744-ben azonban már arról panaszkodtak, hogy nem fogadják őket szívesen a környező községekben, mivel a helyi kereskedők üzletét rontják.

A század folyamán szépen fejlődött a zsidó közösség. Irataik az 1777-es nagy tűzvész során megsemmisültek, ezért 1781-ben egy privilegiális levelet kaptak a földesúrtól. Ez összefoglalja azokat a kedvezményeket, amelyeket már az előző években megszereztek.⁴

A zsidó közösség bíróját az uraság jóváhagyásával választották. A rabbi, a zsidó bíró és az esküdtek alkották az elsőfokú bíróságot a zsidók egymás elleni pereiben. (Abban az esetben, ha kereszténnyel akadt peres ügyük, a világi bíróság döntött.) A mindennapi életben az uraság a zsidóknak sok engedményt adott, annak ellenére, hogy a zsidóság zselléri jogállású volt. A XVIII. század végén alakult az első iskola, amely később többször megszűnt. A XIX. század elején, 1807-ben már 643 zsidó lakott a településen. Közülük kétszáztizenkilencen nem Magyarországon születtek: morva, cseh, lengyel, német és galíciai származásúak voltak. Pakson hagyomány volt, hogy a zsidók a közterheket pénzen megválthatták (hiszen szombaton és egyéb ünnepnapjukon nem dolgozhattak).

1840 változást hozott a paksi zsidóság történetében. Akkor kapták meg a törvényes jogot a szabad költözködéésre és kereskedésre. Így sokan elköltöztek, mert máshol jobb üzletet találtak. Ekkorra már hétszáztízven laktak Pakson. Az emancipáció kérdése a reformkorban merült fel. 1844-ben Bezerédy István sürgetően a következőket mondta: „A zsidók ruháztassanak fel azon jogokkal, amelyekkel Magyarországon más nem nemes lakos bír”. Ez 1867-ben valósult meg.

Az 1848/49-es szabadságharc idején tizennégy paksi zsidó fiú fogott fegyvert és állt be katonának. Amikor Kossuth felhívására hadat kellett állítani, és elindult az országos gyűjtés, a zsidó község 101 forint adományt adott, és további 425 forint kölcsönt folyósított. A szabad-

¹ G. Szabó Tünde: A paksi zsidóság története 1995. 5. old.

² Schweitzer József–Szilágyi Mihály: A Tolna megyei zsidók története 1867-ig. Bp., 1982.

³ Holocaust Emlékkönyv. TEDISZ 1994. 190. old.

⁴ Ugyanott 191. old.

ságharc bukása után központi rendeletre a zsidó községek megszűntek, és hitközséggé alakultak. 1853-ban a gondnok Hermann József, a pénztáros Freud Ignác, a templom és a temetkezés felügyelője Guttmann Joachim, az iskola felügyelője és pénztárnoka Krausz Ádám volt.

Amikor 1868–1869-ben a zsidó egyházbán megtörtént a szakadás, a paksi közösség egyértelműen az ortodox vonulathoz csatlakozott. Joél Ungár rabbi halálakor, 1886-ban a hitközség kettévált. Egy kisebb csoport megalakította a neológ közösséget, aminek Adler Sándor lett a vezetője. Az ortodox közösség vezetőjének Ungár vejét, Szófér Zusmannt választották.

A zsidók nagy része kereskedelemről élt. A gazdagabbak szakosított üzleteket hoztak létre: a rőfös-, az élelmiszer- és egyéb üzletek különváltak. A paksiak szívesen jártak zsidó kereskedőkhöz, akik nagyon szívélyesek voltak. Kijöttek a boltjukból, és megszólították a járókelőket: jöjjön be, nagyon szép árum érkezett. Nem kellett feltétlenül vásárolni, mégis mindent megmutattak.

A paksi zsidóság az 1880–1890-es években élte fénykorát, létszámuk is ekkor volt a legnagyobb: 1362 fő, ami a lakosság 11,5 %-át jelentette. Ebben az időben alakultak és erősödtek meg azok a közösségek, amelyek részben a vallási életet erősítették, részben pedig a várossal, a községgel, a keresztényekkel való kapcsolattartást segítették elő.⁵

A deportálás története sokféleképpen él a paksiak emlékezetében. 1944. március 22-én, egy szerdai napon a főszolgabírói hivatalban az alábbi jegyzőkönyvet vették föl: „Készült Pakson, 1944. március 22-én, amikor megjelenik a Járási Főszolgabírói Hivatalban Mösöslacher SS-Obersturmführer, és a következő rendszabályoknak a zsidók tudomására való hozatalát kéri. Jelen vannak alulírottak.

1.) Zsidó egyén este 6 órától reggel 7 óráig az utcán nem tartózkodhat, amennyiben az utcán tartózkodik, a helyben állomásozó német helyőrség, igazoltatása után, vele szemben a szükségnek mutató intézkedéseket fogja foganatosítani.

2.) Minden zsidó üzlet feltűnő helyen, az üzlet bejáratán s az üzlet kirakatában sárga színű csillaggal, melynek nagysága 10x10 cm legyen megjelölendő, és ezen kívül a csillag mellett legalább 5-8 cm-es betűkkel magyar és német nyelven irandó, hogy »Zsidó üzlet« – »Juden-geschäft«.

3.) A zsidó hitközség elnökei kötelesek haladéktalanul neológ és orthodox felekezetek szerint az összes zsidókat feltüntető kimutatást készíteni oly módon, hogy az egyes családok, illetve abba tartozó egyének a kimutatásban elkülöníthessenek.

4.) Minden családfő du. 4 órákor köteles a hitközség elnökénél jelenteni, hogy a családjába és a felügyelete alá tartozó zsidó személyek valamennyien Pakson tartózkodnak, a családban változás nem állott be. Amennyiben ezen kötelezettségét a zsidó családfő elmulasztja, ezért fejevel felelős.

5.) A zsidó hitközség elnökei kötelesek minden nap délután 5 órakor a kimutatást a fent írt parancsnok úrnál az ipartestület székházában bemutatni, és jelenteni az esetleges változást. Abban az esetben, ha a tilalom ellenére bármely zsidó is Paks községéből eltávoznék, és ezt a hitközségek elnökei bejelenteni elmulasztották, ezért ők felelősek, s abban az esetben, ha a hitközség elnökei jelentési kötelezettségüknek eleget nem tesznek, vagy megszöknek, száz zsidó kivégzését fogja a katonai parancsnokság elrendelni.

6.) Zsidó Paks községből egyáltalán nem távozhatnak el, mivel Paks községben kórház van, még betegség esetén sincs a tilalom alól kivételnek helye. Semmilyen közlekedési eszközt (vasút, hajó) zsidó nem használhat.

7.) A jelenlévő főhadnagy úr szükségesnek tartja figyelmeztetni külön is – hivatkozással a magyar kormányzat által kiadott rendelkezésekre – a zsidó lakosságot, hogy a legmesszebbekig tartózkodjék a feketepiac gyakorlásától, mert tettenkapás esetén a kormány rendelkezésein felül a német haderő is külön meg fogja torolni.

8.) Minden zsidó köteles a kereskedésben lévő összes árucikkeiről leltárt lefektetni, és ezen kívül köteles a vagyoni helyzetét részletezve (ingót és ingatlant) feltüntetendő leltárt is bemutatni, melyet a községi előjárósággal láttamoztatni köteles. A községi előjáróság pedig köte-

⁵ Ugyanott 192. old.

les a legjobb tudása szerint és a valóságnak megfelelően a leltár kiigazítani, és a vagyoni helyzetet teljes valóságban feltüntetni.

9.) Jelen rendelkezések visszavonásig hatályban maradnak, mely visszavonást a német katonai parancsnokság és járási főszolgabíró együttesen eszközöli.

Jelen rendelkezés kizárólag Paks község területén érvényes.⁶

*

Paks zsidó vallású lakói a fő utcán és közvetlen mellékutcáinak elején laktak, majdnem minden házban külön üzlethelyiséget nyitva. A legnagyobb zsidó kereskedők: Fischl, Freund, Krámer, Steiner és Rosenbaum voltak.⁷ Az egyik legnevesebb paksi zsidó család a Rosenbaum volt. Nyomdát működtetett a városban.

*

A Rosenbaum családról nagyon keveset tudunk. Nem, vagy csak alig maradtak ránk írásos emlékek. Egyedüli forrás csupán az emlékezet lehet; a Rosenbaum család leszármazottainak emlékei. A paksi nyomda alapítójának, Rosenbaum Ignácnak unokájával, Rosenbaum Nándorral a mai napig tartja Herczeg Ágnes, a Városi Könyvtár igazgatónője a kapcsolatot. Levelezésükből is kiderül, hogy Rosenbaum Ignác 1856-ban született, s 21 éves koráig Pozsonyban tanult. Rosenbaum Nándor 1939-ben elhagyta Magyarországot. Nyugdíjazásáig Izraelben, egy nyomdászati középiskolában tanított. Rosenbaum Vilmos 1946-ban költözött Izraelbe, s egy napilap osztályvezetője, később igazgatója lett.

A paksi nyomdavidállalatok fennállásuk alatt jelentős kulturális funkciót töltek be környezetben. Bizonyos büszkeséggel is beszéltek a paksiak arról, hogy nyomdájukat a megyében az első között alapították „1873-ban Freund Gyula és Rosner Dávid paksi vállalkozók”.

A paksi nyomdának hivatalos működési engedélye még alapítása után 10 évvel sem volt. 1883-ban a pécsi ügyész hívta fel a Tolna megyei alispán figyelmét, hogy „magánúton vett értesülése van arról, hogy Pakszon már régóta működik egy nyomda, amelyben többek között a Szekszárd és Vidéke hetilapot is kiadják, holott e nyomdát mindeddig az ügyészségnek nem jelentették be”. Az alispán válaszában ismertette, hogy „Pakszon valóban működik egy nyomda, melynek tulajdonosa jelenleg Rosenbaum Ignác paksi lakos. Tény az is, hogy itt jelenik meg Geiger Gyula szekszárdi lakos szerkesztésében a Szekszárd és Vidéke című hetilap”. E hivatalos iratok megerősítik a paksi nyomda létezését és hírnevét, a hírlapok nyomásán kívül már alapítása óta egyik legfontosabb feladata volt a járás nyomtatványokkal, plakátokkal, kiadványokkal és egyéb sokszorosított anyaggal való ellátása. Például 1874-ben a paksi nyomda adta ki Rosner Dávid neve alatt a „Paks mezővárosi nagyközség előjáróságának évi jelentését az 1873. évi községi beligazgatás főbb mozzanatairól”. A paksi nyomda kiváló munkája révén a XIX. század végére a megye legjelentősebb ilyen jellegű intézményévé fejlődött. Itt jelent meg a legtöbb paksi nevet viselő újság: társadalmi, irodalmi és közigazgatási hetilapok.

A század végére megsaporodtak a kiadványok. 1887-ben a paksi Rosenbaum nyomdában nyomták német nyelven a paksi kompszerencsétlenség első hiteles leírását. Ennek egyik ere-

A paksi zsinagóga

⁶ Ugyanott 193. old.

⁷ Kern Erika: A paksi zsidóság története 1990. 13. old.

Rosenbaumék boltja (balra)

deti példányát a Széchényi Könyvtár őrzi. Ugyancsak a Rosenbaum nyomda kiadásában látott napvilágot 1895-ben a „Paksi Telkes Birtokosság Szervezési Szabályai” című füzet is.

Mivel konkurenciája messze vidéken nem volt, meglehetősen drágán dolgozott. Egyeduralmára jellemző, hogy egy, a nyomdát kritizáló cikk miatt, a Paks és Vidéke Hírlap nyomását a 4. számtól megtagadta. A lapszerkesztőkkel már korábban is voltak nézeteltérései, főleg a nyomtatási díj és a nyomtatott anyag lektorálása miatt. Ezért a Paksi Közlöny szerint mozgalom indult egy másik nyomda felállítása érdekében, hogy mint az újság írja: „a jelenleg gyakorolt monopóliumot ellensúlyozzák”. A másik paksi nyomda azonban csak a két világháború közötti években valósult meg.

A XX. század elején, pontosabban 1901-ben már csak egy újságot nyomtak, a Paksi Hírlapot, mely akkor már az egész paksi járás közlönye volt. A XX. század elején tevékenységük a hivatalos és magán nyomtatványok nyomására és terjesztésére, a hatósági jelentések, hirdetések és egyéb közlemények sokszorosítására korlátozódott. Például 1901-ben a paksi Rosenbaum Miksa Mihály nyomdájában készült egy igen szép kiállítású, teljes vázsonkötésű könyvecske, melyet az új katolikus templom felszentelésének emlékére adtak ki.

Az első világháború után ifjabb Rosenbaum Miksa Mihály kilépett a régi nyomdából, és új, korszerű gépekkel felszerelt üzemet rendezett be Pakson. Az új üzem ismét fellendítette a nyomdaipart. A nyomtatványok és egyéb sokszorosítások mellett könyvek és tudományos munkák nyomását is elvállalták.⁸ Itt sokszorosították a pécsi Erzsébet Tudományegyetem „Specimina” sorozatában megjelent „Paks Település- és Gazdaságföldrajza” című értekezést, amit Németh Imre, paksi lakost írt.

Az 1930-as évek végén már sem a régi, sem az újabb üzem nem tudta felvenni a versenyt a fejlett nyomdatechnika segítségével dolgozó nagyüzemekkel, ezért egyre kevesebb nyomdai munkájuk akadt. Jelentősebb bevételük már csak a könyvkötészetből származott. A nyomda mellett könyv-, papír- és írószer árusítással is foglalkoztak. Üzleteik polcain megtalálhatók voltak a speciális paksi áruk, a nyomtatványok is.

⁸ Paksi Tükör 1995. 1. sz. 14. old.

A II. világháború alatt mindkét üzem komoly kárt szenvedett. A régebbi nyomda tulajdonosa a hitleri koncentrációs táborból nem tért vissza. A másik nyomdát sem újjították fel. Egy ilyen kiskapacitású nyomdát új, modern gépekkel felszerelni nem lett volna kifizetődő. 1948-ban tehát a majdnem 80 éves múltra visszatekintő híres paksi nyomdaipar végleg megszűnt.⁹

*

Lőwey Mihályné 1902-ben született. Ő Paks egyetlen, ma is élő zsidó polgára. Ugyan jó tíz esztendeje Washington környékén él az unokájával, de itthon tölti a nyarakat. A ház, amelyben ma is él, régi zsidó épület. Hatalmas, vastag kapuja fedett udvarra nyílik. A hátsó traktust 1848-ban, az utcai részt, a hagyományos háromszoba-ámbitusos polgári házat 1912-ben építették déd- és nagyszülei. A külsőre is jellegzetes zsidó építmény hűen tanúskodik arról, hogy tulajdonosai tehető emberek voltak. Lőwey Mihályné így emlékezett:

„A 30-as években nagy számban éltek itt zsidók. Volt templomunk, iskolánk, ahol a talmudisták a héber nyelvet tanulták. A templomban a kántorok énekeltek. Ők vágták a baromfit is. Pakson nagy számban vágta marhát is, de a zsidók ennek csak az első részét ették meg, a hátsó része, a tréfli, a keresztényeké volt. Mi, zsidók az állatnak csak a tiszta részét esszük meg, ez a vallás alapja. Nálunk, zsidóknál a szombat a legnagyobb ünnep.

A paksi zsidók békességben éltek, egy részük jó anyagiak között, más részük szegényen. Ez utóbbiak az akkori divat szerint vásárolók voltak. A Fő utcán – mai Dózsa György utca – végig gazdag zsidócsaládok éltek. Saját, jól menő boltjuk volt. Egymást nagyon becsültük. Reggel és este templomba mentünk és kelet felé fordulva imádkoztunk. 1936-ig nagyon jó világ volt. Minden zsidó és keresztény boldog volt, a parasztok óriási hiteleket kaptak, amiket vissza is tudtak később fizetni.

1936 után azonban sok szenvedés ért bennünket a politika miatt. Mivel zsidónak vallottuk magunkat, az itteni hatóságok is szívtották az antiszemitizmust. Az egyre szaporodó rossz hírek hallatára a fiatalság egy része kezdett kivándorolni Palesztinába. 1938–1939-ben, mikor Hitler uralomra lépett, elszabadult a pokol. Mi zsidók nagyon sokat szenvedtünk. Egyre nehezebben tudtunk megélni, s az állandó rossz hírek hallatán egyre több emberen lett úrrá a kétségbeesés.

Pakson 1944. május 5-én hozták létre a gettót, amely a mai Villany utca egészét jelentette. Lezárták alul és felül az utcát, ahonnan kijutni egyszerűen képtelenség volt. Az asszonyokat, gyermekeket és az idősebbeket bezárták. A fiatalabbakat elvitték munkaszolgálatra. A gettóban nehéz körülmények között éltünk. Nem volt semmi ellátás és mint zsidókat, nem vetek bennünket emberszámba. Az itteni lakosság fásultan nézte a történeteket, de segíteni nem tudott...¹⁰

Bencze Barnabás tanár úr a levéltár porosodó aktái között egy 1944. június 13-i keltezésű névtelen levélre akadt:

„Méltóságos Alispán Úrnak, Szekszárd.

Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a Méltóságos Alispán Úrhoz, én mint paksi magyar keresztény lakos nem nézhetem azt a kegyetlenkedést, melyet 3 detektív visz végbe a paksi gettóban a zsidókkal, ütök-verik őket, aztán hideg vízbe mártják a kezüket, hogy ne lássék meg az ütés (...) Mély tisztelettel kérem a Méltóságos Alispán Urat, intézkedni szíveskedjék, mert a Nemzeti Szocialista Magyarországon ilyesmi nem történhetik meg, és ez nemcsak a zsidók, de mi közöttünk, magyarok között is nagy megdöbbenést keltett ilyen inkvizíció. Kérésünk elintézését mély tisztelettel kérjük – több keresztény paksi lakos.”

„Az alispán nem intézkedett. Egy héttel később a folyamodványt az irattárba süllyesztették...¹¹

„Aztán jött a deportálás” – folytatja Lőwey Mihályné. Kiürítették a gettót. Kivételesen mindenkitől elvették az iratait, és a rajta lévő ékszereket, s csak egy hátizsákkal mehettünk tovább. Senki sem maradhatott a városban, akit zsidónak lehetett nevezni. Négy napig utaztunk vonaton vízzel és kevés étellel. A vagonban több ember meghalt, néhányan megőrül-

⁹ Ugyanott

¹⁰ Kern Erika: i. m. 26–28. old.

¹¹ Respublika 1994. 8. sz. 44. old.

tek. A halottakat Kassán kitétték a vagonból, s az eddigi csendőri kíséretet németek vették át. A szerelvény végre megállt. Iszonyatos bűz terjengett. Egyszerre nyíltak az ajtók. Különös figurák ugráltak fel a kocsikra. Kezükben elemlámpa és bot. Előbb kezdtek el ütlegetni, mintsem elkiáltották magukat: »Mindenki leszáll! Mindent a vagonban hagyni!« Azután leugráltak. Célhoz értünk. Auschwitzban bal karunkba azonosító számot égettek. Ezután ez volt a nevünk.

A haláltáborból alig egy páran menekültek meg. Az oroszok felszabadították Auschwitzot, de az 1500 deportáltból alig 40-en jöttünk vissza Paksra. Ezek aztán elszéledtek a világban, többnyire Izraelbe települtek mivel azt tekintették hazájuknak a deportálás után.

Most már Pakson – rajtam kívül – nincs is zsidó. Ma élmény itt Pakson zsidónak lenni. Mindenki szeret. Hát hogyan, én vagyok a csoda, hogy élek, hogy itt élek!”¹²

Acsádi Gabriella

Az úszmanyi hadifogoly-temető története¹

Felvidéki származású nyugalmazott középiskolai tanár vagyok. 1945-ben történt elhurcolásom után Úszmányban, Vörönyezsben és Georgievskben két és fél évig voltam „hadifogságban”. Általában tolmácsi teendőket láttam el, emlékiratomban arról írtam, amit személyesen átéltem és tapasztaltam.

A tábor első halottjait, köztük Bagoly László hadnagyot és még néhányat haláluk után kivitték a táborból a környező mezőre, és egyiket itt, másikat távolabb jeltelen gödörbe temették el.

Már tolmács voltam, 1945. július végén történt, hogy az egyik napon Abgyejev bejött a táborba, és megbízott engem, hogy toborozzak össze úgy 40-50 embert, mert létre kell hozni a hadifogolytábor temetőjét. Elmondta, hogy itt járt egy bizottság, amely hiányolta, hogy nincs a tábornak bekerített temetője, a tábor halottjainak temetése a tábor körüli térségen szerteszéjjel történik. Ugyanakkor rendelet írja elő minden táborparancsnoknak bekerített temető létesítését. A feladat tehát az, hogy ki kell menni az erdőre, megfelelő mennyiségű kerítésoszlopnak való fát kell kivágni, azokat legallyazva a kijelölt helyre szállítani, beásni, és azt a helyet szögesdróttal bekeríteni. Persze, kaput is kell rá csinálni.

A temetkezés ezt követően csakis ide történhet – mondotta Abgyejev.

Megtörtént a toborzás, kimentünk az erdőre, helyesebben bementünk az erdőbe. A fát tulajdonképpen a kolhoztól loptuk, ezért az örök az erdőn kívül maradtak. Ezt egyrészt azért tették, hogy jelezzék nekünk, ha valami kompetens személy jönne, mert akkor abba kell hagyni a fűrészelést, kopácsolást. Másrészt azért, hogy ha mégis elcsúsnének minket, az örök mondassák, hogy nem tudnak semmiről, be sem léptek az erdőbe.

Meg is történt az oszlopok kitermelése és a temetőnek kijelölt helyre való elszállítása minden baj nélkül. Ez persze, jó pár napot vett igénybe.

A szögesdróttal nem volt probléma, abból általában a Szovjetunióban volt bőven, így itt a tábor és a város raktáraiban is.

Amikor ez az anyag együtt volt, Abgyejev a kijelölt helyen letette a sapkáját, attól egyenes irányban lépett százat, oda rendelt lehelyezni egy oszlopot, erre az egyenesre derékszögben lépett ötvenet, oda is rendelt egy oszlopot, aztán visszajött a sapkájához, oda is kellett egy oszlop, végül erre merőlegesen húzott egyenes végére a negyedik oszlop került. Így mérte ki Abgyejev a temető helyét.

¹² Kern Erika: i. m. 28–29. old.

¹ Részlet Besey László „Viharos évtizedek” című munkájából.

Megtörtént a négy oszlop leásása, aztán a két hosszú párhuzamos oldalra még három-három, a két rövid párhuzamosra egy, illetve az egyikre az ajtó elhelyezése végett két oszlop került.

A következő művelet volt az oldalankénti kétszeres szögesdrót felverése U-szegekkel, majd a kapu elkészítése. Mikor mindezzel készen voltunk, Abgyejev elrendelte, hogy emeljünk fel – ha jól emlékszem – 12 sírhalmot. Ő aztán otthagytott minket egy géppisztolyos őrrrel. Még annyit mondott Abgyejev (mikor mondtam neki, hogy néz az ki, sírhalom halott nélkül), hogy ez jelképes tiszteletadás az eddig elhunytaknak.

A sírhalmok kimérése és elkészítése közben odajött egy orosz. Igen fel volt háborodva, szitkozódott, hogy ez a kolhoz területe, itt semmiféle temetőt nem lehet létesíteni, és ki akarta dönteni a kapuoszlopot. Kisült, hogy ez a kolhoznak egyik vezetőségi tagja, talán az elnöke volt. Az őt azonban ráfogta a géppisztolyt és elzavarta őt.

Mi a sírhalmokat a parancs szerint a temető egyik hosszú oldala mentén megemeltük, bent a tábor asztalosműhelyében pedig elkészítették a fejfákat. Egy egyszerű lécz, rászögezve egy deszkalap, arra fekete betűkkel ráírva a név, a születés, az elhalálozás éve és a nemzetiség.

A következő napon történt a fejfák elhelyezése a sírokon. Abgyejevnel volt egy jegyzék, és arról diktálta, hogy milyen sorrendben történjék a fejfák leásása. En megemlítettem neki, hogy ha tiszteletbeli sírok ezek, akkor is kevésnek tartjuk őket, és nem is találjuk a fejfák között egyik-másik halottunk nevét.

– Kik azok? – kérdezte Abgyejev.

A hadifogolytársak kettőt is mondtak, de lehet, hogy ennél több volt a németek halottjaival együtt. Én meg emlékeztem Bagoly László kollégára, az egyik orvosunk, dr. Gereben Zoltán sebész mondta nekünk annak idején, hogy sajnos már nem tudták őt megmenteni, vérmérgezésben halt meg.

Nézte aztán Abgyejev a jegyzéket, és azon nem találta az említett neveket. Ezért mielőtt a parancsnokságra ment, hogy ezeket megreklamálja, megkérdezte, tudjuk-e, mikor haltak meg az említett foglyok. Mondtuk, hogy még májusban.

– Akkor ez nem érdekes – mondta Abgyejev – mert csak június 1-től szól a temetőre vonatkozó parancs.

Ezzel Abgyejev az egész temetőügyet lezártnak tekintette, és ezt követően ide temették folyatólágoosan az elhalt hadifogoly tiszteket, a magyarokat és a németeket egyaránt.

Ám a kolhoz vezetősége valamelyik magasabb szervhez panaszt emelt a hadifogolytábor parancsnoksága ellen, és követelte a temető megszüntetését a kolhoz területén. A kolhoznak adtak igazat, és elrendelték a temetőnek közterületre való áthelyezését.

Ekkorra azonban beköszöntött az ősz, úgy szeptember közepe tájékán járt az idő, nagyon hűvösesek voltak már az éjszakák. A temető kerítése amúgy is javításra szorult volna, mert az őrség, meg talán a közeli lakosság a temető kerítéséről lassanként leverte a szögesdrótot, hogy kiemelhessenek a kerítésből egy-egy oszlopot. A kiemelt oszlopokat tüzelésre, melegedésre használták fel. Baj volt a fejfákkal is, mert a neveket, a halott adatait valami ócska festékekkel írták fel, amit az esőzések rövidesen lemostak.

Jött hát újra Abgyejev a temetői csoport összeállításának kívánságával. Ahogy mondtotta, körülbelül 500 méterrel odébb kell a temetőt helyezni. Ehhez először is le kell szedni a még meglévő oszlopokról a szögesdrótot, a még meglévő oszlopokat ki kell emelni, a sírokat el kell planírozni. Ezt követően ki kell jelölni a temető új helyét, a hiányzó oszlopokat pótolni kell, az új temetőt is be kell keríteni, és az elplanírozott sírok helyett új sírokat kell emelni, a halottak viszont maradnak a helyükön. Ugyanakkor az asztalosműhelyben új fejfákat kell készíteni, de a halott adatait nem kell ráfesteni a deszkalapokra, hanem beégetéssel kell azokat megszámozni. Ez annyiban is elegendő, mert a parancsnokságon amúgy is megvan a halottak névjegyzéke, és ha valaki Magyarországról exhumáltatni akarja a hozzátartozóját, a parancsnoksági jegyzék és a számozás alapján megtalálhatja a keresett sírt. A beégetés meg azért célszerű, mert nem mossa le az eső – magyarázta Abgyejev.

Megtörtént hát a temető megszüntetése a leírt módon. Bizonyos lelkiismeret furdalás és szégyenérzet élt bennünk, amikor a valódi sírokat el kellett planíroznunk, megsértve ezzel az ott eltemetett hősi halottak emlékét. Kértem Abgyejevet, eszközöljön ki a parancsnokságon vala-

milyen más megoldást. Azzal jött vissza a parancsnokságról, hogy a kolhoz területéről el kell jönni, a halottak exhumálására és újratemetésükre nincs lehetőség, maradnak a helyükön, a parancsot sürgősen végre kell hajtani. Így aztán folytatódott a munka, kialakult az új temető az új jelképes sírokkal és az új fejfákkal. A temetkezés a továbbiakban itt folytatódott, néhány új halott került a sorba az új, bekerített temetőben.

Csakhogy most már a táborparancsnokság elrendelte a temető őrzését, nehogy az őrség és a lakosság eltűzelje a temető oszlopait. Az őrzést időnkénti orosz felügyelet mellett maguk a hadifoglyok végezték. Két-két órai váltással, két-két hadifogly volt beosztva a temető őrzésére. Mindegyik kapott egy jókora botot, az volt a fegyverük, hogy az esetleges támadók ellen védekezni tudjanak. Még olyan utasítás volt a temetőőrök számára, hogy minden tapasztalt rendellenességet azonnal jelenteniük kell a kapuőrség parancsnokának.

Nem a temető problémaköréhez tartozik, de itt jegyzem meg, hogy a temetőőrőség mellett még egy hadifogly őrséget kellett megszervezni és működtetni. A burgonyát és a káposztát betakarítás után a tábor előtti térségen két hosszú prizmába rakták, némi földréteggel betakarították, és a lopások ellen őrséggel kellett ezeket megvédeni. Erre ugyancsak két-két hadifogly volt kiküldve nappal 4, estétől éjfélig 2-2 órasi váltással. Szóval bizonyos javakat a fogvatartóik ellen a foglyoknak kellett megvédeni.

Egy-két alkalommal én is be voltam osztva Gaál Bélával együtt burgonya és a káposzta őrzésére. Ha hideg volt, általában a prizmák körüli sétálásokkal töltöttük az időt. Az egyik alkalommal lehetett úgy este kilenc óra, amikor észrevettük, hogy a káposztás prizma végén valaki garázdálkodik. Egyébként a prizma vége már meg volt bontva, a konyhára onnét hordták a káposztát, a burgonyaprizma végéből meg a csonttá fagyott, kökemény burgonyát. Megkerültük óvatosan a prizmát, és egyszerre rácsaptunk az illetőre. Az nem volt más, mint a parancsnokság egyik orosz tisztje. Nagyon kért, hogy nehogy feljelentsük őt, értsük meg, nehéz a helyzetük, a nyulai részére csak így tud egy kis pótlékot szerezni. A foglyokkal szemben ez a hadnagy igen rendesnek mutatkozott, igaz, közvetlenül ritkán volt hozzánk beosztva. Megnyugtattuk őt, hogy tőlünk nem kell félnie. Engedtük, hogy jól megrakja a zsákját és hazavigye a káposztát a nyulainak. Különben Antonov, az NKVD személyzetise is innét kapta tőlünk a burgonyát meg a káposztát.

November vége felé, de inkább a legvégén volt, amikor jött újra Abgyejev azzal a parancsral, hogy át kell rendezni a temetőt. Elmondta, hogy volt itt egy bizottság, és szabálytalannak találta a sírok elhelyezését. Ugyanis a rendelet és a csatolt rajz szerint a temetőt először parcellákra kell osztani, középen egy hosszanti utat kell kiképezni, majd két haránt utacskával összesen hat parcellát kell kialakítani. Így aztán először az első parcellát kell benépesíteni, aztán a másodikat stb., és nem a kerítés hosszabbik oldalával párhuzamosan folytatólagosan temetni.

Onnét emlékszem, hogy november végén volt ez, mert előzőleg november elején egymás után három tisztet külön futár hozott haza Magyarországra: Rajk Bélát, Rajk László belügyminiszter öccsét, Erdei Sándort, Erdei Ferenc miniszter öccsét és Pirithy Mátyás repülő hadnagyot. A temető átrendezésére szóló utasítás pedig jóval eme három tiszt hazamenetele után érkezett, amikor is már igen erős fagyok voltak, és elég vastag hóréteg borította a tájat.

Mi morgolódtunk, tiltakoztunk ez ellen a munka ellen. Mert ha rendelet szerint járunk el, akkor újra át kell helyezni jó néhány sírt, olyanokat is, amelyekben már halottak vannak eltemetve. Aztán az elplanírozott sírok helyett az első parcellában kell új sírokat, illetve sírhalmokat emelni. Hivatkoztunk a nagy hidegre, a mélyen lefagyott földre meg a nagy óra.

A táborparancsnokság a parcellák kialakításához ragaszkodott, de ahhoz hozzájárult, hogy a meglévő sírok maradjanak úgy, ahogy vannak. Tekintettel azonban arra, hogy a sírhalmok igen laposak voltak, azok megemelését, és az újra eltűnt fejfák pótlását rendelte el.

A parcellák kialakítását az őrünk javaslata szerint úgy oldottuk meg, hogy a temető hosszában középen körülbelül 1,5 méteres szélességben elhántuk a havat. Utána keresztbe húztunk két utat, és megvolt a hat parcella. A sírhalmok és sírok megmaradtak, de azokat fel kellett töltenünk. Bár a talaj elég homokos volt, sokat kínlódunk a sírhalmok és sírok feltöltésével. Az őr meg folyton davajozott, hogy siessünk, gyorsabban dolgozzunk, mert már ugyancsak fázik.

Végül megunta a dolgot, és szólt nekünk, hogy magasítsuk fel a sírhalmokat hóval, és utána be kell szórni ezeket homokkal. Nem túl messze a temetőtől volt egy kisebb homokbánya, kéretett a konyiparkból (lovak és egyéb állatok elhelyezésére szolgáló terület és épületek: istállók, ólak) két füles kosarat, azokkal hozatta a homokbányából a homokot. Mondtam az őrnék, hogy tavasszal a sírok mind elolvadnak. Azt válaszolta, hogy őt az nem érdekli, akkor ő már nem lesz itt, folyamatban van a leszerelése.

Mi pedig az őr intenciója szerint cselekedtünk, annál is inkább, mert a sírok javarészt jelképes sírhalmok, nem pedig valóságos sírok voltak.

Hasonló volt a helyzet a fejfák leállításával, amelyeket a hiányzók helyét kellett leállítani, azokat kellett pótolni. Az őr hozatott a konyiparkból két kanna vizet. Fogta az egyik fejfát, annak a léccét a térdén kettétörte, odaillesztette a sírhalom fejrészéhez, mi pedig hóval bedöngöltük, némi vízzel belocsoltuk, és homokkal beszórtuk, mint a sírt. A fejfák rövid időn belül odafagytak a sírokhoz, és állottak, mint a katonák. Így kell ezt csinálni – mondta az őr –, ha nincs közelben nacsalnyik (főnök).

Végül a vödörket az őr visszavitte a konyiparkba, a füles kosarakat ugyancsak, a letördelt léccsereket meg becsempesztük a táborba, némi tüzelésre.

Hát kérem, létezett Patyomkin? Nemcsak létezett, hanem továbbra is létezik. Íme csak egy példa a rengeteg közül: az úszmányi tiszt hadifogolytábor temetője. Jött a tavasz, elolvadtak az emelt sírok, kidőltek az odafagyasztott fejfák, meg néhány oszlop is újra eltűnt. Azokat a kidőlt fejfákkal együtt a tábor őrei meg az arra járók eltűzték. Ugyanis a temető őrzése a nagy hidegek beálltával megszűnt.

Tavasszal a temetőt a szokásos módon újra rendbe kellett tenni. Újra akadt dolga a fűrészeknek, az asztalosműhelyben jó néhány új fejfá készült, és a hevenyészve kialakított sírokra került. De Abgyejev nem szervezte újja a temetőőrséget. Így aztán mire a tábor 1946 nyarán kettészakították, a hadifogoly tiszték egyik részét elszállították északabbra Borovicsibe, a másik részét a Kaukázusba, a georgievszki táborba, ide pedig bűnöző gyerekeket hoztak. Az úszmányi hadifogoly-temető az enyészet martaléka lett.

A tábor kettéválása után körülbelül 120 főnyi hadifoglyot még visszatartottak az oroszok a tábor rendbetételére, felújítására, a bűnöző gyerekek számára. Közéjük tartoztam én is, főleg a tolmácsi teendőik ellátása miatt. Egy alkalommal 1946 augusztusában kimentem az egyik házhoz tejet vásárolni. A szobában a falon látok egy kis szekrénykét, amelynek ajtócskája a beégett 12-es számot viselte. Mondom a ház asszonyának, Zsenya, ez a deszkalap a hadifogoly-temetőből való. Azt mondta, hogy nem tudja, lehetséges, hogy onnét van, a fia hozta valahonét, és ő csinálta magának ezt a kis szekrénykét.

Ezek után próbálja meg valaki is exhumáltatni a hozzátartozóját Úszmányban.

Szomorú és tanulságos történet a hadifogoly hősök sorsáról. Garay János írja egyik versében:

*A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyűjt régi fényű új szövétneket.
S ha jelennek halványul sugára
A régi láng ragyogjon le honára –*

De hol az ősem sírlaka? – kérdezhetné sok magyar lelkes fiatal. Ismeretlen helyen, messze idegenben – hangzik a válasz.

Ám ha így is van, így hozta a sors számunkra, hogy őseink száz és százai idegen, ismeretlen tájakon nyugszanak, nincs okunk a csüggedésre, nem vagyunk mi törne nép, ezt bizonyítja ezeréves múltunk és jelenük a Kárpát-medencében. Ennek tudatában és erre épülten kell helytállnunk az újabb ezredév küszöbén minden további megpróbáltatásaink túlélésének reményében. Lélekszámra ugyan nem sokan vagyunk, de tehetségben a nagyok közé tartozunk, igaz, eléggé szétszórtan a nagyvilágban.

Besey László

TERMÉS

Bocskai István és Kismarja

„Kiáltanak az őseim”

(Sinka István)

A trianoni határ mellett, a Berettyó völgyében, a történelmi Partiumban vagy egy falu – Kismarja – amely valaha „a magyar történelem fénylő csillaga volt”.¹ Ki és mi tette azzá? Milyen történelmi körülmények sodorták az események középpontjába?

Története a messze századokra visz. Feltételezhetően honfoglalás kori település. A Marja név először 1277-ben bukkan fel, Maria alakban, s ha a középkorban oly gyakori birtokcseréket nem is akarjuk követni, egyet bizonyosan tudni lehet, hogy a XVI. sz. közepétől a Bocskai család birtokolja. Bocskai György, a későbbi István fejedelem édesapja, Kismarját nem az erdélyi fejedelemség és a Habsburg királyság közötti harcok során szerezte, hanem örökség útján jutott hozzá. Sőt a Várad és Debrecen között elterülő Bocskai birtokok központja, a család nemesi előnevét adó – Kismarja – volt.

Ez a föld adta a magyar történelem egyik legnagyobb alakját, *kismarjai Bocskai Istvánt*, Erdély és Magyarország választott fejedelmét, aki egy ellentmondásos korban, a szétszabdalt hazában, a hadak élén a hadak útját járva, a Habsburg- és a Török Birodalom közé ékelődve békekötéseivel, telepítéseivel, kiváltságleveleivel, az önálló Erdélyi Fejedelemség megszilárdításával mutatta a kivezető utat. Életművével nemzeti történelmünk nagyjai sorába emelkedett.

A kismarjai hagyomány szerint a fejedelem a Berettyó szigetén épült – ma a falu északi részén található – „várdombon” született. Ezt támasztja alá maga a fejedelem is a falunak adott nagy szabadalomlevelében, ahol „kedves szülőföldünknek” nevezi Kismarját, „amelyről a mi eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink, eredetüket onnan véve magukat nevezték”.

A kortársak is innen származtatják. A Wittembergát megjárt protestáns prédikátor Debreczeni Szappanyos János 1605-ben a fejedelemhez írt költeményében szintén ezt a feltevést támasztja alá:

„Bihar vármegyéből
Hogy te ez kis helyről
Származtál oltalmunkra” (Militaris Congratulacio)

Sőt, még az egyik reformországyulésen is elhangzik az úrbéri vitánál példaként, mint ahol évszázadok óta nem volt földesúri befolyás: „Biharban Kismarja Bocskai születési helye”²

Bár „a születés körülményeinek okleveles hitelességét eddig senki nem publikálta”,³ a történetírás szerint a fejedelem Kolozsvárott 1557. január első péntekjén született Bocskai György és Lekcei Sulyok Krisztina hatodik, vagy hetedik gyermekeként. Ifjúkorát Bécsben és Prágában töltötte, hazatérve a Kereki vár (ma Nagykereki) kapitányi tisztét látta el. Az ifjú Bocskait már itt foglalkoztatták társadalmi kérdések, mert 1579-ben Báthory Kristóf vajda által kiadott egy oklevelet, amelyben Bihar megyei birtokain élő jobbágyait – köztük kismarjaikat – felmentti a különböző adófizetések és szolgálattételek alól.⁴ Még ekkor politikai megfontolások nem ösztönözhatték, de mint a református egyház hű fia, a kálvinizmus révén ismerhette a puritán

¹ *Varga Gyula* ünnepi beszéde 1999. október 15., Kismarja

² KÖM II. k. 461 old. Dubraviczky képviselő felszólalása

³ *Varga Gyula*: Egy falu az országban. Debrecen, 1978. 8. old.

⁴ Ugyanott 9. old.

elveket, és a Németalföldet megjárta deákoktól is lehetnek ismeretei valamiféle szabadparaszti fejlődésről, amelyeket később majd a szabadsalomleveleiben tovább bővít.

Saját és testvérei házassága révén a bihari nagy nemzetségek sorába emelkedik. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem tanácsadója (mint nagybátyja), 1592-től főkapitány Váradon, ami ekkor a Partium fővárosa és Erdély kapuja. Háborús hírek érkeznek a királyi Magyarországból, ez a 15 éves háború kezdete, felsejlik a török kiűzésének lehetősége.

A kor és az egymást követő nemzedékek nagy kérdése: a két nagyhatalom közül az egyre erősödő Habsburgok és a török közé ékelődve kivel kell összefogni, ki ellen, a magyarság megmaradásáért. Ez a kérdés manifesztálódik Bocskai István alakjában. Úgy tűnik a XVI. század nagy veszedelme a török, tehát Erdélynek – a 15 éves háborúban – a Habsburgok mellé kell állnia. „Ebben a politikai csoportosulásban vitathatatlanul Bocskai István volt a vezéregyéniség”⁵ A világlátott váradai főkapitány volt legnagyobb hatással Báthory Zsigmondra. 1594-ben az ún. törökpárt vezetőit kivégeztette. Alakja bizonyítja, hogy abban az ellentmondásos korban egy történelemformáló személyiségnek, akit sorsa népvézérré predesztinált, milyen buktatókon kellett keresztül mennie az igaz út megtalálásáig.

Így Bocskai hatására Erdély Habsburg szövetséges lesz, és ő maga vezette a küldöttséget Prágába 1595. június 28-án. Gyurgyevónál (1595. október 25-én) aratott győzelme eredményeként mint törekvőt ismeri meg a világ. Sajnos a keresztény hadak veresége Mezőkeresztesnél (1596), majd Báthory Zsigmond állandó lemondásai a fejedelmi trónról, Bocskai Istvánt visszavonulásra kényszerítették, s egy időben prágai fogságban élt. Többen úgy látták és Bocskai is rájött, hogy a Habsburg hadvezetés nem tudja a törököt kiűzni Magyarországról és az évről évre megújított hadjáratok csupán áldozatot, szenvedést hoztak, minden győzelmi esély nélkül. Káthay Mihály végvári katona, később Bocskai titkára írja: „Az országnak már csak szinte romjai látszanak.”

A növekvő elégedetlenség, a protestánsok üldözése, koncepciók perek miatt a XVII. sz. elején elkeseredés lett úrrá az országon. Bocskai a mellőzöttes évei után 1602-ben visszatér bihari birtokaira – Szentjób, Kereki és Kismarja valóságú tartózkodási helyei – és ő lesz „a kezdődő század legbiztosabb érzékű magyarja” (Benda Kálmán).

Hogyan lesz a Habsburg-hű főúrból az Érmellékről induló szabadságharc vezére? Ő maga írja Illésházy Istvánnak: „Öfelségének fegyverrel kellett engem hűségéről elkergetnie”. A bihari nagyúr birtokait Concini váradai vicekapitány és Belgiojoso császári tábornok vezetésével megtámadják a császáriak. 1604. szeptember végén Bocskai a hegyek között fekvő, nehezen megközelíthető Solyomkő várában tartózkodik, ahol megbeszélést folytat Örvény Pál kereki

Kismarja, református templom

⁵ Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 13. old.

várkapitánnyal. A közelben tartózkodó 300 köleséri hajdúval 1604. október 5-én – ahogyan a szemtanú Alvinczy Péter kereki prédikátor írja – a császáriakat „veszteséggel és szégyennel” megfutamították. A hajdúk nemzetmentő küzdelme a kereki vár ostromának visszaverésével kezdődött. Tovább folytatódnak a lázas tárgyalások a hajdú kapitányokkal. 1604. október 14-én délután megszólalnak a dobok a hajdúszállásokon, és „Pro Patria et Fide” (Hazáért és Hitért) felkiáltással Lippai Balázs, Némethi Balázs, Ibrányi Ferenc, Dengeleghy Mihály, Szénási Mátyás hajdúi a bihari nagyúr mellé állnak. Az egyezkedést hitlevelben fogalmazzák meg: „Az mi hitlevelünket adtuk a vitélő Bocskai Istvánnak, ez körösztinsígnék s az mi Országunknak s ídes Hazánknak, legfőképpen az egy igaz Hitnek megoltalmazására kötöttük hitvel erre magunkat, s hogy együtt élénk s halnánk az egy Igaz Hit mellett”.⁶ A református Bocskai és a református hajdúk – „akik a magok nemzetinek hóhérai nem akarván lenni” – szövetsége megkötöttet.

Álmosd-Diószeg között 1604. október 15-én hajnalban erdei rejtékelyükről Bocskai személyes vezetésével előretörő hajdúk, a környék jobbágyaival – húj, húj, rá – kiáltással félelmetes, vad fergetegként zúdultak a megzavarodott császáriakra és felmorzsolták Belgiojoso seregét. Évtizedek óta az első győzelme a leigázott és szétszabdalt magyarságnak, s ez a győzelem országos diadalmenetté változott, s nem sokkal később az Értől – Berettyótól – indult hajdúk már Bécs alatt nyargaltatják lovaikat.

A győzelmes szabadságharc sikereinek hatására kb. 60 000 főre duzzad a hadsereg, hiszen a XVI. sz. végén fellazult a feudális társadalom és konjunktúrája van a katonáskodásnak. A török uralom elől menekülő parasztok, a Habsburgok által uralt királyi Magyarországon a szabaddulni vágyó jobbágyság egy módot választhatnak: a katonáskodást. Éppen ezért érthető, hogy egyik napról a másikra hatalmas hadsereg keletkezik. Az otthonmaradtak többsége alkalmazatlan volt a hadakozásra, de a Bocskai szabadságharc idején nagy véráldozatot hozott a termelő jobbágyság is. Ezt hálálja meg a fejedelem a kiváltságsevelekkel.

Bocskai „írást, imát se tudó hajdú”, vagy ahogy a kortársak nevezték Bocskai „angyalai”, a legnagyobbjai a magyar hadtörténelemnek, s nem a történelem véletlen játéka, hogy a kismarjai Bocskai István a genfi Reformáció Emlékművén a nagy protestáns hadvezérek között hirdeti a magyar nép szabadságvágyát, európaiságát.

Sikerei csúcán 1605-ben a nyárádszeredai országgyűlés – Erdély, a szerencsi országgyűlés pedig Magyarország fejedelmévé választja. 1605. november 11-én, Lalla Mohamed nagyvezér, Rákosmezőn átadja a török szultán I. Ahmed ajándékát: a királyi koronát, s a tömeg „éljen a Magyar király” kiáltással üdvözli Bocskait. I. Ahmed felségednek titulálja, később Bocskainak szólítják az erdélyi követeket.

Bocskai nem vágyott koronára. Egyedül az alkotmány és a vallásszabadság biztosítását akarta. Harcostársainak református többségével együtt megtanulta Kálvintól, hogy a felsőbb-ségnek nemcsak joga, hanem kötelessége is alkotmányosan uralkodni, erőszakkal is köteles szembeszállni a király jogsértéseivel – ez a kálvini tan adott ideológiai alapot az ellenállásra –, hogy mint kiválasztott vezesse a harcot a zsarnokkal szemben. Lalla Mohamed kérte Bocskait, hogy mint Magyarország és Erdély fejedelme vegyen részt egy Bécs elleni közös katonai vállalkozásba. Ő látszólag elfogadta, de tudta, hogy nem szolgálná a nemzet ügyét. Békét kell kötni!

Bár kényszerűségből fogott fegyvert, győzött, de nem ült tort a legyőzötteken, győzelmét a béke megszilárdítására használta fel. Életműve: a bécsi és a zsitvatoroki béke. Azért hódítja meg egész Magyarországot és azért kényszeríti békére a császárt, hogy Erdély függetlenségét mindenképpen biztosítsa, és hogy a protestáns vallásszabadság kivívásával megtörje a katolikus klérus ideológiai hatalmát, hogy a császár és a szultán között békét teremtsen. Ő az egyetlen ember, aki látja a világpolitikai összefüggéseket.

A béke aláírásáig kénytelen fegyverben tartani a hatalmas hadsereget, amelyik, mint mindegyik más, alapvetően fizetetlen. Ezért állandóan az „önellátásra” berendezkedett hajdúk „leszállítását” követelik tőle. De Bocskai a realpolitikus erre nem hajlandó, s válaszként a magyar hadtörténelem egyik legszebb levelét írja katonáiról: „Isten látja semminek okai nem vagyunk, mert ha lehetne az egész hajdúságot csak az magunk kebelében vagy markunkba szorítanunk,

⁶ Ugyanott 118. old.

hogy senki terhére ne volnának, de az ilyen változás közönségesen soha kár nélkül nem lehet” ... de ha mód is lett volna a leszállításra „nem lett volna bátorságos a két had ereje között. A két tar közül ki tudja melyik kapott volna üstökében az magyar nemzetségnek.”⁷

Azt is tudta, hogy a nemzeti fejedelemségnek – Erdélynek – fegyveres bázisa kell hogy legyen, amelyik állandóan harcra kész, és az ellátása is megoldott. Ezt szolgálta a hajdúk letelepítése. Bocskai birtokaira nagy számban telepített magyarokat (se előtte, se utána senki), feltétele, hogy a „házát hűségesen szolgálni kötelesek”. Követendő példa a későbbi évtizedekben azok számára, akik harcba indultak a Habsburg hatalom ellen.

Az első, aki meglátja Erdély és Magyarország – már ami maradt belőle – kényszerű különállásának szükségességét. Amíg a török elfoglalva tartja Magyarország közepét, addig fenn kell állnia Erdélynek, mint önálló fejedelemségnek. Azt írja politikai végrendeletében: „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországból magyar kezébe kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellentartának, de sőt segíjék tehetségek szerént és egyenlő értelemről azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat.”⁸

Alig fejezte be végrendeletének tollbamondását, 1606. december 29-én, Kassán hosszas szenvedés után visszaadta lelkét Teremtőjének. A „magyarok Mózese”, ahogyan a krónikás írta, csak megmutatta az Ígéret földjét, de Ő sem mehetett be oda. „Ha más boldogabb és hatalmasabb nemzet fiának született volna, ma talán a világtörténet legnagyobbjai közt emlegetnék. Így azonban csak mi emlékezünk reá, vigasztalást és bátorságot merítve példájából a magyar sors nehéz perceiben.”⁹

A győztes szabadságharc egyik utolsó mozzanataként szülőföldjére emlékezett a fejedelem. Kassán 1606. szeptember 22-én a kismarjaiaknak messzemenő kiváltságokat adott, pontosabban megfogalmazta elképzeléseit, részletesebben mint a hajdú kiváltságokat, és mindezekért cserébe nem kellett semmit se adni.¹⁰ Miért? Mert a szülőföld iránti hála vezeti: „illenek-e megfélemezniük arról a helyről, arról a mi igen kedves szülőföldünkről, közelebből a Bihar vármegyében fekvő, általánosan Kismarjának nevezett (községről), amelyről a mi eleink, úkapáink, nagyapáink, ősapáink eredetüket onnan véve magukat nevezték és nevezteték, s ahol a mennyei hazába való megtértök után testüket elföldelteni, csendes nyugovásra eltemettetni, sírboltokat és síremlékeket emelni kívántak”. Ezért Kismarja községet kiemeli a magyarországi faluk sorából, mezővárossá teszi, s azzal járó jogokkal is felruhazza. Ezután 16 pontba szedve sorolja fel azokat a jogokat és kiváltságokat, amelyek a kismarjaiakat megilletik. Legfontosabb kiváltságaik:

- A községet kivonja a földesúri hatalom alól, nem fizet földesúri adót, nem tartozik a földesúri bíraskodás alá.
- Megadja a községnek az önkormányzatot, s olyan bírót választhat, akinek a hatalma kiterjed a *pallasjogr*ra is (ezt csak királyi vármegyei és szabad királyi városok élvezhették).
- A közösség szabadon szedhette a feudális birtokkal összekötött kisebb haszonvételeket. A Berettyó folyón malmot építhettek, s ennek jövedelmét a község, a szombati őrlés hasznát pedig a pap és az iskola javára kellett fordítaniuk.
- A 9. pontban pontosan körülírt pecsét használatára kapott jogot a község, ezzel a körirattal: „Pro Deo et Patria”.
- A kiváltságlevél Kismarját felmentette az állami adó alól (kivéve a taksát). Nem tartoztak a hadseregnek ételmet adni és mentesültek mindennemű katonai beszállásolás alól – ez több-kevesebb módosulással 1848-ig fennmaradt.

⁷ Bocskai Illésházyhoz írt levele. 1606. október 15.

⁸ Szigethy Gábor: Bocskai István testamentumi rendelése. Bp., 1986. 15–16. old.

⁹ Benda Kálmán: Bocskai István Bp., 1942.

¹⁰ Varga Gyula: i. m., u. o.

- A tizedmentesség felmentette a községet az egyházi tized alól, illetve „oly módon és feltétellel, hogy beszédetvén és összehordatván minden tized, a község bírása vegye át, tartsa együtt és adják oda az egész Isten ígéje szolgálainak, s a kismarjai iskola tanítóinak és növendékeinek hasznára”.

A község tagjai a kiváltságlevél értelmében általában azokat a jogokat élvezhették, mint más, kiváltságos városok polgárai. A privilégium külön is megállapította, hogy a lakosok vagyonuk felett szabadon végrendelkezhetnek. Ezen kiváltságok kivételes helyet nyújtottak a korabeli feudális társadalomban. Földet akkor csak nemesember birtokolhatott, s a marjaiak – ha egyéneként nem is –, testületükben nemesként fogadhatók el. Kismarja polgárai lényegében szabad parasztok voltak, önkormányzattal rendelkeztek, ami bizonyos tekintetben még a mezővárosi jogokon is túllépett.

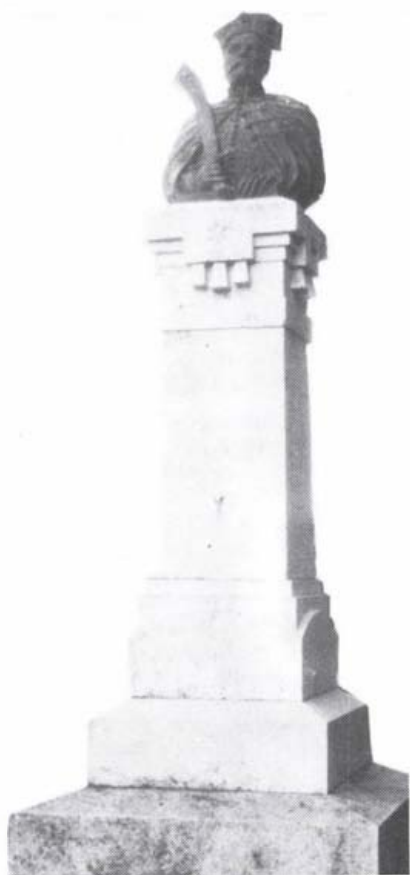
A kismarjaiaknak adott oklevélből jól kiolvasható a fejedelem társadalompolitikai elképzelése. Az ún. „nagy” hajdú és bihari „kisebb” oklevelei megegyeznek abban, hogy ezeket Bocskai a győztes hadjáratban, mintegy jutalomképpen adta. Az adományok mögött felsejlik a fejedelem hűbéri jellegű elvárása. Kismarjával szemben nincsenek ilyenek. Olyan köztársaságot hozott létre, amely szerinte a legideálisabbnak tűnt. Az 1579-es oklevéllel összevetve érettebben domborodnak ki társadalompolitikai elképzelései: pl.: ha nemesek beköltöznek, kötelesek legyenek alávetni magukat a polgári terheknek. (Így is történt.) Bocskai rést ütött a feudális társadalom megmerevedett szerkezetén, s ez a szabadalomlevél is példázza, hogy ha tovább élhetett volna, milyen célokat valósított volna meg.

A 250 évig táplált mezővárosi illúziók ellenére Kismarja mégsem lett város. Jogai lettek volna, de lehetőségei hiányoztak. A Berettyó szigetére épült volt jobbágyfalu, nem tudott túlterjeszkedni az őt körbefogó mocsarak határán, s alakult ki iparos, kereskedő réteg sem. A történelem sem kedvezett a közösség megszilárdulásának, de az egymást követő nemzedékeknek erőt adott a kiváltságtudat.

Hogyan élt és él tovább a hagyomány Kismarja közösségében? Minden nép a múltjában gyökerezik – tudták ezt elődeink –, és az egymást követő nemzedékeket, hősies ellenállásra készítette a kiváltság megtartása. Ma nem is tudtak változtatni társadalmi környezetük nyomorúságán, erőt adott annak elviselésére.

A viharos XVII. sz., a „romlás százada” nem kedvezett ennek a kis közösségnek, annak ellenére, hogy a következő fejedelmek megerősítették Kismarja szabadalomlevelét: *Rákóczi Zsigmond* 1607, *Báthory Gábor* 1611, *Bethlen Gábor* 1623, *Brandenburgi Katalin* 1630, *Apaffi Mihály* 1675, sőt még *Lipót császár* is 1691-ben a *Diploma Leopoldinumban*. *Esterházi Pál nádor* 1700-ban Bocskai István fejedelem iránti tiszteletből szintén megerősíti a szabadalomlevelet. *II. Rákóczi Ferenc* „mint tudjuk, tiszteletben tartotta a hajdúk kiváltságait, közöttük Kismarja szabadságát is.”¹¹

Természetesen mindez a kismarjaiak szívós ellenállását tükrözi, hiszen eljutottak követeik Bécsbe is, és állandóan harcban álltak a váradi püspökséggel és a Szepesi Kamarával. A kismarjaik önértetét

A „szablyás Bocskai” szobor
(Tóth András műve)

¹¹ Ugyanott 20. old.

azzal is erősítették, hogy a XVIII. sz.-tól Bihar vármegye a kismarjai komunitást – mint testületet – nemesnek fogadta el. A kollektív nemességnek voltak személyekre lebontható előnyei is, pl.: minden kismarjai polgár vámmentesiséget élvezett a hidakon és a vásárokon, a megyegyűléseken két közrendű polgár helyett szavazhatott, sőt a bíróságot viselő famíliák hivataluk letelte után viselni kezdték a „nemzetes” címet.¹² Ez a szemlélet a hagyományba olyan mélyen beivódott, hogy a XIX. sz. végén is viselték azt.

Vajon mi lehet az oka, hogy a kismarjai kiváltságokat évszázadokon keresztül megőrizhették?

Először is a református hit, amely alulról, a népből jött. Ez a magyar nép legalsó rétegeiben működő erő „a magyar népet egy szerencsés szellemi szervezetbe fogta össze, ... a humanitás legmagasabb eszméit adta ... csontozatot adott egy összetört gerincű népnek.”¹³ *Másodszor*: a történelem állandó jelenléte. 1606-tól kezdődően „kezdétét vette ezen Prothocollum, a mely esztendőben ama Boldog emlékezetű Fejedelem Bocskai István Kis Maria Várossát, Privilegizálta”.¹⁴ Ebben a jegyzőkönyvben olvasható – amire maga a fejedelem is hivatkozik az adománylevelében –, hogy „eleink meghidegedett és már porrá vált tetemei a templomunk kriptájában temettetvén, mostan is itten nyugosznak”. De mi történt a síremlékekkel? Feltételezhetően 1664-ben, Várad eleste után, a török feldúlja a környéket és Kismarját is elfoglalja. 1800-ban a templom újjáépítésekor sírködarabokat találtak, ami azt bizonyítja, hogy évszázadok óta a család temetkezési helye volt. A hagyomány szerint a Bocskai család porló csontjai ma is a templom alatt találhatóak és a kismarjai református egyház kezdeményezi azok feltárását.

Az 1606-ban megkezdett jegyzőkönyvet folytatták, újramásolták és az ún. „levelesházban” falidobozokban, ládáknak féltő gondnal őrizték Kismarja város hatalmas iratanyagát. A kismarjai bírónak esküdni kellett, hogy megőrzi és hiánytalanul továbbadja a város levéltárát.

És ott volt a vár, a fejedelem születési helye. Még 1704-ben Palocsay György a váradi ostromzár parancsnoka innen keltezi levelét: „Datum in Castris ad Kis Maria”¹⁵, de már 1793-ban a vidéken átutazó Towson Robert „a híres Bocskai” Kismarja melletti váráról csak múlt időben beszél.¹⁶ Valószínű, hogy a többi magyarországi várral együtt a Habsburg császár parancsára rombolták le. Ma már csak az egyre fogyatkozó domb jelzi a hajdani dicsőséget.

A Bocskai hagyományt éltették a prédikátorok és a tanítók is. Fennmaradt Habokai Márton nótárius kátéja 1795-ből,¹⁷ ami legalább egy évszázadon keresztül az oktatás egyik alapja volt. A 28 lap terjedelmű káté átfogja az egész magyar történelmet, de elsősorban Kismarja történetét dolgozza fel:

„Ks: Hol született ez a fejedelem?

Fs: Ezenn Városnak az északi részén lévő várban, mely városnak helye mostan is elevenen megtezik, és hazájához viseltetett buzgó szeretetéből adott ennek a városnak örökös szabadságot.” Részletesen ismerteti a kiváltságlevelet, és hivatkozik arra, hogy „ezen Város Archivumában meg lehet olvasni”.

Az állandóan használt pecsétnyomó is fenntartotta a hagyományokat. A kiváltságlevelél 9. pontja részletesen leírja és ebből felismerhető Bocskainak tömören fogalmazott korabeli egyéniségű alakja. Ez díszíti a református templom 1616-ban öntött, majd megújított ún. „történelmi harangját” is, amit a hagyomány szerint Bocskai fejedelem adományozott és ma is „Bocskai harang”-nak neveznek. Ugyanez a címer várja megújított formában a falu határában a mai látogatót is.

Bár 1828-ban megszűntek a város nemesi kiváltságai, mezővárosi státusza nem változott. A város önérzetét mélyen sértette ez a veszteség, s talán ezért is nagy lelkesedéssel vett részt az

¹² Ugyanott 22. old.

¹³ *Illyés Gyula* Reformátusok Lapja 1968. június 21.

¹⁴ Kismarjai Ref. Egyházi Levéltár

¹⁵ *Osváth Pál*: Kismarja nagyközség leírása. 1896. 31. old.

¹⁶ *Varga Gyula*: i. m. 39. old.

¹⁷ Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleménye 28. szám. Debrecen, 1975. 17–33. old.

1848–1849-es szabadságharcok idején. A város vállalta a nemzetőrség és az újonctoborzás költségeit. Honvédeink az 55. Zászlóaljban Bem tábornok vezetésével az erdélyi Vöröstoronyi-szorosban tüntették ki magukat.¹⁸

A szabadságharc bukása után Kismarjában is hónapokra megdermedt az élet, de a városi illúziók még évtizedeken át éltek a kismarjai hagyományokban. A falu központi magját a legutóbbi évtizedekig városnak mondták, *városkert, városháza* ma is használatos kifejezések. Az előjáróság az 1890-es évek elején a millennium méltó megünneplésére felkérte O'sváth Pál 48-as honvédet – aki szintén a falu szülőtte volt – Kismarja történetének megírására, s azt minden kismarjai polgár kezébe adták. Ez nagymértékben hozzájárult a hagyományok fennmaradásához, s ma is megtalálható egy-két család birtokában. O'sváth zárszavában figyelmezteti a kismarjaiakat: „Polgárok! A Bocskaiak szelleme örökdióként hajlékaiatok felett és az István fejedelem bölcsessége vezéreljen benneteket minden dolgaitokban.”

A Bocskai tradíciót tovább élteti a református templomban lévő, Bocskai fejedelemről a XIX. sz.-ban készült festmény, amely a Mózes szék fölött függ.

A templom mellett a híres *szablyás Bocskai* kép elevenedik meg Tóth András debreceni szobrászművész (Tóth Árpád költő édesapja) megformálásában, ami az előző évtizedek és az újabb évek emlékezéseinek méltó helye. A szobor mellett az 1938-ban készült első világháborús egészalakos emlékmű is a hajdú ősokeget jelképezi.

A kiváltságtudat és annak külsőségei – pl. az 1760-as években épült „városháza”, tanácstermének falain a „város jóakaróinak” életnagyságú olaj mellképe, a bíró széke – a hagyományok ápolása egészen a második világháborúig fennmaradtak.

Az évszázadokon át féltve őrzött hatalmas iratanyag (az eredeti oklevél, a kiváltságot megerősítő oklevelek stb.) nagy része 1944–1948 között elveszett a történelem viharában és az emberi gondatlanság következtében. A következő évtizedek megtörték és elűzték a hajdú utódokat, csak kevesen maradtak, akik nem felejtettek el közösségben és nemzetben gondolkodni. A rendszerváltozás folyamatának új szellemisége: a nemzeti hagyományok újraélesztése, a nemzeti önbecsülés összetársadalmi és egyéni értékrendjének visszaállítása, a kisközösségek nemzetmegtartó erejének erősítése megpezsztítette a falu közösségi életét.

Az utóbbi évek megemlékezéseinek fontos állomása volt, hogy 1999. október 15-én, az álmódsdi csata évfordulóján a fejedelemre emlékező ünnepség keretében a kismarjai óvoda és általános iskola felvette Bocskai István nevét. A koszorúzás, az iskola új lobogójának – fehér selyem zászlón a Bocskai címerrel – avatása emelte az ünnep méltóságát. A szabadságharcos elődöket idéző előadásában Varga Gyula – a falu szülőtte és monográfusa, a KLTE nyugalmazott tanára – figyelmeztette az utódokat: „A falu akkor lesz gazdag, ha büszke lesz örökségére, és ápolja azt.” Az ünnepség a város északi szélén a már alig emelkedő Bocskai várdombon folytatódott, ahol a hagyomány szerint a fejedelem született. Itt a református egyház istentisztelet keretében Kismarja közösségével együtt, egy Erdélyben elkészített kopjafát avatott fel. Czikoné Barta Márta lelkesítő ünnepi ígjerítését Garay János soraival fejezte be, ezzel is érzékeltetve közelmúltunkat és remélve egy jobb jövőt:

*Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket:
A lelkes eljár őssei sírlakáéhoz,
S gyűjt régi fénynél új szövegetnek.*

Sárkány Viola

¹⁸ Varga Gyula: i. m. 29. old.

Martonfalvi Tóth György

Lauer Editnek ajánlom

Az I. Apafi Mihály által 1666-ban adományozott nemesi oklevél olyan tudós lelkipásztor-pedagógus életművét ismerteti el, aki a legnehezebb háborús körülmények között, majd a csön-des romokon alkotott maradandót.

Egyházi, irodalmi ismereteink furcsaságai közé tartozik, hogy Apáczai Csere Jánost a megfelelő tisztelet és közismertség övezi határon innen és túl; a vele kortárs Martonfalvi Tóth György neve pedig csak a legszűkebb tudományos körökben örvend némi megbecsülésnek. Írom ezt, miután rábukkantam a nem egészen szakszerű körülmények között őrzött nemesi oklevélre a debreceni levéltárban, majd a – nem sok könyvtárban megmaradt – „Turul” 1904-es számában ezen oklevélnek egyetlen publikációjára.¹ Számos egyéb indok mellett, ezek indítottak arra, hogy megpróbáljam felhívni a figyelmet a tudós professzorunkkal szembeni szellemi adósságainkra. Buzdítva a jelent és a jövőt is, hogy gondolják tovább a tudomány és megbecsültség e ritka együttállását a magyar közművelődés egén. Mindazt, amit lexikonaink szükséztűen elmondanak róla – többnyire ismételve egymást² –, nem tartom szükségesnek leírni.

Gyermekkoráról konkrétumokat nem tudunk; egyesek véleménye szerint elemi iskoláit Zabolán (Háromszék vármegye) végezte. Mivel Kézdimartonfalva e község vonzáskörzetébe esik, ez nagyon valószínűnek tűnik, de biztos forrás ezt nem támasztja alá. E vidékről azonban korán elkerülhetett, hiszen nemesi oklevele is így emlékezik erre az időszakra: „...aki elhagyva a haza székhelyeit, ifjú korában idegen tájakra érkezett, már gyenge gyermekként sokat elhordozott és fáradozott, verejtékezett és fázott...” Nyilván e kor nem nemesi származású emberei számára mindezek a nehézségek nem voltak ismeretlenek, ám az a tény, hogy egy armális is ily módon emlékezik róla, azt jelenti, hogy Martonfalvi Tóth György gyermekkorra a kor mércéjével mérve is mostoha, hányatott időszaka lehetett életének. Valamikor II. Rákóczi György trónralépése idején mégis bekerülhetett – nagy valószínűséggel – a gyulafehérvári kollégiumba, hiszen ennek az iskolának az elvégzésére szüksége volt annak, aki peregrinációra akarta adni a fejét Erdélyből.

Ezek az adatok, valamint a történések nélküli gyermekkor néhány érdekességet mégis üzennek nekünk: e kor vegyes magaviseletű tehetősei között – immár nem először – akadt valaki, aki anyagilag felkarolta azt a nehézsorsú, de valamelyik lelkiismeretes praepceptor vagy prédikátor által tehetségesnek ítélt ifjút, aki ún. „hátrányos helyzetű”-ként „...nem tartotta járhatatlannak az erénynek semmiféle útját...” sőt, „...annál inkább próbálta nagy nehézségek árán felemelni azokat, akiknek erényeik [kibontakozásának] útjában állt kedvezőtlen helyzetük; köztudott róla, hogy merészen próbálta megzabolázni az ő dolgaik egyenlenségét...”, vall ismét ifjúkora erényeiről az oklevél. S hogy tehetsége valóban vasakarattal párosulhatott a kollégiumi tanulói évek alatt is, annak szintén egy rövidke adat a bizonyítéka. 1654-től Apafi Mihály alumnusaként tanult – legalább öt évig – a holland egyetemeken, Angliát is megjárva. „...külföldi neves akadémiákra ment, [ahol] fáradhatatlan ügyességgel, életrevalósággal és az ő igazán kegyes erkölcsiével és sok virrasztásokkal összegyűjtött műveltséggel megszerezte magának a szent teológiai doktorságot...” Tanulmányai, művei alapján³ a tudományos köztudat a puritanizmus jeles képviselőjeként tartja számon. Több érv szól e megállapítás mellett, s ezért érdemes Novák Lajos „Veni Mecum” ismertetése,⁴ amelynek végén ez áll: Martonfalvi, „mint elméleti teológus testetül-lelkestül orthodox volt...”

¹ A lap ezen számát 95 év után saját magam vágtam fel, lévén így első olvasója is!

² Pedagógiai Lexikon 1978, Magyar Pedagógiai Lexikon 1934, Magyar Életrajzi Lexikon 1969, Egyháztörténeti Lexikon 1977, Révai Lexikon 1915, Pallas Lexikon 1896, Magyar Írók Élete és munkái 1902.

³ Az összes munka pontos címe: in: Magyar Írók Élete és Munkái VIII. Bp., 1902. 746. old.

⁴ Sárospataki Füzetek, 1904. 28–38. old.

A különböző megítélések egyre inkább szükségessé teszik, hogy a XVII. század magyar egyháztörténetét behatóbban tanulmányozók felülvizsgálják és egyértelműbb ismerévekkel körvonalazzák a kegyességi táborokról, irányzatokról még a múlt században felállított besorolásokat. Egyre igazolhatóbbnak tűnik ugyanis, hogy a Sztármárnémeti Nemzeti Zsinat után megindult egy olyan enyhülés a magyar református teológiában, amely már nem a különböző szemléletek ütköztetését tartotta fontosnak, hanem a lélekmentő, léleképítő munkát. Inkább a „gyümölcsökre” felfigyelve, mint a „frakciózásra”. Ez több jeles korabeli prédikátornál igazolható. Példának most álljon itt két üdvözlő vers részlete, amelyek Martonfalvi Tóth György egy-egy nyomtatásban megjelent munkáját méltatják:

„Szegedi Istvánnak Theológiája,
Geleji Istvánnak szép Praeconiája,
Martonfalvi Györgynek is Amesiusa
Olyan, hogy azt minden Magyar csudálhaty-
tya

E' könyv bölcsességre 's szent életre tanít,
A szent élet után boldogságra készét,
Nosza hát, Keresztjén, ennek tegyed szerét,
Mert nem éred ebben pénzzednek el-vesztét.”⁵

Tehát Kabai Bodor Gellért számára Szegedi, Geleji és Martonfalvi már ugyanazon „Magyar hazában három tündöklő gyöngy” minősítést érdemlik munkásságuk nyomán.

„Vlamlit tanított Tudós Amesius,
Vagy más Ortodoxus igaz Theologus,
Egy csomóba adgya elődbe az Opus.
A mi eddig vala Magyar nyelven ritka,
Doctor Martonfalvi György hozta világra;
Te Kegyes Olvasó csak figyelmezz arra,
Nem léssen zsiükséged sok Theologusra.”⁶

Felvinczi Sándor, akkori debreceni lelképásztor számára pedig már Amesius, Wendelinus és Martonfalvi doktor is befér az „Orthodoxus igaz Theologus”-ok táborába. Ezek a mozaikok is arra ösztönöznek, hogy próbáljuk újrafogalmazni annak a Martonfalvi Tóth Györgynek is a helyét a XVII. századi magyar teológiában, aki a presbiteri elv elkötelezett híve, a jobbágy-szolgák intézményének bírálója, ugyanakkor a tanbeli tisztaság, rendszerezettség zászlóvivője is. Az Apáczai Cserével egyenértékű székely tudós prédikátornak az életművét, aki pedagógus-tankönyvíró, iskolaszervező munkásságával a debreceni kollégium „illusztris” rangját megalapozta, több mint kétezer diák nevelésével egy egész nemzedék protestáns gondolkozását formálta hatékonyan. Ezt a munkát nyilván csak hathatós anyagi támogatás birtokában végezhetette, amit attól a fejedelemtől kapott, aki a debreceni kollégium legnagyobb jötevőjeként és a feldúlt Részek és Erdély iskoláinak újjáteremtőjeként lehetne ismert a századvég közönsége előtt. Ennek is csupán az lenne a feltétele, hogy elkezdődjön I. Apafi Mihály fejedelem újraértékelése oktatáspolitikája és valláspolitikája szempontjából is, amint azt Trócsányi Zsolt már államigazgatástörténeti szempontból megtette.⁷ Cserei Mihály nyomán, Szegfű Gyula és más, kevésbé jeles historikusok meg gondolatlanágai miatt Erdély utolsó fejedelme úgy ismert, mint egy „jóindulatú tökfilkó”. Mára azonban egyre világosabbá válik, hogy Apafi szűk politikai mozgás-

A Mártonfalvi Tóth György család címeres nemeslevele. „A czímerkép javakorabeli, 30 év körül járó férfit ábrázol. Valószínű, hogy az udvari festő épen magát tiszteletes Mártonfalvi rektor-professzor urat festette bele a czímerbe.” (Turul 1903. 3. 136. old.)

⁵ Kabai Bodor Gellért (1640–1681): „Három csillaga a Magyar nemzetnek” (1679), Régi Magyar Költők Tára, 11. k. Bp., 1986. 36. old.

⁶ Felvinczi Sándor (1642–1686): „Tiszteletes és Tudós Martonfalvi György uramnak, uo.

⁷ Trócsányi Zsolt: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései, ÉTKK. Bp., 1976; Erdélyi kormányhatóság levéltárai, Bp., 1973; Erdély központi kormányszata 1540–1690, Bp., 1980.

tere ellenére, éppen a rendkívül nehéz geopolitikai körülmények között biztosított majd' harmincéves békesség okán, méltán illik Erdély jeles fejedelmeinek sorába.

E vélemény igazolásához egy adat Martonfalvi Tóth György nemesi levele is. Az oklevél szokásos és szabály szerinti protocolluma után az armális arengája⁸ nagyon szépen summázza Apafi oktatáspolitikájának vezérgondolatát. Sokat elárul magáról egy olyan erdélyi birtokos család sarja, aki nem is a legtehetősebbek közül lévén⁹ – figyelembe véve birtokait –, öt évig peregrináltat Hollandiában egy tehetséges diákot... A fejedelmi székbe jutva pedig így vall ezekről a gondolatairól: „...mivel ebben az életben különböző, sokféle és változatos állapotai vannak az emberi dolgoknak, különböző természetek, különböző emberi akaratok és körülmények, ugyanannyira, hogy a halandóknak legcesekélyebb része képes egy és ugyanazon állapotban élni, mert egyeseknek az isteni jószág bőkezűsége az igen nevezetes adományait, és azon erények bőséges jutalmát, másoknak [pedig] vékony körülmények között a természetnek valamiféle ajándékait adta [azért, hogy] ezekkel valahogyan a legtöbbit használni, és saját helyzetüknek állapotát oltalmazni képesek legyenek. Ammakkéért igen híresek azok az egyetlen bölcsességgel élő királyok és fejedelmek, [akik], jószáguknak és bőkezűségüknek példáját bőven szokták adni, a dolgoknak ama legfőbb [I]gazgatójának példáját követve, [A]kinek megbízását bírják a földön, aki jószágából senkit nem szokott a szabadságtól megfosztani, [Ő] méltónak tartja azt, hogy a javak ajándékai mindenkinek egyformán juttassanak. Így mi is, az igen dicső fejedelmek nyomát követve, mindig véltük, hogy azt kell nekünk tenni, hogy a név örök emlékezetét minden utánunk való számára hálás emlékezettel megőrizni, és mindenki irányába a mi jószágunk jeleit megmutatni képesek legyünk.”

Tudatos, puritán oktatáspolitikára vall, hogy Apafi fejedelem vallja a különböző életesélyek okán fontos tehetséggondozást, hiszen: „...a halandóknak legcesekélyebb része képes egy és ugyanazon állapotban élni...” Ezért a megfelelő javaknak birtoklói kötelességüknek kell tekintsék a gondoskodást. Nem valami külön, rendkívüli tulajdonság ez az uralkodó esetében, hanem olyasmi, amit maga Isten követel meg tőle. „...a dolgoknak ma ama legfőbb [I]gazgatójának példáját követve, [A]ki nek megbízását bírják a földön...” Ez a szemlélet egyértelműen puritán, evangéliumi gondolkodásra vall.¹⁰ Hiszen ez olyan újszerű gondolkodást jelent, amely nem uralkodói kegynek tartja az elesettekről való gondoskodást, hanem az Isten eredeti akaratának helyreállításaként tartja számon. A király és a fejedelem csupán „példát” követ, s ez kötelessége. Mert „... [Ő] jószágából senkit nem szokott a szabadságtól megfosztani; méltónak tartja azt, hogy a javak ajándékai mindenkinek egyformán juttattassanak...” Jó példa ez annak megértésére is, hogy hogyan tartották összegegyeztetetőknek a puritánok a fennálló hiányos világi rendben a felismert helyes isteni rend megvalósításán való békés munkálkodást. Kifejezetten az Ige szerinti békés „kovász-lét” ez. Olyasféle, mint a páli gondolkodás, a páli gyülekezetekben a rab-szolgotartó társadalommal szemben. Látható tehát, hogy meglehetősen alaptalan és túlzó volt a protestáns ortodoxiának az a vádja, amely az angliai példát látta egyenes következményének a „puritánus radikalizmust” elemezve.

Apafi, mint Erdély első és sajnos utolsó puritán fejedelme, már több mint száz éve jól kikristályosodott fejedelmi kormányzást ily módon igyekezett gazdagítani a korszerű államkormányzási elvekkel. Tudatosan sorolta magát is a Bethlen Gábertől Erdélyben szinte folyamatosan kimutatható azon államférfiak – „királyok és fejedelmek” – sorába, akik az ország boldogulását, mint első számú isteni megbízást helyezték politikájuk középpontjába. Nem tehetjük meg tehát mi sem, hogy Bethlen Gábert és I. Rákóczi Györgyöt külön emlegetjük, hiszen I. Apafi Mihály minden tekintetben folytatója az ő munkájuknak; maga is így vélte: „Így mi is az igen dicső fejedelmek nyomát követve, mindig véltük, hogy azt kell nekünk tenni, hogy a név örök emlékezetét minden utánunk való számára hálás emlékezettel megőrizni, és minden irányában a mi jószágunk jeleit megmutatni képesek legyünk.”

A debreceni kollégium fejlesztései, a fehérvári kollégium feltámasztása, a nyomda újraservezése, s a végzett munka vázlatos számbavételére nem ad kellő teret e tanulmány. Ebbe a sorba jól illeszkedik annak az országos hírű professzornak a nemesítése, aki utolsónak látta a

⁸ Az oklevél ún. „mondanivalóját” tartalmazó része.

⁹ Az ősi Apafi birtok: Almakerék, Újfalu és Rudály (Fehér vm.), Ebesfalva, Hondorf és Ernye (Küküllő vm.), Alsó és Felső Borgó fele és Énts (Doboka vm.). in: „Causa Apaffiana”, Zombori Rónay Elemér.

¹⁰ Apafi nevelői is puritán gondolkodású emberek voltak.

„boldog Várad”-ot, s első állandó professzora volt az „Illusztris Kollégiumnak”. A nemesi levél azért is nagy fontosságú, mert – ahogyan Csíky Lajos is felhívja rá a figyelmet – valószínűleg egyetlen hitelesnek tűnő arcképét találjuk az ún. „beszélő címer”-en.¹¹

Lám, egyetlen nemesi levél, milyen gazdag tárháza az érdeklődésre számot tartható ismereteknek. Ezért lenne fontos magyar protestáns egyháztörténet-írásunk számára, hogy mind nagyobb ütemben meginduljon egyházi emlékeink nemcsak forrásközlő, de elemző leírása is. Hiszen a hasznos gondolatok továbbadása okot adhat a hasznos, építő tettek megszületésében való értelmes reménykedésre.

A nehéz Apafi-kor magvetése sok hasznos gyümölcsöt termelt a csendes ellenreformáció századában... Ugyanakkor példát adott a mának is arról, hogy az ún. „nehéz idők”, „átmeneti korszakok” még jobban igénylik, hogy a termékeny tudományosság megfelelő támogatásban részesüljön. Mai egyházi közéletünk számára is figyelmeztetés ez, hogy a tudományosság hatékony támogatására akkor is áldozni kell, ha szegénységünk terhei ezt látszólag nem engedik meg. A bölcs és nagylelkű pártfogás lehet az egyik legbiztosabb emberi biztosíték arra, hogy szellemi életünk ne poshadásnak induló állóvíz legyen, ahol néhány mindenhez alkalmazkodó béka kuruttyol, hanem buzgó forrás, amelyből mindenkor meríthetnek a szomjazók, a fáradtak pedig felüdülhetnek.

Az Istent dicséző szimfóniában pedig a tudomány is saját hangján zenghet dicséretet.

Nagy Árpád

A Magyar Iskolaszék Egyesület pályázatot hirdet iskolaszékek tagjai számára

1. **Millenniumi ünnepségünk.** *Beszámoló szűkebb pátriánk, iskolánk megemlékezéséről.* I. díj: 60.000,- Ft, II. díj: 40.000,- Ft, III. díj: 20.000,- Ft. A pályamű kiemelten tartalmazza azt, hogy az iskola, a tanulók és az iskolaszék mivel gazdagította az ünnepségeket.

2. **Szent István királytól napjainkig.** *Dolgozat a) felső tagozatosoknak, b) középiskolásoknak.* I. díj: 20.000,- Ft, II. díj: 15.000,- Ft, III. díj: 10.000,- Ft. A pályamű max. 10 gépelt oldal terjedelemben tartalmazza a pályázó történelmi és helytörténeti ismeretein alapuló gondolatait.

3. **A hagyományokat kézenfogva alakítjuk a jövőt.** *Iskolánk múltja–jelene–jövője.* I. díj: 100.000,- Ft, II. díj: 50.000,- Ft, III. díj: 25.000,- Ft. A pályamű max. 20 gépelt oldalon ismertesse az iskola történetét. A pályázatokat 2000. október 20-ig kérjük beküldeni az alábbi címre: Magyar Iskolaszék Egyesület, 1656 Budapest, Pf.: 107.

¹¹ Olyan címer típus, amely a pajzson valóságos eseményt, tulajdonságot jelenít meg a jutalmazott családok életéből

Mezőberény állapota a szlovákok betelepülése előtt

A XVII. századi Berény életének utolsó eseményei között szerepel Thököly Imre kurucainak a község határán való táborozása, 1678-ban. Amint a kuruc vezér a gyulai bégnek írta, hadai „ott abrakolnak a Körös mellett való falukon”. A következő esztendőben még jobban érezte a környék a katonai élelmezés terhét. 1683-ban Apafi Mihály erdélyi fejedelem, aki Bécs ostromára volt kénytelen elkísérni a török hadat, táborba szállott Félhalomnál a Körös mellett. Innen október 25-én Berényen keresztül Békésre vonult. A környező falvak – közöttük Berény is – küldözgették a különböző élelmiszereket a táborba. Tudomásunk szerint községünk XVII. századi létezésének utolsó dokumentuma az a feljegyzés, mely szerint a berényi taxás jobbágyok 1685. július 6-án Debrecenbe földesuruknak, a Károlyi családnak 100 forintot küldtek régi adósságuk törlesztésére.¹

Gyula várának – melyet 1566-ban a török alig több, mint két hónap alatt elfoglalt – visszafoglalása csaknem tíz esztendeig, 1685–1695-ig tartott. Az ostrom első 4-5 évében még megmaradtak valamennyien a falvak lakosai közül, de 1685 után, amikor a keresztyén csapatok a törököket üldözve egy portyázás alkalmával Gyula városát kirabolták, ezek sem érezték magukat biztonságban. A Gyula környéki falvak lakói elszéledtek ősi lakhelyükről. Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében, Nagybjajom, Nagyrábé környékén, a sárréti védett falvakban húzódtak meg, de sokan ennél még sokkal északabbra is elszállingóztak. Amikor Thököly serege 1690 októberében Gyula vidékére került, „gyulai pusztának” nevezte a Körös–Maros közét, mert a falvakban csak üresen hagyott házakat, a határon bevetetlen, burjánzó parlagokat talált.²

Berény lakosai is ebben az időben hagyták el – ki tudja hányadszor – ősi lakhelyüket. Amikor a gyulai vár visszafoglalása után a kincstár számba vette Békés megye megmaradt falvait, Lindner kamarai tisztartó végiglovagolva Gyula várától Szentandrásig, a Körös mentén, alig talált olyan falut, ahol emberek is éltek. E szemle során Berényben 30 lakatlan házat számolt össze.

Feltételezzük, hogy a berényiek csak ideiglenesen hagyták üresen házaikat, és a környező nádasokban húzódtak meg a felszabadító háborúval járó sarcoltatások, zaklatások elől. Ézért el kell fogadnunk azt az általános véleményt, hogy Berény 1695-től 1702-ig lakatlanul állott.³

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mikor kezdődtek az első kísérletek a lakatlanná lett Berény benépesítésére. Tény az, hogy a Károlyi család, mely a török háború alatt, a XVII. században birtokolta Berényt, „...mikor a Végvárat a Töröktől vissza vették volna”, tehát már a XVII. század utolsó éveiben „kísérletet tett Gyűr és Berény pusztás praediumok” megültetésére. Győri Ferenc nemes ember, aki 1685-ben még Berényben lakott, 1715-ben, 80 éves korában azt vallotta, hogy amióta emlékezik, Károlyi familia bírta Berényt és Gyűrt. „A Török világban is ezen megnevezett két Praediumoktól a Mélt. Károlyi háznak adtuk a Taxát...arra pedig emlékszik, hogy Ő Ex. véle kibála, hogy ültesse meg nevezett helyeket...” Borbély Mihály megerősítette Győri valloását: „...hallottam Győri Ferentztől, hogy mondotta Sógor az Úr Károlyi Sándor Úr eő Nagysága Levelet küldött, hogy ültessük meg Berény Pusztá neví helyet...”⁴

Az 1690 után kezdődhetett betelepítési kísérlet első eredményei abban jelentkeztek, hogy 1702-ben 26 református magyar család visszajött a régi lakók közül és újra letelepedett Berényben. Minden bizonnyal velük együtt jött vissza a fent nevezett Győri Ferenc is, akit később – 1711 után is – úgy emleget egy írás, hogy korábban Berényben lakott. Sajnos, nem tudjuk egyetlen családnak sem a nevét, és így megállapíthatatlan, hogy Győri Ferencen kívül há-

¹ Országos Levéltár (OL) Károlyi család nemzeti levéltára (Károlyi lt.) Törzsanyag P. 392 Lad. 37. No. 27. 1684–1685.; vö. Karácsonyi János: Békés vármegye története I. 1896. 266. old.

² Karácsonyi János i. m. 271. old.

³ Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1300–1800). Bp., 1938. 462–463. old.

⁴ OL Károlyi lt. Törzsanyag 392. Lad. 37. No. 28.

nyan voltak a letelepedők között olyanok, akik azelőtt is itt laktak. A nevek ismeretének hiányában is szinte biztosak lehetünk abban, hogy 1702-ben Berényt többségükben régi berényiek és azok leszármazottai szállták meg, mert 1703-ban minden szegénységük és a háború miatti bizonytalanságuk ellenére is harangot öntöttek, ami megmaradási szándékukat tükrözi. Ez a cselekedetük azt is bizonyítja, hogy nem szervezetlen, össze nem szokott jövevények voltak, hanem egy olyan faluközösségnek a tagjai, akik már előbb is hordozták magukban ennek – az akkoriban is igen költséges – tervnek a megvalósítását. Néhány évvel a harangöntés után a község pecsétjének 1708-ban való elkészítése újabb bizonyíték arról, hogy ezek az emberek véglegesnek gondolták Berény megülését.⁵

A XVII. század végén elpusztult és a XVIII. század elején újra benépesülő Berény lakosai között kapcsolat volt. Megerősíti ezt az is, hogy 1677-ben a berényi református magyarok prédikátora Dályai Boldizsár volt, 1702-ben pedig Dályai János. Nem egyedülálló eset, hogy a bujdosásra kényszerült falu lakosait a „futásban” elkísérte a prédikátor. Arra is találunk példát, hogy a prédikátort a fia követte hivatalában, ahogy ezt a fenti esetben is feltételezzük.⁶

Az újratelepült berényieknek nádból készült imaházuk volt, ők maguk földalatti kunyhókban laktak. „*Oratorium primi incolae habitaculis subterraneis usi ex arundone sibi compasserunt.*” A település egyházára vonatkozóan Skolka András, a berényi gimnázium tanára 1806-ban készített feljegyzéséből az derül ki, hogy a Rákóczi-féle felkelés idején már a harmadik református egyháza (temploma) pusztult el.⁷

A község 1702–1709 közötti betelepítési kísérlete összefüggött Rákóczi fejedelem azon óhajlásával, hogy Békés vármegye az ő fennhatósága alatt helyre álljon. 1707-ben ezért nevezte ki főispánná Vay Ádámot. Mint már tárgyaltuk, Berény és még néhány helység meg is települt. A meginduló élet azonban csak addig tartott, amíg 1709 vége felé a Rákóczi-felkelés ügye hanyatolni nem kezdett. Mikor hadaival a Felső-Tisza mentére szorult, velük együtt ment el a Békés megyei magyarok – minden bizonnyal a berényiek – nagy része is. Így Berénynek alig megindult benépesedése meszt megakadt.⁸

Adataink vannak arra vonatkozóan is, hogy „1716 táján, vagyis a Rákóczi zendülés után lett második megülésekor...” újra volt prédikátora a Berényben megtelepedett református jobbgyakoknak. Tehát legalább egy újabb kísérlet történt a község felélesztésére.⁹

Feltételezhető, hogy a megtelepítési kísérletek mozgatója és szervezője az a Győri Ferenc volt, akit a Károlyi-család még az 1690-es években bízott meg azzal, hogy népesítse be a pusztává lett Berényt. Ezt a feltevést támasztja alá az a hagyomány, mely szerint a Berénybe visszatelepülő magyar református lakosoknak ő mutatta volna meg azt az erődöt, amelybe a futáskor a harangot elrejtették. A harang valóban az egyház birtokában volt egészen az 1874-ben bekövetkezett tűzvészig, amikor is a torony leégésekor megolvadt.¹⁰

Az 1716-ban itt lévő magyar anyanyelvű és református vallású lakosok további sorsáról keveset tudunk. Ebben az időben ugyanis a megye teljesen „uratlan”, elhagyatott volt. 1715-ben helyreállították ugyan névlegesen Békés vármegyét, de annak megszervezése, községeinek, lakóinak összeírása és számbavétele csak később történt meg.

Egy más irányú telepítési kísérletről ad számot a következő idézet: „*Mivelhogy a környék elhagyatott és pusztá (üres, lakatlan), hogy hazájának és utódainak hasznára legyen az 1716-os évektől*

⁵ Az 1703-ban öntetett harang felirása: „*A mező-Berényi eclesia öntette. A 1703 Békés vármegyében.*” Egyébként ezen a harangfeliraton szerepel községünk először a ma is használatos teljes nevével. A pecsét rajza a következő: a középen lévő mezőt egy folyó két részre osztja. Az alsó mezőben egy szántóvas látható. A felső mező ismét két részre osztható. Az egyikben három búzakalász, a másikban szőlőfürt látható. Körirata ez: „*M-Berény helység petséje 1708.*” Vö. Mezőberényi Református Egyház története. Kézirat, 1898. A mezőberényi ref. egyház Levéltára. (MREgylt.), Mezőberény

⁶ Barcsa János: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1906. I.

⁷ Mezőberény II. kerületi (szlovák) evangélikus gyülekezet Levéltára, Mezőberény (MSZEgylt.) Skolka András feljegyzései 1806. 460–473. old.

⁸ Karácsonyi János: i. m. I. 318. old.

⁹ MSZEgylt. Turi Dániel (mezőberényi ref. lelkész): Néhai Skolka András mezőberényi Ágostai Evang. Seniori Gymnasium egykori tanára – Mezőberény község keletkezéséről 1806-ban szerkesztett emlékiratához tartozó jegyzetek

¹⁰ MREgylt. A mezőberényi Ref. Egyháztört. 1898.

kezdve saját birtokaira (Harruckern János György) nagy számban hozott új lakosokat letelepedés végett. Atyai jóindulattal fogadott és támogatót odaérkező parasztokat s így hamarosan látta, hogy birtoka legnagyobb részét igen szorgalmas földművelő nép foglalta el...¹¹ Az idézett szöveg Báró Harruckern közreműködését feltételezi az 1716-ban megindult újratelepülésnél. Jóllehet az első hivatalos adománylevél, mellyel a kamara a gyulai uradalmat zálogképpen Harruckern birtokába juttatja, csak 1719-ben kelt. Viszont a Károlyi család már 1715-ben kiesett Berény és Gyúr birtokából. Birtokjogának helyreállítása iránti keresete során (*circum Annum 1715*) megegyezés jött létre Harruckern és a Károlyiak között, hogy „A Segnyeji örökösök, valamint Károlyi gróf törvényesen követelhetik ugyan területeiket, de e közben ismerjük el a Bárónak a birtokjogát. Ugyanakkor a báró 4000 forintot a befolyt jövedelemből a Károlyi grófnak juttat.”¹²

Forrásaink tehát 1716 táján kétirányú letelepedési kísérletről is beszámolnak Berény területén. Valószínű azonban, hogy mindazok a református magyarok, akik Mándoky János prédikátorral itt újra egyházat terveztek, mind a Felvidékről ideszökött szlovákok, csak ideiglenesen húzódtak meg Berény romjai között. Az újjáéledő megye lakosságának számbavétele során sem 1717-ben, sem 1719-ben nem szerepel Berény, mint lakott hely. Sőt, az 1720-as országos összeírásokban is hiába keressük. A Harruckern számára 1720-ban kiállított adománylevélben is mint Békéshez tartozó pusztá van feltüntetve. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az említett jobbágyok a hivatalos számbavételnél jóval előbb nem lehettek volna itt. Nógrád megyéből már a XVIII. század első évtizedeiben megkezdődött a jobbágyok szökése Csabára és környéke. Az 1716. évi összeírás szerint már több szlovák jobbágy is volt Csabán és a mai Berény területén is letelepedtek néhányan.¹³ Ha nem is maradtak meg állandó jelleggel, de a közelben tartózkodtak. Egyébként is ebben az időben az emberek holléte gyakorlatilag ellenőrizhetetlen volt. Az előző századokban még aránylag békésebb időszakban is megtörtént, hogy a közeledő conscriptorok hírére egy-egy falu jobbágysága üresen házaikat a közeli nádasokba húzódtott jószágaival, terményeivel együtt az összeírók elől.¹⁴ Mindezek alapján elképzelhető – bár nem bizonyítható –, hogy az 1716-ban ide visszatért néhány magyar és felvidéki szlovák család illegálisan ugyan, de megmaradt Berény romjai között, és magját jelentette annak a letelepülésnek, amely néhány év múlva a rokonság révén tömegesebben vonzotta ide a felvidéki szlovákokat, majd Harruckern hívására Németország és Magyarország németlakta vidékeiről a németeket.¹⁵

Haan Lajos, Békés megye neves történetírója is azonosnak mondja az 1716-ban már itt tartózkodó szarvasi szlovákokat azokkal, akik itteni illegális tartózkodásuk rendezése végett Harruckernhez letelepedés iránti kérvényt nyújtottak be, és tőle az élet megindításához kedvezményeket kértek 1722-ben.¹⁶

A Berény újjáélesztésére irányuló kísérletek 1725-re mindenesetre olyan stádiumba jutottak, hogy ebben az évben – tudomásunk szerint először – a megye 28 szlovák (*Szlavonica*) és 18 német (*Franconica*) lakosáról (*Hospiter*) az összeírás is megemlékezik, és Berényt „Possesio”-nak, azaz lakott helynek, lakott birtoknak nevezi.¹⁷ Mivel azonban az ideköltözött jobbágyoknak néhány évig kedvezményt biztosított a földesúr, a megyei, illetve a földesúri összeírásokban név szerint csak 1728-tól kezdve vannak feltüntetve a berényi lakosok. Ezért az 1728. évi összeírást tekinthetjük községünk első földesúri összeírásának, mely ha nem is minden ott lakó, de minden földesúrnak szolgáltatóssal tartozó jobbágy nevét tartalmazza.¹⁸

Kik voltak tehát és honnan jöttek azok a jobbágyok, akik az újjáéledő Berény lakosai lettek, és szorgalmukkal, igyekezetükkel az elvadult határban csakhamar megteremtették azokat a lehetőségeket, lerakták azokat az alapokat, amelyekre felépülhetett és fejlődhetett a Békés

¹¹ MSZÉgylt. Skolka 1806. 460–473. old.

¹² OL Károlyi lt. Törzsanyag P. 392. Lad. 37. No. 29–31.

¹³ *Sonkoly Pál: Az újjáéledt Csaba. In: Kristó Gyula–Szekely Lajos (szerk.): Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970. 36–37. old.*

¹⁴ Vö. *Juhász Lajos: A porta története. Századok 1936. 547. old.*

¹⁵ *Bonyháy Mihály: Mezőberény monográfiája I. 1933–1934. 23. old.*

¹⁶ *Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. I. 135. old.*

¹⁷ OL Károlyi lt. Harruckern cs. P. 418. Fasc. S. 31.

¹⁸ Uo. Fasc. S.

megye életében később jelentős szerepet vivő község? Mielőtt e kérdésre részletesebben válaszolnánk, meg kell jegyeznünk, hogy a község településével foglalkozó eddig megjelent vagy kéziratban ismert források a megtelepedés sorrendjét tekintve elsőnek említik az 1716-ban a Felvidékről ideszökött néhány szlovák családot, majd ezekhez szintén a Felvidékről 1723-ban idetelepült ugyancsak evangélikus szlovákokat. Másodiknak a földesúr telepítési akció nyomán Németországból és Pest környékéről 1725-ben idejött németeket. Harmadikként tüntetik fel – tagadva minden előzetes kapcsolatot a XVII. századi Berénnyel – az 1727., illetve más források szerint csak 1731-ben itt megjelenő magyarokat.¹⁹

Forrásaink alapján módunk van arra, hogy feltétlen folytonosságot tételezzünk fel a korábbi berényi lakosok és azok között a magyar, református vallású telepések között, akik szerintünk 1716-tól kezdve – mint régebben itt lakottak, vagy azok leszármazottai – visszajöttek kényszerűségből elhagyott lakóhelyükre, és itt a Felvidékről jött evangélikus szlovákokkal együtt megindították azt az életet, melynek legalizálása az 1722-ben Harruckernhez benyújtott letelepedési kérelemmel kezdődött el. Ezt az illegálisan itt lappangó, mindenkor menekülésre készen álló néhány ismeretlen nevű családot tekintjük tehát a mai Berény első megülőinek. Ők voltak azok, akik a falu helyét, a falu és határa helyeinek megőrizték és átadták az utának következőknek.²⁰ Igaz ugyan, hogy Berény mint pusza, lakatlan hely van említve a Harruckern számára kiállított adománylevélben, az 1715. és 1720. évi országos összeírások sem említik lakott helynek, de az a tény, hogy 1713-ban már ittlévő evangélikus szlovákok harangot öntettek, amellet szól, hogy már hosszabb idő óta – ha talán nem is állandó jelleggel telepedtek meg – itt tartózkodtak. Elképzelhetetlen, hogy az ország különböző részeiről ideszökött, sok esetben nevüket és származási helyüket is letagadó vagy eltitkoló emberek ideköltözésük évében már olyan közösséggé kovácsolódjanak, hogy harangot öntessenek annak jeléül, hogy ez a hely végleges letelepedési hely számunkra. Haan szerint is 1716-ban kezdődött Berény újratelepítése: „...még 1716 eszt. letelepedett a régi Berény helyén néhány tót család. Miután azonban később a megye Harruckern Györgynek adományoztatott, magokat biztosítandó, folyamodvánnyal járultak az uradalomhoz 1722 eszt. júliusában”. Letelepdedési engedélyüknek a letelepedés feltételeit tartalmazó megegyezését a gyulai uradalom akkori jószágigazgatója, Joannes Sporer 1722. július 23-án írta alá. Ez a szerződés lett azután Berény benépesítésének alapokmánya.²¹

Dr. Molnár Ambrus

Szóregi plébánosból pápai kamarás

Radics Pál (1813–1895)

Szóreg szerb–magyar falu Szeged mellett (1972 óta a város része); a község XIX. századi társadalmi és szellemi életének meghatározó és befolyásoló tényezője volt a katolikus egyház. A papok, plébánosok formálták a gondolkodásmódot, értékrendet. Az alábbiakban az általunk kiemelkedőnek ítélt katolikus lelkész, Radics Pál életútját, tevékenységét vázoljuk: a Szegedcsanádi Püspöki Levéltár (SzPL) iratai alapján.

A szegedi püspöki levéltár őriz egy XIII. Leó (1878–1903) által kiadott pápai oklevelet. Az irat 1895. július 20-án keletkezett, Leó pontifikátusának tizennyolcadik évében. Tartalmát tekintve kinevezési okmány, amely Radics Pál szóregi plébánosnak a pápai kamarás címet adományozza, valamint engedélyt ad a kamarási insígniák viselésére.¹ A kinevezési oklevelet Henny Sebestyén püspöki kegyúri lelkész adta át az idős plébánosnak. Erről számol be 1895.

¹⁹ *Kardosonyi*: i.m.

²⁰ *Barcsa*: i.m.

²¹ *Haan Lajos*: i. m. 267–270. old.

¹ SzPL I. 1. b. Szóreg, 82. sz.

augusztus 9-én, a püspökhöz írt levelében: „Radics Pál szőregi plébánosnak, mint legkegyelmesebben kinevezett pápai kamarásnak személyesen kézbesítettem az idevonatkozó legmagasabb felmagasztaló okmányt, mit az agg lelkész hálatelt szívvel fogadott, és annál becsebb az előtte, mivel Ő Szentsége proprio motu – azt legkegyelmesebben elhatározni méltóztatott, noha azt legkevésbé sem várta...”²

A kamarási cím a középkortól kezdve fontos udvari méltóság (feladata eredetileg az uralkodói kincstár vezetése), amelynek jelvénye a zsinóron vagy láncon függő kulcs, illetve a kamarási bot. Érdekesség, hogy a Vatikán mindig sok kamarást nevezett ki, a pápai kamarások méltóságjele azonban nem kulcs, hanem díszlánc, illetve zománcozott jelvény volt.³ Feltehetőleg nem akarták kompromittálni az általános Szent Péter-szimbólumot, a két keresztbe fektetett kulcsot.

A pápai kamarássá lett *Radics Pál* 1813. január 27-én született a Pest megyei Szentistvánon. 1841. augusztus 28-án szentelték pappá.⁴ Ezután Krassován, Temeshidegkúton, Temesrékaszon szolgált segédlelkészként. Adminisztrátori kinevezéssel 1849 szeptemberétől Szőregen, 1852 márciusától Bogdán, 1852 szeptemberétől Nagylakon tevékenykedett. 1880 decemberétől 1895-ben bekövetkezett haláláig a szőregi plébánosi teendőket látta el. Nevéhez fűződik a szőregi plébánia *Historia Domusának*, mintegy harminc éves kihagyás után, gondos és rendszeres vezetése.⁵

Fontos megemlíteni *Radics Pál* 1895. szeptember 2-án kelt végrendeletét.⁶ Ennek értelmében a plébános jelentős összegeket hagyott az egyházmegye különböző szociális feladatokat ellátó intézményeire: a papnevelőre száz, az „elaggott papok segélyezésére” ötszáz, a nyugdíjalapra ezer forintot. Emellett a fiatal teológusok szellemi előrehaladását serkentőleg, ezer forintot helyezett letétbe, amelynek évi négy százalékos kamatát a legjobb hittudományi dolgozatot benyújtó káplán kapta meg. Ugyanekkorá összeget, ugyanekkorá kamattal kötött le a papnevelő javára; azzal a feltétellel, hogy az évi negyven forintot az iskola céljaira kell fordítani.

Radics Pál testamentumának végrehajtója *Jászai Géza* szeged-rókusi plébános volt, aki 1896 áprilisában beszolgáltatta az egyházmegyei hatóságnak a háromezer forint névértékű aranykötvényt, valamint hatszáz forintnyi készpénzt.⁷ Mindezeket túl az idős *Radics* misealapítványokat is tett a szőregi egyháznál, összesen ötszáznegyven forint értékben, saját lelki üdvéért. Ezeket a szentmiséket utóda, *Hegedűs Dezső* megbízott plébános mutatta be.

Mint említettük *Radics Pál* folyamatosan vezette a plébánia *Historia Domusát*; rendszeresen végzett feljegyzéseket 1849 szeptembere és 1852 tavasza között is, ideiglenes szőregi lelkészként. Ezeket *Szántó Imre* felhasználta Szőreg, illetve Csongrád megye szabadságharc alatti történetének feldolgozásakor, mint elsőrendű forrást.⁸ *Péter László* *Híres emberek Szőregen* című cikkében⁹ közöl *Radics* életéből egy érdekes epizódot. *Radics Pál* jó barátságban volt *Jókai Mórral*; ő mesélte el az írónak az 1863-as nagy ínség megrázó nagylaki történetét. (1852 és 1880 között *Radics Nagylakon* szolgált, adminisztrátori megbízatással.) A históriát *Jókai A nagylaki iskolafiúk* című versében örökítette meg.

Miklós Péter

² SzPL I. 1. b. Szőreg, 80. sz.

³ *Pandula Atila*: Insigniológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: *Bertényi Iván*. Bp., 1998. 309–311. old.

⁴ *Schematismus cleri venerabilis dioecesis Csanádiensis* 1886. Temesvári, 1886. 275. old.

⁵ *Bezdn Sándor*: Szőreg a dualizmus idején. In: Szőreg és népe. Szerk.: *Hegyi András*. Szeged, 1977. 149. old.

⁶ SzPL I. 1. b. Szőreg, 89. sz.

⁷ SzPL I. 1. b. Szőreg, 85. sz.

⁸ Vö. *Szántó Imre*: A polgári forradalom és szabadságharc időszaka Szőregen (1848/1849). In: *Hegyi* 1977. 109–121., főként 114–115. old.

⁹ *Péter László*: Szőregi délutánok, Bp., 1994. 145–150. old.

Falumúzeumok és helytörténeti gyűjtemények Zala megyében¹

Aki Zala megye történetével foglalkozott, tudja, hogy ez a táj valaha magába foglalta szinte az egész Balaton-felvidéket, a Zalai-dombságot, a Mura és a Dráva mentét, a Muraközt. Történetének csodás tanúi a Balaton-felvidéki várak Csobánctól Tátikáig; az ősi kolostorok Tihanytól a muraközi Szent Ilonáig; archaikus hagyományok éltek a Göcsej és Hetés falvaiban élő hajdani határvédők utódai között; a török elleni küzdelmek emlékeztétét a magyarok és a horvátok közösen őrizték Zrínyi kultuszával együtt Csáktornytól Kanizsáig. Ez a megye adta az országnak a Bánffyakat, a Kanizsaiakat, az ákosházi Sárkányokat, a csébi Pogányokat, a Deákokat, számos híres-neves nőt és férfiút. Nem csoda, hogy a múlt század végének mozgalmi, melyek nemzeti hagyományaink voltak hivatva őrizni, hamar talajra találtak itt, különösen a gazdaságilag élénk településeken, s nem csak az értelmiség köreiből, de a kereskedők, iparosok között is.

Nagykanizsán a múlt század utolsó évtizedeiben s a század elején élénk helytörténetírói tevékenység folyt, amely számos önálló kötet mellett sorozatokat is produkált, mint a Bátorfi Lajos szerkesztette *Adatok Zala vármegye történetéhez*, vagy a Halis István által írt és szerkesztett *Zalai Krónika*. Sümegen Darnay Kálmán vaskereskedő – később múzeumigazgató – alapított országszerte ismert gyűjteményt. Keszthelyen 1898-ban Múzeumi Egyesület alakult, s a múlt század első évtizedei múzeumalapítási törekvéseket gerjesztettek Nagykanizsán és Zalaegerszegen is.

Ezt a folyamatot aztán az ezt követő évtizedek ellentétes irányú történeti és társadalmi mozgásai megtörték. Az első világháború után a trianoni döntés következtében elcsatolták a megye déli felét az ősi Zrínyi fészekkel, Csáktornyával, és a Bánffyak büszke lendvai várával. A nemzeti tragédia utáni csapások sora: az 1930-as évek gazdasági válsága, a II. világháború, majd pedig a Balaton-felvidék elcsatolása Rákosi Mátyás által. Nem volt ez kedvező időszak sem a gyűjteményalapításra, sem az elmélyült történeti munkára. Törekvések természetesen voltak, maradandó eredmények azonban nem jöhettek létre.

Végül is 1949–1950-ben a maradék megye megmaradt két városában állami alapítással két kis múzeum jött létre, szerencsés módon két elkötelezett ember irányításával. *Kerecsényi Edit* és *Szentmihályi Imre* nevéhez kapcsolódik a megye múzeumügyének és honismereti mozgalmanak megalapozása. Két kis egyszakemberes múzeum, gyűjtemény jött létre igen nagy nehézségek közepette. Ezért sokak számára meglepő volt, hogy nyolc esztendővel a Göcseji Múzeum megalapítása után Zalaegerszegen *falumúzeum* építésébe kezdtek. Természetesen az egyéni lelkesedés ehhez kevés volt, számos körülmény szerencsés összejárása révén kerülhetett mindeire sor.

1958-ban vette számba először az Építésügyi Minisztérium az ország népi építészeti értékeit. Ez a felmérés hívta fel a figyelmet a Göcsej vidéken akkor még meglévő, de a pusztulás küszöbén lévő óriási értékekre. Ekkor volt a Minisztérium főmérnöke a zalaegerszegi születésű Tóth János, népi építészünk jeles kutatója. A megye kulturális irányítása ezekben az években kiemelkedő képességű, ambiciózus emberek kezében volt. Ilyen volt pl. Hadnagy László elnökhelyettes, aki 1962-től művelődési miniszter-helyettes lett. Eredeti végzettségét tekintve latin-magyar szakos tanár, már korábban személyes ismerőse volt Tóth Jánosnak. Nagymértékben segítette az ügy megvalósulását az is, hogy Hadnagy utóda a megyei elnökhelyettesi székben Kiss Gyula lett. Ennek a személyi háttérnek hatalmas szerepe volt abban, hogy az 1958-as minisztériumi felmérés során a zalai emlékek sorsa a figyelem középpontjába került, és az 1871-ben épült kávási Dömök-féle ház átkerült a zalaegerszegi Kálvária kápolna mellé a Május 1. ligetbe, s ezzel létrejött az ország első szabadtéri múzeumának csírája. A ligetben kialakítandó falumúzeum tervét Tóth János készítette el, és azt a Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyvében 1960-ban közzé is tette.

¹ A XXVII. Honismereti Akadémián, Zalaegerszegen, 1999. július 6-án elhangzott előadás szövege.

1960 áprilisában született az a megyei döntés, hogy ezen a helyen 1965-ig kilenc-tíz egység létrehozásával szabadtéri múzeumot építenek. 1960. december 27-én azonban az épület ismeretlen okokból kigyulladt. Ezen esemény és a környéket érintő városfejlesztési tervekben beállt változások felvetették, hogy ne itt, az amúgy is kicsinek ítélt területen, hanem másutt kerüljön sor a falumúzeum felépítésére. Ezért 1961. május 23-án helykijelölő tárgyalást hívtak össze, ahol az Alsóerdő, az olai vízimalom környéke is szóba került. Tóth János ragaszkodott az eredeti helyszínhez, ezért a jegyzőkönyv tanúsága szerint – döntés nem született.

1963 tavaszára új helyzet alakult ki. 1962-től a múzeumok a megyei tanácsok kezelésébe kerültek, és nyilvánvalóvá vált, hogy a tervezett szabadtéri múzeum bizonyosan nem helyezhető el a Május 1. ligetben. Az Országos Műemléki Felügyelőség elhatározta az olai Hencz-féle vízimalom felújítását. Ezzel párhuzamosan folyt a Zala folyó vízrendezése, új meder építése, gátak közé szorítása. A tervezett lehetőségek közül az alsóerdei helyszínt Tóth János és Szentmihályi Imre vetették el. Mindezek után 1963. június 24-én a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága meghozta a *Göcseji Falumúzeum* mai helyén történő létesítéséről a határozatot. Ma már tudjuk, hogy az Alsóerdő lett volna az ideális hely, ahol adott volt a táji környezet, a mikroklímája is kedvezőbb a jelenleginél. Azóta azonban a falumúzeum és környezete összenőtt és a látogatók számára elválaszthatatlan egységgé olvadt össze. Ma már így történeti távlatból csak a területen dolgozók ismerik a helyszín választásából adódó, azóta is megoldatlan gondokat.

A programtervet Barabás Jenő, Tóth János és Szentmihályi Imre készítette el. A tervezet ki mondta, hogy a szabadtéri múzeum nem a megye, hanem a tágabb értelemben vett Göcsej anyagának bemutatására létesült. A századvég paraszti építkezését és lakáskultúráját mutatja be, elsősorban az életforma bemutatására törekszik. Éppen ezért nem különálló épületek, hanem komplett gazdasági egységek láthatók itt teljes felszerelésükkel együtt. Bemutatja a faluhoz tartozó kisebb ipari létesítményeket: pl. a malmot, a kovácsműhelyt, valamint a göcseji falu jellegzetes szakrális építményeit: pl. a haranglábat, az út menti keresztet.

Az első falumúzeum tervezésénél és építésénél jelentős gondok merültek fel. Nem volt elegendő hazai tapasztalat, a nemzetközi ismeretek felhasználásáról pedig abban az időben szó sem lehetett. Az építő szakemberek véleménye számos kérdésben eltért egymástól. Májig ható gondja volt az építésnek a minél nagyobb eredetiségre való törekvés. Így a Göcseji Falumúzeum építése során számos olyan anyagot is beépítettek, amit azóta ki kellett cserélni, vagy amik ma is gondot okoznak. Végül is öt év alatt 18 jelentősebb épület áttelepítésére került sor, ebből 6 lakóház, 7 gazdasági épület, 2 szőlőhegyi pince, 2 harangláb és 1 kovácsműhely. Természetesen emellett számos kisebb épület és egyéb kiegészítő berendezés is elkészült.

Abban az időben nem volt olyan intézmény, ami a falumúzeum építéséhez háttérrel jelenthette volna. A mindössze két emberből és egy takarítónőből álló múzeum erre nem volt alkalmas, így 1964-ben megalakult a Skanzen Bizottság. Kezdetben 24 tagú monstre bizottság volt, a megyei tanácselnök vezetésével, mindenki benne volt, aki élt és mozgott a városban. Aztán a célszerűség hatására 1966-tól az illetékes elnökhelyettes irányítása alá került és 6-8 tagú, valóban operatív munkabizottság lett belőle. 1968. augusztus 19-én ünnepélyes körülmények között az Elnöki Tanács akkori helyettes elnöke jelenlétében került sor a múzeum felavatására.

A falumúzeum megnyitása akkor országos szenzáció volt. Létrejötté hatást gyakorolt a különböző tájegységi múzeumok létrehozására. 1973-ban nyílt meg a vasi múzeumfalú, az 1970-es években kezdődött el a sóstói, szennai és a pusztaszeri falumúzeumok létrehozása.

A Göcseji Falumúzeum megnyitása kedvezően hatott a megye falvaiban a honismereti tevékenységre, a helyi tájházak, helytörténeti gyűjtemények létrehozására.

Mára kialakult a megye tájházainak és helytörténeti gyűjteményeinek szerkezete. A Göcsej vidékén egyedül *Káváson* maradt meg az eredeti helyén egy kéttagú hagyományos házcsoport, amely most a Göcseji Múzeum kezelésében van. A fenntartást a környezet kialakításával segíti a kisközség. A dombtetőn álló, gyalogösvényen megközelíthető századvégi, századfordulós zsúptetős, szegényparaszti házak közül ma az egyik múzeumnak van berendezve, a másikat a közelmúltig lakták. Felújítása folyamatban van, a berendezett, tapasztott boronafalú épület zsúptetejének gerince sározott, a konty melletti törések lépcsős kiképzésűek.

Az Őrség-Göcsej határkörnyéki *Zalalövőn*, a mindsenti falurészben, a Petőfi utcában áll a nagyközség és a múzeum közös fenntartásában lévő tájház. Az L-alakban elhelyezkedő épületegyüttes magja a múlt század második felében épült, tipikus zalai füstöskonyhás közép-

paraszti ház. A XX. század tízes éveiben építették át, ekkor került kémény a házra, a lakóház nagy gerendákból összezácsolt boronafalú, kívül-belül tapasztott, alapincézett, előtornácós épület. A megyében egyedül ebben a tájházban látható az 1910-es, 1920-as évek középparaszti lakáskultúrája és tüzelőberendezése.

A Hetéshez tartozó *Csesztregen* a helyi honismereti gyűjtők és a Göcseji Múzeum együttes munkájának köszönhetően sajátos lakáskultúráját sikerült megmenteni. A ház eredetileg a község pásztorának a lakhelye volt. A pásztor a paraszti osztály egyik alsó, de sajátos rétegéhez tartozott, ami a paraszti kultúrán belül eltérő és hasonló jegyeket egyaránt eredményezett. A házat a helyi önkormányzat tartja fenn és a helyi honismereti munka szerves tartozéka. Meg kell említeni, hogy a Zalakaros melletti *Galambokon* nemrég megnyílt egy tájház, amely Dél-Zala egyetlen ilyen objektuma.

A zalai falumúzeumok a helytörténeti munka jelentős bázisai, közöttük kiemelkedő helyet foglal el a Göcseji Falumúzeum, mely számos rendezvény színhelye is. Természetesen elsősorban a népi kultúrához kapcsolódó hagyományörzésben van szerepe, főként az iskolák veszik igénybe helytörténeti témájú rendezvényeikhez. Legutóbb pl. itt zajlott a forradalom és szabadságharc zalai eseményeit felelevenítő megyei rendezvény.

A falusi tájházak elsősorban a helyi igényekhez kapcsolódnak, de a kialakítás alatt lévő *dömföldinél* ettől eltérő a terv. Úgy szeretnék a helyiek, hogy hagyományörző és kézműves csoportok otthona is legyen. Sajnos a zalai hagyományos házak nagysága miatt ez csak ilyen kis falvakban és kisebb létszám esetén lehetséges.

Felsorolásom második részében a zalai falvakban található *helytörténeti gyűjteményekkel* keltené foglalkoznom. Sajnos erről a témáról sokkal kevesebbet tudok beszélni, a megyei gyűjtemények sorsa korántsem sikertörténet. Ahogy az ország más részén, Zalában is az 1950-1960-as években indultak kezdeményezések a helytörténeti gyűjtemények létrehozására. A lelkes helyi honismerők elsősorban pedagógusok voltak, de más pályán dolgozók is hoztak létre jelentősebb, vagy talán kevésbé jelentősnek mondható gyűjteményeket. Ezen gyűjtemények sorsa nálunk teljesen összefonódott a létrehozójukkal, azaz teljesen személyfüggőek lettek. Ha a helyi honismereti személyiség hatást tudott gyakorolni a helyi vezetésre, akkor a gyűjtemény jelentősebb lett, esetleg be is tudták mutatni, állandó helyet kapott.

Az 1970-es évek előtt négy jelentősebb helytörténeti gyűjtemény létezett Zala megyében. *Zalaszentgróton* Szerdahelyi Vilmos volt a létrehozó. A gyűjtemény kapcsolódott a községben született Hamburger Jenő tanácsköztársasági népbiztos kultuszához. Így nem véletlen, hogy a gyűjtemény helytörténeti múzeumná fejlődhetett, amelynek fenntartását a helyi honismereti mozgalom, a múzeum mellett a nagyközség is támogatta. A múzeum az alapító halála után mint múzeumi kiállítóhely működött még egy ideig, majd helyiségproblémák miatt időlegesen bezárták, újranyitására tíz éve folynak eredménytelen tárgyalások.

Zalaszentmihályon a lelkes Hontvári Gyula pedagógus hozott létre jelentős gyűjteményt, amelynek a község helyet is adott. Az általa összegyűjtött régészeti anyagot a Göcseji Múzeum beletárolta, ez ma is megvan, a gyűjtemény többi darabjait, amiről Hontvári Gyula nem rendelkezett, halála után a rokonság széthordta, az üres épületet a község azóta le is bontatta.

Zalalövön a helyi iskolaigazgató, Agg Gábor gyűjtött össze nagyobb néprajzi anyagot, amely távozása után zömmel szintén ebek harmincadjára került.

Az egyetlen megmaradt és ma is látogatható gyűjteményt Vaska Miklós iskolaigazgató hozta létre *Nován*, saját gyűjteményének egy részéből. Sikerült a községtől helyet is kapnia az anyag számára, mely múzeumi leltárba került, így a kiállítás a mai napig megmaradt és látogatható. Remélhetőleg fejlődik is a későbbiekben, hiszen Vaska Miklós azóta a község polgármestere lett.

Tudomásunk van még több kisebb-nagyobb, ideiglenesen látogatható gyűjteményről is, van olyan, amelynél a kiállítás létrehozásában segédkeztünk, sőt anyagot is kölcsönöztünk. A tapasztalataink azonban nem igazán jók ezen a téren. Mivel ezen gyűjtemények függősége is hasonló az említettekhez, fennmaradásuk kétséges, állapotuk pedig általában nem kielégítő. Megmaradásuk csak akkor volna biztosítva, ha a létrehozók és a helyi vezetés között hosszú távú fenntartói megállapodás jönne létre. A szakszerű nyilvántartáshoz és az állagmegővéshez pedig kikérnék a helyi múzeum véleményét és azt meg is tartanák. A megyei múzeumi szervezet részéről a segítőszándék megvan, a dolgot nem ezen múlik.

Dr. Vándor László

Vízimunkálatok a Sió–Kapos–Sárvíz vízrendszerén a XVIII–XIX. században

A Zala–Balaton–Sió–Kapos–Sárvíz vízrendszere a Dunántúlnak a Duna–Dráva határolta középső hegyes-dombos területén foglal helyet. Az országrész – melyet a török hódoltság korának örökségeként elmocсарasodott völgyek szabdaltak szét – jelentős területét borították alandó és időszakos vízállások a XVIII. század első felében.

A XVIII. század közepén részleges lecsapolási kísérletek először itt, a Sárvíz völgyében folytak, de ezek akkor egységes és átfogó terv hiányában sikertelenek maradtak. A vidék legnagyobb birtokaival az Eszterházyak rendelkeztek, s az első vízrendezési, vízszabályozási tervek is az általuk foglalkoztatott uradalmi mérnökök munkái voltak. Előbb 1767-ben Böhm Ferenc készítette el a Sárvíz munkálatainak terveit, majd 1769-ben Vertics Ferenc a Sió mente mocsarait térképezte fel. A ma elszigeteltnek tűnő munkálatoknak megtalálható egy vezérfonala, hiszen ezek a tervek már az 1766-ban Krieger Sámuel által a Balatonról és vízrendezéseről készített felvétel adataira támaszkodtak. Azokra a térképészeti és vízrendezési felvételekre és tervekre, amelyekben az akkor mindössze 26–27 esztendőes kiváló mérnök elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a Zalától a Balatonon át a Sió dunai torkolatáig tartó vízrendszert egységes egésznek kell tekinteni és a jövőben is csak ily módon foglalkozni vele.¹

A Sárvíz felső szakasza mentén ez idő tájt megkezdett kisebb malom-csatorna rendezési munkálatok azonban felkeltették a Kamara figyelmét, miután csupán a Kapos–Sió–Sárvíz medencéjében 21 ezer kataszteri holdnyi, az év nagy részében vízzel borított és vízrendezéssel termelésbe állítható területről volt szó (a Balaton jelentős vízcsökkenésétől remélt óriási szárazra kerülő és hasznosítható területeket most nem is említve).

Fejér és Veszprém megye kezdeményezésének hatására a Helytartótanács már 1771 végén elrendelte a tolnai Sárvíz mente vízmérnöki felmérését és lecsapolási tervének elkészítését, majd röviddel ezt követően a Balaton hasonló felmérését. Előbb 1774 nyarán Böhm Ferencet, a tatai Eszterházy uradalom mérnökét a Sió és a Sárvíz szabályozásának vezető mérnökévé, majd még ebben az évben Krieger Sámuel pedig a Balaton, valamint a Sió és a Kapos mérnöki felvételének vezetőjévé nevezték ki. A munkálatok legfelsőbb irányítására kinevezett királyi biztos (Sigray Károly br.) mellett az érdekelt vármegyék is nagy figyelemmel kísérték a munkálatokat. Somogy még panaszt is tett, hogy úgymond, két esztendeig Krieger munkájának még csak nyomát sem látták.²

Az egymáshoz közeli és vízrajzilag egybefüggő területeken, ám egymástól elkülönülten végzett mérnöki felvételtől a két megbízott 1776-ban adta be a jelentését. A Walcher József hajózási igazgató vezette királyi biztosság bírálatán azonban lényegében megbuktak a lecsapolási- és vízrendezési tervek; nem fogadták el a mérnökök által egynek tekintett vízrendszer egészen végrehajtandó egységes rendezés elvét, s Kriegernek azt a megállapítását sem, hogy a Kapos és a Sió mocsarai csak a Sárvíz rendezése után csapolhatók le sikerrel. Az elutasítás ellenére az eredeti tervek alapján Böhm Ferenc vezetésével a Sió, Simontornya alatti, valamint a Sárvíz felső szakaszán nyomban megindultak a munkálatok annak ellenére, hogy azokat a partmenti birtokai révén érintett birtokosok érdektelenül fogadták, sőt malmaik vízének bizonytalan időre történő elvesztése miatt még ellenlépéseket is tettek. A különböző érdekeltségű birtokosok széthúzása, az ebből is adódó örökös pénzhány, de nem utolsó sorban a rossz szervezethez magukban hordozták a sikertelenséget, s néhány évnyi – többször félbeszakadt – munka után felhagytak előbb 1779-ben a Sárvíz, majd 1784-ben a Sió szabályozási munkálataival, s sorsára hagyták a félig kész – gyakran még nem is összefüggő szakaszokból álló – csatornákat.³

A vízrendszer egészének állapotára ható vízrendezésre ezt követően mintegy negyedszázadig nem került sor. Ugyanakkor egy sor jelentékenyebb uradalomban – a napóleoni háborúk

¹ Dr. Bendefy László–Dr. V. Nagy Imre: A Balaton évszázados partvonalváltozásai. Bp., 1969. 100–103. old.

² Somogy Megyei Levéltár. Közgyűlési iratok 1774. 728. sz.

³ A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Ihrig Dénes. Bp., 1973. 257–267. old.

gabonakereslete által fellépett termőföldhiány megoldására is – lecsapolási munkákat végeztek. E tájon a példát az ozorai és a dombóvári Eszterházy-uradalmakban, a piarista kuszodiátus mernyei uradalmában 1802 és 1805 között lezajlott vízrendezések adták, amikor is a Kapos és a Koppány kártételeinek csökkentésére, árterük regulációjára került sor.

Böhm mind a Sió, mind pedig a Sárvíz szabályozását, a völgyeik vízrendezését az ún. félreszorító csatornával kívánta megoldani. Hazánkban ez volt a vízfélreszorítás elvének első, korát messze megelőző korszerű megvalósítása, aminek lényege az volt, hogy a völgytalpra érkező külvizeket a főcsatornától el kell választani és azokat a mocsaras völgy szélén futó öv- vagy mellécsatornával elvezetni a mélyebb fekvésű területek védelme, nem utolsósorban a beömlő vizek hordalékától történő mentesítése érdekében.⁴ Az ennek alapján készített tervek egyik legszebbike éppen Böhm által – még a Sió és a Sárvíz szabályozási munkálatai idején – 1778-ban készített Kapos-szabályozási terv, ahol a megépíteni szándékozott malomcsatornát Kaposvártól Dombóvárig csaknem párhuzamosan tervezte vezetni a folyóval. Az elvet mintegy négy évtized múlva előszeretettel használta fel folyószabályozási terveiben és munkálataiban. Beszédes József, a reformkor kiemelkedő mérnöke, akinek egyébként ezt éppen a Kapos említett somogyi szakaszának szabályozásánál nem sikerült megvalósítani a szabályozást finanszírozó birtokosok szüklátóköriúsége, vagy talán éppen pénztelensége miatt.

A munkálatok félbeszakadásával a mocsarak lecsapolása nem került le a napirendről, s a szándékában végsőig kitartó Böhm, mind pedig az érintett megyékben dolgozó uradalmi és megyei alkalmaztatású mérnöktársai továbbra is az egyik legfontosabb mérnöki feladatnak tartották a folyó mellékeinek végleges rendezését. Tervek és résztervek sora születik meg a magát még a szabályozó társaság vezetőmérnökének tartó Böhm Ferenc, majd az 1798-tól utóda Quits Antal, Rózsás Ferenc a tolnai Eszterházy uradalmak mérnöke, s a somogyiak: felsőbüki Nagy József megyei főmérnök, a földmérésről Bécsben könyvet kiadó Brecher Ferenc az Eszterházy, és Hofstätter Tamás a Szechenyi-uradalmi mérnökök kezétől.⁵ E terveknek volt azonban egy közös vonásuk, nevezetesen az, hogy valamennyi az eredeti, az 1776-ban elkészült Böhm- és Krieger-féle mérnöki feltételezéseken és számításokon alapultak.

Az érdemi szabályozás ügye azonban nem mozdult el a holtpontról. A munkálatokat elvileg irányító királyi biztosok néhány évnyi, döntően a pénztelenség miatti hiábavaló hadakozás, a sikertelenség és az érdekelt birtokosok közönye és gyakori ellenérdekeltsége miatt is sorra mondták le megbízatásukat. Az akadozó és gyakran már kétes kimenetelűnek tűnő munkára mégis ösztönzőleg hatott néhány tekintélyesebb birtokos kitartása, amit megerősített az 1807. évi 17. tc., amely lehetővé tette a magánosok költségén készítenő vízrendezések társulati, társasági formában történő összefogását. A törvény jókor jött azoknak a somogyi Kapos menti birtokosoknak, akik már az előző év végén hasonló egyezségekre jutottak és a folyó Kaposvár–Dombóvár közötti szakaszának regulálására társaságot is kívántak létrehozni. A Helytartótanács a társulatalakításhoz ekkor még nem járult hozzá, viszont engedélyezte, hogy az érintett birtokosok költségén elvezzék a Kapos somogyi szakaszán az első szervezett és minden érintett birtokos egyetértésével járó vízrendezést. Idő hiányában mérnöki felmérésekre nem került sor, s a három évtizeddel korábbi Krieger-féle lecsapolási tervezet adatait használták fel a tervezéskor. A munkák azonban többszöri félbehagyás és újbóli nekirugaszkodás után 1811-ben véglegesen leálltak.

A többször elrendelt felülvizsgálat eredményeként arra jutott a munkálatokat felügyelő megyei bizottság, hogy a sikertelenség okai jórészt maguk a birtokosok voltak, akik a szabályozás feltételeként valamennyien a folyón álló vízimalmiák sértetlenségét költötték ki. A másik alapvető hiba az volt, hogy a Dombóvár alatti tolnai szakasz szabályozatlansága miatt nem lehetett a vízszintet a kívánt mértékre leszállítani. A megyei hatóság megpróbált a szomszédos megyével egyezkedni, de azt Tolna megye elutasította azzal, hogy erejét lekötik a sárvízi munkálatok, s a Helytartótanács is csak már egy egységes Kapos–Sárvíz szabályozással értett egyet.⁶

⁴ Fodor Ferenc: Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Bp., 1957. 30. old.

⁵ Benze Géza: Adatok a Kapos-völgyi vízrendezés első időszakához (1807–1809). In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 1. Kaposvár, 1970. 103. old.

⁶ Somogy Megyei Levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1818. 1497. sz.

Ekkorra már egységessé vált a nézet a három folyó egységes rendszerben lefolytatandó szabályozásáról. Igaz, ehhez az is kellett, hogy az említett törvény értelmében 1810-ben megalakuljon az első hazai víztársulat, a Sárvíz szabályozására alakult Nádcsatorna Társulat, s hogy egy időben elkezdődjenek a munkák mind a Sárvízen, mind pedig a Sión. A tervek a Böhmele vízfélreszorítás elvéhez nyúltak vissza, ez képezte alapját a későbbi sárvízi fő- és malomcsatorna vonulatnak, a Sió Simontornya alatti Sárvízbe torkolása megszüntetésének, az e szakaszon az 1776-os szabályozás felhasználásával elkészült Pálfai-csatornának, s innen a Szekszárd feletti összefolyásig szinte ikerként folyó Sió-Sárvíznek.

Ennek értelmében kezdték el a munkákat a két vízen, egyszerre több helyen, ám ismételten nem eléggé összehangoltan, aminek következtében néhány év múlva az itt folyó munkákat újfólag is többnyire csak sikertelenség kísérte. Ez idő tájt kapcsolódott be Beszédes József az itt folyó munkákba, először egy rövidebb, majd 1819-től – amikor is igazgató mérnöknek szerződötték – hosszabb időre. Ezt megelőzően, még mint a vízrendszer szabályozásában mindenkor az igazi mozgatószerepet játszó Eszterházy-uradalom mérnöke, két mérnöktársával, Hermann Jánossal és Obersteiner Antallal 1816–1820 között elkészítették a már szabályozás alá fogott Sárvízzel összefüggő Kapos teljes rendezési tervét. Ennek kivitelezésére alakult meg 1820-ban a Kapos vizét szabályozó társulat, amely azonban az érdemi szabályozási munkálatokat csak a sárvízi munkálatok 1826-os befejezésekor kezdte meg Tolna megyében, ahol is 1829-re fejeződtek be a szabályozási munkák, majd 1830–1839 között a folyó somogyi szakaszának szabályozása történt meg.

A Kaposon Beszédes a maradéktalan ár- és vízmentesítés, valamint a vízhasznosítás érdekében a fő- vagy szárítócsatorna mellett a völgytalp két szélén, a mellékvizek felfogására övcsatornákat, ahogy ő is nevezte, „vízfélreszorító csatornát” szándékozott építeni. Ezt a módszert alkalmazta – mint volt róla szó – a Sárvíz szabályozásánál is, felhasználva jeles elődje Böhm Ferenc sárvízi mérnök szabályozási elvét. Beszédes által a folyó mocsaras völgyében javasolt három, közel párhuzamos lefutású csatorna helyett azonban – a pénz elégtelensége miatt – csak a középső ún. szárítócsatorna kivitelezését szavazták meg az érdekelt birtokosok, és eszerint is történt meg a kivitelezés.

A Sárvíz menti birtokosok nem voltak ilyen rövidlátók, s az ott 1821–1826 között megépült 62 km hosszú övcsatornán a vízhasznosításra is mód nyílt, s az újonnan létesült hat vízimalom mellett – a kiszáritott berek fellendülő állattartását szolgálva – rövidesen hat birkaúsztatót és 17 itatóhelyet létesítettek.

1835-re elkészült tehát a Sárvíz, a Kapos, valamint az utóbbival összefüggésben a Sió Simontornya és Ozora közötti szakaszának a szabályozása. De közel sem fejeződött be az összefüggő nagy vízrendszer egészének a munkája (most a már néhány esztendő múlva kényszerűen elkezdett pótlólagos munkákról nem szólván). A vízrendszer utolsó tagján, a Zala alsó szakaszán is történtek ezekben az időkben változóan sikeres szabályozások, de nyilvánvaló volt, hogy az ottani érdemi munkákat csak a Balaton vízszintjének a leszállítása és tartós egyensúlyi állapotának a megteremtése teszi majd lehetővé. A Sió vízrendezésének befejezését és vele összefüggésben a Balaton mocsarainak a lecsapolását már törvényben is rögzítették, s dolgozott sokat vitatott ez irányú tervein a további években Beszédes József.

Az 1835-ben befejezettek tekintett rendezések eredményeként – az első mérnöki felvételezések és tervek készítését követően, egy év híján hét évtizeddel később – elkészült a Sárvíz 176 km, valamint a Sió és a Kapos szinte pontosan ugyanilyen hosszúságú csatornája, s a korabeli társulati adatok szerint összesen 117 ezer kataszteri holdnyi olyan terület vízmentesítése valósult meg, amely területek évszázadok óta a vizek kártételeinek voltak kitéve.⁷ Az új „berki föld” igen gyors megtérülést és gazdag kamatot hozott a lecsapolási költségeket vállaló birtokosoknak, annak ellenére, hogy a későbbiekben a szabályozást irányító királyi biztosság és Beszédes főmérnök által magára hagyott társaságok a továbbiakban már nem tudták addigi nagyszerű és sikeres tevékenységüket folytatni.

Bencze Géza

⁷ Károlyi Zsigmond: A vízhasznosítás, vízépítés és vízgazdálkodás története Magyarországon. Műszaki tudománytörténeti kiadványok 13. Bp., 1960. 119. old.

A Berettyóújfalui Hengermalom

Nyíri István Berekböszörményben született 1845-ben. Gépészmérnöki oklevelének elnyerése után, 1869-ben kinevezték a m. kir. József műegyetemre tanársegédnek. Innen azonban a MÁV meghívta a saját szolgálatába, ahol 1873-ig dolgozott. 1875-ben szülőfalujában gyárjellegű malmot hozott létre, s ebben maga tanította meg az addig mezőgazdasági munkával foglalkozó legényeket a gépek kezelésére.¹

Következő lépésként 1879-ben Berettyóújfaluban alapított motoros malmot, amelynek hajtóerejét 60 lóerős nyersolaj-, valamint 25 lóerős gázmotor adta. Mindezt azon a településen hajtotta végre, ahol abban az időben 11 száraz-, és 2 szélmalom működött.² A próbaörlést 1880. november 4-én tartották meg, de egy tartógerenda eltört, így néhány nappal később helyezték véglegesen üzembe. A századforduló után az üzem már villanyerő termelésére is berendezkedett, de csak saját maga számára, és nem szolgáltatott áramot Berettyóújfalu közvilágításához.³

A malom berendezése 1920-ra 5 hengerszékéből, 5 pár kőjáratból, 1 kásakőből, 1 hajolóból, 9 radialszitából, 1 síkszitából, 1 tisztító rostából, 3 koptatóból, 2 esztergapadból, 1 fűrészgépéből, 1 dinamóból, 2 pörkölő üstből, 1 hajoló kőjáratból és 1 magozóból állt. Ez egyrészt jelzi, hogy a korabeli malmokhoz viszonyítva igen jó technikai színvonalon állt, másrészt, hogy az üzemben nemcsak búza- és rozsliszt előállításával foglalkoztak, hanem az abban az időben még kedvelt élelmiszer, a köleskása készítésével, sőt olajprezseléssel is.⁴ Ez utóbbival annak ellenére is érdemes volt még foglalkozni, hogy a lakosság ezen a vidéken döntő részben református volt, tehát nem bőtöltek, szokásban volt azonban az olajjal való világítás, következőképpen meg volt rá az igény. Nyíri István nem elégedett meg a sokirányú malmi tevékenységgel, hanem alkalmazni kezdte a gőzkazánt is, és a vízszükséglet kielégítése érdekében telephelyének udvarán fúratott egy 310 méter mély artézi kutat.⁵ A malom lehűtendő vizének felhasználásával kádfürdőt is létesített.

István fia 1877-ben született. Szintén gépészmérnöki oklevelet szerzett és a háborúból hazatérve 1918-tól édesapja mellett részt vett a malom működtetésében, majd amikor apja 1922-ben meghalt, Sándor öccsével (született 1898-ban) – aki a budapesti m. kir. állami felső-ipariskolát végezte –, átvette az üzem irányítását, s ettől kezdve egyesült erővel fejlesztették a malmot a vármegye legnagyobb vállalatává.⁶

Jelentős technikai és egyéb újításokat vezettek be. Elsőként a Láng-féle gépgyárból vásároltak egy 200 lóerős gőzgépet, így üzemük gőzmalom lett. Erre alapozva fokozatosan növelték gépparkjukat. 1928-ra már 8 hengerszék, 5 pár kőjárat, 3 síkszita, 9 radialszita, 3 koptató, 1 daratisztító, 1 teljes olajmalom berendezés, és a karbantartást szolgáló 1 fűrőgép, 2 esztergapad, 1 körfűrész, 1 dinamó alkotta a technikai felszerelést. Mindez lehetővé tette, hogy naponta 3 vagon búzát és 1 vagon rozsot öröljenek meg. A dolgozói létszámot a régi 12-17 főről 25-28 főre növelték, majd az 1940-es évekre 33-44 főre, sőt 1946-ra 51 főre emelték, és hadigondozottakat is alkalmaztak.⁷ 1924-ben a fürdőrészeletet is felújították és higiénikusabbá, vonzóbbá tették. A kormányzati rendeleteknek megfelelően a reggel 7 órától este 18 óráig tartó, azaz napi 11 órás (ebédszünet 1 óra) munkaidőt az 1930-as évek során napi 2 órával megrövidítették, így a munkások csak délután 4 óráig dolgoztak.

¹ Debrecen szabad királyi város és vidéke ipari és kereskedelmi díszalbuma. Szerk.: *Kemény László*, Debrecen, 1928. (továbbiakban *Díszalbum*) 206–207. old.

² Berettyóújfalu története. Szerk.: *Varga Gyula*, Berettyóújfalu, 1981. 327. old.

³ *Szűcs Ernő*: Hajdú-Bihar megye kisebb villamos üzemének története. In: *A Tiszántúl villamosításának története 1888–1972*. Szerk.: *Dr. Pólya Jenő*. Debrecen, 1975. 117. old.

⁴ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) Balesetelhárítási Felügyelőség iratai XXVII. 202. 19.

⁵ *Díszalbum* 207. old.

⁶ HBML Adókievetési Bizottság iratai IX. 201/e 18. és 19.

⁷ HBML Balesetelhárítási Felügyelőség iratai XXVII. 202. 19.

Bizonyos szociális juttatásokat is bevezettek. Előbb 4, majd 5 munkáscsaládnak díjtalanul lakást adtak a telepen, s ugyancsak 4 családnak 1 kh 120 négyzetméter, később 1 kh 200 négyzetméter kertet adtak, ahol a kedvezményezett családok nemcsak krumpli és zöldség szükségletüket tudták megtermelni, hanem a sertéshízaláshoz nélkülözhetetlen kukoricát is. A gépházba felszerelt dinamó segítségével az üzem tűzbiztosabb megvilágításán túl, ingyenes villanyárammal látták el a telepen lévő munkáslakásokat is. A dolgozóknak időről-időre rendelkezésére állott a fürdő is. Változást jelentett az is, hogy az eredetileg szombaton, azaz hetenkénti fizetést felváltotta az elsejéenkénti bérfizetés.⁸

A Berettyóújfalui Hengermalomnak 1919-től versenytársa is akadt a településen, mert „Sárréti Áruraktár és Hengermalom” néven részvénytársaság alakult, amely azonban végül is nem bizonyult komoly vetélytársnak, mert több üzletében is veszteséggel zárta tevékenységét.⁹

A Nyíri István és Sándor vezette malomban a háború alatt két műszakban dolgoztak. 1950 januárjában már mint „Államosított Nyíri Malom”-ként tartották számon. 1951-től a vállalat felvette a „Berettyóújfalui Hengermalom” nevet, de 1960-ig lényegében a régi berendezéssel működött tovább. 1960-ban kezdetét vette az alapos átépítés, melynek során az üzem le is állt. A régi üzemből csak a négy főfal maradt meg, 1962-re fejeződött be az átalakítás. Ekkor az üzem vezetője Kincses Mihály volt.¹⁰ Az építkezés során emeletet építettek, kialakítottak egy 104 vagon termény tárolására alkalmas raktárt, új hengerszékeket és szitákat is beszereltek. A malom kapacitása napi 80 tonnára (=8 vagon) növekedett. 1973-ra felépült az ezer vagon termény tárolására alkalmas siló, 1975-re felvonók, tisztítók, porelszívók, zsákolók készültek, modernizálódott az üzem. A malom ezt követően az őrlő tevékenységen kívül szárítással is foglalkozott, mégpedig 24 óra alatt 8 vagon termény szárítását végezte el, így az üzem napjainkra silózással, szárítással, terményfelvásárlással is foglalkozik. A további előrelépés a koptató részleg rekonstrukcióján múlott, ami a Bühler cég által kifejlesztett és 1995-től sorozatban gyártott MTKB típusú kombitisztító és a MAG Kft. recirkulációs levegőrendszerű cirkoszeperatora alkalmazásával vált lehetségessé.¹¹ Ezt követően az egykor aránylag rendben tartott kis vidéki malomból az ország egyik legmodernebben berendezett malma lett.

Dr. Szűcs Ernő

Az év madara: a kerecsensólyom

Ha Európa nyugati feléről, Németországból, Angliából vagy Hollandiából ornitológusok, madármegfigyelők érkeznek Magyarországra, sok más, náluk legfeljebb alkalmi, ritka vendégként előforduló faj mellett kerecsensólymot biztosan szeretnének látni. Hazánk állatföldrajzi szempontból nagyon érdekes helyen fekszik, számos keleti elterjedésű faj (nem csupán madarak) legnyugatibb előfordulása a Pannon-medencére esik. Ezek egyike a kerecsensólyom, de említhetnénk a kék vércsét, a kis kormoránt, a hófehér nagy kócsagot vagy a fehérszárnyú szerköt – melyek megpillantása igazi „csemegét” jelent a nyugatról vagy a tengerentúlról érkező madarászok számára.

A kerecsensólyom keleti elterjedésű madár, a kelet-európai síkságokon át egészen Mongóliáig, Északnyugat-Kínáig és Tibetig fészkel. Erőteljes testfelépítésű madár, viszonylag széles szárnyakkal és hosszú farokkal. Felsőteste világosabb vagy sötétebb barna, elmosódott sötét mintázattal, rozsdabarna tollszegésekkel, feje világos, torka fehér, barkója jelentéktelen. Alsó-

⁸ Ugyanott

⁹ HBML Adókvetési Bizottság iratai IX. 201/e 19. és Magyar Pénzügyi Compass 58. old., Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 1929–1930. évre 684. old., Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 1933. évre 774. old.

¹⁰ HBML Balesetelhárítási Felügyelőség iratai HBML XXVII. 202. 19. és *Ujhelyi István: A Hajdú-Bihar megyei Gabonaforgalmi és Malomipari vállalat 25 éves története.* Debrecen, 1987. 147. old.

¹¹ Molnárók Lapja 1999. évi 5. szám.

teste fehéres alapon barna cseppfoltokkal mintázott, gatyái rozsdássárgák, belül mintázat nélküli, kívül sötétbarna hosszanti foltokkal díszítettek. Évezői feketésbarnák, farka alulnézetből – a repülő madárnál –, ezüstszürke, áttetsző rozsdássárga harántmintázattal, a tollak külső zászlaján kisebb, a belsőknél nagyobb, kerekded vagy vese alakú rozsdássárga foltokkal. Az öreg madarak csüdje élénk sárga, a fiataloké hamvaskék. A tojók valamivel nagyobbak, mint a hímek.

A kerecsensólyom Európában legfeljebb 400 párban él, ennek az állománynak jelentős része a hazánkban fészkelő 120–130 pár. Mint különösen veszélyeztetett madár fokozottan védett, természetvédelmi értéke 500 ezer forint. Ez természetesen nem egy kerecsen ára, nem azt jelenti, hogy félmillióért vásárolni lehet egy ilyen madarat. Az eszmei, természetvédelmi érték adott esetben a bíróságok részére jelent támpontot, amikor egy illegálisan lőtt példány vagy fészekfosztogatók ügyében kell ítélezniük. A kerecsensólyom egyébként szerepel a vadon élő növény- és állatfajok, valamint élőhelyeik védelméről szóló Berni Egyezmény II. függelékében is, amely a fokozottan védett állatfajok jegyzékét tartalmazza.

Madarunk Kelet-Európában élő alfajai elsősorban a sztepp-területeken, kisebb részben a fél-szivagos hegyi lejtőkön fészkelnek, nyugatabbra már az erdős sztyeppen, illetve az annak strukturálisan megfelelő, kiterjedt legelőkkel, rétekkel tarkált erdőkben, vagy a folyókat kísérő galériaerdőkben költenek. Hazánkban a kerecsensólyom elsősorban az ország keleti tájain fészkel, de megtaláljuk a Dunántúlon is. Az Alföldön a folyóárterek erdeiben, kisebb erdőfoltokban, az utóbbi időben mind gyakrabban legelőknél, mezőkön átvezető fasorokban települnek meg. Néha gémtelpek közelében is költ. A középhegységeken főként az öregebb, ritkás állományú bükkösöket kedveli, de ha erre alkalma nyílik, sziklapárkányokon neveli fiókait. Teljes elterjedési területén szorosan kötődik a fő táplálékát jelentő ürgékhez, a párok szinte ráépülnek egy-egy kolóniára és rendszeresen odajárnak zsákmányolni. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy hazánkban a különböző okokból egyébként is erősen megfogyott ürgét 1982-ben védetté nyilvánították.

A kerecsen egyéves korában ivarérett, de általában csak később kezd költeni. A párok évente egyszer nevelnek fiókákat. Fészket, a többi sólyomfajhoz hasonlóan, nem épít, hanem más madarak: dolmányos varjak, egerészölyvek, héják, parlagi- és rétisasok, a gémtelpeken szürke gémekek fészkeit foglalja el. A sziklapárkányokon rendszerint hollófészkekben költ. A kiválasztott fészket a hím mutatja a tojónak, amely aztán forgolódva, a mellével igyekszik benne egy megfelelő mélyedést kialakítani a tojások számára. Rendszerint már az első tojás lerakása előtt sokat tartózkodik a fészken, nem vadászik, párja látja el élelemmel. Közép-Európában a kerecsenek rendszerint fán épült fészkeket választanak, de mindenütt költenek, sziklapárkányokon is. (Szlovákia déli felén egy pár évenként felváltva fán, illetve sziklapárkányokon épült fészkekben nevelte fiókait.)

A párok korán kezdenek költeni, március végén vagy április elején már tojások vannak a fészkekben. Területüket azonban már sokkal korábban védik és onnan az odatévedő varjakat vagy ragadozó madarakat nyomban elűzik. Hangos vijjogással fejezik ki nemtetszésüket akkor is, ha ember lép a revír területére. Néha eléje is repülnek és akár 40–50 méternyire megközelítik. A fészkek általában 3–4 (2–6) kerekded tojásból áll. Színezetük meglehetősen változó: barnássárga, fehéres vagy világos rozsdavörös alapon az agyagbarnától a sötét vörhenyesbarnaig terjedő foltozással vagy felhőzettel díszítettek. Ha a mintázat nagyon finom, elmosódó, a tojások csaknem egyszínűnek tűnnek. A tojó kotlik, a hím csak néha váltja; táplálékot hord a fészkekhez, eteti párját, amikor pedig éppen nem vadászik, egy közeli fán üldögél, tolászkodik és közben őrködik, figyelni a környéket. A tojó napközben óránként egy-két alkalommal megforgatja maga alatt a tojásokat. A fehérpelyhes fiókák körülbelül egyhónapi kotlás után kelnek ki, de már 2–3 nappal korábban, a tojánhéjon keresztül, hangkapcsolatba kerülnek anyjukkal. Ez azért fontos, mert megakadályozhatja, hogy az először költő tojó esetleg zsákmánynak nézze és megegye saját fiókait.

A frissen kelt kerecsenfiókák súlya 30–35 gramm. Az első két héten anyjuk a fészken marad, eteti, ha kell melengeti vagy éppen a tűző napsugaraktól védi, árnyékolja őket. A táplálékot továbbra is a hím hordja. A tizedik naptól kezdődően a tojó egyre többet tartózkodik a fészken kívül, egy közeli ágon üldögél, később már csak etetéskor keresi fel a fiókákat, majd azok 15-

Bécsy László felvétele

18 napos korától kezdve maga is vadászni jár. Ettől kezdve a hím is etet, a szülők 2-3 óránként hoznak zsákmányt a fészekhez.

A fiatalok 40-45 napos korukban már kimerészkednek a közeli ágakra, ide-oda tipegnek a sziklapárkányon, ha kell árnyékos sarokba húzódnak. Kirepülés után eleinte a fészek közelében maradnak, de azzal minden kapcsolatuk megszűnik, az éjszakákat faágakon, sziklapárkányokon töltik. Fokozatosan egyre nagyobb távolságra repülnek a zsákmányt hozó öreg madarak elé, végül eljutnak azokra az állandó vadászterületekre is, ahonnet azok a táplálékot hordják. Itt hosszabb ideig tartózkodnak és a szülők segítségével fokozatosan sajátítják el a zsákmányszerzés tudományát. Ezután a fiatalok szerte kóborolnak és olyan területeken is megjelennek, ahol máskor nem láthatók. Az öreg madarak többsége egész évben a költőhely környékén marad, a fiatalok télire Észak-Afrikába vonulnak. Magyar gyűrűs példányokat Görögországból, Málta-szigetéről és Líbiából jelentettek vissza.

A kerecsen ősidők óta kedvelt vadászmadár, valószínűleg már honfoglaló őseink is solymásztak vele. Később a királyi udvarokban, nemesi kúriákban megszokott látvány volt a felkapázott vadászmadarakkal a mezők felé induló lovasok serege. Valószínűleg akkoriban is sok sólymot, elsősorban vándor- és kerecsensólymot fogtak be, illetve szedtek ki a fészkekből, de a solymászat lett az újabb kori kerecsenvédelem rákfenéje is. A sólymok iránt nagy igény jelentkezett Nyugat-Európában és miután a kerecsen hozzájuk legközelebb Magyarországon költ, innét igyekeztek – természetesen illegális módon – beszerezni a szükséges mennyiséget. Az 1950-es évek óta a hazai állomány fokozatosan csökkent, voltak olyan ismert fészkek, ahonnet éveken át rendszeresen kiszedték és külföldre csempeszték a fiókákat. Az 1970-es évek derekán már csupán 30 pár fészkelte az országban!

Szerencsére az 1974-ben megalakult Magyar Madártani Egyesület felkarolta a problémát, megalakult a Ragadozómadár-védelmi Szakosztály és az Egyesület tagjai dr. Jánossy Dénes irányításával társadalmi munkában, de szervezeten vállaltak részt a különösen veszélyeztetett fészkek őrzésében, az első tojás lerakásától az utolsó fióka kirepüléséig. Az Egyesület felvette a kapcsolatot a határőrizeti szervekkel, segítséget nyújtottak a nyugati társszervezetek is, 1985-től kezdve pedig a WWF (Világ Természetvédelmi Alap) anyagilag is támogatta az egyre szélesebb körű védelmi munkát. Számos, fészkekből kiszedett madár került elkobzásra, de a feljelentések ellenére a tettesek mindig „megúszták”, a bíróságok ezúttal is túl lágyszívűeknek, esetleg tehetetlennek bizonyultak és valószínűleg nem hatotta át őket a természetvédelem eszméje sem. Szerencsére a védelmi program ettől függetlenül eredményesnek bizonyult, a fészkelő párok száma lassan újra emelkedni kezdett és Bagyura János, a Ragadozómadár-védelmi program vezetője, 1995-ben már arról írt, hogy az őrzött 40 fészkekből tíz év alatt 118 fiatal sólyom repült ki szerencsésen. Persze ehhez az eredményhez az egyesületi tagok összesen 3200 napi (!) társadalmi munkája kellett, amikor folyamatosan, éjjel és nappal őrizték a veszélyeztetett fészkeket. A mai 120-130 pár ennek az önzetlen, fáradságos munkának az eredménye. Ezt is látniuk kellene azoknak, akik ma inkább gátolják, mint elősegítik a külföldön mindenütt elismert és nagyra értékelt magyar természetvédelmet.

Mert a pusztítás máshol sajnos tovább folyik. Haraszthy László, az 1998-ban Dél-Afrikában megtartott 5. Ragadozómadár és Bagoly Világkonferencián részt vett magyar delegáció vezetője írja, hogy míg például a Mongóliában élő kerecsen állományt 10-12 éve még 20 ezer párra becsülték, ma legfeljebb 2000 pár költ az ország területén, a kazahsztáni 5000 párból pedig jó ha 400 maradt. A fészkeket évente kifosztják, a fiókákat arab megrendelőknak szállítják. Az Arab Emírátsból származó adatok szerint az arab solymászok évi igénye 7000 (!) sólyom! Az ilyen mérvű ázsiai pusztítás ismeretében még nagyobb jelentőséget kapnak a magyar eredmények és a magyar fészkelő állomány.

Egyébként arról is Haraszthy László számolt be, milyen nagy hatást tett az említett Világkonferencia sok országból érkezett résztvevőire az a beszámoló, amit a magyar delegáció tagjai tartottak az áramutések okozta nagyarányú madárpusztulás megszüntetése érdekében folytatott munkáról. Ez a veszély a kerecsenen kívül rengeteg, elsősorban nagyobb testű madarat, parlagi sast, fehér gólyát, egerészölyvet stb. fenyeget, és a külföldi küldöttek alig akarták elhinni, hogy az ezzel kapcsolatos felméréseket és minden egyéb munkát az egyesület tagjai önzetlenül, a természetvédelem iránt elkötelezetten, minden ellenszolgáltatás nélkül vé-

geznek. Amikor pedig az is kiderült, hogy az áramszolgáltatók is ingyen szerelik fel a szigetelőket, a vitavezető megállapította: van kitől és mit tanulni.

Visszatérve a kerecsenre, madarunk zsákmányállatai között az első helyet a különböző ürfajok foglalják el, hazánkban ezenkívül sok hörcsögöt is fog. A madarak közül messze az első helyet a házigalambok foglalják el, teljes elterjedési területén egyebek mellett szarka, vetési varjú, récék, nagy póling és különböző apró madarak szerepelnek zsákmánylistáin. Adott esetben rovarokat is fog, cserebogár rajzás idején például egészen késő alkonyatig kapkodja a repülő bogarakat.

Ellentétben a rokon vándorsólyommal, amely szinte kizárólag a levegőben vágja le kiszemelt áldozatát, a kerecsen rendszeresen zsákmányol a talajról. Alacsonyan repül a legelő felett és így kapja el még a lyuk szája előtt a későn menekülő ürgét. Máskor vakondtúrason vagy más földkupacon ülve figyel a környéket és indul az alkalmasnak vélt pillanatban mit sem sejtő zsákmánya felé. Rendkívül ügyesen vadászik a levegőben is, viszonylag hosszú farka nagy fordulékonyt tesz lehetővé számára. Ha teheti, ilyenkor is a meglepetés erejét használja ki, ha üldöznie kell a galambot, pillanatok alatt 120–150 kilométeres sebességre gyorsulva éri utol.

Különösen a nyár második felétől vadászik előszeretettel a mindenütt nagyszámban látható seregélyekre. Közismert, hogy ezek a madarak ragadozó közeledtek szorosan összeverődnek, szinte egységes gömböt alkotnak a levegőben. Egyes külföldi szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy a ragadozó így nem mer közéjük vágni, mert saját testi épségét félti az ütközéstől. Pár éve a Hortobágyon láttam ilyen jelenetet. Amint a kerecsen felbukkant, a seregélyek nyomban gömbalakba tömörültek, de a ragadozó nyilván soha nem hallott az említett, kissé íróasztalszerű magyarázatról, mert habozás nélkül füléjük került és közéjük vágott. Az első támadás nem járt sikerrel, a „seregélygolyó” kettévált és a kerecsen üres karmokkal suhant át közöttük. De nyomban ismételt, újra a magasba lendült és másodszor is megcélozta a manőverező madarakat. A csapat ezúttal is kettévált, de egyikük elkésett és a kerecsen, karmaiban tartva áldozatát, alacsonyan repülve eltűnt a távolban.

Schmidt Egon

„Rendületlenül”

A Palóc Társaság millenniumi pályázata minden 6–18 éves magyar fiatal számára, melyben a pályázó gyermekek és fiatalok bemutathatják vizuális gondolkodásukat és művészeti kifejezésben elért képességüket.

A pályázók készítsenek **illusztrációkat** Kölcsey Ferenc **Himnusz**, és a kétszáz éve született Vörösmarty Mihály **Szózat** című költeményéhez! A művészeti alkotások mutassák be a szeretett szülőföldet, fejezzék ki az ember és a természet, az ember és a történelem kapcsolatát, idézzék fel a magyar múlt dicső eseményeit!

A **grafika** vagy **festmény** max. A/3-as méretű lehet. Egy-egy pályázó max. 5 db kiállításra kész állapotú alkotással pályázhat. A pályaművekhez mellékeljenek címkét, melyen tüntessék fel az alkotó nevét, korát, az iskola és a helység, ill. ország nevét, a mű címét Times New Roman, normál, 16-os, nagy betűvel! Az alkotásokat képzőművészekből álló zsűri értékeli. Az eredményhirdetést követően 2000. december 1-én ünneplés díjkiosztásra kerül sor. A díjazott alkotásokat kiállításon mutatjuk be s albumban is megjelentetjük. Díjakról a meghirdető és a támogatók gondoskodnak.

Beküldési határidő: 2000. június 30. Cím: Palóc Társaság, 991 31 Vrbovka – Ipolyvarbó 53., Szlovákia.

A Honismereti Szövetség 2000. február 8-i küldöttgyűlése

Halász Péter elnök köszönti a küldöttgyűlés résztvevőit. A jegyzőkönyv vezetésére fölkéri *Halmi László*nét, hitelesítésére *Németh László*t (Pest megye) és *Tóth József*et (Budapest).

Halmi Lászlóné a jelenléti ív alapján jelenti, hogy a 22 küldöttből jelen van 13, valamint a Szövetség elnöke, titkára és a felügyelő bizottság elnöke, a jegyzőkönyv vezetője, összesen 17 fő. A vasutassztrájk miatt sokan jelezték, hogy nem tudnak Pestre utazni.

Halász Péter ismerteti a napirendi pontokat:

- Az 1999. évi beszámoló és pénzgazdálkodás megvitatása.
- A 2000. évi munkaterv és költségterv megvitatása.
- A 2001. évi tisztújító küldöttgyűlés előkészítése.
- Egyebek.

A jelenlévők a javasolt napirendet egyhangúlag elfogadták.

Felkéri *Bartha Évát*, hogy tegye meg szóbeli kiegészítését az 1999. évről szóló tartalmi és pénzgazdálkodási beszámolóhoz.

Bartha Éva emlékeztetőül elmondja, hogy a Fővárosi Bíróság 1999. április 30-án kelt végzésében a Honismereti Szövetséget visszamenőleges hatállyal 1998. január 1. napjától közhasznú szervezetté minősítette. Az Elnökség ennek szellemében határozta meg, illetve végezte feladatait, és készítette el az erről szóló beszámolót és pénzügyi elszámolást.

Az országos és regionális rendezvények kapcsán elmondja, hogy valamennyi jól szervezett, eredményes volt. Külön jelentős eredmény, hogy az ifjúságot bevonó rendezvényekkel együtt mintegy tízezer emberrel kerültek hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatba, segítve a honismereti munkát, az ismeretek gyarapítását, megfelelően a közhasznúsági követelményeknek is. Kiemelte a rendezvények szervezésében kialakult tartalmas együttműködést önkormányzatokkal, közgyűjteményekkel, intézményekkel, más civil szervezetekkel. Hangsúlyozta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram jelentős anyagi támogatását, alapítványok hozzájárulását határon túliak részvételéhez. A pályázatok eredményessége is mutatja a jelentős segítséget. A táblázat végösszege azokat a kapott összegeket is tartalmazza, amelyek csak utólag jelennek meg a Szövetség számlaszámán, az elszámolásokat követően.

Az 1999. évi naplófőkönyv szerinti bevételen túl (9 656 358 Ft) értékelni kell a 22 tagszervezet társadalmi munkájának, felhasznált infrastruktúrájának értékét is, (3 960 000 Ft), valamint a részvételi díjakat (Honismereti Akadémia, „Iskola és honismeret” konferencia), amelyek a rendezést vállaló szervezetek számláján jelentkeztek (mintegy 900 ezer Ft). Ugyanígy a beszámoló nem anyagjellegű szolgáltatásainál szereplő részösszegek is akkor mutatnak teljes képet, ha ismerjük a rendezvények teljes kiadási összegét. Külön táblázat mutatja azokat az összegeket, amelyekkel a Szövetség közvetlenül vagy közvetve támogatta az egyesületek munkáját.

Halász Péter szólt arról, hogy egyrészt minden lehetőséget kihasználtunk a meghirdetett pályázatoknál, másrészt úgy érzi, munkánk alapján nagyobb figyelem mutatkozott meg a támogatók részéről – különösen a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál. Bizonyítja ezt az is, hogy a vetélkedőt nemcsak támogatták, hanem meghirdetőként is részt vesznek megrendezésében.

Tóth József budapesti küldött javasolta, hogy a Szövetség eszközvagyont is tüntessük fel – így a számítógépet, a nyomtatót, a lapolvasót és a telefon-fax készüléket, amelyeknek összértéke mintegy 400 000 Ft.

Javasolja, hogy a testület – jegyzőkönyvbe is rögzítve fejezze ki elismerését Bartha Éva titkárnak a végzett munkájáért.

A tartalmi munkával kapcsolatban a fontosnak tartja kapcsolatrendszerét. A Szövetség erőssége a helyi rendezvények sokaságában van, de nem mindig találjuk meg egymást a hasonló célú szervezetekkel. Vidéken még jobban összefognak, de országos szinten kevésbé megy az együttműködés. Példaként a TKM-et említette, amelynek küldöttgyűlésére eljutva „bombaként robbant” a „*Felkelt a napunk...*” vetélkedő felhívása, mert mások még azzal foglalkoztak mit is kellene tenni. Ugyanez volt a tapasztalat más évfordulók kapcsán is.

Mivel sok esetben azonos rétegeket keresünk meg, (pl.: iskolák) ezért meg kellene nézni, hogyan lehetne ésszerű koordinációval hosszú távú együttműködést kialakítani – tiszteletben tartva, hogy minden szervezet meg akarja őrizni a maga arculatát. A bekapcsolódó tízezer fő véleménye szerint megsokszorozódik a segítőkkel.

Halász Péter szerint köztes állapot van – most alakulnak át színösszeállítások, sokrétűvé a szervezetek – még inkább differenciálódni fognak, hiszen az önálló, sajátos arculattal rendelkező szervezetek tudnak igazán jól együttműködni.

Fodor István (Jászákóhalma) felfigyelt a pénzügyi beszámolóban arra, hogy mennyi pénzt elvisz a Honismeret folyóirat terjesztése. Bár vannak kísérletek a postai terjesztésen túl, de egyelőre eredménytelenek. Fölveti, nem lehetne-e megoldani, hogy a megyei egyesületek juttassák el az előfizetőkhez. Az árusítást pedig megbízásos formában vállalhatná valaki.

Bartha Éva elmondja, hogy a lap megyékhez való eljuttatása még többbe kerülne, mint a postai terjesztés. Az árusítást is csak olyan helyen tudjuk megoldani, ahova könnyű eljuttatni a lapot.

Mészárosné Pusztai Éva Heves megyei küldött az együttműködés kapcsán felhívja a figyelmet a Népművelők Egyesülete helyi szintű szervezeteire, amelyek sok felmenő rendszerű programot szerveznek. Városi szintű felhívásaik eljutnak az iskolákhoz. A velük való kapcsolat szélesítené a honismeret jelenlétét.

Szót a nemrég alakult Gyermekek és Ifjúsági Házak Országos Szövetségéről, melynek ő is tagja. Jó lenne, ha rendszeresen kapnának tájékoztatót programokról, felhívásokról stb., amelyeket tovább tudnának adni.

Halász Péter megköszöni az információt, javasolja, hogy a Művelődési Intézet SZIN újságjában is közzé kellene tenni.

Végezetül megkérdezi: a kiegészítésekkel együtt a küldöttgyűlés elfogadja-e az 1999. évi beszámolót és pénzügyi elszámolást.

A szavazás: egyhangú igen.

Bolla Dezső a felügyelő bizottság elnökeként szóbeli beszámolójában utalt az egy év előtti megalakulásukra. A bizottság módosított Alapszabály értelmében 1999 áprilisában jött létre a korábbi ellenőrző és számvizsgáló bizottság tagjaiból. Új összetételében is követte a Szövetség munkáját, az Alapszabálynak megfelelő működését, az üléseken mindenkor élt véleménynyilvánítási jogával.

Az Elnökség munkáját az Alapszabálynak megfelelőnek ítélik, semmilyen közbeavatkozásra nem volt szükség, panasszal senki nem élt. Az Elnökség az Alapszabálynak és az éves munkatervének megfelelően ülésezett, azokról az emlékeztető elkészült, az elnökség tagjai megkapták.

Figyelemmel kísérték a pénzgazdálkodást, a rendezvények előkészítését, lebonyolítását.

Táborlátogatásra indultak, amelynek során azt tapasztalták, hogy érkezésük idején 2 tábor nem működött az előre jelzett időpontban és helyen, a harmadikból pedig éppen kirándultak. Véleményük szerint növelni szükséges a tábori fegyelmet – az esetleges változásokat a táborok vezetői jelezzék időben. A továbbiakban szeretnék áttekinteni a táborok beszámolóit, a kapott támogatás pénzügyi elszámolását.

Jobban szeretnék érvényesíteni a megyei egyesületekkel való kapcsolatot, a rendezvényeken való részvételt. 2000-ben tervezik a Szövetség pénzgazdálkodásának hároméves áttekintését, amelyről beszámolnak a 2001. évi tisztújító közgyűlésen. Tervezik több tábor látogatását, és egy kihelyezett szerkesztőbizottság ülésen való részvételt.

Halász Péter felteszi a kérdést: Bolla Dezső szóbeli beszámolóját a küldöttgyűlés elfogadja-e.

Szavazás: egyhangú *igen*

A második napirendi pontban **Halász Péter** bejelenti, hogy 2001-ben tisztújító küldöttgyűlésre kerül sor. A választás előkészítésére jelölőbizottságot kell választani. Öt-héttagú bizottság működését javasolja. Összetételére a küldöttektől kér javaslatot. Előzetes beszélgetés alapján ő maga Gálné Jáger Mártát ajánlja a bizottságba, aki megválasztása esetén vállalja a munkát.

További javaslatok: Szinku Mihály (Zala megye), Pájer Imre (Győr-Moson-Sopron megye), Sáray László (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Fabulya Lászlóné (Békés megye).

Szavazásra teszi fel a jelöltek nevét. A küldöttek egyhangú *igennel* megszavazzák a jelölőbizottság tagjait.

Következő napirendi kérdésként Halász Péter tagfelvételi kérelmet ismertet.

A nagyváradi központtal működő Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság írásban kérte tagfelvételét a Honismereti Szövetségbe. Az Alapszabály határon túli szervezetnek társult tagsági együttműködést teszi lehetővé. A Partiumi Bizottság működését igen sokrétűnek, tartalmasnak ismeri, a velük való együttműködést fontosnak tartja, felvételüket jó szívvel ajánlja.

Tóth József – ismerve tevékenységüket, egyetért felvételükkel, a társszervezeti együttműködés kimunkálásával.

Szavazás: egyhangú *igennel* a küldöttgyűlés elfogadja a Partiumi Emlékhely Bizottság társszervezetévé történő felvételét, azzal a kiegészítéssel, hogy dokumentumait küldje meg.

Halász Péter felhívja a figyelmet arra, hogy a Szövetség ez évben ünnepli megalakulásának 10. évfordulóját. Ez jó alkalom arra, hogy – elsősorban a Honismereti Akadémián – különböző formában elismerjék azok munkáját, akik kiemelkedően sokat tettek a mozgalomért. A többi kitüntetési forma mellett emlékezett arra, hogy az Alapszabályban a megalakuláskor alapított Tiszteleti Tagság adományozására kínálkozik jó alkalom. Ez azért is indokolt, hiszen egy tíz esztendeje eredményesen működő civil szervezet tiszteleti tagsági címe immár valóban számottevő megbecsülést jelent. Tiszteletbeli tagságot a küldöttgyűlés döntése szerint olyan személyeknek ítéljük, akik szakmai területükön vagy a közéletben tevékenykedve önzetlenül, jelentős anyagi, szakmai, erkölcsi támogatást nyújtottak, nyújtanak a Honismereti Mozgalom számára.

Bolla Dezső egyetértve a tiszteleti tagság lehetőségével fölveti, hogy el kellene döntenie, hány fő kapja meg e kitüntetést. Másrészt kéri, hogy az Elnökség is tegyen javaslatot a kitüntetendő személyekre. Javasolja, hogy az lehessen tiszteleti tag, aki elérni a szavazatok legalább 50 %-át.

Az elhangzott javaslatok 10, 7, illetve 5 főben határoznák meg a kitüntetendők számát.

Halász Péter szavazásra teszi fel a kérdést: 10 főre szavazott 2 küldött, 7 főre szavazott 7 küldött, 5 főre szavazott 5 küldött.

A szavazatok alapján tehát 7 fő tiszteleti tagságáról dönthet titkos szavazással a küldöttgyűlés. A szavazást május 30-ig írásban fogják megtenni.

Halász Péter felhívja a küldöttek figyelmét a soron következő rendezvényekre – kiemelten a „Fekelt a napunk...” millenniumi vetélkedőhöz készült Olvasókönyv bemutatójára, illetve a megyei és területi döntőkre, melyekre meghívja a küldötteket.

Megköszöni a küldöttgyűlésen – a közlekedési nehézségek ellenére – való részvételt, a küldöttgyűlést bezárja.

Budapest, 2000. február 8.

Halász Péter s. k.
elnök
dr. Tóth József s. k.
jegyzőkönyv-hitelesítő

Halminé dr. Bartó Anna s. k.
jegyzőkönyvvezető
Németh László s. k.
jegyzőkönyv-hitelesítő

dr. Bolla Dezső s. k.
a Felügyelő Bizottság elnöke

KÖZHASZNÚSÁGI BESZÁMOLÓ

a Honismereti Szövetség 1999. évi tevékenységéről

A Fővárosi Bíróság 1999. április 30-án kelt végzésében a Honismereti Szövetséget visszamenőleges hatállyal 1998. január 1. napjától *közhasznú szervezetté* minősítette.

Szövetségünk munkáját a módosított Alapszabályban megfogalmazott közhasznúsági célkitűzéseknek megfelelően végezte.

Szervezeti életünk folyamatosságát elsősorban az Elnökség és a megyei egyesületek jól összehangolt munkája teremtette meg. A három alkalommal összehívott országos elnökségi ülésen áttekintettük az országos és megyei szinten végzendő munkát, előkészítettük a tervezett rendezvényeket, a társszervekkel folytatott együttműködés eredményeit. Folytattuk a megyei egyesületek munkájáról tartott tájékoztatókat.

A Szövetség küldöttgyűlését februárban tartottuk, amelynek fő feladata az Alapszabály további módosítása volt a közhasznúvá nyilvánítás kritériumainak megfelelően. Itt a küldöttek megvitatták és elfogadták a Szövetség 1998. évi tevékenységéről készült beszámolót és a pénzügyi elszámolást, valamint 1999-re az éves munka- és költségvetés tervét.

A *Honismeret* folyóirat szerkesztőbizottsága hat alkalommal ülésezett, megvitatta a tematikus számok, a Honismereti Akadémiára készülő szám írásait, ajánlásokat tettek az alkalmi kiadványra, azok anyagára.

A *tábori munkabizottság* megfogalmazta a kiírást a táborok támogatására, illetve értékelt a pályázatokat.

Az *ifjúsági bizottság* előkészítette és megszervezte a IV. Ifjúsági Honismereti Konferenciát, közreműködött a milleniumi vetélkedő elindításában.

Ad hoc szakmai csoport működött közre ajánlásaival, észrevételeivel a vetélkedő elindításában (felhívás), a feladatfüzet elkészítésében, valamint a XXVII. Országos Honismereti Akadémia és a IV. Ifjúsági Honismereti Konferencia előkészítésében.

A *megyei egyesületek* és országos szintű tagszervezeteink alapszabályuknak megfelelően tartották üléseiket, küldöttgyűléseiket.

Szövetségünk, taglétszámunk erősödött, 1999-ben meghaladta a 6400 főt.

Tagszervezeteink száma 22. E mellett két hazai és két határainkon túli társszervezettel működünk együtt.

* * *

Rendezvényeink sorában kiemelkedő helyen szerepelt a tagjaink szakmai továbbképzését szolgáló XXVII. Országos Honismereti Akadémia, amelynek július 5–9. között 200 fő részvételével Zala megye, illetve Zalaegerszeg városa adott otthont. A résztvevők a honismereti mozgalom és a közgyűjtemények, közművelődési intézmények együttműködésének lehetőségeit tekintették át az egy hét során. A szervezésben, lebonyolításban együttműködtünk a feladatok zömét vállaló TESZ Megyei Szervezetével, amelynek tagja a Megyei Honismereti Egyesület. Szervező házigazdaként erkölcsileg s anyagilag támogatta a rendezvényt a Megyei Közgyűlés és Zalaegerszeg Város Önkormányzata. Jelentős anyagi támogatást kaptunk az Akadémia megrendezéséhez a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától, a Nemzeti Kulturális Alapprogramtól, valamint a Mocsáry Lajos Alapítványtól, a Művészeti és Szabadművelődési Alapítványtól és a Magyarok Világszövetségétől. (Az Akadémia szerkesztett anyagát a Honismeret folyóirat 1999/5. és 6. számában tettük közzé.)

Első alkalommal szerveztük *országos honismereti konferenciát* az Országos Pedagógiai Könyvtárral és a Helyismereti Könyvtárosok Szervezetével közösen október 15–16-án 80 fő részvételével. A fő szervezőmunkát, a házigazda szerepét a Bács-Kiskun Megyei Egyesületünk, valamint Kiskunfélegyháza Városi Könyvtára munkatársai vállalták, végezték. A konferencia témája „a történelmi olvasókönyvek, munkáltató füzetek szerepe az oktatásban, a könyvtárban” volt. Az elhangzott előadások a Honismeret 2000. évi 1. számában jelentek meg.

* * *

Regionális rendezvényeken folytatódott a megemlékezés az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójáról:

– A Komárom-Esztergom Megyei Egyesülettel és a Révkomáromi Kulturális Szövetséggel közösen Révkomáromban szervezett konferencián *A szabadságharc utolsó fénylő csillaga (1848–49)* címmel hallgatott a mintegy 80 résztvevő színvonalas előadásokat, majd megtekintették a vár egy részletét október 2-án.

– *Kaposváron* a Somogy Megyei Honismereti Egyesület szervezett a dunántúli megyék részvételével emlékező *ünnepi konferenciát* október 18-án, neves országos és helyi történészek, honismereti kutatók közreműködésével, mintegy 120 résztvevővel.

* * *

Közhasznúsági feladataink között megkülönböztetett helye van a *diákokkal* való kapcsolat-tartásnak, az őket mozgósító feladatoknak, rendezvényeknek.

– Szeptember 24–26-án Tapolcán került sor az immár hagyományossá vált *IV. Országos Diák Honismereti Konferenciára* 67 hazai és határon túli diák, és mintegy 20 felnőtt részvételével. A szervezőmunka zömét a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, a házigazda szerepét a tapolcai Honismereti Kör vezetője vállalta. A tartalmi munkát egy erdélyi diák beszámolója tükrözi leghívebben, amely írás megjelent a Honismeret 1999/6-os számában. E rendezvényhez jelentős összeggel járult hozzá a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a határon túli diákok részvételét pedig a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat támogatása segítette.

– Szeptemberben hirdettük meg a Magyar Nemzeti Múzeummal és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával közösen a „*Felkelt a napunk...*” címmel 1999–2000-re a millenniumi történelmi-művelődéstörténeti vetélkedőt a Kárpát-medence középiskolás diákjainak. Az október 30-i határidő leteltekor 1503 háromfős csapat jelentkezését regisztráltuk. (Ez 4500 diák részvételét jelenti, több száz tanár közreműködésével.) Valamennyi csapatnak 14 feladatból (közötte 2 lakóhelyére vonatkozó helytörténeti kérdéssel) álló feladatfüzetet kell megoldania 2000. január 10-ig. A maximum 158 pontból legalább 100 pontot elérő csapatok kerülhetnek a megyei, innen a legjobbak a területi, majd az országos döntőbe.

– Június közepétől augusztus végéig tagszervezeteink mintegy 80 honismereti tábort szerveztek. Közöttük a legjobb 34 tábori program megvalósításában anyagi támogatást nyújtottunk. A táborok zömében – elsősorban az általános iskoláknak – honismereti-néprajzi táborokat szerveztek, ahol a kiscsoportvezető szakemberek irányításával részben alapozó, ismeretszerző foglalkozásokat szerveztek, másrészt ismerkedtek a hagyományok gyűjtésével, ápolásával. A középiskolás táborokban már komoly gyűjtő, feldolgozó munkát végeztek a diákok a szakmai kiscsoportokban. Sok tábornak voltak vendégei határon túli diákok.

Megegyei egyesületeink nagyon sokrétű munkát végeztek. A testületi üléseken túl megyei, helyi rendezvényeket, honismereti napokat, megemlékezéseket szerveztek (mintegy 120 helyi rendezvény), közreműködtek konferenciák szervezésében. Szervezői, összefogói voltak a táborok szervezésének, helyi vetélkedőknek, a honismereti körök munkájának.

* * *

A honismereti kutatómunkát segítették a *pályázatok*:

– A Magyar Nemzeti Múzeummal közösen meghirdetett – hagyományos kétévenkénti pályázat kiírása 1999. első félévében jelent meg, december 30-i beadási határidővel. Kiemelt témaköre: a millennium, Szent István államszervező tevékenységének hatása. Emellett az új- és legújabb kori témák feldolgozása. Az eredményhirdetésre 2000-ben a Honismereti Akadémián kerül sor.

– Részt vettünk a Cigány hagyományokat kutató Egyesület (amely tagszervezetünk) meghirdetésében és díjazásában. Elnökségünk képviseltette magát a novemberben megrendezett romanológiai konferencián.

– Folytattuk az Anyanyelvápolók Szövetségével közös akciónkat. Közös levélben fordultunk olyan jeles személyiségekhez, akik felelősséget éreznek és felelősek a magyar nyelvért. Az írásban elküldött válaszokat, valamint a személyes beszélgetések rögzített anyagát a Honismeret-ben és az Édes Anyanyelvünk-ben közzöltük folyamatosan, külön rovatban.

* * *

Szövetségünk folyóiratát, a *Honismeret*et sikerült megjelentetni évi 6 számmal, 1500 példányban, 7 ív terjedelemben. A mintegy 930 előfizető mellett számonként 50–60 példányt árusítanak. A szerkesztői és szerzői tiszteletpéldányok mellett fennmaradókat díjazásra, határon túli iskoláknak, könyvtáraknak ajándékozásra használtuk fel.

* * *

Az országos regionális és helyi rendezvényekkel, vetélkedővel, pályázatokkal több mint tízezer emberrel kerültünk hosszabb-rövidebb időre rendszeres kapcsolatba, nyújtottunk számukra szakmai, módszertani segítséget, ismereteket, élményeket.

Budapest, 2000. február 8.

Bartha Éva
titkár

Pénzügyi beszámoló

Honismereti Szövetség

I. 1999. évi nyitóegyenleg OTP számlán:	903.633	
házipénztár	–	
Szövetség vagyona összesen:	903.633	
II. Bevételek		
1. <u>Támogatásokból:</u>		
– Országgyűlési Bizottság	900.000	
– minisztériumok	3.000.000	
– Nemzeti Kulturális Alapprogram	3.800.000	
– egyéb alapítványok	430.000	8.230.000
2. <u>Saját forrásból:</u>		
– felajánlott szerzői tiszteletdíjak		167.250
– 1 %-os felajánlás	8.854	
– Sinka házra (átfutó tétel)	14.274	
– Alapítványról áthelyezve	500.000	
– kamat	70.131	
– működési bevétel (előfizetés, egyéb)	665.844	1.426.358
Összesen:	9.656.358	
3. Társadalmi munka számlákon nem jelentkező összege: – országos elnökség, 22 tagszervezet szervező munkájának, infrastruktúrájának értéke:		
		3.960.000
III. Kiadások		
1. <u>Bér-, bérjellegű kiadások:</u>		
– megbízási díjak (rendezvények)	739.700	
TB járulék	208.472	
– tiszteletdíjak (vetélkedő)	267.400	
TB járulék	131.901	
– Honismeret szerzői, szerkesztői tiszteletdíjak	889.950	
TB járulék	76.591	

2. Dologi kiadások:

a.) Anyagi jellegű szolgáltatások:

– postaköltség	119.890	
– folyóirat terjesztési költség	491.892	
– testületi ülések: – élelem	30.400	
– útiköltség	151.984	
– vetélkedő megyei előkészítése	152.197	
– karbantartási költség (nyomtató)	53.000	
– Kulturális Alap járulék	1.000	
– kegyeleti	4.000	
– pályázati díjak	2.800	
– OTP ügyintézés	16.588	
– nyomdaköltség: – folyóirat	2.124.080	
– vetélkedő	266.144	3.433.975

b.) Nem anyagjellegű szolgáltatások:

– tagsági díjak (MVSZ)	40.000	
– országos konferenciák:		
– XXVII. OHA	870.316 ^x	
– IV. Ifj. Honism. Konf.	340.791 ^x	
– Honism. az okt.	80.000 ^x	
– megyék működési költségeihez	200.000	
– honismereti táborokhoz	506.000	2.037.107
Mindösszesen:	7.785.096	

IV. Év végi záróegyenleg:

OTP számlán	2.760.079
házipénztár	14.816
Szövetség vagyona összesen:	2.774.895
Eszközvagyon: – számítógép + nyomtató	
– szkennel	
– telefon/fax készülék	

^x Részösszeg:

– XXVII. Országos Honismereti Akadémia összköltsége:	3.127.700
– IV. Országos Ifjúsági Konferencia	723.400
– I. Országos „Honismeret az oktatásban” Konferencia (bonyolító: Kiskunfélegyháza Városi Könyvtár)	

Honismereti Szövetség Alapítvány

I. 1999. évi nyitóegyenleg OTP számlán:	4.842.383
II. BEVÉTEL: – kamat	138.499
– 1 %-os felajánlás	34.194
	172.693
III. KIADÁS: – Szövetség számlájára áthelyezve	500.000
– bankköltség	7.547
	507.547
IV. 1999. évi záróegyenleg	4.507.529

Az 1999. ÉVI PÁLYÁZATOK

Pályázat kiírója	pályázati cél	igényelt össz.	kapott össz.
Országgyűlési Bizottság Minisztériumok:	működés	3.000.000	900.000
- Nemzeti Kulturális Ö. M.	működés	3.000.000	1.000.000
-"	48-as konf.	375.000	-
- Közműv. Főoszt.	XXVII. OHA	600.000	500.000
-"	IV. Ifj. Konf.	400.000	400.000
-"	vetélkedő/99	800.000	800.000
- Millenniumi Titk.	Olvasókönyv	1.400.000	600.000*
-"	XXVIII. OHA	900.000	900.000*
- Közgyűteményi Főo.	Repertórium	600.000	-
- Nemzeti és Etn. Főo.	XXVIII. OHA	200.000	100.000*
- Oktatási Minisztérium	folyóirat	400.000	400.000
- Honvédelmi Minisztérium	vetélkedő	ö. n.	-
Alapítványok:			
- Nemzeti Kult. Alappr.	folyóirat	2.400.000	1.800.000
-"	vetélkedő	2.500.000	2.000.000
- József A. Kult. és Szoc. A.	folyóirat	400.000	200.000
- Mocsári Lajos Alapítvány	OHA hat. túliak	150.000	100.000
- Műv. és Szabadműv. A.	XXVII. OHA	200.000	50.000
- Ifjúsági Kabinetiroda	vetélkedő	250.000	-
- Magyarok Világszöv.	XXVII. OHA	500.000	80.000
	Összesen:	18.075.000	9.830.000

* Az összeg felhasználására 2000-ben kerül sor, kifizetése számlák ellenében, utólag történik. (1.600.000)

MEGYEI EGYESÜLETEK MŰKÖDÉSÉHEZ ÁTUTALT ÖSSZEGET 1999-BEN

Megye	Működés	táborok	Honism. Ak.*	vetélkedő	összesen
Budapest	10.000	20.000	190.000	19.768	239.768
Baranya	10.000	10.000	110.000	-	130.000
Bács-Kiskun	10.000	-	8.000	10.000	100.000
Békés	10.000	5.000	100.000	6.455	121.455
Borsod-A.-Z.	10.000	30.000	50.000	13.841	103.841
Csongrád	10.000	10.000	90.000	-	110.000
Fejér	10.000	30.000	80.000	-	120.000
Győr-Moson-S.	10.000	65.000	130.000	13.929	218.929
Hajdú-Bihar	10.000	45.000	50.000	-	105.000
Heves	10.000	20.000	30.000	-	60.000
Jász-Nagyk.-Sz.	10.000	55.000	120.000	-	185.000
Komárom-E.	10.000	10.000	80.000	10.045	110.045
Nógrád	10.000	30.000	10.000	6.300	56.300
Pest	10.000	40.000	120.000	12.595	182.595
Somogy	10.000	25.000	90.000	13.231	138.231
Szabolcs-Sz.-B.	10.000	-	40.000	4.000	54.000
Tolna	10.000	60.000	110.000	13.910	193.910
Vas	10.000	30.000	140.000	-	180.000
Veszprém	10.000	25.000	130.000	15.841	180.841
Zala	10.000	-	szervezők	9.490	19.490
Összesen:	200.000	510.000	1.750.000	149.405	2.609.405
- MMK vállalta át az összeget					
- * 10.000,-Ft/résztevő					

Rákóczi és Kossuth gyermekifjú vitézei

Már a legendák is eltoredeztek, a századok kódébe veszték arról, hogy a kuruc szabadságharcnak gyermekvitézei is voltak. Ám a történelmi forrásokból, levéltárak, emlékiratok elszórt adataiból tizenéves vitézeket sikerült „feltámasztani”. Mégpedig oly szép számban, hogy nemzeti örökségünk őrzésére alapított szervezetünk, a Magyarország Felfedezői Szövetség múzeumot alapított a két nagy szabadságharc gyermekhőseinek. Sárospatakon, a Szövetség központi házában az ünnepélyes megnyitás a legilletékesebbeknek, a Kárpát-medence országaiból érkező felfedezőknél, és természetesen minden érdeklődőnek.

A két szabadságharc gyermekhőseinek felkutatása jó tíz éve kezdődött, amikor megalakítottuk szervezetünket. A két nagy nemzeti örökség forrásait kerestük és a kuruc hagyományok megőrzésére újra életre hívtuk a Nemes Ifjak Örökösei Társaságot. Az első – talán csodába illő – felfedezésünk volt, hogy a fejedelem már 1705-ben egy kis „csapatot” kezdett maga köré szervezni gyerekekből, fiatalokból. Ezeket az ifjakat törvények, fogadalom, a közjó szolgálata tette közösséggé és fűzte imádott urukhoz, II. Rákóczi Ferenchez.

Az ifjakat a próbaidő után maga a fejedelem fogadta be a társaságba. De hogyan történt ez? A kicsi ember, a gyermekifjú letette fogadalmát, és Rákóczi elé térdelt. Nem tömegesen, egyedül egymaga. Ekkor a fejedelem *felemelte* az ifjút. Idézzünk egy mondatot II. Rákóczi Ferenc Emlékiratainak az 1707. esztendő tőrgyaló fejezetéből: „Ezek után a tarsulás jelűl valameny nyiüket megöleltem.” Ismerünk-e még egy magyar királyt, fejedelmet, aki a nemzet jövőjére tekintve gyerekekből, ifjakból csapatot szervezett, azoknak az ezredese volt, és gyakran vitte őket „országfelfedező kirándulásokra” is?

1707-ben választották meg az erdélyi rendek fejedelmükké II. Rákóczi Ferencet. Visszautjában állt meg Kolozsvárott, hogy fogadja, felavassa ifjait, akiket Kemény János egykori erdélyi fejedelem unokája vezetett színe elé. Az avatottak között ott voltak az 1703-as ostrom hősei, akik a várost körülzáró kurucokat segítették, akik akkor 10-12(!) évesek voltak. És ott volt közöttük egy első nemes ifjú, Mikes Kelemen, aki hűségének fogadalmát haláláig megtartotta. 1709-ben a fejedelem zászlót adományozott nemes ifjainak, szeretett csapatának. Ez a sárospataki vár lovagtermében történt, ahol az előző évben a kuruc országgyűlés volt.

A jeles évfordulón, 1999-ben, ugyanazon a megszentelt helyen, Sárospatak polgármestere Rákóczi-zászlót adományozott Szövetségünknek a kuruc hagyományok őrzéséért. Ifjú Rákóczi tisztjeink ugyanott tettek fogadalmat, ahol elődeik 1709-ben.

A múzeum látogatóit ez a Rákóczi-zászló fogadja. Fő helyen állítottunk emléket a legnagyobb kuruc vitéznek, aki mostohaapjával, Thököly Imrével már kilencéves korában a kuruc táborokat járta, és tízévesen harcoló katonáit buzdította a munkácsi várban.

A kis herceg II. Rákóczi Ferenc volt.

A kiállítás emléket állít a sárospataki és a nagyenyedi diákoknak, akik bátran szálltak szembe a labanc katonasággal. A harcokban elesett hősök nevét is megismerhetjük. Bemutatjuk a 14 éves kuruc katonát, Bercsényi Lászlót, és a 12 esztendőes bátor kislányt, Tóth Mihályt. Mindketten Franciaország híres tábornokai lettek.

A látogató elnyerheti a Rákóczi futára címet is, ha ügyeskedik egy történelmi játékban.

A tápióbecsei csatamezőn 50 évvel a nagy harc után járt Rákosi Viktor, aki már csak a korhadtt fakeszterket találta, amelyekről a neveket, már letörölte a mostoha idő. Ő még nem tudhatta, hogy az egyik kereszt alatt tizenkét éves gyermekhonvéd nyugszik. Legendák keltek szárnyra a szabadságharc gyerekeiről, akik sokáig az ismeretlenség homályában voltak. Az a kislány már a hetedik ütközetét vívta, amikor a harcmezőn megölték. Ám a legendák életre keltek, amikor jó száz társával együtt őt is „visszahívtuk” az ágyúk verte löporfüstből, az ismeretlenségéből. Szabó Jósának hívták, hadinapló szőlő hősöiről. Hogy soha többé el ne feledjük nevét, egy szép kitüntetéssel is megismerkedhet a látogató: a *Szabó József ifjú honvéd emlékéremmel*, amelyet örökösei, a ma hagyományörzői nyerhetnek el.

A Maros menti harcokban, amikor az orosz csapatok bekerítették egy zászlóaljot, a honvédek élete függött attól, hogy egy 13 éves honvédfutár a gyilkos tűzben elérje-e az egyik egysé-

get. Sikerült. Szomjas Károly, a zászlóalj nyargonca a szabadságharc egyik magas kitüntetését, a harmadik osztályú vitézségi érdemérmét kapta elismerésül.

Than Károly is 13 éves volt, amikor Bem seregében már ágyúüteg parancsnok lett. Honvéd életének állomásait mutatja be a kiállítás. Egyetlen olyan hősrünk, akinek korabeli gyermekábrázolása is ott van a tablón. Bátyja, Than Mór festette le őt.

A legifjabb honvédekről alapított hagyományokat, kitüntetések, emlékező hadijátékokat is bemutatjuk kiállításunkon. Akinek kedve lesz, honvéd ruhát ölthet, megtudhatja, hogy milyen súlyos volt a borjának és a puskának, amelyet naponta akár harminc kilométeres gyalogmenetben is vinnie kellett a gyerekhonvédeknek.

1848–1849 gyermekhőseiről szövetségünknek ez már a második történelmi kiállítása. Az elsőt a jászberényi városi múzeum fogadta be, és őrzi hűséggel.

Sárosatakon a Rákóczi és Kossuth legifjabb vitézeit bemutató kiállítás szívesen látott vendégei azok a diákok és felnőttek is, akik nem tartoznak a Felfedezők Szövetségéhez. A kiállítás a várossal már egybeépült Bodroghalászon (Mátyás király u. 23.) található, református templom közelében.

Rakó József

A Bethlen Gábor Alapítványról¹

Húsz esztendeje, hogy a szomszédos államok, főként Ceau^oescu Romániája magyarellenes politikája, erőszakos asszimilációja és a hazai vezetés tehetetlenségét tapasztalva, nemzetféltő szándékkal kezdeményeztük a Bethlen Gábor magánalapítvány létrehozását és államilag engedélyezett működését. A Pozsgay Imre kulturális miniszternek címzett fejterjesztést 1979 karácsonyán indítottuk útjára, s 65, alapos megfontolással kiválógatott, többségében a hatalom által is elismert és méltányolt jeles közéleti személyiség támogató aláírásával 1980 húsvét napján személyesen adtuk át hivatalában a címzettnek, aki gyors intézkedést ígért. Az Alapítvány működését mégis csak öt évvel később hagyta jóvá Köpeczi Béla művelődési miniszter.

A Bethlen Gábor magánalapítvány azonban a gondolat megszületésével egyidejűleg kezdte meg működését. Hiszen mindazok, akik nevüket adták hozzá, korábban is tevékeny szerepet vállaltak az idegen önkényuralom által szorongatott magyarság értékeinek, személyiségeinek, kultúrájának és intézményeinek védelmében, most azzal a többlettel, hogy cselekvő szolidaritást vállaltak ez ügyben egymással is. Természetesen később sorban csatlakoztak hozzánk azok a barátaink is, akiket féltő óvatosságból, vagy gondatlanságból nem kerestünk meg az első körben.

Néhány évünk a fokozódó zsarnoki önkénytől szenvedők védelmében és erőnktől telő segítyezésében, valamint a legalitásért folyó keserves hadakozásokban, a titkosszolgálat megfigyeléseitől, s a hatalmi retorzióktól kísérve telt. Ebben a korszakban a hatalmasokkal perelő lelkes ügyvivőnk, nemrég elhunyt kedves tanárunk, Kiss Ferenc volt. 1982 májusában Csoóri Sándor a Kárpátia Étterem különermében tanácskozársra hívta össze az Alapítvány kezdeményezőit, amely a belügyesek látható figyelmétől kísérve, rendkívül fegyelmezett és építő légkörben zajlott. Aztán Illyés Gyula, Kodály Zoltánné, Németh Lászlóné és Csoóri Sándor, mint alapítók hamarosan befizették a magánalapítvány alaptőkéjét, 100 ezer forintot, és aláírták a Király Tibor professzor és Kiss Ferenc szóvivőnk által elkészített és a minisztériumba 1982 őszén jóváhagyásra benyújtott alapítvány-tervezetet.

A hatalom büntető akciók sorát indította el az alapítvány hivatali támogatóival szemben. Először Bíró Zoltánt távolították el az irodalmi és sajtó főosztály éléről, majd Pozsgay Imrét a miniszteri székből, aztán az írók és művészek cenzúrázása, szilenciuma, az őket közlő folyóiratok, s főszerkesztőik vegzálása következett. Ezek a lélektani hadviselést és egzisztenciális

¹ Az 1999. november 2-án elhangzott előadás rövidített szövege (Szerk.).

fenyegetést egyaránt hordozó intézkedések azonban már az úgynevezett létező szocializmus agóniáját jelezték. Az ellenzéki csoportok hajszálerekként erősítették mozgalommá egymást, határon innen és túl, melyben a Bethlen Gábor Alapítványnak meghatározó szerepe volt.

Ez a civil kurázssal anyagi-, szellemi-, és fizikai áldozatvállalással működő Alapítvány, az 1985-ös legalitását követően egészen a rendszerváltásig a nemzet, s különösképpen az elcsatolt részekben élő magyarság mindenféle terhét és gondját kényszerült vállalni, a menekültek és üldözöttek ügyeinek intézésétől, az élelmiszer segítők és könyvek, folyóiratok kicsempészésén, a továbbtanulók ösztöndíján át, a legkiválóbbak megismertetéséig és díjazásáig. Ebben az emberpróbáló feladatban, az 1985-től kuratóriumi elnökünké választott kiváló közgazda Márton János, és rebellis verseiért hosszú szilenciumra ítélt titkárunk, Nagy Gáspár önzetlen, bölcs és szívós összehangoló munkája révén, becsülettel helytálltunk.

A Bethlen Gábor Alapítvány a századvég egyik legjelentősebb vállalkozása, amelyet a magyar értelmiség jórzésének összefogása, áldozatvállalása és csapatmunkája éltetett és éltet. Ez a társaság éveken át olyan – a rendszerváltást követően ma már működő – kormányzati szervezetek, köztestületek és közalapítványok feladatát igyekezett pótolni és elátni, mint a Határon Túli Magyarok Hivatala, a Művelődési Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Segítő Jobb Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány, a Kölcsey és az Apáczai Közalapítvány, vagy a megújult Magyarok Világszövetsége. Talán sokan már azt is gondolnák, hogy ezek létrejöttével és megfelelő működésével a Bethlen Gábor Alapítvány küldetését elvégezte, s mivel ma már a kítüntetések során a külhoni magyarok munkásságát is számba veszik és elismerik, befejezhetné a tevékenységét is.

Annál is inkább, mert a rendszerváltás és a határon túli magyarok iránti kormányzati szerepvállalás óta a Bethlen Alapítvány támogatóinak sora és tevékenységi köre is szűkül, maga az Alapítvány pedig úgy járt, mint a magyar polgárok zöme: vagyonát gyarapítani nem tudta, befolyása nem növekedett, tevékenységéhez állami támogatást soha nem kért és nem is kapott, az adóalap 1 %-ából az adózó állampolgárok csak szerény támogatásban részesítették, s még csak egy saját irodát vagy szobát sem szerzett a nagy társadalmi osztozkodásban. Mindez igaz, de a számvetéshez hozzátartozik, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány alapvető célkitűzései, a létrejöttét előidéző külső feltételek, mindenekeelőtt a *környező országokban élő magyarság sorsa az elmúlt évtizedben alig változott, néhol inkább romlott, mint javult*. Ezen sajnos sem a rendszer- és kormányváltások, a kényszeres alapszerződések, de még a létrehozott új szervezetek és intézmények sem tudtak sokat javítani eddig. Mondandóm bizonyításához lássunk néhány statisztikai adatot. Kocsis Károly legújabb tanulmányában bemutatja, hogy miként változtak 1910–1991 között a Kárpát-medence demográfiai, etnikai és vallási jellemzői. E szerint térségünkben a legjelentősebb mértékben a 80 év során, a görögkeleti vallásúak száma és aránya nőtt; 2,3 millióról 7,3 millióra; 12,8 %-ról 27,1 %-ra. Ez alatt a katolikusok (60,5 %-ról 43,1 %-ra); evangélikusok (7,2 %-ról 3,3 %-ra), és az izraeliták (5 %-ról 0,3 %-ra) száma és aránya jelentős mértékben csökkent. Ezen belül Erdélyben 69,4 %-ra, a Vajdaságban 58,1 %-ra, Kárpátalján 56,2 %-ra növekedett az ortodox vallásúak aránya, amely összefügg az etnikai térhódítással. Az egész térségben a románok, a ruszinok, a szlovákok és a szerbek aránya növekedett; a magyaroké, a németeké, a horvátoké és a szlovénoké csökkent. Kiugró mértékben, 5,8 millióra nőtt a románság száma Erdélyben, 4,4 millióra a szlovákoké a Felföldön, 1,2 millióra a szerbeké a Vajdaságban és csaknem 1 millióra az ukránoké a Kárpátalján.

Ennél is szomorúbb a kép, ha az iskolai mutatókat figyeljük meg, amely leleplezi az erőszakos asszimilációs törekvéseket. A szomszéd országbeli magyar gyerekek egyharmada nem tanulhat anyanyelvén az iskolában. Különösen veszélyes és jogsértő, hogy a környező országok mintegy 3 milliós magyarságának nincs, illetve alig van módja az anyanyelvű szakképzésre és felsőfokú képzésre. A magyar népesség számaránya alapján, európai mértékkel, s a romániai felsőoktatási intézményszámot tekintve, legalább három több karú magyar tannyelvű egyetemnek kellene Erdélyben működnie. Egy évtizede, hogy a kolozsvári állami magyar egyetem visszaállítása a román demokrácia szegletköve lett és sajnos mindmáig az is maradt. Ezért tartjuk fontosnak a Partiumi Keresztény Magyar Egyetem kezdeményezését, amelyet két Bethlen-díjasunk: Tőkés László és Tempfli József püspök urak a keresztény ökumené szellemében, az erdélyi-partiumi magyar közösségek kultúrájának védelmében indítottak, s amely a magyar egyházak és híveik hitén és szellemi erején alapul.

Tudjuk azt, hogy határainkon túl szinte minden magyar közösségben és az iskolákban napi küzdelem folyik, amelynek tétje a teljes vagy részleges asszimiláció, a beolvadás a többségi nemzetbe, vagy megmaradás a magyar nemzet tagjaiként, ami – úgy véljük – érdeke az egyesül, de etnikai és kulturális sokszínűségét megőrizni szándékozó Európának is. Nyugodt szívvel mondhatjuk tehát az Európai Unió küszöbén is, amit Alapítványunk indulásakor megfogalmaztunk: „Azokat a vállalkozásokat öhajjtjuk ösztönözni és támogatni határainkon belül és azokon túl, melyek a magyarság történelme során felhalmozott értékeit tudatosítják, hitelesen értelmezik, őrzik és gyarapítják, s amelyek e térség népeinek megbékélését elősegítik. Vállaljuk ezt a feladatot azzal a többlettel, hogy hál’ Istennek, ma már nem a magyar államhatalom képviselőivel és szervezeteivel, intézményeivel szemben, hanem velük együtt tehetjük dolgunkat, végezhetjük nemzetszolgálatunkat.

Meggyőződésem, hogy e téren a Bethlen Alapítvány olyan páratlan eredményeket ért el és olyan kapcsolatrendszer épített ki, olyan erkölcsi tőkét gyűjtött össze, amit semmiféle kormányzati szerv vagy közalapítvány helyettesíteni és felváltani nem képes. Íme néhány, az Alapítvány történelmi érdemei közül a korábban említetteteken túl:

1. Elsőként adott jelentős pénzösszeggel járó díjat olyan külföldi magyaroknak, akiket az ottani párt és kormányzati szervek ellenséges elemként üldöztek, s magyarságszolgálatuk miatt az itteniek sem kedveltek. Így kapott nálunk, a pártközpont kifejezett tiltakozása ellenére Bethlen-díjat 1987-ben az erdélyi *Király Károly* és a lengyel *Zbigniew Herbert*, 1988-ban az egymás ellen is hangolt *Duray Miklós* és *Janicz Kálmán*, azzal a *Bohumil Hrabállal* együtt, aki a budapesti csehszlovák nagykövét tiltása ellenére eljött, és köszönettel vette át a díjat. 1989-ben kiátkozása és üldöztetése előtt néhány héttel így kapott Bethlen Gábor-díjat a temesvári forradalom legendás alakja, *Tökés László*. Vele együtt kapott díjat a szlovén függetlenségi harc jeles képviselője, *Veno Taufer* költő, aki később Szlovénia kultuszminisztere lett. De említhetném 1988-ból a Márton Áron-émlékéremes *Erdélyi Világszövetséget*, a Hámos László vezette amerikai *Magyar Emberi Jogok Alapítványt*, a lengyel Szolidaritás ismert papját *Henryk Jankowski* atyát és az erdélyi falurombolás elleni 1988. június 27-i *Hősök terei tüntetés szervezőit*, valamint az ugyancsak ez ellen fellépő felvidéki *Zsére község lakóit*. 1989-ből a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*, az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem*, a *Magyar Életért és Jövőért Mozgalom* és a *Kiáltó Szó szerkesztősége* kitüntetése adott vitára okot.

2. A térségben alapítványunk honosította meg az egyházi személyek, papok és lelkészek világi kitüntetését, akik szép számban vannak díjazottaink között. Ugyancsak mi mutattuk fel elsőként a széles közvéleménynek Márton Áron, Erdély szentéletű püspökének követendő példáját, életútját, az évente kiosztott Szervátiusz Tibor alkotta emlékéremmel. Ebben szerepe volt Bethlen-díjasunknak, „a csángók apostolának”, *Domokos Pál Péternek* is.

3. Kiemelnék még egy különleges és nemes gesztust: a díjazottak között szép számmal vannak házaspárok. Olyanok, akik hosszú évtizedek óta együtt végzik magyarságszolgálatukat, mint például a *Püski házaspár*, a bécsi *Szépfalusi* és a marosvásárhelyi *Fülöp* lelkészházaspár, illetve a szabófalvi *Perka* tanárházaspár. Ugyancsak itt említem az Erdélybe visszatelepült *Szánthó* unitárius lelkészházaspárt is.

4. A Bethlen Gábor-díjat eddig 48-an kapták meg. Közülük mindössze 8-an anyaországbeliek, 7 nyugati és 22 szomszéd országbeli magyar kitüntetettünk van, és 11 olyan közép-európai külföldi, aki a térség megbékélésén munkálkodik. Ezek az emberek többnyire a magyarokkal rokonszenvezők, amit az is mutat, hogy mindenféle rágalom ellenére díjunkt mindannyian köszönettel elfogadták és nagyra értékelték. A *Márton Áron-émlékérem*ből eddig 62-t osztottunk ki: 12 az anyaországbelieknek, 21 a nyugati magyaroknak, 22 a szomszéd országbeli magyaroknak, 7 pedig jeles külföldi szervezeteknek és személyeknek adott. A *Tímási Áron-díj*ből 4-et magyarországi, 5-öt erdélyi művész kapott meg, egyet pedig egy vajdasági kulturális szervezet. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az összesen kiosztott 120 díjunkt eddig 4 kontinens 25 országának arra érdemes állampolgára, vagy szervezete kapta meg, leginkább a külföldi magyarok.

Köszönet illeti támogatóinkat, akiknek döntő többsége a szerényebb jövedelmű értelmiségi középrétegek sorába tartozik, itthon és külföldön. Leghűségesebb adományozóink abból a korszakból maradtak meg, amikor tettnek számított az is, ha valaki a Bethlen Alapítványt tá-

mogatta, amelyet mi csak egy szerény visszajelző köszönőlappal honoráltunk. Lehet, hogy egyszer még ennek is lesz üzenete, mint volt akkor amikor küldtük.

Az Alapítvány összvagyona ma mintegy 8,5 millió forint, amelynek felét a nyugati magyarság adományozta, s devizában van lekötve, másik felét az anyaországi polgárok adták össze.

A díjkiosztó ünnepségek helyszíne az utóbbi évekig az Országos Széchényi Könyvtár díszterme volt, jelenleg a Magyarok Háza. Indoka pedig az volt, hogy a határon túliak szellemi szolgálatát végző, Márton Áron-émlékemmel kitüntetett nemzetközi csereszolgálat vezetőjét oktalanul elbocsátották. Mindkét intézménynek ez alkalommal köszönetet mondok, csakúgy, mint leghűségesebb szereplőinknek, *Maczkó Máriának* és *Szabó Andrásnak*. Köszönjük folyamatos munkáját – a Márton Áron-émlékermet alkotó és a nevek bevésését személyes támogatásként végző – *Szervátiusz Tibornak*; a Bethlen-díj alkotójának és előállítójának *Péterffy Lászlónak*, a Tamási Áron díj alkotójának *Törös Gábornak*, illetve *Nagy Andrásnak*, aki a Bethlen Alapítvány emblémáját és pecsétjét készítette.

Tevékenységünk és eredményeink elismeréseként 1997-ben megkaptuk a *Kisebbségéért* díjat, 1998-ban pedig a *Magyar Örökség* kitüntetett elismerést, így a Bethlen Gábor Alapítvány nevét immár az *Aranykönyv* is őrzi.

Az új évezredet részben megújított kuratóriummal és új programmal szeretnénk elkezdni, amelyet támogatóink és kedvezményezettjeink, alapító tagjaink és díjazottaink ötleteire s eddigi eredményeinkre kívánjuk építeni.

Bakos István

Az 1848/49-es szabadságharcra emlékeztek Kárpátalján

A történelmi Magyarország négy vármegyéje – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – 1920-ban elszakított az anyaországtól és Kárpátalja néven Csehszlovákiához, majd 1938-ban pár évnyi anyaországhoz történő visszatérés után, 1945-ben a Szovjetunióhoz csatolták, ma pedig Ukrajnához tartozik.

Az 1848–1849-es események és a meglévő emlékhelyek kutatásával, megőrzésével hetven évig nem foglalkozott itt senki. Inkább a rombolás folyt: a Podheringi-emlékműről 1919-ben a csehek leverték az emléktáblát, az anyaországhoz való visszatérés után visszaállították. A „felszabadítók” 1945-ben újra leverték és eltüntették, majd 1991-ben a sok vihart megélt emlékműre visszakerült a kétnyelvű (magyar és ruszin) emléktábla. Eltűnt Perényi Zsigmond beregvégárdói emléktáblája is (1919), szobrát poros raktárakban őrizték Nagyszőlősen, ma a nevét viselő Perényi Zsigmond Középsiskola előtt áll.

Az 1990-es években kezdett csak enyhülni a diktatúra, s elkezdődött az olvadás folyamata. Egy kis lélegzetvételhez jutottunk. Nem volt már bűn nemzeti hagyományaink ápolása.

Miért fontos nekünk, nemzeti kisebbségben élőknek, hogy nemzeti múltunkat feltárjuk? Mert ezzel is bizonyítani tudjuk, hogy az itt élő magyarság ezer éve itt él a Kárpátok lábánál. Nem jött-mentek vagyunk e tájon, nekünk ez a szülőházánk.

Temetőinkben gondozottak az 1848–1849-es hősök emlékei, a szépunkák a szívükbe zárták a nagy idők emlékét.

1995-ben szűkebb pátriánkban is megalakult a Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság (KMHT), melynek feladata lett volna a helytörténészek, néprajzosok munkájának összehangolása. Sajnos ma már csak papíron létezik, lényeges munkát nem végez. Igaz, van egy kis csapat, mely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit és emlékhelyeit kutatja Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben: Bagu Balázs, Deák Ferenc (Bátyu), Fakász Mihály (Bátyu-Munkács), Keresztyén Balázs (Nagyszőlős), Szöllősy Tibor (Técső), Gortvay Erzsébet, Fülöp Lajos (Ungvár).

1999. október 6-án a nagyszőlősi Perényi Zsigmond Középiskola adott otthont a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség központi rendezvényének, melyen magyarországi és kárpátaljai előadók segítségével elevenítették fel a 48-as forradalom és szabadságharc eseményeit. A konferencián dr. Veliky János, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történész professzora, Keresztyén Balázs helytörténész, dr. Mezey Éva, Nagy Ferenc, dr. Galambos Sándor, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár munkatársai, Csatáry György és Fakász Mihály helytörténészek, valamint Soós Kálmán történész tartott előadást.¹

A konferenciát követően nagygyűlésre került sor a Perényi-szobornál. Itt beszédet mondott Keresztyén Balázs, Szakács Zoltán, a Magyar Köztársaság ungvári konzulja, valamint Tihamér atya, a Nagyszőlősi Ferences-rendi Misszió szerzetes papja. A beszédek elhangzása után a résztvevők megkoszorúzták Perényi Zsigmond mellszobrát.

1999. október 16-án a bátyui középiskola adott otthont a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) Gyöngyösi Irodalmi Társasága helytörténeti konferenciájának, melynek címe „A forradalom és szabadságharc eseményei Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben” volt. A rendezvényt Dupka György a MÉKK elnöke nyitotta meg. Bagu Balázs a szabadságharcot követő császári megtorlás könnyes-véres hónapjaira emlékezett, majd a bátyui középiskola tanulói irodalmi összeállítással emlékeztek az Aradon kivégzett honvédtábornokokra. Emlékük előtt tisztelgett Sütő László bátyui református lelkész, esperes.² Laurenszky Ernő, a magyarországi Kossuth Szövetség elnökségi tagja a Szövetség hagyományápoló szerepéről beszélt. Fakász Mihály a honvédsereg kárpátaljai szervezését ismertette, Szöllősy Tibor Máramaros megye szabadságharcát mutatta be, dr. Deák Ferenc Kossuth Lajos portréját állította a hallgatóság elé. Gortvay Erzsébet irodalomtörténész Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc a kárpátaljai népköltészetben címmel tartott előadást. Keresztyén Balázs Perényi Zsigmondról, Bagu Balázs Ung megye emlékhelyeiről, Fülöp Lajos levéltáros a ruszinság szabadságharcáról beszélt.

A konferencia kísérő rendezvényeként sor került Bagu Balázs–Fakász Mihály–dr. Deák Ferenc közös tanulmánykötetének bemutatására,³ valamint a MÉKK ifjúsági csoportja A forradalom és szabadságharc emlékének ápolása szülőföldemen pályázatának eredményhirdetésére.

1999. november 24-én Beregvégárdóban a Bereg-vidéki Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Járás Szervezete és a Beregszász 900 éves Városvédő, Szépítő és Művelődési Alapítvány szervezésében megemlékezést és konferenciát tartottak a Perényi-kúriában.⁴ Százötven évvel ezelőtt, 1849. október 24-én ezen a napon végezték ki Perényi Zsigmondot, a felsőház elnökét. A konferenciát Bakancsos László, a KMKSZ JSz elnöke nyitotta meg. Jelen volt Szakács Zoltán a Magyar Köztársaság ungvári főkonzulja. Itt voltak a vértanú leszármazottai: Perényi János, a Magyar Köztársaság Európai Tanács melletti Állandó Képviselőtének nagykövete és fia, Perényi Zsigmond is. A forradalom és szabadságharc eseményeit Katona Tamás történész elevenítette fel. A Szent István-i hagyomány és keresztény kultúra gyökereitől, az 1848–1849-es, majd az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eszmeiségén keresztül mutatta be azt a hatalmas örökséget, amellyel az magyarság rendelkezik. Keresztyén Balázs Perényi Zsigmond életútjával ismertette meg a jelenlévőket, Bagu Balázs helytörténész az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyeinek állapotáról, az ezek megmentését szolgáló munkákról számolt be. Dr. Soós Kálmán, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola főigazgató-helyettese Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az ukrán történelemírásban címmel tartott előadást. A emléktáblát dr. Perényi János és Lőrinc Tamás leleplezte, melyet Balogh Géza nyíregyházi művész ajándékozott Beregszász és Beregvégárdó magyarságának. Balogh Gézát gyökerei e tájhoz kötik, hiszen édesapja Ardóban, édesanyja

¹ Lajos Mihály–Kovács Elemér: „Végezetül eltételek nekik az igazság koronája”, Kárpáti Igaz Szó, 1999. október 9. 1–3. old.

² Lajos Mihály: „Szívünkben is állítsunk emlékműveket” Kárpáti Igaz Szó, 1999. október 21.

³ Bagu Balázs–Fakász Mihály–dr. Deák Ferenc: Tanulmányok az 1848–49-es szabadságharcról Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 1999. 104 old.

⁴ Fogarasi: Emléktábla avatás a beregvégárdói Perényi-kúria falán, Beregi Hírlap, 1999. október 28. – A Perényi-kúria ma művelődési otthon.

pedig Forgolányban született. A megjelent szervezetek, magánszemélyek ezután elhelyezték az emléktáblán a megemlékezés koszorúit. Az emléktábla szövege:

Itt született
báró Perényi Zsigmond
(1783–1849)
az 1848/49-es szabadságharc mártírja
Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség
Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Járási Szervezete
1999. X. 24.

Szerettük volna az eredeti, 1902-ben felállított tábla szövegét visszahelyezni. Az 1902 októberében történt emléktábla avatásról a korabeli sajtóban két cikk is megjelent.⁵ A cikkek azonban nem közlik sem az avatás pontos időpontját, sem a tábla szövegét. Arról sincsenek adataink, hogy 1939 után visszahelyezték volna a táblát. Kutatásaink a helybelieknél nem vezettek eredményre.

Új évezred köszöntött ránk, új kihívások és feladatok jelentkeznek. Nekünk, itt élőknek szent kötelességünk hagyományaink ápolása, történelmi múltunk megismerése. Mi, idősebb nemzedék elvetettük a magot, s várjuk, hogy az kalászbá szökkenjen. Az ifjúságra vár az a feladat, hogy tovább vigyék a fáklyát, magasra emelve a zászlót, ápolják a kapcsolatokat határon túli testvéreikkel.

Bagu Balázs

Híven, Becsülettel, Vitézül!

A címben szereplő három szó igen sokat jelentett egykoron a m. kir. csendőrnek! A Testület jelszava volt ez, mely szerint a kebelébe tartozóknak élniük, s ha a sors úgy hozta, meghalniuk kellett. Mondhatjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve ez így is történt. Kevés hiteles adattal bír a ma embere erről a szervezetről, mely 64 esztendőn át vigyázta a magyar vidék békéjét. Vigyázta úgy, ahogy előtte és utána egyik közrendvédelmi alakulat sem ebben a hazában. Törvényektől szigorúan szabályozva, kérlelhetetlenül és megvesztegethetetlenül, részrehajlás nélkül, s időnként kíméletlenül. 1945 utáni megítélése kizárólag a magyarországi zsidóság 1944-es deportálásában való részvétele és a törvényes rendet el nem fogadott eszközökkel megdönteni kívánó kommunista mozgalommal szembeni kemény fellépése alapján történt, teljesen elfogult, torz módon. Sokáig ki sem lehetett ejteni a csendőr szót, vagy ha igen, akkor csak a legelmarasztalóbb jelzők környezetében.

A Szemere Társaság 1997. őszén alakult csendőrségi szakosztálya, mely Csóka Ferenc elnök és Kaiser Ferenc titkár vezetése alatt működik, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy tudományos igényességgel tárja fel a magyar királyi Csendőrség történetének fényes lapjait és árnyoldalait egyaránt. Legfőbb szempontnak a történeti hűséget, a tárgyilagosságot tartja, de ezen túlmenően a hagyományok ápolását is fontos feladatként kezeli. Már az 1998-as és 1999-es konferenciák is nagy sikert arattak újszerűségükkel, a téma korrekt megközelítésével.

A 2000. február 14-én megrendezésre került III. ülésszak megnyitása előtt reggel $\frac{1}{2}$ 9-kor koszorúzással kezdődött a program. A Hadtörténeti Múzeum udvarán csendes főhajtással emlékeztek meg az egykori csendőrök az I. és II. világháborúban hősi halált halt bajtársaik tiszteletére elhelyezett márványtábla előtt. Ugyancsak koszorút helyeztek el a szakosztály képviselői is. 9 órára a Múzeum II. emeleti tanácsterme zsúfolásig megtelt a szakma képviselőivel, az egykori, még élő bajtársakkal és más érdeklődőkkel. Csóka Ferenc alezredes rövid bevezetőjében köszöntötte az egybegyűlteket, s hangsúlyozta, hogy a szakosztály tudományos társulat és ennek megfelelően a konferencia jellege is az. Ezután a levezető elnök, dr. Bö-

⁵ Perényi Zsigmond báró emléke, Bereg, 1902. október 19.; Perényi Zsigmond báró emléke, Budapesti Hírlap, 1902. október 6.

könyvi István vezérőrnagy, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoka megnyitotta az ülészakot. Beszédében hangsúlyozta a történelmi hagyományok ismeretének szükségességét, a mai rendvédelmi szervek elődei tapasztalatainak átvételét, különös tekintettel a jelenlegi magyar közbiztonsági helyzetre.

A tárgysorozatot Csóka alezredes nyitotta meg, előadásában a csendőrség területi elhelyezkedésének változásait taglalta az 1868–1876 közötti időszakban. Külön ki kell emelni, hogy az elmondottak tavalyi előadásához kapcsolódtak. Akkor a szabadságharc befejezésétől a kiegyezésig mutatta be a császári királyi csendőrezredek mozgásait, az adott területek lefedettségét, hogy a dualista államon belül miként szűnt meg az összbirodalmi csendőrség, s hogyan kezdődött meg a nemzeti csendőrségek kialakulása.

„Régi és új válaszutján Somogy vármegyében” címmel Tóth János rendőr alezredes tartott igen érdekes beszámolót a megye XIX. századi közbátorságának helyzetéről. 1850-ig vármegyei hajdúk és pandúrok igyekeztek felügyelni a rendre, de tevékenységük nem volt elégséges, a híres somogyi betyárvilágon nem sikerült úrrá lenniük. 1850-től a cs. kir. 6. csendőrezred sem tudott átútot változást elérni, sőt, rosszabbodott a helyzet, a pandúrság intézményét, a strázsmesteri hivatalokat vissza kellett állítani. Amikor 1883-tól megkezdődik a m. kir. Csendőrség megyei állományának feltöltése, ismét megszüntetik a pandúrságot, ezúttal véglegesen, de ugyancsak elhamarkodottan. Pandúrok már, csendőrök még nincsenek. Amikor megkezdik működésüket, a lakosság ellenszenvvel figyeli azt, segítséget nem nyújt, így a közbiztonság csak a századfordulóra javul valamelyest.

Ezután három korreferátum következett, mely a m. kir. Csendőrség felállításának, megszilárdításának törvényi hátterét ismertette a közönséggel. Kósa László rendőr alezredes az 1881. évi II. és III. törvénycikkek országgyűlési tárgyalásáról számolt be. Őt Magyar Endre egyetemi hallgató követte, aki az 1881. évi LXXI. törvénycikket mutatta be, mely a csendőrségi nyugdíjról szólt. Ez a törvény európai értelemben is igen korszerűnek számított: a szolgálati évek számának növekedésével arányosan emelkedett a megállapított nyugdíj összege. 40 évi szolgálat után a csendőr fizetésének, vagy miként akkor mondták, tettelegességi illetményének 100%-át kapta nyugdíjként! Zsigovits Endre határőr alezredes az 1882. évi X. törvénycikket vette górcső alá, mely a csendőrség azon teendőiről szólt, amiket a törvényhatósági jogú városok bel- és külterületén végeztek.

Érdekesítő és alapos felkészülést feltételező előadást hallhatott a közönség dr. Csapó Csabától, az ELTE Bölcsészettudományi Karának fiatal tanársegédjétől a fegyverzet és felszerelés beszerzésének témaköréből. A referátum az 1880-as, 1890-es évek történéseit ismertette, s kiderült, milyen szigorú elvek határozták meg az anyagvásárlást. Elsőrendű volt az ár és a jó minőség. A vásárlások előtt a beszerezni kívánt tételből néhány darabot előzetesen le kellett szállítania az ajánlatot tevő cégnek, s azokat a csendőrség szakemberei a szó szoros értelmében ízekre szedték, így állapítván meg minőségüket. Általában igyekeztek Magyarországon szolgálatban, illetve Székesfehérvár városának 1944/45-ös védelmében hősi halált halt Csendőrökről való megemlékezés. Kálmán Zsolt az 1918-ig fennállott m. kir. horvát-szlavón Csendőrség szervezetéről és működéséről tartott előadást.

Kaiser Ferenc szakosztályi titkár, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem doktorandusza a csendőrség és a közigazgatás közötti igen bonyolult kapcsolatokat igyekezett bemutatni. A téma nagysága és a rendelkezésre álló kevés idő okán ez csak vázlatos, összefoglaló jellegű lehetett. Forró János rendőr alezredes a székesfehérvári II. csendőrkerület életéből villantott fel néhány képet az 1930-as, 1940-es évekből. Különösen érdekes volt a közbiztonsági szolgálatban, illetve Székesfehérvár városának 1944/45-ös védelmében hősi halált halt Csendőrökről való megemlékezés. Kálmán Zsolt az 1918-ig fennállott m. kir. horvát-szlavón Csendőrség szervezetéről és működéséről tartott előadást.

Ugyancsak érdekes volt Suba János őrnagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárának tudományos munkatársa által tartott tájékoztató. Suba őrnagy az 1919 és 1921 között fennállott provizórikus jellegű alakulatokról, a határrendőr zászlóaljokról beszélt. A három zászlóalj Nyugat-Magyarországon működött, s a referens levéltári kutatásai alapján készült összefoglalója számos, eddig nem ismert adattal gazdagította a szakmát és az érdeklődőket egyaránt.

Cserhalmi Pál rendőr ezredes, kitűnő lovas szakember, oldott légkörű, kötetlen beszámolója következett a lovas csendőrségről, igen sok áthallással a mai viszonyokra. Az előadás, bár kevéssé volt tudományos, sok olyan adalékot tartalmazott, amely a mai közrendvédelmi testületek lovas szolgálatait seghethetné.

A délelőtti ülészak utolsó előadása méltó volt a konferencia addigi színvonalához. Bebesi Zoltán, a siófoki vízirendőr-őrs fiatal tisztje a vízcsendőrség intézményéről szólt. Bár levéltári iratanyagok e kérdésben nem álltak rendelkezésre, a feltehető irodalomból mégis remekül szedte össze a balatoni vízcsendőr őrsök 1942–1945 közötti rövid működésére vonatkozó információkat. Ezt kiegészítette az ott szolgált személyek felkutatása, meginterjúvolása, tárgyi emlékegyűjtése, valamint az eszközök és emberek háború utáni sorsának nyomon követése. Mindez szerencsésen „koronázta meg”, hogy a témát egy szakmabeli, egy mai vízirendőr tiszt dolgozta fel. Ez egyszersmind alkalmas a vízirendőrségnél a csendőrhagyományok további ápolására is.

Ebéd előtti hozzászólásában Horváth Pál m. kir. csendőr főhadnagy, a mátészalkai szárny utolsó parancsnoka kifejtette, hogy sosem szabad megfeledkeznünk a legénységről, akik a tényleges szolgálatot ellátták. Tisztelettel kell megemlékeznünk a magyar parasztságról, mely gerincét adta a testületnek, s mindenkor biztosítéka volt a becsületes szolgálatellátásnak.

Délután először Davola József alezredes értekezett a tábori csendőrségről. Tavalyi témája is ez volt, de idén határozottan jobb, összefogottabb volt az előadása. Horváth Csaba alezredes, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem hadtörténelem tanszékének tanára a csendőrségnek az elhárításban játszott szerepéről szólt, különös tekintettel az 1920–1945 közötti időszakra. Ecsetelte a mindenre kiterjedő és alapos nyomozati munkát. A jobb közérthetőség kedvéért megjegyezte, felejtjük el a „Bors Máté”, vagy az „Egy óra múlva itt vagyok” című filmek csendőrnemző ábrázolásait, mivel éppen fordítva volt minden, mint azt a nevezett alkotások bemutatták: kíméletlenül és a csírájában fojtottak el minden bal-, esetenként jobboldali mozgolódást. Ennek záloga a csendőrnemzők professzionális felkészültsége, a jól szervezett intézményi háttér és a bizalmi egyének sűrű hálózata volt.

Nagy Miklósnak a csendőrségi fogvatartás ismertetését szolgáló tájékoztatóját dr. Szakály Sándor a Hadtörténeti Intézet és Múzeum megbízott főigazgatójának előadása követte. Dr. Szakály személye közismert a csendőrséget kutatók között: már az 1980-as években is tárgyilagosan igyekezett megközelíteni ezt a témát, s azóta is mindent megtesz – immáron a Duna-TV nyilvánosságát is felhasználva –, hogy a csendőrségről igaztalanul kialakított torzképet eloszlassa, s a köztudatban egy sokkal árnyaltabb, a tudományos kutatás eredményeit felhasználó csendőrség-kép álljon a korábbi helyére. Most e törekvések szellemében a kiképzés és oktatás rendszerének kérdéseit feszegette. Sok olyan módszerre irányította rá a figyelmet, mely ma különösen megszívlelendő lenne. Az egykori m. kir. Csendőrségnél a közbiztonsági szolgálat, illetve a közvetlen nyomozati munka maradéktalan ellátása mellett az állomány kiképzésére, felkészítésére fordították a legnagyobb figyelmet. Ennek során rendkívül szigorú szabályok érvényesültek, aki nem felelt meg, azonnal kihullott a rostán, bár már a felvétel rendszere elég garanciát nyújtott arra, hogy az újonnan felszerelt csendőr meg fogja állni a helyét. A referens hangsúlyozta, hogy a csendőr szolgálata első napjától szinte az utolsóig állandóan tanult, s ismereteinek naprakészségét előljárói folyamatosan ellenőrizték. Ez volt a csendőrség hatékonyságának egyik záloga is: a Szolgálati Utasítás és a törvények pontos ismeretének következtében mindig és azonnal tudták, miként kell az adott helyzetben fellépniük. Fontos volt a szervezeti felépítés egészséges mivolta is: egy piaci zsebtolvajt nem egy főhadnagy, vagy százados üldözték, mint az manapság gyakran előfordul, hanem elég volt oda egy őrmester is. A tiszt csak kiképzett, ellenőrzött és számon kért. Ez megszívlelendő lenne a mai rendőri vezetők számára is.

Dr. Róbert Péter a csendőrségi sajtót igyekezett bemutatni a közönségnek, helyenként szelletes fordulatokkal tarkítva előadását, de nem mindenütt a helyes következtetést levonva. Nagyon érdekes és tanulságos volt dr. Ernyes Mihály rendőr dandártábornok, Baranya megyei rendőrfőkapitány tájékoztatója „Utóhang a csendőrséghez címmel”. Eredeti okiratok dokumentálják, hogy a front átvonulása után 1944 őszétől a volt csendőrök részt vettek a Baranya vármegyei közbiztonság helyreállításában. Szó volt a testület újbóli felállításáról, a községi előljáróságok csendőrsők szervezését kérték. Az egyre-másra alakuló polgárőrségek élén

többnyire mindenütt volt csendőr tiszthelyettesek állottak. Amikor megkezdődik a vármegyei rendőrőrsök felállítása, mindenütt az egykori csendőrlegénységi állományt és a volt csendőr-ségi objektumokat veszik igénybe. Ilyenfajta szolgálat ellátására csak a volt csendőröket tartják alkalmasnak, azonban a pártvonalról odairányított, újdonsült, kiképzetlen rendőrökkel. 1945 májusában azonban megtörténik a régi emberek tömeges elbocsátása és nagyarányú rendőrtoborzás kezdődik.

Utolsóként Kiss István Géza alezredes, a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményvezető főmuzeológusa került sorra, s a csendőrhagyományok 1945 utáni ápolásáról és átalakulásáról beszélt, méltatva a Szemere Társaság és az emigrációban létrejött Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség eddigi tett lépéseit.¹

Illésfalvi Péter

A kézdivásárhelyi múzeum

A kézdivásárhelyi múzeum 1972. március 3-án nyílt meg a hajdani városi tanácsház épületében. Mint minden ilyen jellegű intézménynek ennek is megvannak az előzményei.

A XIX. század hetvenes éveiben kínálkozott először lehetőség múzeum létrehozására Kézdivásárhelyen. Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília értékes gyűjteményt hozott létre a város közelében lévő imecsfalvi kúriájában. Ezt egy Háromszéken létesítendő Székely Nemzeti Múzeum céljaira ajánlotta fel. A város bejelentette igényét a gyűjteményre, a feltételeket azonban (megfelelő épület, személyzet stb. híján) nem tudta megteremteni. 1879-ben a gyűjtemény Sepsiszentgyörgyre került és a Székely Mikó Kollégiumban helyezték el. 120 évvel ezelőtt ott létesült a Székelyföld első múzeuma.

Diénes Ödön a múlt század végén a Székely Mikó Kollégium diákja volt, ott ismerkedett meg a Székely Nemzeti Múzeum értékeivel és elhatározta, hogy tanulmányai befejezése után múzeumot létesít Kézdivásárhelyen. Gyűjteménye azonban az I. világháború idején megsemmisült, elkallódott. 1918-ban újakezdte a gyűjtőmunkát és 1922 decemberében, amikor a Kaszinó fennállásának 80. évfordulóját ünnepelték, Diénes Ödön ügyvéd, a Kaszinó elnöke előterjesztette a múzeum létesítésére vonatkozó indítványát. Tíz évi kitaró munkával, jó-részt adományokból, több mint 8000 tárgy gyűlt össze. Ebből a több szaksoportba sorolható anyagból rendezték a kiállításokat és 1932. szeptember 4-én nyitották meg a város első múzeumát. Saját épülete nem volt, ezért az Erzsébet Árvaleánynevelő Intézet ideiglenesen két nagy termet bocsátott rendelkezésére. 1941-ben az Árvaháznak szüksége volt a termekre, a gyűjteményeket össze kellett csomagolni és raktárakba helyezésükkel a múzeum megszűnt.

Diénes Ödön halála után öccse, Diénes Jenő ügyvéd vette gondjaiba a gyűjteményeket és 1946-ban bekövetkezett haláláig múzeumőrként védte a felhalmozott értékeket. 1949-ben a raktárakat feltörték, akkor kezdődött a gyűjtemények széthordása, pusztulása. Örökségként a későbbi múzeumra nagyrészt jogi szakkönyvek, folyóirat- és napilap-kollekciók, néhány jelentéktelen tárgy maradt csupán.

A háborút követő évtizedekben sem a gazdasági sem a politikai helyzet nem kedvezett a múzeumszervező munkának. Az első eredmény e téren 1969-ben született. Gábor Áron hősi halálának 120 éves évfordulója alkalmából a Kovászna Megyei Múzeum (most ismét régi nevén Székely Nemzeti Múzeum) az ágyúöntő műhely telkén lévő Turóczi-házban két kis teremben állandó kiállításokat rendezett be, egyikben a korábban összegyűjtött céhes-, a másikban 1848-as emlékekből. Ez volt a magja az 1972-ben megnyílt múzeumnak.

E sorok íróját 1970-ben, 18 évi tanári munka után nevezték ki igazgatónak, az állandó kiállításokhoz. A város lakosságában, főleg az idősebbekben élt a régi múzeum emléke és újjászervezésének óhaja. A lehetőségek tanulmányozása után és a felajánlott segítségre támaszkodva

¹ Előadása szövegét ld. 56. oldalon. (Szerk.)

továbbfolytattam a gyűjtőmunkát. 1968 után a megyerendszerre való áttérés is kedvező feltételeket teremtett. A város korábban rajonszékhely volt, az új közigazgatási-területi rendezéssel elvesztette ezt a szerepét, s így épületek szabadultak fel, köztük a városi tanácsház. A felettes hatóságok támogatták egy helytörténeti múzeum létesítésének tervét. Erre a célra 1971-ben átadták a tanácsház épületét és kiutalták az épület külső és belső javítására, a múzeum berendezésére szükséges összegeket.

Az új múzeum más jellegű mint a két világháború közötti elődje. Az mindent gyűjtött, ami régiségnek volt tekinthető. Volt numizmatikai, régészeti, természetrajzi, néprajzi, képzőművészeti, levéltári stb. anyaga. Az újonnan létesítendő múzeum a város múltjából két lényeges dolgot akart bemutatni és ehhez gyűjtött emlékeket. Az egyik: a város évszázadokon át a Székelyföldnek egyik legjelentősebb céhes iparral rendelkező kézműves központja és vásáros helye volt. A másik: az 1848–1849-es szabadságharc idején kiemelkedő szerepet játszott, itt volt az ágyúöntés és általában a hadianyag gyártás központja, Gábor Áron parancsnoksága alatt itt alakult meg a székely tüzérség. Az állandó kiállítások ezt kívánják szemléltetni.

A mesterségek, céhek emlékműve szinte teljes egészében a lakosság adományaként került a múzeumba. Az 1848–1849-es szabadságharc dokumentumait, mivel ilyeneket már nem lehetett gyűjteni, nagyrészt a Székely Nemzeti Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre. Ugyancsak a megyei múzeumtól vettük át 1974-ben és állandó kiállításon mutatjuk be a Zsuzsi és Andris népviseletben című gyűjteményt. Ez a Jóbarát című gyermeklap által szervezett népviseletváros-verseny eredményeként jött létre 1970–1971-ben és Erdély különböző tájegységeinek népviseletét mutatja be babákon.¹

A régi tanácsház szép tanácstermét időszakos képzőművészeti kiállítások céljaira tartjuk fenn. Évente általában 8–10 kiállítást rendeztünk meghívott művészek alkotásaiból. Erdély szinte minden jelentős művésze egyéni tárlaton mutatta be itt a műveit. Emlékkül többnyire egy-egy munkát is ajándékoznak és ezzel hozzájárulnak egy képzőművészeti gyűjtemény kialakításához.

27 éves fennállása alatt a múzeum kiállításait felsőbb utasításra többször is át kellett rendezni. 1989 előtt a helytörténeti anyagot átfogóbb, az ország történetének keretében lehetett csak bemutatni és egyre hangsúlyozottabb szerepet kellett nyernie a jelenkor történetének.

Incze László

Búcsú Demény István Páltól

Kiváló tudóst, igaz embert, nagyra becsült kollégát, önzetlen jó barátot kísértünk ki január 6-án Sepsiszentgyörgyön a szemerjai temetőbe. Demény István Pált búcsúztattuk.

Már egészen fiatal korában bebizonyította, hogy éles elméje tudományos kutatásra termett. Még harmincéves sem volt, amikor *Kerekes Izsák balladája* című értekezésével doktorált. Életpályája úgy alakult, hogy kezdetben a nagypeleskei, majd a nagyenyedi és a csombordi iskolában tanárként, azután Csíkszeredában muzeológusként, Sepsiszentgyörgyön könyvtárosként, s végül Kolozsváron népköltészeti kutatóként tevékenykedett.

1990 májusában a Kolozsvári Folklórintézet vezetősége, őszinte örömmel, engem bízott meg, hogy meghívjam tudományos munkatársnak. Tudtuk, hogy Sepsiszentgyörgy szellemi életét megfosztjuk egy jeles személyiségtől (sőt voltaképpen kettőtől, ugyanis akkortájt dőlt el, hogy felesége, dr. Gazda Klára nemsokára a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára lesz), ám egyfelől saját szakmai előmenetele szempontjából volt fontos, hogy minél kedvezőbb körülmények között dolgozzék, másfelől az erdélyi magyar folklórtudomány fejlődése érdekében célszerű volt egy megüresedett állást a legalkalmasabb szakembernek felajánlani. Három hónap múlva, sikeres versenyvizsga után, elfoglalta új munkahelyét.

¹ Részletesen ld. Szabó Zsolt cikkét. Honismereti Híradó 1974. 1. sz. 34. old. (Szerk.)

Hogy a választás helyes volt, a kilencvenes évek gazdag termése igazolta. Kutatói pályája határozottan ívelt fölfelé. Tanulmányok és könyvek sorát adta közre. Írásai olyan rangos folyóiratokban jelentek meg, mint az *Ethnographia*, az Erdélyi Múzeum, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, az Anuarul Arhivei de Folclor, a Néprajzi Látóhatár, a Magyar Szemle, a Honismeret, a Művelődés, a Helikon és a Korunk. Intézeti feladata a lírai népdalok rendszerezése volt. Legszívesebben azonban a hősi epikával foglalkozott. Mélyrehatóan vizsgálta a keleti rokon népek hősi énekeit. Érdeklődése számos, eladdig kellőképpen nem tisztázott kérdésre irányult. Az összehasonlító módszer mesteri alkalmazásával meglepő összefüggésekre hívta föl a figyelmet. Szövegegyezéseket mutatott ki középkori krónikák és népballadák között. Hasonlóságokat vett észre román és magyar, valamint kínai és magyar dalok között. Eredeti nézeteket vallott a samanizmus és az archaikus világkép viszonyáról. *Tiltások, kerekék, lángok* című, összehasonlító folklorisztikai tanulmányait tartalmazó, tavaly napvilágot látott könyve sejteti, hogy a közölkéken kívül több, készülöben levő írása várta a végső formába öntést, és további témák tanulmányozásához szeretett volna hozzáfogni.

Kutatómunkája mellett módja nyílt arra is, hogy a néprajz szakos egyetemi hallgatókat beavassa a finnugor népek kultúrájának rejtelmeibe. Ugyanebben a témakörben előadásokat tartott a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen is.

Amikor 1990 augusztusában dolgozni kezdett a Kolozsvári Folklorintézetben, azt gondoltuk-reméltük, hogy legalább harminc alkotó esztendő áll előtte. A sors azonban csak alig több mint kilenc évet tartogatott még számára. 51. születésnapját sem érte meg.

A Mindenható rendelése ellen nem zúgolódunk. Csupán felsőhajtunk Pál apostol szavaival, melyek a rómaiakhoz intézett levelében olvashatók: „Óh Isten gazdagságának, bölcsességének és tudományának mélysége! Mely igen kikutathatatlanok az ő ítéletei s kinyomozhatatlanok az ő útai!” És eltűnődünk a második korinthusi levél intelmén, mely szerint „nékünk mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmaztassék aszerint, amiket cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt”. Bizonyos, hogy dr. Demény István Pálnak bőséges jutalomban lesz része, mert sok jót tett. Neve fennmarad műveiben. Emlékezetét pedig kegyelettel fogjuk őrizni mi, kollégái, barátai, tisztelői: a Csíkszeredai Múzeum és a Sepsiszentgyörgyi Megyei Könyvtár munkatársai, a Román Akadémia Kolozsvári Folklorintézetének kutatói, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének munkaközössége, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kriza János Néprajzi Társaság tagjai.

Dr. Almási István

In memoriam Veszprémi György

(1920–2000)

Győrött a Széchenyi István Művelődési Központban 1978-ban alakult Felnőtt Honismereti Klub idősebb generációjának utolsó tagja távozott el körünkből 2000. január 11-én. Művelt, nagy helyismerettel rendelkező helyi lokálpatrióták, név szerint Horváth Lajos, Szabó László, Kovács László, Jakab Tivadar, Hébenstreit Nándor előzték meg az elmúlásban, magukkal víve gazdag ismereteiket a városról és a megyéről. Sorstársak voltak ők, de Gyuri bácsinak jutott a bűn nélküli bűnhődés. 1949-ben a Mindszenthy-per, majd 1957-ben az 1956-os forradalomban való részvétele miatt ítélték el. A Győr megyei törvényszék 4 év börtönnel sújtotta, melyet a Legfelsőbb Bíróság 1 évre változtatott. Az 1956-os forradalom idején a győri Hajtóműgyárban dolgozott, ahol megbecsülés övezte a munkásság körében. Nem véletlenül választották be a munkástanácsba, s bízták meg a Hajtóműgyári Híradó szerkesztésével. A börtön nem törte meg, hű maradt a forradalomhoz. Soha nem tudták vele kimondatni, hogy 1956-ban ellenforradalom volt. Éppen halála előtt egy héttel elérte nekem, hogy a börtönből történt kiszabadulása után a Kisalföldi Gépgyárban helyezkedett el fizikai munkásként. Állandó megfigyelés

alatt tartották, de szorgalmas, jó munkájáért megbecsülték. Fokozatosan közelebb került ahhoz, hogy gépészmunkás végzettségének megfelelő állásba kerüljön, s ezt el is érte.

Az 1970-es évek volt az az időszak, amikor a Hazafias Népfront keretén belül kibontakozott a honismereti mozgalom, s az eddig mellőzött, vagy üldözött személyek is lehetőséget kaptak arra, hogy értékes munkával tölthessék szabadidejüket: a helytörténettel, néprajzzal, üzemtörténettel foglalkozzanak. Az évenként meghirdetett pályázatok sok tehetséges embert megmozgattak, s az amatőrök tollából kitűnő pályamunkák születtek. Veszprémi György munkahelyének, Győr legelső gyárának történetével kezdett foglalkozni. Viszonylag gazdag levéltári, könyvtári és magánkézben lévő anyag állt rendelkezésére. Alapos kutatómunka után 1983-ra elkészült és megjelent *A 175 éves Kisalföldi Gépgyár története* című kitűnő üzemtörténeti munkája, mellyel sorozatot indított el. Évenként írta a gyár krónikáját, ami történeti értéke mellett gyakorlati célokra is szolgált, s a gyár vezetése részéről is támogatásban részesült. Emellett több más helytörténeti munkája is megjelent. Többek között írt a győri hidak építéséről, Zászlós

István győri szobrász és Schima Bandi iparművész munkásságáról. A megyei honismereti pályázatokon többször nyert első díjat, sőt kiemelt első díjat is kapott, s Kovács Margit gyönyörű marokszedő kerámiájának boldog tulajdonosa lett. A honismereti mozgalomnak aktív, lelkes, elismert tagja volt. Kezdetől fogva részt vett az Országos Honismereti Akadémia rendezvényein, s még ez évben is tervezte, hogy ott képviseli megyénket. Alapító tagja volt a már említett Felnőtt Honismereti Klubnak, s társaival együtt jelentős segítséget nyújtott az Országos Műemlék Felügyelőség Győr belváros építéstörténeti kutatásával foglalkozó csoportjának. Készségesen segítette a hozzáforduló helytörténeti kutatóknak. Értékes tagja volt a Baross Emléktársaságnak. A Győrszigetiek Baráti Köre titkáraként kitűnő szervezője volt a színvonalas, éves program kidolgozásának és megvalósításának. Segítette az Egészséges Nemzedékért Alapítvány munkáját.

Büszkék vagyunk Győr városát gazdagító munkásságára. Örülünk, hogy erőt meríthettünk tőle és együtt dolgozhattunk vele.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Dr. Sály István

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola (Zsámbék), a Cigány Hagyományokat Kutató Egyesület, a Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Bázis (Pécs), a Collégium Martineum, a Debreceni Egyetem (KLTE) Néprajzi Tanszéke, az ELTE Folklor Tanszéke, az Európai Folklor Intézet, a Gandhi Gimnázium, a Györfly István Néprajzi Egyesület, a Hélix Alapítvány, a Honismereti Szövetség, a Karácsony János Honismereti Egyesület, a Kárpátok Alapítvány (Kassa), a Kriza János Néprajzi Társaság, a Magyar Művelődési Intézet, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Védőnők Egyesülete, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, a BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Néprajzi, Növénytani és Romológiai Tanszéke, a Református Teológiai Doktori Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, a Romológiai Kutatóintézet, a Szekszárdi Roma Kisebbségi Önkormányzat, a Szlovák Kutatóintézet, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület, a Wosinsky Mór Múzeum Szekszárd, több megyei, települési és kisebbségi Önkormányzat támogatásával meghirdeti

a 2000. évi IV. Országos Kisebbségi Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatot.

Pályázni lehet az alábbi témakörökben: néprajzi és nyelvjárási témájú, eredeti helyszíni, vagy levéltári gyűjtést tartalmazó munkákkal, melyek még nyomtatásban nem jelentek meg és más pályázaton nem vett részt.

Terhesség-, szülés-, gyermekágy-, keresztelés-, csecsemőápolás és gyereknevelés Népi vallásosság Népi növényismeret Hogyan tükröződnek a történeti események a népi emlékezetben A nő helyzete a társadalomban

a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a magyar, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán népszerűség körében.

Díjtételek:

	I. (Ft)	II. (Ft)	III. (Ft)	IV. (Ft)
felöltt	30 000	20 000	15 000	10 000
ifjúsági I.	20 000	15 000	10 000	5 000
ifjúsági II.	15 000	10 000	7 000	5 000

Cigány témájú pályázatnál a legjobb gyűjtők számára az Erdős Kamill-díj kerül kiosztásra: felnőtt (18 év felett) 50 000 Ft, ifjúsági (középisikolai) I. 30 000 Ft, ifjúsági (14 éves korig) II. 20 000 Ft.

A pályadíjak a pályázatok színvonalától függően megoszthatók, illetve visszatérthatók. Nem pályázhatnak múzeumban vagy néprajzi intézményben dolgozó szakemberek! A pályázatot három azonos (– az első három példányt! –) példányban kérjük beküldeni a következő címre:

Romológiai Kutatóintézet
H-7101 Szekszárd
Pf.: 12.

Beküldési határidő: 2000. augusztus 1.

A pályázathoz külön borítékban kérjük mellékelni a pályázó nevét, foglalkozását, pontos címét, telefon, illetve fax-számát. A határidőn túl beérkező pályamunkák 2000-ben díjazásban nem részesülnek. A pályázat eredményhirdetésére 2000 októberében kerül sor, melyről minden pályázót értesítünk.

A pályázni kívánóknak minden szakmai segítséget megadunk, – így pl. a „Terhesség, szülés, gyermekágy...” témakörben a gyűjtés és pályázattírás időtartamára kölcsönözzük Temesváry Dezső: Élőítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon, Bp., 1899. című könyvének fénymásolatát.

Bővebb felvilágosítást, szakmai segítséget levélben a Kutatóintézet címén, illetve a (36) 74/317-369, 20/9549-851, 72/327-622/4944 (4373) telefonszámon dr. Gémes Balázstól kaphatnak.

KÖNYVESPOLC

MÁTHÉ ATTILA:

Fehéregyháza története

Fehéregyháza (Albesti, Weiskirchen) község a Nagy-Küküllő bal partján, Segesvártól észak-keletre, csaknem 800 magyar lakosa (a mai összlakosság 23 %-a). Bronzkori leletéről, a IV. századi gót temetőjéről, s – nekünk magyaroknak természetesen – a Petőfi-múzeumról és emlékműről, illetve honvédtemetőjéről ismert.

Petőfi Sándor halálának 150. évfordulóján nemcsak szobrot avattak Erdélyben (Máthé István csongrádi szobrászművész alkotását 1999. július 31. napján leplezték le Fehéregyházán – Kiskunfélegyháza ajándékaént), hanem művelődéstörténetünk egy kiváló helytörténeti monográfiával is gazdagodott. Szerzője Máthé Attila lelkes helytörténész, aki a *Fehérvári Emlékeztető* című kiadvány szerkesztőbizottságának tagja, a Művelődési Egyesület titkára, s már 1969-től nyelvápoló, helytörténeti cikkeket és tudósításokat jelentetett meg mind az erdélyi, mind a magyarországi (pl.: *Honismeret*) lapokban.

A gazdag dokumentumokkal és képanyaggal illesztéssel kötet (melynek kiadója a fehéregyházi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület), miután számba vette az első székely letelepedést megelőző korok régészeti emlékeit, rámutat arra, hogy mind a nyelvészet, mind a régészet szempontjából igazolva látszik: a honfoglalás korában a szláv lakosság és az avarok az idők során feloldódtak a magyarságban. A hajdani fehéregyházi székely határőr-település lélekszáma nem lehetett jelentéktelen, és a falunak nevet adó templom (az ómagyar „igház = szentház”) vélhetően azon a helyen állt, amelyen a mai, XV. században épült református templom áll.

Annak ellenére, hogy Erdély két legjelentősebb hiteles helyén (Koloszmonostori Konvent és a Gyulafehérvári Káptalan) a tatárdúlás idején (1242–1244) sok Árpád-kori okirat semmisült meg, Fehéregyháza szerencsésnek mondhatja magát: 1231-ben a falu nevének (Alba Ecclesia) első említése IV. Béla király oklevelében megtalálható. III. András király oklevele (mely 1297. április 18-án kelt) pedig tanúsítja a falu latinra nem fordított nevét „Feyregház”-at. Az oklevél egyben az ősi templom bizonyítéka is, hiszen templomostul adományozta a király Akus magisternek.

Az erdélyi székely székek – így községünk is – néhány évtizedig sikerrel állták a vándor népek ismétlődő rohamait, amikor is a XII. század derekán az eddiginél is veszélyesebb ellenség jelentkezett a Magyar Királyság dél-kelti határain: Bizánc. Talán ezért hívta be Magyarországra II. Géza királyunk a túlnépesedett Rajna-Mosel vidék földi szűkében

lévő parasztjait, vagyontalanúvá váló lovagjait, letelepedési céllal. Máthé Attila részletesen leírja kötetében a szászok (pontosabban a szász jogrendet alkalmazó, a francia nyelv egyik változatát beszélő vallonok) betelepődését Erdélybe, tudósítva a falu szász-vallon korszakáról, a Haller-család színrelépéséig.

A Padovában tanult Haller Gábor – Küküllő vármegye főispánja, Fogaras várának főkapitánya – 1580-ban kötött házasságot a későbbi fejedelem nővérével, Bocskai Ilonával, aki 1597-ben hunyt el. Emlékükre fiaik István, György és Zsigmond reneszánsz indadiszés – az elhunytak címerével díszített – homokkő szarkofágot készítettek, mely kezdetben a kastély kápolnájában állt, majd amikor utódjuk János 1835-ben reformátussá vált, azt a református templomba vitték át, s jelenleg – 1911-től – áll Kolozsvárott, az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.

Elsősülött fiuk, István kezdi építeni a kerélszentpáli várkastélyt, amelyet fia, János fejez be. János nemcsak a főispáni székben követte apját, hanem Bethlen Gábor fejedelem építkezéseinek hatása alatt maga is hozzákezdett a félegyházi kastély – jól védhető erőd – felépítéséhez. A hagyomány szerint a kastélynak annyi kéménye volt, ahány hónap van egy esztendőben, szobáinak száma egyezett az év heteinek számával, ablakainak száma pedig az év napjaival. A család emlékezete szerint, a keleti, déli és nyugati traktus emeleti részén vendég- és gyermekszobák vonultak fűzőszerűen, az ebédlő fegyver-, zene- és társalgótermek, valamint a könyvtár. A nyugati traktuson helyezkedtek el a kegyúr és felesége hálószobái, mosdói. A kastély ornamentikájának legbecesebb darabja a kupolapárkány feletti részének freskósora volt, amely a Hallerek őseit örököltette meg, valószínűleg a Haller Nemzetségekönv alapján.

Az új kastélynak, 1634. február 9-én jeles vendége volt, Gyulafehérvárról, a fejedelmi székhelyről a Székelyföldre tartó Rákóczi György fejedelem személyében. A református fejedelem atyailag támogatta a katolikus Haller István fiát, az előbb említett Gábort, aki maga is „reformáta” hitre tért – apja egy évtizedre szóló haragját váltva ki – annak érdekében, hogy a nyugati protestáns egyetemeken tanulhasson. A látogatásról maga a fejedelem számol be egy levélben.

Haller István erdélyi gubernátorról már szólnunk, művelődéstörténeti szempontból feltétlen meg kell azonban említenünk negyedik feleségét, az író Bethlen Katát, aki 1759-ben hunyt el. Második özvegye után nevezte magát Árva Bethlen Katának. Életét a református hit védelméért, és anyagi jogainak érvényesítéséért folytatott küzde-

lem töltötte be. Fogarasi és hévízi otthona az erdélyi művelődés központja lett. Udvari papja volt évekig Bod Péter, Árva Bethlen Kata fogarasi református templomban lévő sírkövén is az ő emlékvésze olvasható.

A kötet külön fejezetet szentel Szent Ferenc fiainak Fehéregyházára történő letelepedéséről. A ferences kolostor bizonyíthatóan már 1448-ban az erdélyi custos (őr) fennhatósága alatt állt, mindössze néhány évig volt a marosvásárhelyi custodia része. Berethalmi Tamás gvárdián minden bizonnyal itt írta prédikációs könyve végére: ... finit in Alba Ecclesia, 1536 (befejeztetett Fehéregyházán 1536-ban) és mivel a lutheri tanokkal vitázó mű szerzője később a medgyesi kolostorba került, innen kapta a *Mediascher Predigtbuch* (Medgyesi prédikációs-könyv) nevet). Ebből is következik, hogy akkor a ferencesek nagy valószínűséggel szászok voltak, a törzshelyükre utaló szász falunévek is ezt mutatják.

1552-ben Fráter György (pálos szerzetes, 1534-től váradai püspök) meggyilkolása, illetve az ellenreformáció győzelme után a custos magyar barátokat küld Fehéregyházára, néhány év után azonban el kell hagyniuk a kolostort. A csaknem 100 évig néptelen kolostor életében az ellenreformáció hatására állt be fordulat: Haller István – aki már 1610-ben visszatért ősei hitére – a kolostor restaurálását és újra benépesítését tervezte. Elképzelése 1639-ben vált valóra, amikor bosnyák ferencesek engedélyt kaptak a Vatikántól négy új Konvent – köztük a fehéregyházi – indításához. Miután Haller István a fehéregyházi és más kastélyok építője, négy fejedeleme tanácsosa, 1643. október 12-én nyelvemlék-számba menő „manu propria”-val (saját kézjegy) ellátott okiratában szabályozta a kolostor működését, két barát István házfőnök vezetésével beköltözött a részben restaurált rendházba. 1647. március 19-én a kolostor gyűlése Domokos Kázmér frátert választotta gvárdiánná. „Páter Casimirus Domokos kezdte volt a fehéregyházi clastromot felépíteni – írja kortársa, Kájoni János Fekete könyv című kéziratában – az öreg Haller István akarattából, a hol már Novitiatus (próbaidős szerzetesség) volt és derek Scola, de onnét is az irigység amovealta” (elűzte).

I. Rákóczi György figyelmeztette Haller Istvánt, hogy az ország törvényei csak két kolostor működését engedélyezik (Csíksomlyó, Mikháza), ezért a barátok, hogy óvják jötevejükét a következő év tavaszán elhagyták a restaurált kolostort. 1691-ben még egy lehetőségük lett volna a atyáknak visszatérni kolostorukba, de az adott vallási közegben már nem látták értelmét az itteni tevékenységüknek. Történetíró Karácsonyi János szerint 1780-ban még állott a kolostor temploma, az utolsó két évszázad azonban nyomait is eltüntette, emlékeit csak a domb neve, az ún. Barátok útja idézi. Meg kell említenünk: kár, hogy a monostor és a kolostor szavakat a szerző kellően nem disztingválja, a ferenceseknek, és általában kolduló rendeknek mindig kolostoraik (rendházuk vagy zárdájuk) volt és jelen-

leg is van, míg a monasztikus, szemlélődő szerzetesrendeknek (Magyarországon pl.: ciszterciek, bencések) rendelkeznek monostorral. Máthé Attila figyelme könyvében kiterjed a beginákra/beginádokra is: jámboréletű szerzetesi fogadalmat nem lett férfiak és nők, akik betegápolással és egyéb kegyes és hasznos cselekedettel foglalkoztak, és Magyarországon a XIV–XV. században jelentek meg nagyobb számban. 1535 körül Hondorfi Márton a helyi ferences rendház szerzetese, a beginák gyónatója is. A reformáció szele azonban 1500 után ezt is felszámolja.

A szerző rámutat arra is, hogy a falunak nevet adó székely kápolna létének és helyének, valamint a hozzá tartozó temetőnek a feltárása az utókorra vár, de mint említettük, helye minden bizonnyal a mai református templom környékén keresendő. A templom tehát a XVI. század közepétől ment át a református egyházközség tulajdonába, Kazinczy Ferenc 1816-ban már pusztulni látja, 1830-ban restaurálják, az ellenség 1848-ban vagy kevéssel utána felgyújtja, majd 1887–1888-ban Alpár Ignác budapesti műépítész tervei szerint kezdték kialakítani a mai arculatát. Említésre méltó a templom két emléktáblája: 1931-ben a hajó északi falán fekete márványtábla örökíti meg az I. világháborúban elhunytak emlékét, 1996-ban pedig az Erdélyi Egyesület és a Magyar Nyelvemlék Társaság jóvoltából Szabó T. Attila a község szülőiténem emléktáblája látható, az alábbi felirattal: „Fehéregyházán született Szabó T. Attila (1906–1987) nyelvünk tudós kutatója.”

Szomorú év Fehéregyház történetében az 1848. október 27-e, amikor is román jobbagyok és zsellérek felgyújtják a kastélyt, a templomot, a paplakot. Haller Ferenc bosszúja sem marad el, több tucat jobbagy esik áldozatul. 1848. július 31. a segesvári csata napja, amikor a Bem tábornok vezette honvédség megütközik Ligersz (Lüders) orosz tábornok intervenció seregével. Fehéregyházán kb. 700 honvéd esett el, ugyanannyi Hajósfalván. A csata áldozatai között van Petőfi Sándor és egyesek szerint A. Kurz német publicista, Bem számsegédje. Máthé külön fejezetet szentel Petőfi Sándor fehéregyházi jelenlétének, és a költő halála körüli eseményeknek is. Megemlíti Mikes Lajos doktor közlése nyomán 1930-ban nyilvánosságra került August von der Heydte báró – 1854-es bécsi titkos levéltárból származó – jelentését, továbbá Dienes András katonaiújság-író II. világháború utáni kutatásait, amelyek legnagyobb mértékben azt valószínűsítik, hogy a költőt Brevem ulánusainak valamelyike döfte le az iszánkút közelében, az úttól 3-4 méternyire, délre. 1897. július 31-én, a segesvári Petőfi-szoborral egy napon felavatják a helyi honvédemlékművet.

Szerzőnk végezetül nyomon követi a teljes XX. századot, külön foglalkozva a két világháború közötti időszakokkal, a II. világháborút követő rövid „fellendülés” korával, majd bemutatja az 1989-es forradalomtól napjainkig történeteket. Kiemelkedő ezekből az időkbel, hogy 1965–1970-ben a sárpata-

ki hívekkel együtt a kommunisták büntetőtáborai-ban megjelent Pál Elek esperes-plébános, aki lerakja a római katolikus egyház alapjait azon helynek a közelében, ahol a XV. század elején a ferences rendház is működött. A katolikus filia 150 lelket számlál, még kicsiny, de rendkívül aktív. A 80 lelket számláló unitárius fiókegyház 1993-ban a Petőfi Emlékházzal szemben tágas templomának és gyülekezeti helyének alapkövét rakja le, amely templom azóta felépült. Szomorúan ad számot Máthé Attila arról is, hogy 1909-ben Georg Schwarz evangélikus lelkész kitepedésével a helyi szász egyház- és népközösség megszűnt létezni. (Két évente azonban ma is megrendezik falutalálkozójukat a Nürnberg melletti Herpesdorfbau, sőt *Weisskircher Weihnachtbote* címmel – Fehéregyházi Karácsony Hírnök – évente ma is folyóiratot adnak ki.)

A könyv értékei közül külön ki kell emelnünk a „Statisztikák tükrében” című fejezetet, amely az 1700-as évek elejétől napjainkig számot ad a község felekezeti és nemzetiségi megoszlásáról, sőt a kivándorlásokról, asszimilációról, vegyes házasságokról is. „A temetők, sírok, hajdanvolt emberek” című fejezete pedig leírja a falu – ki gondolná – hat temetőjét, ezek közül is említésre méltó – amire már a bevezetésünkben is utaltunk –, hogy a református templom alatt a régészek IV. századi gót sírokat tártak fel, az 1960-as években pedig a templom keleti szomszédságában a földgázvezeték lefektetésekor tömegsírba bukkantak. A szerző kutatása szerint a cinterembe temetkezettek Szent László királynak, a pogány temetkezési szokásokat üldöző rendelkezései nyomán a XI–XIII. századi székely határőrök, és ugyanide, a helyükre költözött szász-vallon telepesek, a XVI. század végén bekövetkezett kihalásukig. Az ősi temetkezésnek azonban ma már semmilyen külső jele nem látható.

Máthé Attila a kötet megírásával úttörő munkát végzett, bárcsak sok követője lenne, azokban a szórvány kistelepülésekben is, ahol a magyarság kisebbségben él. Öntudatosan állapítja meg szerzőnk könyve utolsó oldalain: a magyar önképzés krónikus helyiséghiánya ellenére is jobb helyzetben van, mint a román: külkapcsolatainak, s főként a Petőfi-turizmusnak köszönhetően. A Petőfi Sándor nevére keresztelt, székház nélküli Művelődési Egyesület pedig, – bízunk benne, hogy még nagyon sokáig – március 15-én és július végi Petőfi-napokon megrendezi évfordulós ünnepségeit, és az ifjúsági Petőfi-bált. (Fehéregyháza, 1999.)

Dr. Udvarhelyi Olivér

BABIĆ, SAVA:

A magyar civilizáció

A különféle történelmi és társadalmi helyzetek az egyes nemzeteknél az örök emberi jó és rossz tulajdonságok közül némelyeket előtérbe tolnak. A politikuskok – hatalomvédők érdekeinek megfelelő-

en – a saját népiük pozitív ismérveit általában túlhangsúlyozzák, más nemzeteket pedig leértékelnek.

A magyarokról, mint az államalapításban és a kultúrateremtésben ezer évig – kudarcai ellenére is – sikeres népről sok rosszat mondtak a szomszédai, főleg az utóbbi százötven évben. A velünk együtt élő más nemzetek mostanában főleg előítéleteken át érzékeltek bennünket. Ezt a féltetjékozottságot természetesen esetenként az irigység is erősítette.

Ezért Sava Babić *Madžarska civilizacija* című könyve úttörő jelentőségű a délszláv–magyar művelődési kapcsolatok történetében. A vidékünkön elszármazott író és egyetemi tanár (a belgrádi hungarológiai tanszék megalapítója) már évtizedek óta tanulmányozza és fordítja a magyarországi és a vajdasági magyar irodalmat. Ennek a vállalkozásnak a rendkívüliségét az a körülmény is kiemeli, hogy Sava Babić mindenekelőtt a saját nemzetnyelvi kultúrájának, a szerb irodalomnak a művelője. Vagyis van mértéke ahhoz, hogy hitelesen tájékoztassa honfitársait annak a nemzetnek a civilizációjáról, amelynek hajdani országa nélkül ma nyilván egészen másmilyen lenne a szerb nyelvi és irodalmi kultúra.

Babić magyarságsemléletének az is sajátos mozzanata, hogy írónk már jóval e könyvének megírása előtt felfedezte azt a Hamvas Bélát a szerb értelmiség számára, akit Magyarországon sem becsülték meg érdeme szerint. A *Madžarska civilizacija* című könyv szubjektív jelege abban is ki-domborodik, hogy a magyar filozófus szelleme jóval nagyobb mértékben hatja át, mint ahogy azt feltételezhetnénk. Nem csupán azért, hogy Hamvas-idezetek vannak Babić könyvében, hanem azért is, mert írónk a nemzeti összefüggéseken túl egyetemes vonatkozásokban keresi a magyar civilizáció értékeit, noha különös tekintettel van a délszláv–magyar kapcsolattörténeti vonatkozásokra is.

Ennek a tágas szemléletnek és a megfelelő szakirodalom alapos ismeretének köszönhetően Sava Babić jól látja a magyarság sorskérdéseit, hibáit és erőnyeit, múltbéli politikai elfogultságait és terem-tő zsenialitását. Még akkor is, ha az átfogó címhez viszonyítva csupán kis anyag férhetett bele a 130 oldalba. Mert a civilizáció kifejezés a művészetekben és a szellemi élet egyéb formáin kívül a tárgyi kultúrát is magában foglalja. Tehát az életmód eszközeit is. Ez azt jelenti, hogy a magyarok honfoglalása, történelme, vallása, nyelve, irodalma, zenéje, képzőművészete, szokásvilága és művelődése mellett a földrajza, mezőgazdasága, ipara, természettudománya is több-kevesebb ismertetést kap ebben a könyvben.

Hogy úttörő szerepe van, az főleg abból látszik, hogy ilyen, nyilván Babić sok nemzetársának nem tetsző megállapításokkal is találkozunk: „Magyarországot nem a mai határai között kell elképzel-nünk”. S azzal a megállapításával sem igen szerez magának népszerűséget, amely szerint Szent István óta egyes népeknek autonómiája volt a birodalomban. Ez persze nem mond ellent annak a Babić

által is hangsúlyozott ténynek, hogy a magyarok csupán az előttük Pannóniában élt népek és a később idevándoroltak egy részének asszimilációja által maradhattak fenn.

Nincs jelentős eltérés Babić mércéje és a magyar nemzeti önértékelés többé-kevésbé általánosnak mondható értékrendje között. Egy ilyen kiterjedelmű összefoglalóban elégedettek lehetünk az általa fontosnak tartott nevek és művek kiemelésével. Jó, hogy írónk kultúracentrikus fölfogását, s nem csinál problémát abból, hogy Janus Pannonius, Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor a származásuk szerint szlávok voltak, vagy hogy az aradi vértanúk közül néhányan nemigen tudtak magyarul. (Sokan a kommunista érában nem vették észre, hogy rasszista alapon állnak, mikor az ember nemzeti hovatartozását gépiesen a szüleire, elsősorban az apára vezették vissza.)

Vitatható pontjai természetesen vannak a Madjarska civilizacija című könyvnek.

Két évtizeddel ezelőtt a jugoszlávok számára írt Barta-Bán-Czine-féle magyar irodalomtörténetből (ahogyan e sorok írója akkor nehezményezte a Magyar Szóban) politikai okok miatt Szabó Dezső munkássága maradt ki. Ha jelen esetben ennek az írónak nem juthatott hely, annál inkább hiányoljuk ebből a kitűnő munkából Németh Lászlót és a két háború közötti korszak Babić által fősorolt írói közül. Annál is inkább, mert Németh köztudottan a Pannóniában élő népek tejesztvérségének gondolatát hirdette, európai szintre emelven ugyanakkor a népiességet is. Emellett Babić – a „magyaroláh-szláv bánat” közösségének gondolata miatt? – Ady jelentőségét túlhangsúlyozza József Attila rovására. Pedig, csodálatos stílusirányzati változottsággal, József is a Dunamente népeinek szellemében fogalmazta meg teljességigényét. S emellett, hogy Babić olyan nagy teret szentel a háború utáni magyar filmnek, ebből a korból leg-alább Pílinzky Jánost, Juhász Ferencet és Nagy Lászlót megemlíthette volna.

Annak következményeként, hogy e művét az ország nyomorúságos helyzetében, hangsúlyozott békeigénnyel írta Babić, s hogy a Délvidék visszatérésének időszakát nem az előző évtizedek jugoszláv nemzeti kommunizmusának kliséi szerint tette szóvá, s hogy a magyar származású Nobel-díjasok névsorát sem hallgatta el, legalább a „magyaros” jelzőt megkaphatta nemzetzsáraitól.

Vajon magyarpártinak mutatkozik Sava Babić, számos magyar író fordítója, ebben az áttekintésben? Dehogy! Babić értékközpontú humanista, aki, mivel már gyermekkorában a saját anyanyelvi kultúrája mellett a magyarhoz is közel került, fontosnak tartja, hogy ennek az olyan gyakran félreismeret nemzetnek a jelentőségéről is fölvilágosítsa a jó szándékú szerb érdeklődőket. Őket akarja ezáltal is gazdagítani. Hiszen a lefordított, tudatosított idegen művelődési értékek gyarapítják az átültetőbefogadó nemzetet. A magyarok nagy eredményeinek titka is részben ebben van.

Vajda Gábor

KÖSZEGI JÁNOS:

Epizódok Tiszaigár múltjából

Az ezredvégi nagy évfordulók úgy látszik serkentőleg hatottak lelkes helytörténészeinkre is, hiszen egyre több szakmunka jelent meg egy-egy településről, gazdasági egységről, társadalmi szervezetről.

A sok kiváló alkotás között szerényen húzódik meg Kőszegi János nyugdíjas tanár *Epizódok Tiszaigár múltjából* című munkája, amelynek első része 1996-ban, a második pedig 1999-ben készült el és jelent meg – igaz kis példányszámban, de Széchenyihez méltó gesztusként – a szerző saját költségén!

Kőszegi tanár úr 1955-től 1990-ig tanított a községben és eközben igazi „lámpás”-ként dolgozott könyvtárosként, vezette a művelődési házat, az úttörőcsapatot és különféle szakköröket. Mindezek szorosan kapcsolódtak a helytörténeti kutató- és gyűjtőmunkájához. Ennek eredményeként írta az alábbi munkáit: Tiszaigár 1945 után (1963), A tiszai úttörőcsapat története (1970), A tiszai arborétumról (1978). Ezek kiadására anyagiak hiánya miatt sajnos nem került sor.

Élete egyik nagy sikerélménye volt, amikor 1984-ben az egyik honismereti szakköri foglalkozáson megtalálták a felső-tiszai vonaldíszes kultúra eddig egyetlen fellelhető áldozati agyagtábláját. Erről a kb. 5000 éves újkőkorszaki leletről több tudományos publikáció is készítették a szakemberek.

Nyugállományba vonulása után jutott ideje arra, hogy a korábban gyűjtött anyagait rendezze, újabb levéltári dokumentumokkal bővítsen. Ezekből született az *Epizódok... két kötete, amely a „kedetek”-től 1945-ig dolgozza fel a község történetét. Sok településünkhez hasonlóan Tiszaigárnak is „két történelme” van: a középkori évszázadok (1256-ban említik először a nevét), és a török pusztítás utáni újjászületés az 1750-es évektől.*

„Új, nagy felfedezéseket nem találunk a sorokban. Mindössze a különböző helyeken fellelhető, Tiszaigarra vonatkozó tényeket igyekeztem csoportba kötni, könnyebben hozzáférhető tenni.” – jegyzi meg előszavában szerényen a szerző. Az *„Epizódok... olyan időrendi és tematikus áttekintést ad a községről, amely valóban érdekes a megismerésre, hiszen „nagy kincs, érték mindaz, amit az évszázadok megőriztek...”* Ezt a megőrzést és a jövő generációknak való átadást tette lehetővé könyvével Kőszegi tanár úr – szinte folytatva korábbi többletvédés nevelőmunkáját.

A „száraz adatok” mellett számos leírásokat olvashatunk az egykori elődök életéről, foglalkozásairól, örömteli és tragikus eseményekről, családok életsorsáról, a helyi intézmények működéséről, a nagypolitika helyi hatásairól stb. Igazi néprajzi csemegének számítanak a közölt dalok, a népszokások, az alkalmi rigmusok, receptek (pl. hogyan készült a „tarhanya?”), a Tisza vízivilágához kapco-

lódó sokféle foglalkozás leírása, vagy a környéken ma is található számtalan növény, virág bemutatása.

A szöveget gazdagon *illusztrálják* az egykori oklevél- térkép- és fényképmásolatok, a részletes jegyzetapparátus pedig segíti az érdeklődőket a további eligazodásban.

A szerzővel együtt jó szívvel ajánlhatjuk a leíratokat mindazoknak, akik szívesen ismerik meg hazánk e parányi kis falujának, Tiszaigarnak régmúlt történetét.

Dr. Tóth József

TÁNCZOS VILMOS:

Keletnek megnyílt kapuja

Különös könyvet tett elénk a Kolozsváron élő néprajzkutató, folklorista, Tánczos Vilmos. Ő maga *néprajzi esszének* nevezi írásai műfaját, s ezzel nagymértékben megkönnyíti a recenzens dolgát, aki aligha merné egy kurta jelzős főnévvel műfajba sorolni a kötet 11 tanulmányát. Persze végső soron valóban néprajzi esszék ezek, de úgy érzem jóval többről van itt szó.

A néprajztudomány mai művelőinek jelentős részét megosztja az a szemléleti különbözőség, amely a népéletet egyfelől szárazon tudományos, ráadásul más jellegű társadalmak vizsgálatára kidolgozott módszerekkel kívánja megismerni; másfelől pedig az, amelyik témáját inkább sorskérdésnek tekintve, azzal érzelmileg is azonosulva dolgozik. Tudjuk, hogy mindkét szemléletnek vannak előnyei és hátrányai, hívei és ellenfelei, a baj csak akkor kezdődik, mikor valamelyik irányzat kizárólagosságot követel magának. Vannak azonban a népéletnek olyan kutatói, akikben ez a kétféle – korántsem módszertani, hanem nagyon is szemléletbeli, mai szóval „zsigeri” – lelki kiindulás együtt jelentkezik, akik egyszerre szeretnének távolságot is tartani s a keblére is borulni annak a témának, sors-szituációnak, közösségnek, amelyhez néprajzi kutatóként közelednek. Az ilyenek persze öröklődnek, a tisztességesek szenvednek, s a tehetségesek végül megtalálják azt a megoldást, amely összehangolja bennünk először a kétféle pillantó tekintetet, végül pedig a kétféle dobogó szívet is. Ilyen *megoldás* ez a tanulmánykötet.

A szerző nem is rejti véka alá ebbéli kételyeit, jó humorral, sarkosan fogalmazva vázolja az etnográfia tudathasadását, s a szemünk láttára talál rá az arany középutra. Arra, amely nem a módszerek és az érzelmek szűkítésében, korlátozásában látja a megoldást, hanem éppen abban, hogy tudományosan felvértezve, de nyitott lélekkel közeledik a társadalmi jelenségekhez, s bölcsen hagyja, hogy „a világ kinyilvánítsa önmagát”.

Így tudja egy korántsem „reprezentatív”, mindössze busznyai „mintában” pusztá megfigyeléssel fölismerni a Magyarországra ingázó székely legények viselkedésének, lelkivilágának törvényszerű

összefüggéseit, s az azokban rejlő nagyobb általánosságokat. Ezzel a „módszerrel” látja meg a hagyomány még a XX. század végén is szilárdan álló bástyáinak szerepét, amelynek védelmében a csík-szentdomokosi nagyszombati misén, vagy a nagybőjt idejére eső gyimesi temetésen még a mindenhatóan tartott televíziós forgatás „felforgató” szándéka is megtörik. Bukovinába utazva ezzel a lélekkel tudja átfogni egyetlen pillantással az egykor másfél száz esztendeig ott élt székelyek lakóhelyeül szolgáló falvak múltját és jelenét.

Hasonló szemlélet jellemzi Tánczos Vilmosnak azokat a tanulmányait is, amelyek a moldvai magyarokról, Moldvába vezető útjairól, a csángók körében támadt gondolatairól szólnak. Találunk ezekben az írásokban értékes adatokat a gorzsafalvi katolikus templom magyar feliratú harangjáról, a Szent István magyar király tiszteletére szentelt szőlőhegyi templom építésének legendájáról, lerombolásának, átszentelésének körülményeiről, s Gál András deák (kántor) tanulságos élettörténetéről. Moldvában a csángók körében anyanyelvükön szolgáló papok hiányában megkülönböztetett jelentőségük volt a részben Erdélyben tanult, de mélyen a moldvai katolikus hagyományban gyökerező kántoroknak, velük külön fejezetben foglalkozik a szerző. A csángók XX. sz. végi helyzetét meg elevenítő írásaiból megismerkedhetünk a Moldvát járó erdélyi folklorista viszontagságaival is: a hivatalos román sovinizmus által befolyásolt papokkal, milicistákkal való összeütközéseivel, de esetenként még az általuk megfertőzött, részben már elrománosodott csángó emberek bizalmatlanságával, sőt ellenségeskedésével is. S hogy teljes legyen a csángókról alkotott kép, Tánczos külön írást szentel e szerencsétlen sorsú népcsoport jövője egyik szeletének, az Erdélyben tanuló csángó fiatalok identitásbeli, mentális gondjainak, társadalmi lehetőségeik és emberi korlátaik egyenlegének – úgy, ahogyan 1993-ban látta.

Azok, akik a néprajz, a történelem, vagy csak a pusztá érdeklődés kapcsán Erdélyben, a maradék-Magyarországon, de akár Moldvában is a csángókkal foglalkoznak, vagy megérintette őket ez a téma, előbb-utóbb kétféle szakadt lélekkel élnek – már akiknek van lelkük. Az egyik, amely a csángók által őrzött archaikus *népi kultúra megismerésére, gyűjtésére, mentésére sarkallja*, a másik pedig, amely annak nyomán, hogy rádöbbenek a moldvai csángómagyarok sorsának tragikumára, *arra ösztönzi őket, tegyenek meg mindent a helyzet megváltoztatására*. Tánczos Vilmos megpróbálja feloldani e súlyos kötelességet. Eljut oda, hogy a csángók helyzetét csak alapos, következetes munkával lehet megérteni, sorsukon csak az ő szándékaik, vágyaik – és korlátaik – megértésével lehet segíteni. Ugyanakkor fölisméri, hogy arra a megszállottságra is szükség van, amivel „újra és újra átkelünk a Kárpátokon, hogy valami tétova bolyongással keressük azt a valamit, amit itt bent, a hegyek között már örökre elvesztettünk”. (KOM-PRESS-Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996.)

Halász Péter

PIRIGYI ISTVÁN:

Görög katolikus életrsorok

Pirigy István professzor aranymiséis görög katolikus áldozópap, két emberöltőn át a Nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Egyetem (korábban: Főiskola) egyháztörténeti professzora, a magyarországi keleti egyháztörténet doyenje. Összefoglaló munkáit minden görög katolikus papanövendék, sőt az egyházi vagy a magyar történelmi kérdésekben tájékozódni kívánó értelmiségiek is alapvető kézikönyvként használják. A hármas gyökér, a tudós, a tanár és a pap életpályája terem olyan gyümölcsöket, mint a most ismertetett könyv.

Néhány kiragadott példa a tizennyolc életrajzból. *Görög Demeternek* a felvilágosodás korabeli kultúránkban játszott szerepével avatott szerzők, mint például Kókay György, már foglalkoztak; mégis kapunk újat. *Mészáros Károlynak*, a múlt század második felében a magyar polgári élet kereteinek megteremtésében játszott szerepét a szerző gazdag bibliográfiával illusztrált életrajz ismerteti. *Vasvári Pál* neve ismert ugyan, görög katolikus gyökereiről, irodalmi munkásságáról és utóéletéről mégis gyarapítja ismereteinket az itt olvasható tanulmány. *Hodinka Antal* történész már szélesebb ismerettségnek örvend. A szerző ügyes mértéktartását dicséri, hogy mivel e nagy tudósról máshol már sokan és sokat írtak, az itt közölt rövid pályaképe elsősorban a hívő értelmiség szélesebb köréhez

szóló összefoglalás. *Illés József* a magyar görög katolikuságnak – Hondinkán túl – szintén akadémiai rendes taggá választott személyisége. Megérdemelné, hogy az ő emlékéit is konferenciák és kötetek sora őrizze, hiszen a jogtudomány és a jogtörténet legalább olyan – sőt, talán még szélesebb köröket érintő – szerves része a magyar szellemiségnek, mint az egyháztörténet, amelyben Hodinka jeleskedett. *Bonkáló Sándor* irodalomtörténész, műfordító, két rendszer által is meghurcolt, erőszakkal félreállított egyetemi tanár, szintén ismert személyiség az egyház- és tudománytörténet, illetve szlavisztika terén. Születésének századik évfordulóján Uppsalában (!) konferenciát rendeztek a tiszteletére – tudjuk meg az életrajzból.

Pirigy munkája tehát a hagyományos egyháztörténeti írásoktól eltérően a világi értelmiség nagyjait mutatja be. Törekvése korunk minden egyházában megtalálható szándékra reflektál: az Egyház Krisztus teste, s mint ilyen, a klérus és a laikusok összessége, a papi és a világi személyek együttese. Fontos tehát, hogy a világi életben jeleskedő személyek hogyan használták fel tehetségüket egyházunk, hittestvéreink és nemzetünk szolgálatában. A kötetet – amelyet Pirigy István aranymiséjére jelentetett meg a Debreceni Görög Katolikus Egyház – részletes bibliográfia egészíti ki, amely a szerző gazdag egyháztörténeti munkásságát mutatja be. (Görög Katolikus Egyházközség, Debrecen, 1998.)

Földvári Sándor

Szasszanida ezüst ivócsésze alján lévő motívum a VII. századból

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A nagy magyar mesemondó, Jókai Mór születésének
175. évfordulója tiszteletére pályázatot hirdetünk,

A magyar hon szépségei” címmel

- a Jókai ábrázolta hely- és tájleírások összevetése a pályázó szülőföldjének, lakóhelyének
jelenkori leírásával.

Pályázati feltételek:

- A pályázaton részt vehetnek a határainkon innen és túl élő középiskolás korú diákok,
 - A pályázat írásos, névvel, címmel ellátott, 5-10 gépelt oldal terjedelmű munka.
- A jelentkezők címére rövid tájékoztatót és ajánló bibliográfiát küldünk.

Jelentkezési határidő: 2000. május 15.

A jelentkezést levélben vagy e-mailen a következő címre kérjük küldeni:

Héder Ágnes 94501 Komárno (Szlovákia), Komensky u. 42/66.

e-mail: heder@ba.telecom.sk

A pályamunkák leadásának határideje: 2000. szeptember 15.

**Eredményhirdetés: 2000. november 11-én, a Rév-Komáromban megrendezendő
Jókai irodalomtörténeti emlékülésen**

Pályadíjak:

- az első öt helyezett értékes tárgyjutalomban részesül,
- a résztvevőknek biztosítjuk a konferencián való részvételt,
- a legjobb pályamunkákat a rendezők megjelentetik,
- a legeredményesebb pályázóknak korreferátumi lehetőséget biztosítunk.

Sikeres pályázati munkát kívánnak a rendezők!

Honismereti Szövetség

Rév-Komárom Művelődési
és Kultúrtörténeti Intézet

Komárom-Esztergom Megyei
Honismereti Egyesület

KTK Kiadó
Komárno

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házsám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft

fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364., tel./fax: 327-77-61

Dátum:

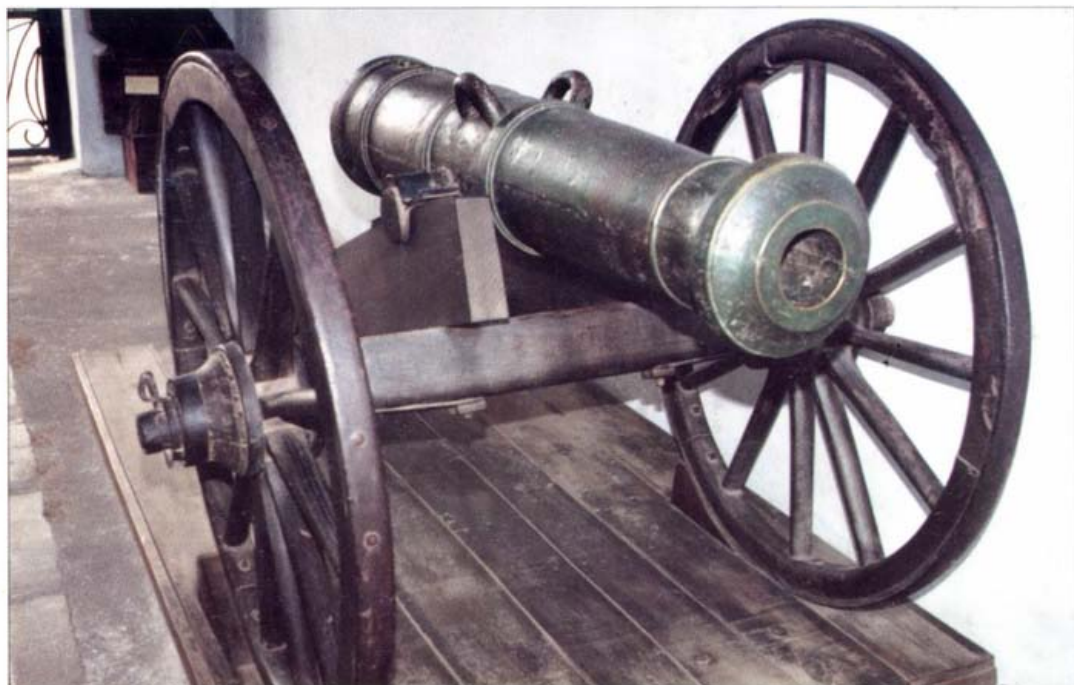
.....
aláírás

A tiszakeszi általános iskola helytörténeti gyűjteménye

Dr. Kozaróczy Gyuláné írásához (23. old.)

A kézdivásárhelyi céhtörténeti múzeum gyűjteményéből

Gábor Áron ágyújának hű másolata

A szűcsök céhének zászlója (Incze László felvételei)